

JOS. PEKAŘ:

DĚJINY NAŠÍ ŘÍŠE.

SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM KE

KRÁLOVSTVÍM A ZEMÍM

V ŘÍŠSKÉ RADĚ ZASTOUPENÝM

DĚJINY NAŠÍ ŘÍŠE.

SE ZVLÁŠTNÍM ZŘETELEM KE
KRÁLOVSTVÍM A ZEMÍM
V ŘÍŠSKÉ RADĚ ZASTOUPENÝM.

PRO NEJvyšší TRÍDY ŠKOL STŘEDNÍCH

NAPSAL

JOSEF PEKAŘ,
PROFESSOR ČESKÉ UNIVERSITY.

SCHVÁLENO VÝNOSEM C. K. MINISTERSTVA KULTU A VYUČOVÁNÍ
ZE DNE 9. DUBNA 1914 Č. 12.148.

CENA BROŽ. 2.70 K, VÁZ. 3.30 K.

NÁKLADEM HISTORICKÉHO KLUBU V PRAZE-I., KLEMENTINUM.
1914.

I. Doba panství římského.

V době, kdy počaly se **výboje římské** v našich zemích — bylo to v 2. stol. př. Kr. — obydleny byly všechny kraje východoalpské na jih až k Adrii a na sever do pozdějších Bavor, Čech a Moravy k m e n y **Původní obyvatelé zemí podunajských.** k e l t s k ý m i, částmi to národa, vyplňujícího tenkrát střední a západní Evropu. Západ poloostrova Balkánského obydlen byl k m e n y i l l y r s k ý m i, k nimž náležejí i dnešní Albánci; severně od Sávy byly kmeny Illyrů promíšeny s Kelty. Římané podrobili si nejdřív illyrský kmen Dalmatů a na prahu krajin alpských v území keltském založili kolonie Aquileiu a Terst (Tergeste).

V l. 35—11 př. Kr. podařilo se Octavianovi a pastorkům jeho Drusovi a Tiberiovi podmaniti všechny kmeny keltskoillyrské ve velkém kruhu od jezera Bodamského až do Macedonie. Celek takto dobytých zemí zvali Římané pravidlem Illyricum. Dunajská hranice Podmanění Illyrika. Illyrika na severu byla však proti sousedům cele zajištěna a opevněna teprv ke konci 1. stol. po Kr. Sousedy Říma nebyli tu (v dnešních Bavořích a Rakousích) však již Keltové, nýbrž k m e n y g e r m á n s k é, zejména Markomani a Kvádové. Sousední kmeny, germánské. Kmenové tito od 1. st. př. Kr. znenáhla opanovali sídla Keltů podunajských (mezi nimi zvláště Bojů), ale římské panství v zemích alpských vytvořilo v hranici dunajské pevnou hráz proti dalšímu postupu jejich. Rozšíření panství římské do zemí jejich se nepodařilo. Za to na dolním Dunaji dobyl císař Traján Římu v l. 101—107 po Kr. nové rozsáhlé provincie Dácie Dácie. (mezi dolní Tisou a dolním Dunajem). Dákové byli národ kmene thráckého; řecká vzdělanost, již se neuzavírali, přispěla k tomu, že vytvořili si stát mocný a Římu nebezpečný. Vítězství Trajánovo dalo říši římské největší rozsah.

Rozdělení Illyrika. Římské Illyricum rozděleno bylo znenáhla v několik velkých provincií správních. Z těch Dalmácie zaujala i území dnešní Černé Hory, Bosny a Hercegoviny a chorvatské přímoří. S ní na severu, v zemích dnes uherských, sousedila Pannonie. Dalmácie. Pannonie. Na západ sahala k Vídeňskému lesu. Dále na západ v zemích alpských až k Innu a do vých. Tyrol prostíralo se Noricum. Noricum. Jádrem byly dnešní Korutany a Solnohrady s částmi obojích Rakous, Štýrska, Tyrol a Bavor. Ještě dále na západ až k pramenům Dunaje a Rýna a na jih asi k pozdějšímu Meranu rozkládala se Rhaecie a Vindelicie. Rhaecie a Vindelicie. Jižní Tyroly a Istrie byly mimo hranice Illyrika, náležejíce přímo k Italii.

Města a komunikace. Přes čtyři sta let byly země tyto pod panstvím římským. Záhy (v 2. a 3. st. po Kr.) dosáhly takového stupně kultury, k jakému dospěly později namnoze teprv v 19. století. Od doby Septimia Severa (193—211) náležely k nejpřednějším skupinám říše.

Vojenská správa Illyrika. Rychlý rozkvět jejich způsoben byl obzvláště římskou správou vojskou. Římané položili sem na 60.000—70.000 mužů stálého vojska; jednotlivé legie nebo oddíly jejich vybudovaly si na místech strategicky důležitých znenáhla mocné opevněná ležení. Hlavní z nich byla podél dunajské hranice, a to ve Vindelicii *Castra Regina* (Reznau) a *Castra Batava* (Pasov), v Noriku *Laureacum* (Lorch v Hor. Rakousích), v Pannonii *Vindobona* (Videň), *Carnuntum* (u Hainburku na Dunaji, přední pevnost Illyrika) a *Aquincum* (Budín). Na místě dnešního srbského Bělehradu stálo *Singidunum*. Římané nespokojili se těmito pevnostmi, kolem nichž brzo vzrostla trhová města, nýbrž uzavřeli hranice říše proti barbarům v krajinách Dunajem nechráněných (a někde i vedle Dunaje) příkopem, opevněným valy a tvrzemi, zvaným *limes*. K spojení tábořišť mezi sebou i s Itálií zřídily legie rozvětvenou síť silniční, jejíž hlavní směry vedly z Verony přes Brenner do Augšpurku (*Augusta Vindelicorum*) a Rezna a z Aquileje jednak do Carnunta, jednak do nejpřednějšího města Pannonie *Sirmia* (dnešní Mitrovica; odtud název »Srém«) a ze Sirmia dále do zemí balkánských. Vojensky zvlášť významná byla silnice, jež spojovala pevnosti ležící na linii dunajské, podobně silnice z dalmatského města *Salony* (u Splitu) do Sirmia. Ani středověk, ba do nedávna ani doba nová neuměla budovat silnic tak trvalých a umělých, dlážděných velkými kameny, jako to dokázaly na př. na obtížném terrainu alpském římské legie. Nemenším důkazem technické vyspělosti římské byl most zbudovaný Trajánem přes dolní Dunaj (u St. Ršavy), jenž otevřel legiím římským cestu do Dácie.

Limes.
Hlavní směry silniční.
Most Trajánův.

Poměry hospodářské a sociální. Vojska užívalo se též k velkým pracím melioračním (na př. vysušování bařin, sázení révy). Ve velkých dílnách v hlavních tábořištích legií zhotovovalo si vojsko samo potřebné zbraně a oděv. Poněvadž legionáři byli většinou ženati a vyslouživše usazování byli jako svobodní statkáři v nově založených a v t. zv. fundy (statky) rozdělených osadách veteránských, bylo vojsko zároveň hlavním nástrojem romanisace dobytých území. Romanisaci podporovala i města pro římské přistěhovalce zvlášť založená (kolonie). Města vojenská i kolonie městské byly základem organisace Správakrajů, správní; správa krajů, zvaných *civitates* — zpravidla to byly staré obvody kmenové — náležela voleným starostům a senátu určitého města.

Měšťané (*cives*) byli svobodní, t. j. měli práva měšťanů římských.

ských (což znamenalo asi tolik, jako ve středověku původ z urozeného rodu) nebo aspoň o stupeň nižší právo latinské (ius Latii). Jen tyto dvě panské třídy obyvatelstva směly nositi římskou togu (odtud »togati«). K svobodným počítáni byli i svobodní členové kmenů podmaněných nebo cizích; římský kroj byl jim zakázán. Podmaněným kmenům ponechávána byla značná samospráva; zástupcové jejich scházeli se na jakýchsi sněmích, jež sluly »concilia«. Asi uprostřed mezi svobodnými a nesvobodnými stáli propuštěnci a coloni, t. j. nájemní sedláci na velkostatech státních nebo soukromých, zvaných villae. K nim přibylí později t. zv. laeti (slovo je germ. původu, snad »Leute«), nesvobodní zemědělci, sedící na půdě na čas propůjčené, podobně jako později ve státech středověkých. Konečně bylo velmi mnoho otroků, zaměstnaných v městských živnostech nebo na velkostatech; rodina, která neměla otroků, nebyla počítána k lepší společnosti. Měšťané římské neplatili žádné daně pozemkové (podobně jako šlechta v pozdějším středověku); za to podléhali výnosné dani z dědictví (což podobá se zase pozdější odúmrti). Z toho důvodu udělili císařové poč. 3. stol. všem městským obcím plné právo římské.

Od 3. st. po Kr. vůbec rostl útlak berní. Kdežto dříve správa Illyrika měla ráz vojenský, vystoupil, zejména od doby Diokleciánovy (284—305), v popředí směr byrokratický a fiskální. Množící se daně byly však i důkazem, že provincie hospodářsky rozkvetly. Pannonie svým bohatstvím obilí a vepřového dobytka z dubových lesů dolnopannonských zásobovala Italii, hovězí dobytek Norika byl chválen jako dnes, podobně norická sukna. V městech byla společenstva řemesel velmi podobná středověkým cechům; rozsáhlá síť silniční prospívala výborně obchodu i průmyslu. Hlavním pramenem bohatství Illyrika bylo však těžení kovů, jež bylo většinou v rukou státu. Dácie poskytovala hojně zlata, Noricum výborného železa a soli; v Sirmiu byly velké mramorové lomy. Zpracování kovů stálo na vysokém stupni; většina bronzových nálezů umělé práce náleží této době. Obchod římský pronikal ovšem i na sever do zemí barbarských. Později vpády barbarů přivodily poklesnutí hospodářství peněžního; vojáci místo žoldu dostávají naturalie a půdu; vedle pozemkové daně v penězích nabývá významu annona (dávky naturalii, zejména obilí).

Poměry
hospodářské.

Poměry náboženské vyznamenávaly se velikou svobodou, která snesla vedle sebe kult bohů Kapitálu i božstev domácích i božské uctívání právě panujících Caesarů i kultury různých božstev orientálních, jejichž známost rozšířili v zemi cizí legionáři. Jen prvé zprávy o křesťanství v našich zemích, pocházející z doby Diokleciánovy, mluví o pronásledování jeho a mučennících jeho. Ale od 4. stol. po Kr., kdy

Svoboda
náboženská.

Křesťanství.

stalo se křesťanství náboženstvím státním, postihujeme i v zemích Illyrika křesťanské biskupy (v Sirmiu byl metropolita), dovídáme se o synodách křesťanských, o zápasu s ariánstvím. Ano zdá se, že pohanství (paganus, t. j. venkovan, vesničan) zůstávalo v 4. st. omezeno jen na vrstvy nevzdělané a hospodářsky závislé, jichž romanisace si nebyla úplně podrobila. Křesťanství těch dob ovšem v kultu i obřadu převzalo a v duchu svém zpracovalo mnoho prvků a vzorů pohanských.

Pokroky
kulturní.

Novodobé vykopávky římských měst a táborů vojenských a nalezené umělecké předměty a nápisy svědčí o blahobytu a pokročilé kultuře Illyrika. Ve větších městech byl amfiteatr pro štvání zvěře a zápasy gladiatorů (veliký amfiteatr byl objeven na př. v Aquincu a jiný zachován je v Pulji), cirkus (pro závody) a divadlo. Nejvelkolepější památkou stavitelskou jest palác Diokleciánův v Saloně. Rozsáhlé chrámy, tržiště, vodovody, mramorové stavby s lázněmi, mosaikovými půdami a malbami, zmínky o školách, obchodech s vonnými mastmi, loveckých psech, pohostiných výstupech cirkusových kočů nebo slavných gladiatorů zachovaly se ve velkém počtu. Města bližší Římu nebo Adrii, jako Aquileia nebo Salona a i města jižní Pannonie, na něž po rozdělení říše v část západní a východní (ke konci 4. st.) působil především vliv Nového Říma (Cařihradu), vynikají ovšem památkami takovými víc než tábořiště ležící těsně na hranici.

Rozvrat moci římské vpády barbarů. Za hranicí hornomořské a středodunajskou stály od doby Caesarovy kmeny Germánů. Bylo jim původně zakázáno překročiti limes a římský obchodník nesměl prodati jim zbraní, obilí, železa, zlata a soli. Až hluboko do 2. st. po Kr. nepokusily se o útok na římská sídla; markomanská říše Marobudova v době Augustově rozpadla se vnitřními boji mezi Germány samými. Teprv Marcus Aurelius musí v těžkém boji (173—180) hájit hranic Pannonie proti Markomanům a Kvádům. Potom po celé století nehrozí nebezpečí s této strany, za to objevuje se daleko na východě. Tam od pol. 3. st. útočí na Dácii a proniká i na Balkán močtný Gótové. germánský národ Gótů, jenž vládl rozlehlým zemím slovanským a sarmatským od Visly až k Černému moři. R. 257—275 Řím ustupuje návalu a vzdává se říše dácké, jež stává se kořistí Visigótů. (257—275). Ale i to nebezpečí zdá se brzo býti odvráceno: Visigótové stávají se křesťany (vyznání většinou ariánského) a pravidlem dobrými sousedy, takřka hradbou Říma proti jiným barbarům; brzo dosahují jisté kultury, jež si podmaňuje sousední barbarské kmeny germánské, takže můžeme mluvit pro 4.—6. st. o gótské době v kultuře zemí dunajských. V té době (4. st.) začíná se hojnější měrou přijímání Germánů, zejména Gótů, Vandalů, Markomanů do vojenských služeb Říma a vůbec usazování kmenů barbarských jako vojenských »spojenců« v provinciích římských.

Markomani
a Kvádové.

Gótové.

Ztráta Dácie
(257—275).

Kultura
gótská.

Římské nenásilné taktice by se bylo podařilo zromanisovati a stráviti i tyto nové živly, kdyby situaci nebyl změnil najednou nájezd divo-

kých asijských kočovníků hunských (tureckého původu) na Góty (r. 375). Visigótové prchající před nimi vrhli se na Balkán; z utečenců brzo stali se dobyvatelé; vůdce jejich Alarich přivedl r. 410 poprvé Germány vítězně do samého Říma. Příklad Visigótů dodal odvahy i germánským kmenům stojícím na hranicích Norika a Pannonie (jméno Markomané se mezi nimi již ztrácí, za to přibývá jména Ostrogótů), kteří také vnikají loupíce až do Itálie. Itálie zbavila se ještě sice všech těchto nepřátel — ale v starém Illyriku je moc římská od té doby cele rozvrácena a románské obyvatelstvo častěji a častěji opouští nechráněný venkov a hledá spásy v pevných městech. Zejména Pannonie stává se cílem národů, kteří se sem tísní, aby odtud nabyli nejvhodnějšího přístupu k zemi poklady a kořisti nejslibnější, k vytoužené Itálii. V 1. pol. 5. stol. zakládají si tu říši **Hunové** pod hrozným *Attilou*; po pádu moci jejich (která podrobila si všechny okolní kmeny germánských Gótů, Gepidů, Rugiů, Herulů a j.) objevují se v pol. 5. stol. v Pannonii **Ostrogótové**. Podle jména vládne jim Cařihrad, jenž jich užívá proti jiným Germánům stejně jako kdysi Visigóti. Konečně v 1. polovici 6. stol. stěhují se sem z bývalých sídel markomanských **Langobardi**, aby posléze podobně, jako dříve Ostrogótové, obrátili se do severní Itálie (568).

Vpády Germánů na půdu římskou.

Říše hunská.

Ostrogótové.

Langobardi.

Za nájedů barbarů v 5. stol. zámožné románské obyvatelstvo Pannonie bylo namnoze vyhubeno nebo vystěhovalo se do Itálie. Smutné poměry v hornatém a tedy víc chráněném **Noriku** v 2. pol. pátého století líčí nám život s v. Severina, kněze, jenž získal si neobyčejné autority u domácího obyvatelstva i u knížat germánských v okolí. Do Norika tísnili se tenkrát Ostrogóti od východu, Rugiové od severu, Alamani od severozápadu; Patavis byla ztracena, Laureacum opuštěno. R. 487 je sídlo Rugiů již v severním Noriku. Nakonec vidíme vládnouti v Noriku Ostrogóty (říše Theoderichova se sídlem ve Veroně a Ravenně), jejichž sídla v sev. Itálii po r. 568 zaujali Langobardi.

Norikum v 5. stol.

Zkáza měst římských. Římská města, jež Germáni dovedli sic zničit, ale nikoliv obývat, pustla a zarůstala lesem. Jen pobřežní města dalmatská a istrijská, mezi nimi i Aquileia, zachovala se nepřetržité do středověku; zde a v Tyrolích udrželo se románské obyvatelstvo. Z měst Illyrika jediné Sirmium v Pannonii bylo do 2. pol. 6. stol. ovládáno říší východořímskou.

Osud měst římských.

II. Počátky státního a kulturního života Germánů a Slovanů.

1. Vstup nových národů do zemí našich. Slované, Avari, Bavoři.

Všechny ty rozmanité kmeny germánské, jež tolik století sousedily se zeměmi Illyrika a konečně je zaplavily, nezanechaly v našich zemích nejmenší stopy pobytu svého. Zanikly národnostně v Italii, Gallii a Hispanii; zbytky v zemích dunajských (na př. Gepidové v Banátě) později mezi Slovy. Jediný kmen německý, jenž založil tu trvalá sídla, byli Bavoři (Baioarii), kteří prý r. 508 zaujali část staré Vindelicie a Rhaecie mezi Lechem a Innem a dále Solnohrady a Tyroly až do pusterského údolí. Odkud přišli, je neznámo; vládnoucí mínění, že byli potomky Markomanů, je sotva správné. Ze zemí mocnářství našeho, jak vidno, zaujali jen nepatrný díl. Ostatek celého ohromného prostranství od sídel bavorských na východ až k Černému moři, na sever až k Baltu a na jihovýchod až k Adrii a za dolní Dunaj do nitra Balkánu plní se od poč. 6. stol. novým národem Slovanů. Slované však nepřicházejí sami: brzo po nich, asi současně s odchodem Langobardů do Italie (568), proniká do Pannonie nová mocná vlna mongolská národem Avarů. Teprv těmito velkými posuny národů v 6. stol. ustaluje se etnografický základ, na němž vyvíjely se dějiny našich zemí. Avari sic zahynuli v moři slovanském, ale jejich místo zaujali konečně jim podobní Maďaři.

Avari byli původu turkotatarského jako Hunové. Byli surový národ jízdných kočovníků, těl velkých (proto v jaz. západoslovanských jejich jméno »obri« znamená člověka nad průměr velkého; podobně zapsali se v paměť Germánů Hunové jako obri-»Hünne«), hlav větším dílem oholených se zbytkem vlasů spletených v cop. Proti jízdným vojskům jejich bylo těžko pěším bojovníkům slovanským se ubrániti. Ztotočených mass slovanských užívali Avari jak k opatření svých hospodářských potřeb tak k účelům vojenským. Rozsáhlá tábořiště jejich v Pannonii slula »hrynky«.

Otázka, jak bylo možno, aby kmeny slovanské z dosavadních sídel svých za Karpaty a Vislou zaplavily během 6.—7. stol. území tak rozsáhlé, dávala ode dávna vznikati domněnkám, jež chtěly rozličné záhadu vysvětliti. Středověk na př. představoval si, že jižní Slované jsou potomky Illyrů a také v 18.—19. st. dokazovala řada učenců, že Slované jsou v zemích našich usedlí od prvopočátku (škola autochtonistická), ano i že Bojové a Markomani byli Slovy. Nejnověji proniká stanovisko prostředkující, chtějící tomu, že vlastní massy slovanské dostaly se v pohyb do zemí dunajských sic teprv v 2. pol. 5. stol. (v té době asi zaplavena byla Dácie), ale že ojedinelé usazovali se Slované při Dunaji již v 1.—4. st. po Kr. Z nálezů

hrobových se pak dovozuje, že i v severních Čechách a záp. od Visly usídlení byli Slované mnohem dříve, než připouštělo obyčejné mínění, a to snad již v době před Kristem.

Stěhování Slovanů. Od konce 5. st. postupují Slované z nížin jihohorských na hranice říše východořímské a v první pol. 6. st. naplňují cele starou Dácii na jih až k Dunaji. Řekové rozlišují je v bojovné Anty a Slověny (Σκλαβηνοί); skoro současně se Slovany přicházejí touž cestou hunští Bulhaři. Po r. 518 počínají se útoky Slovanů na Balkán; od druhé pol. 6. st. útočí na Balkán i Avari, často jako páni nebo velitelé Slovanů, někdy jako jejich spojenci. Za vpádů těch několikrát je obléhán Cařihrad i Solun a zničena Salona. Slované se nespokojují nájezdy, nýbrž usazují se v dobyté zemi, a do pol. 7. st. je jimi poslovaněno (kromě řeckých měst při pobřeží) celé nitro Balkánu, a to i daleko na jih do Peloponnésu. V rozšíření sídel slovanských až do Istrie a do východních Alp mají asi účast Avari: i tu podnikají Avari se Slovany nebo každý národ zvlášť (asi od r. 600 po Kr.) nájezdy na sídla Langobardů a Bavorů. Hranice sídel slovanských sahá tu brzo na západ až k Enzi, tedy až k hranici panství avarského proti Bavorům. Předkové dnešních Slovinců zabrali tu všechny pozdější rakouské země alpské kromě západní části Hor. Rakous, Solnohradská a Tyrolská. V pusterském údolí v Tyrolích však ještě seděli; v Istrii jen z části. Slované zemi českých a severních Uher přistěhovali se do vlasti svých znenáhla od severu, tedy teprve potom, když naplněna byla Slovany širá prostranství od Visly na západ až k Labi a Sále. Ostrovy slovanské posunuly se však i na západ za dnešní hranici česko-bavorskou, do Frank a Falce. O době příchodu jejich nevíme nic jistého; výklad, že ústup kmenů germánských v 4.—6. století uvolnil jim znenáhla cestu, je stále ještě pravděnejpodobnější.

Počátky národů slovanských. Germánskému západu sluli Slované Vindy, podobně jako římským geografům (Vinidi). V Itálii a v Byzanci však ještě dlouho do středověku označují rozlehlé země slovanské v Podunaji jednotným názvem Sclavinia. Je to důkaz, že bezpočet kmenů nedospěl dlouho k organizaci ve větší celky národní. Tak Slovany české pod zvláštním názvem Beovinidi nebo Behemi znají teprv letopisy západní od konce 8 st., Slovany moravské a hornouherské pod jménem Maraharii nebo Margenses od první pol. 9. st. V téže době jmenují se poprvé v přímořské Dalmácii Chorvati a ve vých. (starověké) Dalmácii Srbové. Nejdříve (v 7. stol.) jmenují se Srbové severní, při Sále sídlící. Jméno Poláků vyskytuje se až v 10. stol. Národ ruský nabývá historického názvu svého teprv poslovaněním normanských ruských družin vojenských v 9. a 10. st., podobně národ Bulharů poslovaněním panujících čeledi hunských.

Říše Samova. V l. 624—658 založil si jeden z frankých kupců, obchodujících se západními Slovany, Avarům poddanými, jménem

Postup
Slovanů
v Podunaji
a na Balkánu.

Účast
Avarů
v něm.

Přistěhování
Slovanů
českých.

Rozrůznění
Slovanů
v skupiny
národní.

Říše Samova. S a m o, panství mezi nimi. Vedením jeho Slované, kteří se již byli krevně s Avary pomísili, strážili jeho avarské a později porazili i vojska franká (r. 631, bitva u hradu Vogastu, místa neznámého). Po smrti jeho říše se rozpadla. Neznáme jistě ani polohy její; obvykle se klade do Čech a sousedství; nepřilíší pozdní pramen však tvrdí, že Samo sídlil v Korutanech. Říše jeho byla první větší státní útvar mezi Slovany našich zemí.

2. Kultura starých Germánů a Slovanů.

Stát a společnost. Vítězstvím Germánů a Slovanů nad Římany a Řeky uvedeny byly země naše celkem v též stav kulturní, v jakém byly v době před římskou okupací. Na místo světové monarchie nevstoupil jednotný stát germánský ani slovanský, nýbrž bezpočet drobných států kmenových, navzájem se potírajících. Kmenová území ta slula Římanům *civitates*; u Germánů dělila se v menší okresy zvané *gau* (nebo kryla se s nimi); u jižních Slovanů v *županije*.

Kmenové státy. Kmen spojovalo pevně v jedno vědomí společného původu; skládal pak se z členů svobodných rodů neboli čeledí (u Germánů »*sippe*«), t. j. velikých rodin, bydlících a hospodařících společně, pokud tomu poměry dovozovaly. Rod byl základní jednotkou hospodářskou, právní i vojenskou: hospodařil společně v určitém oddílu pastvin a lesů, společně mstil nebo pykal za spáchané křivdy a v kmenovém klínu vojenském členové jeho stáli pohromadě. Mezi rody byly rozdíly co do urozenosti a bohatství; z nejurozenějšího byl volen kníže (u Římanů *princeps*, *rex*, *dux*). Vedle této panující vrstvy svobodných byli nesvobodní a otroci, ukořistění ve válkách nebo z rodů vyloučení a potomci jejich. Ti jednak opatrovali hrubší hospodářské práce rodu, jednak byli předmětem vývozního obchodu. Rozdělením společnosti na vrstvu svobodných pánů a vrstvu nesvobodnou osobně nebo hospodářsky nelišili se tedy barbari v podstatě od Římanů.

Kniže.

Svobodní-nesvobodní.

Za to veliké byly rozdíly v životě **hospodářském**. Římská společnost byla vybudována na pokročilé kultuře městské; Germáni a Slované měst neznali a původně neznali ani stálých sídel vesnických. Byli to především *pastevci* a *lovci*, žijící v lesích a u vod, kde lov zvěře a ryb, chov lesních včel, chov vepřového dobytka v dubových a bukových lesích, chov ovcí a menší měrou hovězího dobytka a koní měl dlouho převahu nad skrovným zemědělstvím, jež neznalo ozimého obilí a nezamýšlelo vůbec vzdělávat pole k s t á l é m u zužitkování jeho. Převaha pastvectví a dobytčářství způsobila, že kmeny snadno stěhovaly se z krajiny do krajiny; osady rodů byly stavěny tak lehce (z tyčových, hlinou vymazaných chat), že opustiti je nebylo velkou ztrátou; cennější části

Převaha pastvectví nad zemědělstvím.

Snadná stěhovavost.

byly stěhovatelny. Byla to spíš občasná tábořiště než pevná sídla. To vysvětluje podstatně i možnost stálého »stěhování národů«, jinak nám těžko srozumitelnou. Takto porozumíme také, proč staří Slované a Germáni neznali soukromého vlastnictví půdy a proč jen celý okres nezbytný pro výživu dobytka, náležejícího rodu nebo kmeni, mohl být jím objektem vlastnického nároku. S tím souvisí, že země osazené těmito polokočovnými kmeny byly řídké osídleny; neboť rod, žijící jen z lovu a z dobytka, bez vydatné pomoci zemědělské, potřebuje k výživě značné prostory. Vše to se změnilo, když vlivem římským poznali (nejdřív Germáni) prospěchy pokročilejšího zemědělství a byli jím připoutáni trvale k novým svým sídlům a vlastem.

Společné
vlastnictví
půdy.

I potom ovšem trvaly mezi kulturou římskou a poměry kmenů germánskoslavanských tak hluboké rozdíly, že jich nedovedl vyrovnati vývoj celých století. Slované a Germáni žili nadále v t. zv. hospodářství přírodním, v němž každý rod opatroval si domácí práci (žen a otroků), co potřeboval na šatu a nářadí (řemeslo omezeno bylo asi jen na hrnčířství a kovářství) a v němž prodej a koupě zboží byla neznáma a nahrazována byla výměnou. Hlavním bohatstvím stále ještě nebyla půda rodu náležitá, nýbrž dobytek jeho, a les a pastviny k osadě slušející stále měly velkou převahu nad zoraným nebo jen motykou zpracovaným polem. Ale v této pokročilejší době vyvíjí se již soukromé vlastnictví jednotlivých rodin k zorané půdě, kdežto les a pastviny jsou stále společným majetkem rodové osady.

Hospodář-
ství přírodní.

»Statek« dosud v nářečích moravských znamená tolik co dobytek a slovo »skot« samo souvisí jazykově s ním. »Schatz«. Slovo »kupec« pochází od lat. caupo; »prodávati« znamená původně: dávati výměnou. Slovo »platiti« souvisí s »plátnem«; ještě v 10.—12. st. byly kusy plátna u severních Slovanů směnnou hodnotou kupovaného zboží. Práce zemědělské vykonávali nesvobodní a otroci (smerdi a robi) a ženy; svobodný Germán i Slovan pokládal je za nepřiměřené stavu svému.

O rozsahu moci knížecí nejsme zpraveni jasně; zdá se, že byla absolutní (jako moc starešiny v jeho čeledi) nebo stala se jí záhy působením vzorů římských, kde císař byl vládcem neobmezeným a bohem za živa. Ale jistá závislost knížete na vůli předních starešin rodových, scházejících se v daný čas (t. j. »rok«, něm. »ding«) k soudům, byla nepochybná. Vítězství nad znepřáteleným kmenem rozmnožilo nejen počet otroků, ale dalo knížeti v moc i nová území, jehož částmi kníže poděloval později členy své bojovné družiny. Tou cestou, nejdřív u Germánů, dospělo se asi ke vzniku soukromého velkostatku; u Germánů, usdlých na půdě kdysi římské, působily přímo vzory hospodářských i právních poměrů římských. U Slovanů je knížecí družina vojenská dosvědčena teprv později.

Moc
knížecí.

Družina
knížecí.

Právo
trestní.

V životě právním byla každá čeleď odkázána na svépomoc; zabiti svého člena trestávala krevní mstou nebo přijímala za ně výkup. Ještě dlouho do středověku je soudnictví germánské i slovanské, jež řídí se ovšem jen právem obyčejovým, proniknuto zásadou, že všechny zločiny (kromě zrady) lze smířiti náhradou hmotnou. **Pokuta** (u Slovanů obecně »cena«) je rozličně stupňována podle velikosti úrazu nebo podle velikosti »cti« zabitého (slovo »čest« souvisí prý s »počítati«). Pokuta za zabiti slove Germánům »wergeld«, západním Slovanům »hla va«. Pravda zjišťuje se přísahou (při čemž žádá se různý počet soupřísežníků podle sociální hodnoty obviněného) nebo božím soudem, ale provedení rozsudku záleží zas hlavně od svépomoci.

Právo
soukromé.

V životě rodinném jsou si krevní příbuzní (na př. bratr a sestra) bližší než manželé; vůbec myšlenky příbuzenství a proslulého příbuzenství (urozenosti) jsou směrodatny pro všechny vztahy právní a společenské. Ženy a děti jsou v moci mužů, podobně jako otroci. Nevěstu získává muž zpravidla výkupem (»věno« je kupní cena) nebo únosem (únos bývá i formalitou po výkupu); bohatí žijí v mnohoženství. Těla mrtvých jsou buď spalována nebo pohřbívána; u některých kmenů spalují se zemřelým bojovníkem nejen jeho zbraně, nýbrž i vdovy.

Náboženství.

Co náboženství se týče, jsou systémy bohů a bohyň, jež u Germánů i Slovanů objevilo starší badání, vesměs pozdějšího nebo pochybného původu. Lze říci, že Slované i Germáni věřili v posmrtný život duše a v demony, t. j. zosobněné síly přírodní, jež vyvinuly se posléze v představu bohů. Z bohů nejhroznější byl bůh hromu a blesku (Perun u Slovanů, Donner u Germánů). Bohům a démonům, jejichž sídla tušili v hloubi studánek, v zurčících potocích, v listoví stromů a hájů a na výšinách horských, přinášeli oběti. O kněžích zpráv není; za to o kouzelnících a čarodějích, kteří hověli velmi vyvinuté pověřivosti lidu.

Zjev
a povaha
Germánů
a Slovanů.

Vnější zjev lišili se Germáni a Slované od malých, snědých a černovlasých Římanů velmi podstatně; byli vysocí, bílé pleti a narudlých vlasů (jako všichni národové severu). I chvály i hany, jichž se považeli jejich dostává, vysvětlují se z kulturního stavu jejich přírozeně: byliť mravů nezkažených, stateční, pohostiní, ale zároveň lstiví a věrolomní, ukrutní a špinaví. Chválená svobodomyslnost jejich byla jen rubem jejich neukázněnosti, neschopnosti poslouchati a podrobiti se vyšším potřebám celku. To platí víc o Slovanech než Germánech; první větší státní organizace vznikly mezi nimi jen působením cizinců. Také v ohledu v o j e n s k é m stáli Slované za Germány, kteří byli dokonaleji vyzbrojeni; nálezy hrobové vůbec svědčí o pokročilejší kultuře germánské.

Okolnost, že Germáni Slovanů v kultuře předstihli, vysvětluje se přirozeně. Germáni byli pět set let dříve přímými sousedy Římanů, brzo pak hromadně usazení mezi románským obyvatelstvem. Nebylo jim také znovu a znovu brániti se turkotatarským dobyvatelům. Ve třetím až čtvrtém stol. vystupují již v pozdějších sídlech svých větší národní celky Franků, Alamanů, Sasů, Duryнкů. U Slovanů pozorujeme to teprv 500 let později. Jazyk německý prozrazuje dosud velkým množstvím slov původu latinského, jak pronikavé a dlouhotrvající byly kulturní vlivy Říma na Germány. Slované, kteří za podobných okolností učili se později z kultury řecké na Balkáně, nepodlehli jí jazykově do té míry. Mnohem více přejali Slované již dříve od Gótů; slova: kníže, chléb, chyše, chlév, stodola, meč, brnění, helm, snad i pluh a jiná pocházejí odtud. Z toho viděti, že Slované byli žáky Germánů i ve vojenství. Je přirozeno, že také křesťanství přijali Germáni mnohem dříve; ariánský biskup gótský Wulfila překládá bibli do góťštiny již v 2. pol. 4. st., a to někde v Moesii; je zajímavé, že o půl tisíciletí později překládána v sousední Makedonii bible poprvé do slovanštiny. Ostatek i mezi jednotlivými kmeny germánskými na jedné a slovanskými na druhé straně byly co do stupně pokročilosti veliké rozdíly: mezi Franky a Sasy v 8. st. byl asi týž rozdíl jako mezi Franky a Slovanů. Kmeny srbské a chorvatské stály v 8. století zajisté výše než kmeny saské nebo polské kmeny, skryté v lesích a močálech a nemající žádných styků kulturních.

Starší historiografie 19. stol. představovala si, že mezi Germány a Slovanů byly rozdíly zásadní. Germány líčila jako národ bojovných dobyvatelů žijících z lovu a kořisti a sociálně rozdělený v pány a otroky, Slovanů jako národ holubičí povahy, národ pokojných zemědělců, neznajících stavovských rozdílů a zřízený vůbec demokraticky. Toto pojetí Slovanů zbsněno je na př. Kollárem v slavném Vstupu jeho v »Slávy Dceři«. I němečtí badatelé té doby líčili staré Germány nesprávně jako národ svobodných sedláků. Na omyly ty působily theorie Rousseauovy a Herderovy o dokonalosti »přírodního« stavu kulturního a potom vlivy romantismu.

Příčiny kulturní převahy Germánů.

Vliv Gótů na Slovanů.

Mylné názory starších historiků.

3. Založení nadvlády francké v našich zemích.

Základy středověkého zřízení státního a společenského. Říše římská ožila znovu v císařství Karla Velikého. Vzdělanost římská byla na půdě staré Gallie zapustila kořeny příliš hluboko, než aby mohla cele podlehnouti rostoucí barbarisaci, počínající s panstvím Franků (od konce 5. století). Karlem Velikým nastává doba, která chce vědomě na starou kulturu navázat. Ale císařskou korunu přijímá Karel od papěže (r. 800) teprv, když byl rozšířil panství své až k Labi a střednímu Dunaji a hluboko do Italie, když má v rukou moc císařů. Císařskou moc svou pojímá způsobem, jenž upomíná v mnohém na césaryaugusty starořímské; pokládá se nejen za pána světa, ale i za vykonavatele vůle boží na zemi, za posvátnou hlavu obce křesťanské, zodpovědnou za spásu duší; vládne nejen státu, ale i církvi svých zemí, svolává synody a potvrzuje snesení jejich, jmenuje biskupy, pečuje o kázeň v kleru i o rozšíření evangelia. Stát a církev splývají v jedno a

Povaha státu a společnosti francké v době Karla Vel.

Vliv kultury
francé na
život
středověký.

tento zvláštní poměr přenáší se pak do menších celků státních, jež vznikly na troskách říše francké. Říše Karlova nezná ještě měst; hospodářsky opírá se o velkostatky (villae), náležející císaři a velmožům světským nebo duchovním; tyto velkostatky, osazené silami otrockými, a s nimi pokroky zemědělské kultury šíří se odtud dále do střední a východní Evropy. Také správní rozdělení říše v hrabství (comitatus) je v stoletích následujících napodobováno od sousedů; po něm pak i zřízení lenní, jež vyvinulo se plně v 9.—10. století, proniklo všechen život státní a společenský, a i správní úředníky hrabské proměnilo v many, území hrabská v léna a celý stát v stát manský zřízený (stát lenní).

Podmanění Bavorů. Moc francká vstoupila na hranice našich

Nejstarší dě-
jiny Bavorů.

zemí zejména vyvrácením říše Langobardů a Bavorů. Bavoři byli závislí na Francích již v 6. století. Knížata jejich sídlila v Řezně, Frisinkách a Solnohradě. V Solnohradě (starověkém Juvavum), kde ještě byly zbytky římských staveb i románského obyvatelstva, založil sv. Rupert kolem r. 700 chrám sv. Petra, nejstarší tvrz středověkého křesťanství v zemích našich. Kol r. 740 zřídil sv. Bonifác zvláštní biskupství ve Frisinkách, Solnohradě, Pasově a Řezně (působí sv. Emmerama); ještě dále na východ, poblíž dolní Enže, založen byl (r. 777) klášter v Kremsmünsteru pro misie mezi sousedními Avary a Slovany. Roku 788 připojil Karel Veliký Bavoře pro opětovnou vzpuru knížete Tassila přímo k své říši.

Slované korutanští. Chorvati. Na východ od Bavor, za Enží

počínala se v starém severním Noriku sídla avarská. Ale ostatek Norika obýván je Slovany a sluje Carantania; jižně k němu přiléhá jiná země slovanská Carniola (dnešní Kraňsko), ležící v sousedství langobardského Friaulu (Furlanska). Slované korutanští spravováni jsou vlastními knížaty, o nichž máme zprávy ze 7. i 8. století. Hlavním sídlem knížat je Krnski grad (Karnburg mezi Celovcem a sv. Videm); knížata jsou od poloviny 8. století křesťany; pokřesťanění země ujímají se tu biskupové solnohradští. Politicky závislí byli Slované korutanští na Bavorech a spolu s nimi dostali se pod nadvládu Franků. Po dobytí říše langobardské a Friaulu (776) dobývají Frankové i byzantské Istrii a šíří svou moc i nad Slovany, usdlé mezi Drávou a Sávou, ano i nad Chorvaty dalmatské, až k řece Cetyni. Pobřežní města dalmatská zůstala poslušna císařů byzantských.

Dobytí země východní. Říši svou na jihovýchodní hranici

Zničení moci
avarské.

rozšířil Karel Veliký vyvrácením panství avarského. R. 791 pronikl podél Dunaje s velkým vojskem až do severní Panonie; syn jeho Pippin dokonil pak v l. 792—96 potření Avarů s pomocí Slovanů

Slované
korutanští a
chorvatští.

korutanských. Avaři ovšem odnárodnivše se mezi Slovany pozbyli zatím své původní síly. Tak rozšířeno bylo panství francké na celou starou Pannonii, ano i dále do pozdějšího Banátu. V zemích tak získaných, zvaných neurčitě »zemí východní« nebo »Slavinii«, vidíme »Země východní«. potom na východě, v staré Pannonii, vznikatí kol r. 840 slovanské knížectví Privinovo pod svrchovaností Franků, se sídlem v Mosaburku u jezera Blatenského; po Privinovi vládl tu syn jeho Kocel Pannonské knížectví Privinovo a Kocelovo. (861—874). Za to kraj mezi Enží a Vídeňským lesem byl rozdělen v hrabství a připojen k Bavorsku. Ale hrabata této vojenské hranice na východě bavorském (Pannonici nebo Avarici limitis praefecti nebo prostě comites) jsou velmi samostatní, majíce postavení Korutany. pozdějších markrabí doby otonské. Také v Korutanech mizejí v té době jména slovinských knížat; země stává se údělným vévodstvím vedlejších linií Karlovců. Na levý břeh Dunaje rozšířilo se bavorské panství jen nepatrně (až asi ke Koubě). Diecési slušela dobytá země za Enží (spolu se severní Pannonií) k Pasovu, kdežto Solnohradu, jenž byl r. 798 povýšen na metropolitní sídlo bavorského arcibiskupa, Rozdělení církevní. přidělena Karantanie na jih až k Drávě a střední Pannonie. Co bylo jižně od Drávy, slušelo k patriarchátu aquilejskému a krylo se asi s politickým rozsahem vévodství friaulského. S panstvím franko-bavorským východně od Enže počíná se německá kolonisace nejblíže krajín, prostředkovaná záhy kláštery bavorskými i za Enží Kolonisace země vých. nově založenými (na př. Sv. Hypolit).

Podmanění Čechů. V l. 805—806 vypravilo se francké vojsko i proti Slovanům českým — kteří tu poprvé vstupují na světlo dějin — a proniklo do porčí Ohře a Labe. Zprávy pozdější počítají Čechy mezi národy říši poplatné. Že jméno Karlovo zapsalo se hluboko v paměť západních Slovanů, zřejmě z toho, že stalo se jim názvem krále vůbec. Podmanění Slovanů českých.

4. Zápas vlivů franckých a byzantských.

Po rozdělení francké říše r. 843, jež položilo základ k osamostatnění Německa, Francie a Italie, zdělila výboje a nároky Franků na východě říše východofrancká. Hlavní sídlo panovníka jejího Ludvíka Němce, vnuka Karla Vel., bylo Řezno, čímž středisko výbojného postupu Franků k východu posunulo se zcela blízko k hranicím našim. S tím souvisí, že v té době přijala část knížat kmenů českých v Řezně křest (845) a že svrchovanost Franků rozšířila se i nad kmeny moravským i, sedícími na Moravě a Slovensku (na jih až k Dunaji). Svrchovanost tato nezabránila ovšem občasným povstáním a s nimi novým a novým bojům. Také Chorvaté mezi Sávou a Drávou pod knížetem Ljudemitem (sídlil v Sisku) r. 819 povstali, podporováni Poměr její k sousedním Slovanům.

Poměr říše francké a byzantské. jsoouce Slované z Korutan a Kraňska, ale byli přemoženi. Tak na pobřeží dalmatském a na Sávě stýkaly se nadále hranice francké říše s državami Byzantinců nebo aspoň s mezemi jejich nadvlády, neboť v 9. stol. Slované balkánští, zejména Srbové, stáli pod svrchovaností Byzance. Teprv po r. 875 podařilo se Byzanci podmaniti si Chorvaty dalmatské; panství francké v Srěmu bylo pak od 1. pol. 9. st. ohrožováno Bulhary. Řekové pro opětovné boje s Araby a Bulhary nemohli na severní hranici vystoupiti s důrazem vojenským. Za to pokusili se vliv svůj na Slované sousední pojistiti si jiným, trvalejším způsobem.

Nejstarší dějiny Moravanů. O tom poučuje **historie sv. Konstantina a Methoděje**. Moravané, jichž prvním známým knížetem je Mojmir (od r. 830), byli již poznali křesťanství, jež šířili mezi nimi zejména němečtí věrozvěstové. R. 846 dosadil jim Ludvík Němec za knížete Rastice (Rostislava), synovce Mojmírova. Rostislavovi německé misie nebyly vítány (následky jejich mohl pozorovati v Korutanech), proto žádal, a to spolu se svým synovcem Svatoplukem, vládnoucím na Slovensku (v Nitře), o věrozvěsty slovanské, nejdřív u papeže, potom v Cařihradě (r. 863). Císař Michal III. vypravil vskutku do Moravy vynikajícího dvorského theologa svého Konstantina, jenž byl již osvědčil se v náboženských poselstvích k Arabům a Chazarům, a pocházeje ze Soluně, nejen uměl dobře slovansky, nýbrž byl již sestavil (na základě řecké kursivy) písmo vhodné pro jazyk slovanský a přeložil díl knih bohoslužebných (později i bible) do slovanštiny. Konstantina provázeli starší bratr jeho Method, dřív císařský místodržící mezi Slované, potom mnich. Bratři působili v moravských knížectvích a i v Pannonii Kocelově po tři roky; do bohoslužby zavedli jazyk slovanský (slovanská liturgie = slov. mše) a vychovávali si dostatek žáků; vracejíce se domů, dosáhli v Římě od papeže Hadriána II. schválení slovanského jazyka bohoslužebného. Konstantin však, vstoupiv v Římě do kláštera jako mnich Cyril, zemřel předčasně; Methoda posvětil papež na biskupa a poslal jej zpět do Moravy (870).

Říše Svatoplukova. To bylo v době, kdy moc francká na celé hranici slovanské od Sály až k Moravě byla s povstálými kmeny slovanskými v boji. Ve válkách těch násilný Svatopluk vydal strýce Rostislava v moc Franků; sám však konečně postavil se proti nim, zvítězil, ale r. 874 učinil mír, jimž zavázal se k poplatku. Method, jež papež zatím jmenoval arcibiskupem panonským, dostal se za bojů mezi Franky a Moravany v zajetí biskupů bavorských. Biskupové bavorští pokládali Pannonii za svou provincii, a proto, i pro Methodovy novoty jazykové a jeho řecké zvláštnosti církevní, stali se úhlavními nepřáteli jeho. Teprv papež Jan VIII. vyprostil Methoda z rukou násil-

Svatopluk
(871—894).

Zajeti
Methodovo.

ných biskupů, ale zároveň mu přísně zakázal sloužiti mši slovansky. Odtud Method spravoval církev moravskou až do své smrti (885).

Moc Svatoplukova byla se zatím rozšířila daleko do sousedství; **Říše velko-moravská.** podrobil si kmeny Slovanů českých, část polských kmenů na Visle a v hrozné válce v letech 883—884, kterou vedl s vnukem Ludvíka Němce, Arnulfem, vládnoucím v Bavořích a Korutanech a s jeho pomezními hrabaty, ovládl i dolní Pannonii. Působení Methodu otvíralo se tedy širší pole: víme na př., že pokřtil českého knížete Bořivoje (asi r. 874) i choť jeho Ludmilu. Ale poměr jeho k Svatoplukovi horšil se stále. Svatopluk byl drsný válečník a rozkošník; v okolí jeho stále drželi se kněží němečtí (na př. Viching, potom biskup nitranský a konečně kancléř Arnulfův) a vlaští, méně přísní k slabostem knížete než Method, jenž »na pranýř stavěl duchamornou hořkost vsí rozkoše«. Z okolí Svatoplukova opět docházely žaloby do Říma, že Method přece slouží mši slovansky a že učení jeho je promíšeno řeckými bludy. Rozpory vedly konečně k tomu, že Method dal Vichinga a Svatopluka v klatbu. Po smrti Methodově opanoval Viching Svatopluka úplně; kněží a žáci slovanští byli ze země vyhnáni, ano i prodáni do otroctví. Hlavní část jejich nalezla novou vlast mezi Bulhary; také v Čechách se slovanská liturgie vedle latinské držela.

Křest
Bořivojův.

Method †
(885).

Vyhnání
žáků jeho.

V historii Methodově je dosud mnoho nejasného. Legendy, z nichž hlavní jsou psány staroslověnsky, a listy papežské, pokud se nám zachovaly, si navzájem odporují. Největší potíž působí nepodezřelý list papeže Jana VIII. z r. 880, liturgii slovanskou slavnostně povolující, neboť jiné nepochybné zprávy tvrdí, že ji též papež (podobně jako nástupce jeho Štěpán V.) přísně zakázal. Písmo, jež Konstantin sestavil, sluje hlaholské; písmo cyrilské vzniklo asi o něco později v Bulharsku na základě řeckého písma unciálního. Jazyk, jímž bratři solunští psali, bylo nářečí makedonské, dnes vymřelé. Jmenujeme jej staroslověnsčinou (starobulharštinou) nebo církevněslovanským jazykem. Zakladatelé staroslověnské církevní literatury netušili, jakého rozsahu nabude dílo jejich: dnes slyší při bohoslužbě na 115 milionů lidí texty, tlumočené před víc než tisíci lety Konstantinem.

Odpor
v pramenech
o dějinách
Methodových.

Jazyk a
písmo
staroslov.

Konec říše moravské. Svatopluk zemřel r. 894. Po smrti jeho knížata Slovanů českých vytrhli se z poslušnosti synů Svatoplukových, kteří moc svou oslabovali nad to vzájemnými boji mezi sebou i s Bavorsy. Kníže Mojmir II. přece hájil s prospěchem samostatnosti země i její samostatnosti církevní; od papeže vyžádal si znovu zvláštního arcibiskupa pro Moravu. Ale v l. 903—907 učinili konec všemu Maďaři.

Morava za
synů Svatoplukových.

Maďaři.

Maďaři se byli objevili v nížině uherské již za života Methodova; hlavní massa jejich přišla však asi r. 894. Moravané a Frankové se obviňovali navzájem, že si je na pomoc zavolali. Maďaři přišli od dolního Donu; vůdce jejich slul Arpád. Řekům sluli Turko i, Slovanům Ugři. Byl to

divoký, kočovný národ čeledi finsko-ugorské, v létě bydlicí pod stany, v zimě v chatrčích z rákosí a hlíny, žijící z chovu dobytka, lovu a loupeže.

Maďaři usadili se v Uhrách, právě když moc říše byla nejvíce poklesla. R. 899 zemřel císař Arnulf; syn jeho **Ludvík** byl dítě šesti-leté; skutečnou moc vládní strhli na sebe vévodové jednotlivých kmenů německých. Po pádu Moravy byli nejvíc na ráně maďarským útočníkům **Bavorů**. R. 907 postavila se jim v cestu vybraná vojenská moc Bavorů, ale Maďaři ji zničili skoro úplně. Cesta k nájezdům dovnitř říše byla jim odtud volná. Co dobyl Karel Veliký na Avarech, bylo najednou **ztraceno**; hranicí mezi Bavorsy a Uhry byla zas řeka Enže.

Rozbití
jednoty
slovanské.

Počátky
říše
německé.
Čechové.

Vpádem Maďarů byli Slované jižní a severní od sebe nejen odtrženi, ale i počínající se kulturní styky Slovanů západních s řeckou Byzancí byly zpřetrhány. Slované zemí českých a alpských byli přinuceni hledati opory státní i kulturní v **říši německé**, rodící se z trosek říše východofrancké. Za takových okolností vystupuje od konce 9. stol. mezi Slovany západními v popředí stát založený kmenem **Čechů**, jenž sídlil ve středu Čech, v krajinách na levém břehu dolní Vltavy.

III. Říše česká, uherská a země alpské v době od r. 900—1200.

1. Přehled dějin českých do r. 1197.

Prvá knížata Čechů. Sv. Václav. Starší dějiny české až do 11. stol. známe nedokonale. Knižata kmene Čechů, kteří r. 895 po smrti Svatoplukově přihlásili se Arnulfovi v Řezně znovu k poslušenství říše východofrancké, bratři S py t i h n ě v a V r a t i s l a v, byli považováni za nej přednější mezi náčelníky kmenů slovanských v zemi. Byli to synové B o ř i v o j o v i a pocházeli z rodu, který původ svůj odvozoval od báječného P ř e m y s l a, jenž spolu s chotí svou, čarodějkou L i b u š í, byl založil hrad P r a h u a prvý organisoval řádnou vládu. K ř e s t a n s t v í, již dříve z Řezna šířené, proniklo působením Methodějovým i v kmeni Čechů; bohoslužba konala se ritem slovanským vedle latinského, což asi zavdávalo příčiny k sporům, podobně jako na Moravě; velký díl národa trval ještě v pohanství.

Spytihněv
(† asi 916)
a Vratislav
(† 920).

Obřad
slovanský
a latinský.

Spory těmi určován byl i osud prvního českého světce-mučeníka, mladého kněze V á c l a v a, jenž po předčasné smrti otce svého Vratislava (920) byl dědicem trůnu. Poněvadž však byl nedospělý, vládla na místě jeho matka jeho D r a h o m í r a. Václav, o jehož vzdělání byli otec i bába L u d m í l a horlivě pečovali (uměl latinsky, řecky i církevněslovansky), oddal se celou duší službě křesťanství, zejména od té doby, co dospěl plných let a převzal vládu. Strana, která mnišskou horlivost jeho nelibě nesla, a již v čele stál mladší bratr Václavův B o l e s l a v, odstranila jej vraždou ve Staré Boleslavi (28. září 929). Zavraždění sv. Václava, jehož vláda založena byla na přátelských stycích s králem J i n d ř i c h e m I. a církví řezenskou, bylo asi popudem Jindřichovi, aby proti novému knížeti Boleslavovi zakročil a donutil jej k slibu poslušnosti.

Sv. Václav
(† 929).

Sv. Václava oslavily legendy (slovanské i latinské), vznikající hojně od 2. poloviny 10. století, jako prvního velkého svědka příslušnosti Čechů k národům křesťanským, t. j. kulturním vůbec. Kostel sv. V í t a, jež na hradě pražském založil a v němž byl pochován, stal se hlavní svatyní českou; hrad pražský slul hradem sv. Václava, a později vše, co bylo v národním životě zvlášť důležitého, spojováno bylo s jménem jeho.

Úcta
sv. Václava.

Boleslav I. (929—967). Když po Jindřichovi nastoupil na trůn král O t a I. (935), postavil se Boleslav proti němu a vzdoroval mu dlouhá léta; teprve r. 955 s vybranou legií českých bojovníků pomáhá mu proti Maďarům v bitvě na Lechu. Po porážce Maďarů snad i Slované moravští, nebo aspoň část jejich, zbavili se panství maďarského, ale je pochybné, zdali Boleslav rozšířil panství české i na Mo-

Boleslav I.
(929—967).

Rozsah říše r a v u. Za to víme, že vládí řadě kmenů v horním Slezsku a Boleslavovu. v K r a k o v s k u. Tou dobou počali kmenové polští organisovati se ve větší stát se sídlem v Hnězdě; Boleslav s nimi udržoval styky přátelské; knížeti jejich M ě š k o v i dal svou dceru D o b r a v u za manželku. Tím byla víře křesťanské ražena cesta i mezi Polany. Židovští obchodníci otroky, cestující po zemích slovanských, jejichž zprávy se nám zachovaly, líčí vůbec moc Boleslavovu jako velikou a Prahu jako největší obchodní místo v zemích slovanských.

Knížata pražská a kmeny české. Rozvoj moci české za Boleslava I. nutí nás mítí za to, že v době jeho byla již založena moc knížat pražských nad k m e n y v zemi sedícími. Jména kmenů těchto známe jen některá na hranici západní a severní; zvláště silný kmen byli asi L u č a n é v Poohří, Z l i č a n é (v Kouřimsku) a C h a r v a t i (snad v Pojizeří). Východ a jihovýchod země soustředěn byl ještě do Slavníkovci. pod panstvím knížete Slavníka, sídlícího na hradě Libici. Slavníkovci stáli však již asi pod svrchovaností knížat pražských.

Boleslav II. (967—999). **Boleslav II. Sv. Vojtěch.** Za Boleslava II. (967—999) byla česká část Slezska zabrána Poláky; ale stát český zesílel vnitřně jednak

Založení pražského biskupství (kol r. 973).

založením pražského biskupství (kol r. 973), jednak vyvrácením panství Slavníkovců (995). Sv. V o l f g a n g, biskup řezenský, k jehož diecési Čechové dosud náleželi, ke zřízení biskupství svolil. Nové biskupství bylo podřízeno arcibiskupu m o h u č s k é m u. O založení jeho v Praze měl hlavně zásluhu O t a I., jenž tou dobou (968) ustavil na severu od Čech, v M a g d e b u r c e, nové sídlo arcibiskupské pro země polabských Slovanů a podřídil mu několik nových biskupství (na př. Míšeň, Poznaň). S mocí královskou ujal se i mezi Sasy snahy po vyšší kultuře, jež jeví se v t. z v. o t t ó n s k é r e n a i s s a n c i. Tím vším dáno bylo nové východisko vlivu německému na sousední Slovary, i na Čechy. Prvým biskupem pražským byl také S a s D ě t m a r a druhým odchovanec školy magdeburské, syn Slav-
Sv. Vojtěch († 997). V o j t ě c h (od r. 982). Vojtěch proslavil nový stolec v celém tehdejším křesťanském světě. Odchován jsa asketickým a mystickým ideálem křesťanským, jak tou dobou šířil se mezi vzdělanci z burgundského kláštera C l u n y, ideálem, jehož vrcholem bylo trpění a umřítí pro Krista, nemohl býti spokojen v polobarbarském národě, který pro svaté nadšení jeho neměl žádoucího porozumění. Dvakrát proto odešel do Říma, kde v cele klášterní dýchalo se mu nejvolněji. Konečně vydal se na misi apoštolskou k pohanským P r u s ů m, aby tam našel, po čem toužil, smrt mučednickou (997). Rodina jeho v Libici byla zatím od Čechů mečem vyhubena a rozlehlé knížectví její připojeno přímo k Praze. Tím byla politická j e d n o t a z e m ě trvale založena.

Vyvrácení knížectví Slavníkova (995).

Sv. Vojtěch, jenž většinu života ztrávil v cizině, zůstal i po smrti Čechům téměř cizincem. Žádná větší legenda domácího původu neslaví mučen-

nictví jeho. Za to krásné legendy napsány byly o něm v Itálii a Sasích. A přece velikost zjevu Vojtěchova zapsala se hluboko do dějin: nad hrobem jeho založil Ota III. Polákům církev h ně z d e n s k o u, jejíž prvním arcibiskupem byl bratr nebo příbuzný Vojtěchův Radim. Jiný soudruh Vojtěchův, Čech Astrík, stal se prvním arcibiskupem uherským a organisátorem církve uherské (Vojtěch sám zasloužil se o rozšíření křesťanství mezi Maďary); z kruhu Vojtěchova v Čechách vyšla také legenda Kristiánova o sv. Václavu a sv. Ludmile, nejstarší památka české činnosti literární.

Synové Boleslava II. Dobytí Moravy. Smrtí Boleslava II. váha Čech poklesá patrně; v popředí vstupuje mocná říše polská Boleslav III. (999—1003). leslava Chrabrého, syna Dobravčina. Boleslav Chrabrý zmocňuje se Krakovska a dobývá Moravy, konečně i Čech, kde činí konec tyranské vládě Boleslava III. Jen pomocí krále Jindřicha II. byly Čechy osvobozeny (1004). Jaromír a Oldřich, kteří po starším bratru Boleslavovi III. vystřídali se (nikoliv bez vzájemných bojů) ve vládě země, byli horlivými pomocníky Jindřicha II. v dlouhotrvajících válkách, jež vedl o země slovanské za Labem proti Boleslavovi Chrabrému. Po smrti tohoto mohutného válečníka (1025) zmocnil se Oldřich Moravy a dal ji v úděl synu Břetislavovi. Morava, tím způsobem trvale říši české získaná, byla jen částí staré Moravy Rostislavovy; kraje po levém břehu Dunaje až k dolní Moravě dostaly se do moci markrabat rakouských, Slověnska zmocnili se Uhři.

Nadaný Břetislav (1034—1055), stav se knížetem, ve výbojích pokračoval. Dobyl Krakova i Hnězda; zde vyzdvihl ostatky sv. Vojtěcha a přenesl je do Prahy. Slavnosti přenesení svatého břemene užili kníže i biskup Šebíř, aby utužili křesťanského ducha mezi Čechy, vydávše zákony proti některým hříchům a pohanským přežitkům, s nimiž byl marně bojoval sv. Vojtěch. Císař Jindřich III. žádal, aby Břetislav vzdal se výbojů polských a donutil jej k tomu konečně dvojím tažením do Čech (1040—41). Avšak svrchovanosti nad velkou částí Slezska Čechové konečně uhájili; ponechali Slezsko sice v rukou Poláků, ale brali za to od nich roční poplatek. Břetislav zůstavil pět synů, z nichž nejmladší Jaromír byl určen stavu duchovnímu; na trůn vstoupil nejstarší Spytihněv, po jeho smrti r. 1061 Vratislav. Druzí dva bratři rozdělili se o Moravu tak, že Konrádovi připadlo údělem Brněnsko a Otovi Olomúcko, ovšem pod svrchovaností knížete českého.

Synové Břetislavovi toužili po tom, aby se jim dostalo koruny královské, aby hodností vyrovnali se panovníkům uherským a polským. Manský poměr jejich ke králům německým byl v tom překážkou hlavní; proto asi papež Spytihněvovi povolil nositi pouze mitru biskupskou. Teprve Vratislavovi (1061—1092) se v r. 1085 podařilo

Význam
sv. Vojtěcha.

Boleslav III.
(999—1003).

Jaromír
(1004 až
1012).
Oldřich
(1012 až
1034).

Dobytí
Moravy.

Břetislav
(1034 až
1055).

Spytihněv II.
(1055 až
1061).

Vratislav
(1061 až
1692).

Vratislav
králem
(1085).

dosáhnouti koruny královské. Udělil mu ji císař Jindřich IV. odměnou za obětovnou pomoc, kterou mu Vratislav prokázal v bojích jeho se Sasy a v bojích s kurií papežskou za sporů o investituru. Dal mu také marku míšeňskou a náhradou za ni brzo marku rakouskou; ale zemí těch vskutku Čechům se nedostalo, jen země budišínská a zhořelecká (jádro pozdější Horní Lužice) zůstala v rukou českých. Vratislav měl mnohé rozbroje s bratry svými, zejména s Jaromírem, jenž stav se biskupem pražským, mněl se v hodnosti té více říšským knížetem, bratru na roveň postaveným než poddaným jeho. Vratislav proto obnovil znovu biskupství moravské se sídlem v Olomouci (Jaromír chtěl Moravu podřídití přímo diecési pražské) a vybudoval si nové sídlo královské na Vyšehradě, kde založil a bohatě nadal i nový chrám kapitulní.

Získání části
Hor. Lužice.

Synové
Vratislavovi.

Synové Vratislavovi. Král Vladislav (1140—1173). Po

smrti Vratislavově, za panování synů Vratislavových Břetislava II. (až 1100), Bořivoje (—1107) a Vladislava I. (1109—1125) naplněny jsou dějiny české jednak opětovnými boji s Poláky, jednak stálými zápasy mezi členy rodu Přemyslova, v nichž rozhodčím bývali zpravidla císařové. Jen r. 1126, když císař Lothar chtěl mocí prosadit v Čechách svého kandidáta Otta Olomouckého proti Soběslavovi, nejmladšímu synu krále Vratislava, od Čechů zvolenému, dovedli Čechové vítěznou bitvou u Chlumce přimět císaře, aby uznal jejich stanovisko. Soběslav I. (1125—1140) byl panovník vynikající; ve válkách s Poláky vynutil zas starodávný poplatek. Budišínsko připojil přímo k Čechám a staral se mnoho o lepší obranu země stavbou pomezních hradů i opevňováním hradu pražského. Nástupce

Bitva
u Chlumce
(1126).

Soběslav I.
(1125 až
1140).

Vladislav II.
(1140 až
1173).

jeho Vladislav II. (1140—1173), syn Vladislava I., byl (maje za choť sestru markraběte rakouského) švakrem německého krále Konráda a III.; proto také udržel se na trůně, ač s počátku sdružila se proti němu všechna údělná knížata moravská s odbojnou stranou v Čechách a porazila jej u Vysoké (u K. Hory, r. 1142). Na Moravě stál jen biskup Jindřich Zdík věrně k Vladislavovi. Vladislav vzpouru konečně pokořil, potom účastnil se s Konrádem druhého tažení křížového. I nástupci Konrádovu, císaři Fridrichovi I., byl Vladislav věrným straníkem; vojsko české, jehož divokou bojovnost souhlasně vytýkají současníci, mělo vynikající účastenství v pokoření Milána a v císařových bojích v Itálii vůbec. Pražský biskup Daniel získal si zároveň zvláštní zásluhy jako císařův rádcé a pomocník diplomatický. Odměnou za to Vladislav obdržel od císaře již předem korunu královskou (1158).

Vladislav
králem
(1158).

Fridrich a Soběslav II. Král Vladislav přes vojensky a politicky skvělé postavení, které zemi své získal, nebyl pro krutost a lživost svou oblíben. Vzdal se trůnu dobrovolně (1173) ve prospěch syna Fridricha. Císař však nedbaje toho udělil Čechy (a to nikoliv jako království, nýbrž pouze vévodství) v léno Soběslavovi II., synu Soběslava I., k němuž i bratřím jeho obracely se dávno sympatie země. Soběslav, který 16 let života svého byl ztrávil v žaláři, si jich svou péčí o spravedlnost bez ohledu na velmože a láskou k drobným zemanům a sedlákům zasloužil. Postavením jeho otráslo teprv jednak hrozné zloupění Rakous od Čechů (1176), k němuž došlo pro spor o hranice, jednak různé s údělnými knížaty moravskými, zvláště Konrádem Otou brněnsko-znojenským. Tak s podporou císařovou dobyl na Soběslavovi země zase Fridrich (1179—1189). Ale zemi tím pokoj vrácen nebyl.

Soběslav II.
(1173 až
1179).

Fridrich
(1179 až
1189).

Boje o trůn a o státní jednotu říše. Boje mezi Přemyslovci neustávaly; rozhodoval v nich císař Fridrich, a to způsobem, jenž svobodám země byl velmi nebezpečný. R. 1182 stanovil, že v Čechách má vlásti Fridrich a na Moravě Konrád Ota jako markrabí moravský. Tím dáno bylo Moravě postavení knížectví říšského, jakoby na Čechách nezávislého a jen císaři podřízeného. Tento pokus rozbiti státní jednotu českou byl tím nebezpečnější, že brzo potom (1187) císař Fridrich uznal i biskupa pražského za knížete říšského. Bylo zásluhou knížete Fridricha, že poraziv r. 1185 Konráda Otou u Loděnic, přinutil jej uznati svrchovanost pražských knížat nad Moravou. Když pak brzo potom stal se Konrád Ota knížetem českým (1189 až 1191), hlásil se sám k stanovisku českému. Konrád Ota zemřel v Itálii, kde vojensky pomáhal Jindřichovi VI. Po smrti jeho začaly se nové boje mezi Přemyslovci, zas rozhodované císařem, až ke konci r. 1197 smluvili se přátelsky mladší, nevlastní bratři Fridrichovi tak, že Přemysl bude panovati v Čechách a Vladislav na Moravě.

Morava
markrabst-
vím (1182).

Konrád Ota
(1189 až
1191).

Morava vedle Čech správní samostatnosti nepozbyla nikdy. Údělná knížata byla v území svém v záležitostech vnitřních celkem nezávislá. K původním dvěma údělům přibýlo v 1. polovině 12. století rozdělením Brněnska Znojensko a na čas i Břeclavsko a Jemnicko. Ostatek i některé kraje Čech bývaly časem organisovány jako knížectví údělná.

Poměr
Moravy
k Čechám.

2. Poměry vnitřní v zemích českých.

Rozsah země a povaha osídlení. Territoriální rozsah státu českého kryl se v podstatě s dnešními hranicemi Čech a Moravy. Chebsko však k Čechám nenáleželo, za to slušelo k nim Kladsko, Žitavsko a krajina Vitorazská; k Moravě náležela i většina dnešního Opavska. Země česká té doby byla pokryta lesy, převahou listnatými, daleko větší měrou než dnes; hluboký prales v horách pohra-

Rozsah
zemí
českých.

ničních byl hlavním opevněním jejím proti cizině; uvnitř v některých krajinách byly rozsáhlé bařiny. Nejvíce osídlen byl úrodný střed země a Poohří; počet obyvatelstva v 12. stol. sotva přesahoval půl milionu. Obyvatelstvo usazeno bylo řídce mezi lesy v malých vsehách a dvorcích a v podhradí knížecích, původně dřevěných hradů; měst nebylo.

Poměry hospodářské a sociální. Vlastníkem vši půdy neosazené byl kníže; jemu náleželo a připadalo (odúmrtmi a konfiskacemi) i mnoho půdy vzdělané, kterou dával v užívání svým dvorským hodnostům, duchovenstvu, stálým posádkám hradním (t. zv. hradčanům) nebo usazoval na ni nesvobodné rodiny. Vedle této půdy v podstatě lenní povahy byla stará rodová půda svobodných rodů českých; sluší proto rozeznávat osady Čechů svobodných, statky povahy lenní, a osady nesvobodných. Pouze svobodní (Bohemci) počítáni byli k národu českému; všichni povinni byli službou vojenskou. Byly mezi nimi ovšem rozdíly co do urozenosti a bohatství; mocnější v šiku vojenském stáli v popředí; proto rozeznávali se obyčejně »Čechové prvního a druhého řádu«. Urozenými v širším slova smyslu byli všichni členové svobodných rodů, ale názvu nobles, šlechta (ze staroněm. slahta = Geschlecht, rod), dostává se předním z nich hojněji teprve od konce 12. st. Svobodní, jimž od knížete dostalo se úřadů dvorských nebo krajských, stáli v důstojenství nejvýše; sluší *comites* (česky nejspíše kmeti), také *proceres*, *primates*. Kmeté tvořili stálou družinu a radu vévodovu, zasedali s ním na soudě a na sněmích měli začasté hlas rozhodující. Ke konci 12. stol. objevuje se pro přední české šlechtice název *barones* (česky župani, páni), na rozdíl od chudších vládků. V té době kníže zemský, potřebuje v bojích o trůn opory velmožů, byl některým pánům rozdal nebo dal v dědičné léno celé kraje. Odtud lze odvozovati vznik velké šlechty, vládnuoucí většími plochami země a počínající se jmenovati stálým jménem rodovým. Tito magnáti podobně jako kníže a biskupové mají svůj dvůr a své many vojenské (*militēs*) a zřízení hospodářské (*ministeriales*), jimž lénem udělují části svých statků. Drobní manové a ministeriálové bývali i původu nesvobodného, mohli však milostí knížete vyšinouti se i mezi přední šlechtu, jako naopak hojně svobodných rozličně upadalo v chudobu a poddávalo se církvím i pánům.

Vrstva Čechů urozených byla nepochybně menšinou obyvatelstva na rozdíl od rodin nesvobodných a rodin otrockých, jejichž potřeba v zemi rostla, čím více rozmáhala se pokročilá kultura zemědělská. Průkopníkem jejím byl jednak kníže, jednak biskupové, kapituly a řády duchovní, zejména *cisterciáci* (od pol. 12. st.), většinou z ciziny do země přichozí, kteří zakládali dvory, jejichž půda orná vzdě-

Knížecí majetek
pozemkový.

Čechové
svobodní
(šlechta).

Comites
(kmeti-páni).

Velká
šlechta
a šlechta
nižší.

Nesvobodní.

lávána byla prací otrockou (dominikál). Zároveň zakládány byly v okolí dvorců nebo na půdě lesu urvané vsi se závislým selským obyvatelstvem (rustikál), povinným vlastníku půdy (gruntovnímu pánu) dávkami naturálními a robotami, někdy i prací řemeslnou (srv. jména vsí Štitary, Kovary, Žernoseky a pod.); také v podhradích byli usazováni nesvobodní řemeslníci. Příklady ty povzbudily jistě i svobodné Čechy k napodobení; velká část přístupnější půdy, dosud ladem ležící, byla přičiněním domácím vzdělána jistě již do konce 12. stol. (vnitřní kolonisace), ano kácelo se i v pralese pomezním. Již v této době ujímali se práce té cizí přistěhovalci (hosté), jejichž osadám vlastník půdy propůjčoval nová popluží (mansus) za podmínek příznivějších než domácím nevolníkům nebo sedlákům. Domácí spotřeba sil otrockých obmezila znenáhla vývoz jejich na tržiště zahraniční, přestaly také domácí trhy otrocké, o nichž čte se v 10. století; otrok, nadaný nesvobodnou půdou, brzo se sociálně vyrovnal nesvobodnému sedlákovi. Lesy a pastviny měly však stále velkou převahu nad půdou ornou; lov zvěře, chov dobytka, zejména vepřového, včelařství, rybníkářství byly důležitým zdrojem výživy v méně pokročilých částech země. Soukromého vlastnictví půdy (zejména na půdě lenní) vedle starého nedílu rodového nebo na úkor jeho stále přibývalo.

Počátky
stavu
selského.

Hosté.

Otroci.

Sněmy. Moc knížecí. Čechové scházeli se k sněmům, jež byly jiné povahy než sněmy naší doby. Sněm (*colloquium generale, iudicium terrae*) byl především soudním shromážděním, jemuž předsedal kníže; moci zákonodárné neměl, ale bral na vědomí rozkazy, prohlášené knížetem. Volil i knížete, vázán jsa v tom na rod Přemyslovců a na starou zásadu, že knížetem má býti starešina rodu, ke které prý Břetislav I. umíraje Čechy zvlášť zavázal. Skutečná praxe odchylovala se často od pravidla, což zavdávalo nejvíc příležitosti k bojům o trůn. Také oba biskupy českých zemí ustanovovala v podstatě vůle knížecí; sněm málokdy měl možnost, vykonávati vliv na volbu jejich. Moc knížecí byla neobmezená, vůle knížete byla zákonem, jeho milost dávala důstojenství a statky, jeho nemilost přinášela zhoubu.

Sněmy.

Moc knížecí.

Poměr k říši. V době starší byli Čechové říši poplatni, prý již od doby Karla Velikého (poplatek byl malý, 120 volů a 500 hřiven stříbra); od stol. 10.—11. byl kníže (král) český manem římského císaře (německého krále), Čechy byly lénem říšským. Ale na rozdíl od jiných vévodství říšských měly Čechy zvláštní postavení v tom, že po smrti mana-knížete nespádaly jako uprázdňené léno zpět na říši, nýbrž že Čechové si sami nového knížete volili; zvolenému pak uděloval císař obřadně Čechy lénem. Český kníže byl králi (císaři) jako man jeho povinen věrností, vojenskou pomocí a návštěvou jeho dvora. Teprv

Čechy lénem
říšským.

císař Fridrich I. osoboval si právo česká knížata prostě jmenovati. Také ve vnitřních záležitostech českých nepříslušel císaři vliv žádný. Knížata byla obřadně nastolována. Titul královský, jehož se dostalo dvěma knížatům v 11.—12. století (jediným mezi všemi říšskými knížaty), tuto vnitřní svéprávnost země utvrdil. Při tom byl panovník český nejmocnějším ze světských knížat říšských; již v 1. polovině 12. století náleží mu vysoká hodnost říšského číšníka.

Dvůr knížecí byl zřízen podle vzorů západních: *pala-tin* (jenž brzo mizí) stál v čele dvora, *komorník* staral se o důchody knížecí, *sudí dvorský* zastupoval krále jako předsedu soudu; k dvorským úředníkům náleželi dále *stolník*, *číšník*, *maršál*, *mečník*, *lovčí* a *kancleř*. Vedle těchto hodnostářů dvorských, většinou teprv ve 12. století do-svědčených, náležela vlastní **správa země** úředníkům krajským. Počet *krájů* (*civitates*, *provinciae*) kolísal v Čechách té doby kol 25; sídlem správy byl knížecí hrad (*urbs*, *civitas*). V čele vlády krajské stál *km et* (*comes*, *praefectus urbis*, *castellanus*). Velel vojenské hotovosti kraje a předsedal soudu krajskému (později vedle zvláštního krajského *sudího*), jenž dělil se konečně v soud svobodných, šlechtici osazený, a soud tříd nižších. Na přednějších hradech krajských byl vedle *km et* i *komorník*, *jemuž* slušela správa důchodů zeměpanských, v tom ze-jména soudních pokut, dále *lovčí* (správce lesů) a *v ladař* (*villicus*), spravující statky knížecí v kraji. Úředníci krajští brali odměnou třetinu výnosu kraje; některé kraje (Litoměřicko, Žatecko) považovány byly za obročí zvláště výnosná; vydírání obyvatelstva krajskými úřed-níky bylo zjevem obvyklým; proti němu především namířeny byly zákony, vydané knížetem Konrádem Otou. Poněvadž dávky obyvatel-stva byly převahou naturální, objížděl kníže v starší době se svým dvo-rem (družinou) krajské hrady, aby strávil nahromaděné zásoby. Pod-dání byli povinni z e m s k ý m i r o b o t a m i, k nimž náležela stavba hradů, dělání zásek v pomezích lesích, oprava cest, poskytování povozů, noclehů, masa a píce k potřebám dvoru a úřednictva na cestách.

Důchody knížecí, jež byly zároveň důchody státními, záležely vedle zisku z odúmrtí na statcích povahy lenní (výsluhách) i statcích rodových hlavně ve výnosu knížecích statků, k němuž náležely i natu-rální dávky sedláků a otroků, usazených na knížecím rustikálu a vý-robky nevolných řemeslníků, knížecím hradům a dvorům přidělených. Příjmem vydatným byly i s o u d n í p o k u t y, neboť zločiny trestaly se hlavně pokutami. V starší době pokuty odváděly se v naturalích, zejména v dobytku. Kromě pokut vybírala se i výroční daň, zvaná *m í r* (*tributum pacis*) z půdy, osazené nesvobodnými, někdy i daň mimořádná (*collecta*). Knížeti patřila dále *cl a a m ý t a*. Byla

Privilego-
vané posta-
vení Čech
v říši.

Úřady
dvorské.

Krajské
zřízení.

Úředníci
krajští.

Jura Conradi.

Roboty
zemské.

Příjmy
panovnické.

vybírána v pomezních stanicích před vstupem do hraničního lesa i uvnitř země na mostech a splavných řekách; většinou platila se částí zboží vy-
cleného. Výnosné bylo i t r ž n é (teloneum forense). Nemalý důchod
plynul knížeti z ražení m i n c e, která i několikrát v roce se stahovala,
aby vydávána byla s rázem novým o něco horší jakosti. Českou minci
počali raziti Boleslavové v 2. polovině 10. století, řídíce se v tom vzory
západními. V Čechách razilo se původně 200 denárů z hřivny ($\frac{1}{4}$ kg)
stříbra, potom více. Právo mincovní měla i úředná knížata moravská.
Obchod byl v rukou cizinců, židů, Němců, Vlachů a Francouzů. Ti
se usazovali v podhradích větších hradů, zejména pod Prahou a Vyše-
hradem, Brnem a Olomoucí. Podle středověké zásady, že každý má
býti souzen právem svého národa a sounárodovci svými, ustavovali se
tito cizinci ve v l a s t n í o b c e soudní. Listinný doklad o takové
zvláštní obci soudní zachoval se jen jeden; týká se obce německé na
Poříčí u hradu Prahy. Ž i d é byli třídou povrženou; ochranu země-
panskou vykupovali si velkými dávkami komoře knížecí.

V p r á v u trestním zachovalo se mnoho z dob, kdy za zločin člena svého
ručil celý rod. Tak h l a v u, t. j. pokutu za zabítí člověka, platila osada, v níž
mrtvola byla nalezena, společnou rukou po i hřivně z každého domu, za
»svoda« a »nároka« (při krádeži a loupeži) celá osada $1\frac{1}{2}$ hřivny. Vedle této
pokuty úřední platila se náhrada příbuzným poškozeného a nad to vinník byl
často trestán na hrdle. Nejkrutěji trestal kníže ve vlastní věci; kníže Svato-
pluk dal na př. r. 1108 vyhubit celý rod mocných Vršoviců, děti nevyjímaje.
V řízení soudním, plném složitých formalit, velkou důležitost měla p ř í s a h a,
také s o u d b o ž i (ordalie) ohněm nebo vodou nebo soubojem.

Poměr církve a státu. Církve byla namnoze závislá na státu,
klerus na laicích. B i s k u p o v é měli sic v diecési své moc mnohem
větší než později, kdy vliv kurie na ně se zveličil, ale kníže, v jehož
rukou byla volba biskupů, považoval je za své kaplany nebo úředníky
a pouze za uživatele statků, jež byl církvi daroval. V Čechách bylo po-
stavení biskupů komplikováno tím, že i n v e s t i t u r u jim uděloval
císař římský, nikoliv kníže český; to bylo Fridrichu I. zámluvou, aby
biskupa prohlásil za knížete říšského. Podobně zámožní Čechové, kteří
nadali půdou kostely, jimi založené, chovali se jako v l a s t n í c i
tohoto záduší a žádali podíl z jeho výnosu i z církevního desátku. Ano
dosazovali sami kněží ke kostelu svému, třebaž nesvěcené, a propou-
štěli je jako své zřízence. Nápravy v tom dosáhla církev teprv později;
v 12. století stará se kurie v Čechách o reformy především jen stavením
sňatků kněžských a o zřízení f a r n í c h o b v o d ů. Desátek cír-
k e v n í z výtěžku zemědělského (i dobytka), který původně náležel
biskupovi, rozdělen je tou dobou mezi biskupa, faráře a gruntovního
pána. Přes to vše v ý z n a m církve jako jediné nositelky vyššího
vzdělání a mravně-náboženské a kulturní snahy vůbec byl veliký, ze-

Mince.

Obchod.

Výsady
cizinců.

Židé.

Právo
trestní.Řízení
soudní.Poměr
biskupů
ke knížeti.Zádušní
statek
vlastnictvím
laiků.Kulturní
význam
církve.

Kapituly.

Řády duchovní.

Kláster sázavský.
Slovanská liturgie.

jména že stát tehdejší staral se pouze o bezpečí na venek a právní pořádek uvnitř, neznaje cílů ethických. Také statků a důchodů církvi propůjčených přibývalo. Na nich podíl měli vedle biskupa a kollegiálních kapitul četné kláštery řehole benediktinské (z mužských je nejstarší klášter břevnovský, založený sv. Vojtěchem, na Moravě rajhradský z doby Břetislavovy) a od pol. 12. stol. kláštery nových řádů premonstrátského (na př. Strahov) a cisterciáckého (na př. v Sedlci), jež zasloužily se také o kolonizaci země.

Zvláštní postavení měl klášter sázavský, založený sv. Prokopem za knížete Oldřicha pro mnichy obřadu slovanského. Je důkazem, že slovanská liturgie udržela se v Čechách i v 11. století. Král Vratislav žádal dokonce papeže, aby v říši jeho slovanskou bohoslužbu povolil. V Čechách patrně v této otázce utvořily se dvě strany: za Spytihněva II. byli mniši slovanští ze Sázavy vyhnáni, za Vratislava zase zpět povoláni, teprve ke konci 11. st. vypuzeni byli nadobro. Slovanské legendy o sv. Václavu prozrazují styky Čechů se Slovy církve východní, zejména s Rusy, ještě v 11.—12. stol.

Poměry národnostní. Vliv církve jevil se i v ohledu národnostním. Biskupové pražští byli většinou Němci, a mnichové řádoví, zejména v nových řeholích 12. století, byli Němci skoro veskrze. Již v této době užívaly kláštery ke kolonizaci svých statků německých přistěhovalců. Také dvůr knížecí, zvláště od doby krále Vladislava, poddával se (sňatky s německými princeznami) vlivům německým. Německá jména se ke konci 12. století vyskytují i mezi českou šlechtou. Ale vyššího vzdělání hledali Čechové pravidlem ve Francii a Italii.

Literatura a umění. Písemné památky duševního života té doby pocházejí výhradně od duchovenstva a psány jsou latinsky; jen z 10.—11. století zachovaly se zbytky církevní literatury slovanské. Vedle legend vznikly zejména kroniky, z nichž nejdůležitější je práce kanovníka kostela pražského Kosmy († 1125), vynikajícího stylisty a uvědomělého Čecha. Také činnost umělecká pojí se s životem církevním; po všem křesťanstvu od 10. století vládnoucí sloh románský, přísně stylový a tvůrčí vynalézavosti jednotlivce jen zcela podřízenou roli dovolující, zůstavil i v českých zemích hojně památek, zejména kostelních, od primitivních malých rotund až do velkých basilik (na př. sv. Jiří na Hradčanech).

3. Země alpské od r. 955 do doby kol r. 1200.

Založení marek bavorských a korutanských. Velké vítězství Oty I. nad Maďary v bitvě u Augšpurku (955), o něž spolu měli zásluhu i Čechové, je počátkem zpětného výboje ztracené země východní za řekou Enží. Výboje ujímá se vévodství bavorské, kde vládne bratr Oty I. Jindřich. Vládne říší rozsáhlou, neboť s Bavor-

Německé vlivy v zemi.

Činnost literární.

Sloh románský.

Bitva u Augšpurku (955).

skem spojeny jsou nejen Korutany (t. j. v podstatě pozdější Korutany a Štyrsko), ale i vévodství friaulské (spolu s Istrií). Ota I. připojil k tomu i Veronsko a Tridentsko. Bavorští vévodové té doby vládli tedy až k Adrii. Postup proti Maďarům děje se znenáhla organisováním pomezních hrabství čili markrabství na východní hranici. Několik takových marek vzniklo na východním pomezí Korutan, oddělených od r. 1002 trvale od Bavor ve zvláštní vévodství. Hlavní z nich byla horní marka korutanská na střední Muře a horní Rábě (v pozdějším severním Štyrsku). Největšího významu nabyla však bavorská marka, zřízená za řekou Enzí na pravém břehu Dunaje (**marka východní**). V ní r. 976 ustanovil Ota I. hrabětem (markrabím) Leopolda, jehož původ odvozovala pozdější tradice od rodu franckých Babenberků. Leopold († 994) rozšířil svou marku bezmála až k Vídeňskému lesu a na levém břehu Dunaje, směrem k Moravě, až k řece Koubě. Roku 996 sluje země jeho po prvé Ostarrichi (Oesterreich), což je do němčiny přeložený název stol. 9. »plaga orientalis«.

Založení
marek
korutan-
ských.

Marka
východní
(rakouská).

Babenber-
kové.

Oesterreich.

Nástupci Leopoldovi. Povýšení marky rakouské na vévodství. Z potomků Leopoldových podařilo se Adalbertovi († 1055) v boji proti Uhrům s pomocí krále Konráda III. i Břetislava Českého rozšířiti panství své až k řekám Litavě a Moravě. I na sever proti Moravě, tou dobou již české, ustálila se tenkrát hranice celkem v dnešní podobě. Markrabí sídlili ještě v hradech západně od Vídeňského lesa. Pravnuk Adalbertův, zbožný Leopold III. († 1136), zakladatel hojných klášterů (na př. Klosterneuburku a Heiligenkreuze), měl hojně synů, z nichž Ota, biskup frisinský, znám je jako vynikající historik své doby. Starší bratři Otovi, markrabata Leopold IV. († 1141) a Jindřich II. († 1177), povznesli se k velké moci, dostavše od švakra svého, krále Konráda III., vévodství bavorské, vzaté Velfům. Když císař Fridrich I., hledaje smíru s Velfy, vrátil jim Bavorsko, povýšil náhradou za to marku rakouskou na vévodství, jako říšské léno, dědičné po meči i po přeslici (1156). Vévoda Jindřich pomáhal odtud císaři v jeho bojích italských podobně jako Vladislav, král český; poslední léta jeho života byla naplněna těžkým bojem se Soběslavem II. českým. Jindřich sídlil již ve Vídni. Syn jeho Leopold V. († 1194), jenž získal si slávu dokonalého rytíře, zejména za třetí výpravy křížové, připojil k panství svému po smrti vévody štyrského Otakara IV. (1192) i zemi jeho. Tím úsilí rodu babenberského o vybudování větší moci teritoriální v zemích východoalpských bylo v podstatě dovršeno.

Marka
rakouská
v 11.—12.
stol.

Vévodství
rakouské
(1156).

Získání
Štyrska
(1192).

Štyrsko vyvinulo se znenáhla z horní marky korutanské, kterou císař Jindřich III. udělil hrabatům travenským (Traungau záp.

Vznik
Štýrska.

od Enže v dnešních Hor. Rakousích). Hrabata tato sídlila na hradě Štýru nad Enží, a zvala se odtud markrabími štýrskými. Panství své rozšířila o jiné dvě marky korutanské na jihu, pak o údolí Enže (lénem od arcib. solnohradského) a o Püttensko (jihovýchodní cíp dnešních Dol. Rakous). Tím zhruba sjednotila v rukou svých celou zemi, jež od 12. století se nazývala Štýrskem a jež r. 1180 byla povýšena na vévodství. K Štýrsku té doby náležely ovšem části pozdějších Dolních Rakous (Püttensko) a Horních Rakous (Travensko). Prvý vévoda Otakar IV. byl i posledním rodu svého; zemi odkázal vévodám rakouským.

Štýrsko
vévodstvím
(1180).

Korutany.

Korutany a Kraňsko. Istrie. Povýšením Štýrska na vévodství přerušen byl svazek jeho s vévodstvím korutanským (kde vystřídal se ve vládě rod Eppensteinů a Sponheimů) a Korutany byly zmenšeny na rozsah dnešní. V marce kraňské a istrijské panoval od r. 1077 patriarcha aquilejský. V Kraňsku měli však hojně soukromých statků jednak biskupové frisinští, jednak Babenberkové; Tito proto poč. 13. st. počali se nazývat »pány Kraňska«. Města přímořská v Istrii dostala se do moci Benátčanů, a patriarchu aquilejského vytlačili tu z držav jeho fojtové jeho (srv. níže str. 32), hrabata gorické.

Kraňsko.

Istrie.

Tyroly.

Tyroly byly v této době ještě daleky sjednocení v jedno správní území. Většina země náležela biskupům tridentským a brixenským, kteří měli tu nejen vlastní statky, ale vykonávali i hrabská práva v šesti hlavních hrabstvích »země v horách«, jak se tehdy Tyrolům neurčitě říkalo. Ale i zde strhli fojtové biskupští hrabská práva i statky biskupů většinou na sebe; v 1. pol. 13. stol. tím způsobem soustředili hrabata na hradě Tyrolu sídlící větší část země ve svých rukou a dali jí jméno. Dědici jejich byli od r. 1254 hrabata goricko-tyrolští.

4. Vnitřní poměry zemí alpských.

Státní roz-
tříštění
zemí
alpských.

Postavení markrabat a vévod. Marky a vévodství zemí alpských nebyly správně jednotná a uzavřená území jako na př. Čechy a Morava. Byly prostoupeny velkým počtem zemiček a statků na vévodech zcela nezávislých a pouze císaři jako vrchnímu lennímu pánu svému podrobených. To platí zejména o četných statcích biskupství a klášterů bavorských, nadaných privilegii imunitními — největší z nich bylo území solnohradského arcibiskupství — ale i o statcích některých hrabských rodů, jichž získání bylo ovšem stálou snahou na př. rakouského vévody. Také mezi povahou moci vládní v Čechách a v Rakousích byl velký rozdíl: markrabě rakouský (štýrský, kraňský atd.) byl jen říšským úředníkem; jeho postavení od jiných hrabat lišilo se ovšem tím, že držel území své vskutku dědičně a jako markrabí těšil se větší samostatnosti. Markrabí rakouský byl

Postavení
markrabat.

však i manem bavorského vévody; korunní statky v markrabství rozdával německý král a regaliemi vládl rovněž jen král. To změnilo se podstatně od r. 1156 a 1180, kdy markrabata rakouský a štyrský stali se vévoda mi. Od té doby byli přímými knížaty říšskými, jejichž moc původem svým byla sic povahy úřednické, ale kteří podobně jako jiná říšská knížata té doby užili všeho, aby vybudovali svou moc v skutečnou moc zeměpanskou, podobnou té, již měl král český. Dověšení toho vývoje náleží až do 13.—14. st.

Postavení
vévod.

Poměr
k Bavorům
a říši.

Poměry hospodářské a sociální v Rakousích určeny byly skutečností, že země byla většinou v 10.—11. stol. z Bavor kolonizována. Králové němečtí rozdávali tu půdu hojně bavorským biskupstvím, klášterům i jednotlivcům; nad to bylo do r. 1200 založeno v rakouských alpských zemích neméně než 50 klášterů. Tím vším pokročilejší hospodářství velkostatkové ujalo se tu dřívě a rozsáhlejší měrou než v Čechách; noví gruntovní páni přiváděli do země kolonisty, jež usazovali na rustikálu, namnoze v lesní půdě založeném. I tu byli to cisterciáci a premonstráti, kteří utvořili si nejdříve teritoriálně zcelená panství. Nejvíce statků náleželo vévodovi a bylo hlavním zdrojem jeho příjmů. Koloniseace, třebas užívala ještě hojně sil otrockých, stvořila novou třídu: hojný počet sedláků, sedících na půdě náležitě vrchnosti, mezi nimi vedle sedláků více méně nevolných bylo dosti takových, kteří užívali panské půdy za podmínek příznivějších. Vylidnění země v době panství maďarského způsobilo, že v zemi zůstalo málo starousedlých svobodných rodů, z nichž by vyvinula se domácí šlechta jako v Čechách; a ty, co zbyly, neobstály hospodářsky vedle nových velkostatků, poddávající se raději dobrovolně i s půdou svou pod lenní svrchovanost biskupů a klášterů. Tak *nobiles* čili *liberi* počítáni byli jen nečetní příslušníci *hřebčích rodů*, říši bezprostředně poddaných, kteří do 13. st. většinou vymřeli nebo stali se many vévodovými. Situace ta usnadnila vznikání nové šlechty z dvorských, hospodářských a vojenských zřízenců vévodových, nadaných drobnými služebními lény a zvaných souhrnně *ministeriály*. Byli původu nesvobodného, ale dvorská a vojenská (rytířská) služba podle názoru doby je sociálně znenáhla povznášela na roveň svobodným. Vévoda štyrský zvláštní listinou zaručil (1186) svým *ministeriálům* řadu výhod, týkajících se dědičnosti lén jejich a věcí berních, a právo odvolati se proti útiskům vévodovým k císaři. Z těchto *ministeriálů* vyvinula se většina pozdější rakouské šlechty.

Bavorská
koloniseace
v zemích
alpských.

Poměry
agrární.

Svobodní
(*nobiles*).

Ministeri-
álové.

Moc knížecí a správa země. Důchody knížecí byly podobné jako v Čechách, ovšem teprv od povýšení marek na vévodství; noví vévodové si *regalie* (jako na př. *cl* a, jak se zdá, i *minci*) osobili.

Důchody
markrabat
(vévod).

Úřady
dvorské.

Ale regál solních a jiných doľů v zemích alpských, jenž byl tou dobou již cenným zdrojem příjmů, zůstal ještě císaři. Také dvorské úřady byly podobné českým; předního místa mezi nimi nabyl časem úřad maršálka, jenž původně staral se o věci vojenské. Správa soudní opatřena byla t. zv. zemskými soudy, jež přes své jméno vztahovaly se jen na malé okresy, kryjící se obyčejně s územím velkostatků, jichž vlastníkům vévoda za peněžitou náhradu výnos pokut soudních postupoval. Soudní shromáždění svobodných celé země, podobné českému sněmu (Landtaiding, placitum generale), scházelo se i ve vévodstvích alpských; vedle toho vyvinul se »Hoftaiding«, t. j. shromáždění přímých manů vévodových.

Správa
a ústava
země.

Moc biskupů
a opatů.

Fojtové
církvní.

V poměru státu a církve bylo v zemích alpských vše jinak, než v Čechách. Biskupové byli říšskými knížaty s rozsáhlou mocí knížecí a všemi znaky jejími (na př. i vlastní mincí); někteří vykonávali zároveň práva hrabská. Rozsah statků a moci jejich by byl zastínil moc menších knížat světských, kdyby nebylo institutu fojtství (advocatus ecclesiae). Podle názorů, vládnoucích v církvi do 13. st., nesměl duchovní vykonávat moci trestní nad poddanými svými. Proto (zároveň pak k ochraně svých statků) ustanovovali si biskupové a opatové zvláštní fojty, obyčejně mocnější šlechtice ze sousedství, začez jim ponechávali část výnosu statku. Ale dědiční fojtové pravidlem dovedli statky, jež spravovali, proměnití cele nebo z části ve vlastní. Tak i vévoda rakouský měl z fojtských práv značné důchody; jiné statky církevní držel od vlastníků lénem (v Čechách byl fojtem neboli »opravcem« statků církevních pravidlem král).

Poměry
národnosti.

Poměry národnostní a kulturní. Kolonisační bavorskou zatlačeno bylo znenáhla původní slovanské obyvatelstvo zemí alpských do sídel dnešních. Ale v 12. st. ještě valné části území dnes německého byly silně prostoupeny živlem slovanským. Země alpské nemají vlastního vědomí státního; O to biskup frisinský píše proto kroniku říše, nikoliv Rakous; klášterní annály obírají se především místními událostmi. Kláštery tyto zůstavily mnohý doklad literárních pokusů o látkách náboženských; v 2. pol. 12. st. zejména rytířská lyrika dosáhla v zemi značného rozkvětu. Do Rakous klade se i poslední nám zachovaná redakce mohutného mythu Nibelungů (2. pol. 12. st.), jejímž základem byly staré pověsti, latinsky sepsané na rozkaz biskupa Pelhřima pasovského, vrstevníka prvního Babenberka.

Život
literární.

5. Přehled dějin uherských v l. 900—1200.

Pokřesťanění
Maďarů.

Dějiny Uher v 11. stol. Moc Maďarů po bitvě na Lechu byla na ústupu jak proti západu českoněmeckému, tak brzo potom i proti říši byzantské, která zabránila dalším vpádům jejich na Balkán. Maďary byl by nepochybně postihl osud Avarů, kdyby nebyli včas přijali křesťanství a s ním rády kulturní. O pokřesťanění jich starali se nejdřív Řekové, pak Bavoři; stará tradice uherská hlavní zásluhu

přičítá biskupu pražskému sv. Vojtěchovi, jenž prý pokřtil syna maďarského knížete Gejzy, Štěpána. Štěpán sv. (997—1038) byl Štěpán sv. synem matky slovanské, chotí jeho byla sestra císaře Jindřicha I.; obojí (997—1038). přispělo k tomu, že stal se zakladatelem středověkého státu uherského. Jakoby navazuje na snahy někdy Rostislavovy a Svatoplukovy poddal se stolicí papežské, od níž přijal korunu královskou. Zemi své dal jedním rázem zřízení církevní i světské po vzoru západním. Střed říše jeho byl v Pannonii; král sídlil v Ostrihomi, kde při kostele sv. Vojtěcha založeno bylo arcibiskupství; arcibiskupa bylo poslušno deset nových biskupů. Stavěti kostely a zachovávatí náboženské příkazy křesťanství bylo prostě králem nařizováno. Se sousedy žil Štěpán celkem v stycích pokojných. Po pádu polské říše Boleslava Chrabrého rozšířil panství své na Slovensko. Po smrti jeho vypukly Slovensko. v zemi boje o trůn: králové němečtí se pokoušeli vliv západu v zemi zesílit, ano proměnit zemi v léno říšské. Ale výpravy Jindřicha III. i IV. do Uher nevedly konečně k žádnému úspěchu. Ladislav I. Ladislav I. Svatý (1077—1095), jenž kladl zase důraz na manský poměr ke Svatý (1077 až 1095). kurii, zem boji rozdělenou na čas sjednotil. V boji s Pečeněhy, národem Maďarům příbuzným, zmocnil se i Sedmihrad čili Sedmihradý. Sibiňska (Transilvanie), kde udržely se asi stále zbytky romanisovaného dáckého obyvatelstva (předkové Rumunů). Zmocnil se také Rumuni. Koloman (1096 až 1114). části Chorvatska mezi Sávou a Drávou. Nástupce jeho, učený Koloman (1095—1114), přítel a spojenec byzantských císařů, dobyti Chorvatska dokončil.

Nejstarší dějiny Chorvatů. Vlastní Chorvatsko prostíralo se tou dobou stále v dnešní Dalmácii v nevelkém území mezi Velebitem a řekou Cetyní. Dalmácií slula tenkrát vlastně jen přímořská Chorvatsko a Dalmácie. města a ostrovy; romanisovanému obyvatelstvu jejich vládli Byzantinci, kteří jakousi svrchovanost vykonávali i nad Chorvaty. Kterak zmocnili se Chorvaté krajin mezi Velebitem a Drávou, není známo. Kníže jejich Mutimír jeví se r. 892 panovníkem se skvělým dvorem. Vrstevníkem českého Václava sv. byl kníže Tomislav; za něho vznikají v zemi boje mezi liturgií slovanskou a latinskou. Papež Řehoř VII. udělil korunu královskou Demetru Zvonimírovi (1076); král jako man papežův zavázal se k ročnímu poplatku. Vdova jeho Helena povolala do země bratra svého krále uherského Ladislava, jenž (1091) opanoval severní Chorvatsko, zvané tenkrát Slavonií. Král Koloman nabyl pak mečem i smlouvami s kmeny i Chorvatska vlastního a dal se r. 1102 v Bělehradě přímořským korunovat za krále chorvatského i dalmatského (1102). Titul krále dalmatského přijal proto, že dobyl na Byzantincích i měst přímořských

Připojeni Chorvatska k Uhrám.

Části a ostrovů. Uherští králové spravovali odtud Chorvatsko (jež skládalo se vlastně i. ze Slavonska horního a dolního mezi Drávou a Sávou a části Bosny a 2. z Chorvatska a Dalmácie od Kupy k jihu) jako sekundogenituru, zastoupení jsouce v zemi místodržícím, jenž slul bá nem.

Uhry v 12. stol. V stol. 12. nabývají pro Uhry velkého významu styky s císařstvím byzantským, často přátelské, jindy, zejména v době bojovného císaře Manuela Komnena (1143 až 1180), nepřátelské. Konečně dosáhl trůnu Bela III. (1172—1196), vychovaný v Cařihradě, jenž zkušeností svých z pokročilé ciziny užil k povznesení země. Na Benátčanech dobyl ztracené románské Dalmácie a mísil se do sporů knížat ruských z vých. Haliči. Době vlivu byzantského v Uhrách učinil konec pád řeckého císařství (1204); stejným časem, s nastoupením Ondřeje II. (r. 1205), přestávají v Uhrách stálé zápasy o trůn mezi členy rodu Arpádova.

Bela III.
(1172 až
1196).

Ondřej II.
(1205 až
1235).

6. Vnitřní poměry uherské.

Na rozdíl od Čech byly Uhry státem na říši zcela nezávislým. Příčinou toho nebyla tak větší teritoriální moc králů uherských jako příznivá poloha země, jež s říší přímo stýkala se jen malou částí své hranice. Poloha země jevila se tou dobou výhodnou i proto, že Uhrům umožňovala hojně styky s kulturně pokročilou Byzancí a po dobytí Dalmácie i s Itálií; Uhři tedy nebyli odkázáni tou měrou na vlivy západní jako Češi. Totéž lze říci o Chorvatsku.

Svobodní-
šlechtici.

Comites-
župani.

Milites a
ministeriá-
lové.

Poměry sociální vytvořily se v zemích uherských podobně jako v Čechách. Členové svobodných rodin (maďarsky *nemes* = šlechtic; *nem* = rod; chorvatsky *plemić* = šlechtic; *pleme* = rod) jsou politickým národem a zároveň šlechtou jeho, ač zákony vydané sv. Štěpánem ještě názvu »nobilis« neznačí. V Uhrách jako v Čechách slují svobodní, kterým král udělil úřady dvorské nebo krajské, *comites*. Předním úředníkem dvorským je *comes palatinus*, nádoríšpán, představený dvora králova; finanční úředník sluje nikoliv *camerarius*, nýbrž *magister tavernicorum* (od slov. *tovor* = truhla). V Chorvatsku slují přední úředníci župany (lat. *iupani* nebo *comites*). Ale i v Uhrách zve se *comes* představený kraji maďarsky *išpan*, t. j. *župan* (z toho německé *Gespanschaft*; Slované říkali *komitátům* »stolice«). Vedle této šlechty starého původu vyvíjí se v Uhrách nová šlechta z manů králových, podobně jako později z ministeriálů v Rakousích. Králi zajisté náleží přímo nebo nepřímo jako vrchnímu vlastníku největší část země (jen půda svobodným rodům v době sv. Štěpána náležitá pokládá se za plný *allod*); z ní může král služeb-

níky své opatrovati. Tito slují celkově »servientes regis« nebo »iobbagiones« (latinsky též milites). »U dvorníci«, t. j. nižší ministeriálové na královských a duchovních velkostatech, a »hospites«, hosté, kolonisté cizí (Gejza II. v pol. 12. stol. povolal mnoho hostů z Flander do Sedmihradu) stojí asi uprostřed mezi svobodnými a nesvobodnými. Otroků a nevolných sedláků je nejvíce: otroků v Uhrách bylo hojně ještě v 13. stol.

Hosté.

Otroci
a sedláci.Zřízení
krajské.Důchody
panovnické.

Mince.

Správní rozdělení země na kraje (comitatus) a organisace krajů je podobná jako v Čechách; v obou zemích jde zajisté o napodobení vzorů frankých. Stolic bylo v době Štěpánově asi 45; v druhé pol. 12. st. již 72. Bojovníci každé stolice tvořili sbor pod zvláštní korouhví. Co bylo pověděno o neomezené moci knížecí, sněmch a důchodech knížecích v Čechách, lze opakovati zhruba i o Uhrách a Chorvatech přes rozdíl v jednotlivostech. Král uherský byl ovšem bohatší a peněžní hospodářství a s ním i bernictví vlivem Byzance a snad i výtěžkem zlatých dolů domácích bylo tu vyspělejší než v Čechách. Seznam důchodů Bely III. počítá (asi upřílišeně) sám výnos z mince ročně na 60.000 hřiven, z mýt, cel a trhů 30.000 hř., od »hostů« v Sedmihradech 15.000, z komitátů 25.000, ze Slavonie 10.000, ze soli 16.000; kromě toho dary županů, třicetinu ze zboží vyváženého ze země a naturální výživu dvora od poddaných. (Příjmy českého krále poč. 13. st. odhaduje cizí zpravodaj na 100.000 hřiven, rakouského vévody na 60.000 hř.) Denárů uherských razilo se jako v Německu 240 kusů ze hřivny.

Moc státu nad církví byla v Uhrách s počátku ještě větší než v Čechách. Král dosazoval sám a investoval biskupy a vydával (jako jinde) zákony o svěcení neděle, postech, pozornosti v kostele a pod., vůbec o náboženských povinnostech a církevní disciplíně. Naproti tomu zákony přičítané králi Kolomanovi svědčí již o osvobození kněží od světských soudů a plné moci biskupské nad statkem církevním, ale přece i o celkové závislosti církve uherské na králi. Jarní a podzimní synody církevní po biskupstvích jsou zároveň soudními stolicemi v důležitějších záležitostech. Klerus byl statky nadán neobyčejně bohatě, nad to měl desátek z králových příjmů krajských.

Poměr státu
a církve.

Národnostně nebyl stát uherský jednotně maďarský, nýbrž živel slovanský postupoval jej podobně jako dnes, ač asi menší měrou. Jazyk maďarský přijal veliké množství slov slovanských, zejména takových, jež dotýkají se vyššího života kulturního; staré právo uherské (právo zemské) není než přejaté obyčejové právo slovanské. Opětovné přílivy kočovníků kumánských do země, zejména v 13. stol., dávaly panujícímu mongolskému národu nové krve. V 12. stol. počínající kolonisace německá stvořila zejména v Sedmihradech a také ve Srémsku (Fruška gora, t. j. francká gora) jazykové ostrovy německé.

Poměry
národnostní.

IV. Dějiny říše české, uherské a zemí alpských v době gotické.

Celkový ráz doby. Od smrti Jindřicha VI. (1197) ztrácí

Úpadek říše. císařství svůj význam jako velmoc evropská. Říše odtud je rozdělena pravidlem mezi dvěma protikráli navzájem se potírajícími a do bojů jejich misí se s autoritou a mocí nebývalou kurie papežská, rozhodující konečně o vítězství nebo porážce stran. Tento úpadek moci císařské souvisí s rostoucím zmohutněním říšských knížat, kteří se cítí tak silni, že opravdové moci vládní nedovedou se již podrobiti. Snaha po osamostatnění, po rozbití tíživých svazků a závazků charakterisuje vůbec život doby a patrná je všude. Jako

Zmohutnění knížat. sašské souvisí s rostoucím zmohutněním říšských knížat, kteří se cítí tak silni, že opravdové moci vládní nedovedou se již podrobiti. Snaha po osamostatnění, po rozbití tíživých svazků a závazků

Emancipace kleru a šlechty. církev v celku svém i v jednotlivých zemích zbavuje se poručnickování laického a dobývá si svobody, tak proti knížatům nabývá moci šlechta zemí jejich, tak konečně dochází i v nižších vrstvách k rozsáhlému vzestupu sociálnímu: mizí otroctví a vzniká svobodný stav

Vzestup tříd nižších. měšťský a polosvobodný stav selský. Společnost národní roste a bohatší, dělí se ve více tříd. S osvobozením obchodu a práce z dosavadní vázanosti dospívá k velkému rozmachu i podnikání

Německá kolonisace. hospodářské. Také německá kolonisace, zaplavující daleký východ slovanský, je neobyčejným projevem probuzené rozpínatosti životní po stránce hospodářské. Nový duch doby projevil se i v stavitelství, nejdříve ve Francii, slohem gotickým. Sloh ten zobrazuje vhodně vzlet mysli, vzpínající se toužně k svobodné, volné výši a přebohatou členitostí a tvárností svou zpodobňuje i bohatý rozvoj forem společenských, jež snaha po osamostatnění měla v zápětí. Na půdě české vrcholil odboj doby proti kulturní uniformitě staršího středověku i v jarém probuzení vědomí národního a v 15. stol. konečně i v zápase o své právnost náboženskou.

Sloh gotický. V našich zemích vůbec měla nová doba, plná vzruchu a pohybu, zvlášť vhodnou půdu k volnému rozvoji. Postihneme to již v dějinách politických, kde náhle vyrůstají a zase se rozpadají velké říše: z Čech, jejichž moc politická vzrostla tím více, čím hloub poklesla váha moci císařské, vychází pokus o založení první říše, sahající od Krkonoš k Adrii, potom říše ještě větší, objímající Uhry i Polsko. To jsou první pokusy o středověké Rakousko. Silám protivným podařilo se sice tyto říše vyvrátiti, ale nikoliv zabrániti, aby stát český nerozvinul se na středoevropskou velmoc, jejíž panovníci dosahují konečně hodnoty císařů římských. Přes to, že toto vůdčí postavení Čech pod

Probuzení individuality národní a náboženské.

Rozmach státní moci české. V našich zemích vůbec měla nová doba, plná vzruchu a pohybu, zvlášť vhodnou půdu k volnému rozvoji. Postihneme to již v dějinách politických, kde náhle vyrůstají a zase se rozpadají velké říše: z Čech, jejichž moc politická vzrostla tím více, čím hloub poklesla váha moci císařské, vychází pokus o založení první říše, sahající od Krkonoš k Adrii, potom říše ještě větší, objímající Uhry i Polsko. To jsou první pokusy o středověké Rakousko. Silám protivným podařilo se sice tyto říše vyvrátiti, ale nikoliv zabrániti, aby stát český nerozvinul se na středoevropskou velmoc, jejíž panovníci dosahují konečně hodnoty císařů římských. Přes to, že toto vůdčí postavení Čech pod

Prvé Rakousko.

vrací později hnutí husitské, neustupuje již těžisko moci říšské z našich zemí; císařské moci dostává se konečně trvale vévodům rakouským, potomkům Rudolfa Habsburského, který první byl opřel moc královskou o země dobyté proti Čechům na Dunaji.

Těžisko říše
v našich
zemích.

A. Století třinácté a čtrnácté.

1. Přehled dějin vnějších do 2. pol. 14. st.

Přemysl Otakar I. (1197—1230), jenž dospěl k trvalému držení trůnu v pokročilém věku, užil zápasu o říši mezi Filipem Švábským a Otou Brunšvickým k nebyvalému utvrzení české moci. Straně nejprve Filipovi, přijal od něho korunu královskou (1198). Potom na naléhání papeže Innocence III. (1198—1216) přidal se k Otovi, jenž jej znovu korunoval králem. Také papež zvláštní bullou potvrdil jak český titul královský, tak svobody království českého v říši (1204). Když pak Filip vítězným tažením do Čech donutil Přemysla k poslušnosti, zůstal mu král český věren a po zavraždění jeho (1208) jen nerad přiklonil se zase k Otovi. Byl také z prvních knížat říšských, kteří prohlásili se, když byl papež dal Otu v klatbu, pro mladého krále sicilského Fridricha II., syna Jindřicha VI. Fridrich II. za to, stojí na prahu říše v Basileji, zlatou bullou, t. zv. sicilskou, potvrdil a rozmnožil svobody státu českého v říši (1212). Jedním ze svědků na této listině je hrabě Rudolf Habsburský, děd vítěze nad Přemyslem II.

Přemysl
Otakar I.
(1197 až
1230).

Dědičný
titul
královský.

Zlatá bulla
sicilská
(1212).

Přemysl byl od sebe zapudil prvou svou choť Adélu Míšeňskou i s dětmi jejími (z nich Dagmar vdala se za Valdemara krále dánského); s druhou chotí, Konstancií Uherskou, měl syna **Václava I.** (1230 až 1253). Chotí Václavovou byla Kunhuta, dcera Filipa Švábského; proto král přidržoval se s počátku Fridricha II. Později kolísal mezi papežem a císařem. Žádala toho politika česká vzhledem k Rakousům.

Václav I.
(1230 až
1253).

Ve vévodství rakouském a štyrském byl po Leopoldu VI., který podnikl s králem uherským Ondřejem II. dobrodružné křížové tažení do Egypta, nastoupil syn jeho **Fridrich II. Bojovný** (1230—1246). Fridrich neměl přímých potomků. Toužil především po slávě rytířské jako jeho otec a děd, ale vyhledával ji způsobem násilným, takže zneprátelil se se sousedy, i s císařem, jenž ho dal do říšské klatby a na čas zmocnil se i země. Opětovné války s Čechy plynuly odtud, že Fridrich znovu a znovu ustupoval od slibu svého, že neteř svou Gertrudu, pravděpodobnou dědičku vévodství, dá za choť synu krále českého. Fridrich vyjednával v té příčině i s císařem; císař se ucházel sám o Gertrudu, ano chtěl povýšiti vévodu na krále rakouskoštyrského. Než boj o Gertrudu byl rozhodnut, padl Fridrich v boji proti Uhrům (1246).

Fridrich II.
Bojovný
(1230 až
1246).

Boj o dědictví babenberské.

K nápadníkům dědictví jeho (boj o dědictví babenberské) připojil se i král uherský Bela IV. Ale po smrti císařově (1250) rozhodla vůle země pro syna českého krále, Přemysla Otakara, tou dobou markrabího moravského (1251). Aby podepřel nároky své, zejména na allodiální statek Babenberků, pojal Přemysl za choť Markétu, sestru zemřelého vévody, nedbaje značného stáří jejího.

Do doby krále Václava I., Fridricha Bojovného a uherského krále Vpád Tatařů Bely IV. (1235—1270) náleží vpád mongolských Tatařů do zemí našich. (1241 až 1242). Tataři chtěli ztrestati krále uherského, že přijal do země své na 40.000 Kumánů, s Tatary znepřátelených. V dubnu 1241 zničili Tataři vojsko Slezanů u Lehnice, pak přes Moravu a »ruskou branou« v Karpatech (průsmyk nad Munkáčem) vtrhli do Uher, porazili Belu IV. a zahnali jej na útěk do Rakous, kde nesnázi jeho vévoda Fridrich sobecky zneužil. Když v zimě zamrzl Dunaj, pronikli Tataři až do Dalmácie; král uprchl na dalmatské ostrovy. R. 1242 Tataři zpusťšenou zemí opustili.

Přemysl Otakar II. (1253 až 1278).

Přemysl Otakar II. (1253—1278), jenž se byl již jako markrabí moravský povstáním proti otci domohl na krátko spoluvlády v Čechách, spojil po smrti otcově v rukou svých Čechy, Moravu, Rakousy a Štýrsko. Když Bela IV. domáhal se vojensky podílu v babenberském dědictví, vzdal se Přemysl na naléhání kurie Štýrska ve prospěch Uhrů (1254). Tenkrátě však části Štýrska, t. j. Püttensko a Travensko, byly připojeny k Rakousům; Travenko stalo se základem nového správního obvodu, zvaného »Země nad Enží« (Horní Rakousy). Na žádost Štýřanů, nespokojených s uherským panstvím, zmocnil se Přemysl později země a přiměl Belu IV. vítězstvím u Kressenbrunna (1260), aby se Štýrska zřekl. Zároveň pojal za ženu vnučku Belovu, dceru ruského knížete, který byl místodržícím uherským v Mačvě (sev.-záp. cíp Srbska), jménem Kunhutu. Sňatek s Markétou byl církevně rozloučen. Roku 1269 zdědil Přemysl po smrti bratrance svého Oldřicha, posledního vévody z rodu Sponheimů, i Korutany. S dědictvím babenberským i s Korutany získal většinu Kraňska. Roku 1266 obsadil Chebsko, na něž si činil nárok jako na věno své matky Kunhuty Štaufské. V duchovních knížectvích solnohradském a aquilejském vykonával vliv rozhodující. Vším tím rozmnožil v krátké době moc svou tak, že stát jeho byl největší državou v mezích říše. Jednou dobou pomýšlel i na výboje daleko na pomezí Polska a Litvy. Vypravil se zajisté dvakrát na zimní jízdu do dnešních Prus východních, aby podepřel moc řádu německého proti pohanským Litvanům.

Velikost Přemyslova.

Přemysl Otakar jevil se vrstevníkům králem, jenž slučoval v sobě všechny uslechtilé ctnosti rytířské. Ani protivníci jeho neodolali mocnému dojmu velikosti jeho. Jako na venek tak i uvnitř bylo přední

Snahy a reformy Přemyslovy.

snahou jeho povznéstí moc koruny jednak hospodářským zvelebením země vnitřní kolonizací (zakládáním měst a vesnic s obyvatelstvem většinou německým), podporou dolování, živností a obchodu, jednak politicky učiniti krále nezávislým na mohutnější šlechtě. Prostředkem k tomu byla právě podpora měst a kleru, vybavování zboží královského, zabraného šlechtou, z moci její a stavění pevných královských hradů (na př. Bezděze), jež by autoritě knížete dodaly důrazu. Výsledkem té péče v neposlední řadě bylo bohatství královo (»zlatý král«), jež jevílo se jak v štedrosti, tak v nádheře dvora jeho. S tím vším pojila se snaha o tuhou kázeň a právní pořádek; král sám pečoval o opravu zastaralých právních řádů domácích. Zdá se však, že energie jeho přesahovala někdy slušnou míru. Šlechta zemí jeho, proti níž jeho reformní snahy se zejména obracely, viděla v něm brzo nepřitele, a šlechta česká nad to i podporovatele Němců proti živlu domácímu. Nespokojenost tato stala se králi osudnou.

Nespokojenost šlechty.

Přemysl Otakar a Rudolf Habsburský. Říše, která tenkrát měla sic dva krále, zvolené proti sobě (Richarda z Cornwallu a Alfonse Kastilského), ale žádného skutečného, nečinila budování státu Přemyslova překážek. Teprv, když král český po smrti Richardově stál sám o trůn německý, spojili se knížatavoliči proti němu. Nepřáli si panovníka moci tak veliké. Také kurie, již Přemysl byl dotud oddaně sloužil, počala mu pro rozvíjející se styky jeho s italskými ghibelliny nedůvěřovati. Z té situace vzešla volba hr. Rudolfa Habsburského (1273), kandidáta zbytků strany štaufské. Když Rudolf pak poddal se papeži a splnil rozsáhlou měrou nároky kurie v Italii, odvrátil se papež od Čech cele. Přemysl Rudolfa králem neuznával a nepřijal zemí svých od něho v léno. Rudolf vydal proto na neposlušného mana klatbu říšskou a v září r. 1276 vytrhl proti němu do Rakous. V rozhodující chvíli odpadl od Přemysla spojenec jeho vévoda bavorský a mocný rod Vítkoviců vzbudil v Čechách povstání, jež zachvátilo celou zemi. Štyrsko a Korutany přidaly se k Rudolfovi, od východu hrozili Uhři. Ač k bitvě nedošlo, naklonil se král český k míru, jímž vzdal se zemí alpských a Chebska a země české přijal od Rudolfa v léno. Když po dvou letech, lépe jsa připraven, válku obnovil, byl u Suchých Krut (Dürnkrut) na Moravském poli, kde se mu postavil Rudolf spolu s pomocným vojskem uherským, poražen a zabit (26. srpna 1278). Rudolf vtrhl do Moravy, kde mu německá města otvírala brány, a dále do Čech. Královna Kunhuta se vítězi podrobila; ale když země strojila se k obraně, byl smluven pokoj na ten způsob, aby Rudolf po pět let podržel v moci své Moravu, v Čechách pak aby do dospělosti mladého

Přemysl a říše.

Zvolení Rudolfa Habs. (1273).

Válka z r. 1276.

Bitva na Mor. poli (1278).

Podmínky míru

Ota Brani- králevice Václava vládl poručník jeho Ota Braniborský, borský. švagr padlého Přemysla Otakara. Smlouva utvrzena zasnoubením mladého Václava s dcerou Rudolfovou Gutou.

Rudolf Habsburský (1273—1291) nebyl chudým hrabětem, jak přezíravě byl zván v projevech českých, nýbrž dosti zámožným knížetem říšským. Pocházel z rodu, jehož původní državy byly nikoli ve Švýcařích mezi Aarou a Reussou (kde ke konci 11. st. vzniká hrad Habsburg), nýbrž v Elzasu na obou březích Rýna až po Breisach. Statky habsburské v pozdějších Švýcarech vzrostly teprve v 12. st. Rod Habsburků byl v 13. st. na horním Rýnu hlavní oporou politiky štaufské a zakusil proto interdikt i exkomunikace. Rudolf značně rozšířil statky rodové. Byl především válečníkem, potřeb prostých, ale i jako střizlivý, vypočítavý a šťastný politik osvědčil se neobyčejně. Byl zvolen za krále v naději, že nebude vládcem knížatům nebezpečným. Vskutku založil si rázem velkou moc rodovou a říši, jež dlouho skutečného panování nepoznala, vrátil pořádek.

Osobnost Rudolfa. Rudolf Habsburský dal r. 1282 Rakousy a Štýrsko se svolením kurfiřtů v léno synu svému **Albrechtovi** († 1308). Korutany s Kraňskem udělil později (1286) hr. Menhartovi Tyrolskému, hlavnímu pomocníkovi svému v zemích alpských proti Přemyslovi. Po vymření potomstva Menhartova měly však Korutany připadnouti zpět Habsburkům. Král Rudolf marně se pokoušel získati hodnost královskou i pro syna svého; kurfiřti vzpírali se tomu z týchž důvodů, pro něž nechtěli voliti kdysi Přemysla Otakara. Tak zvolen po smrti Rudolfově (1291) za krále římského nebohatý hrabě Adolf Nassovský. Když chtěl Adolf po vzoru svého předchůdce založiti si vlastní moc teritoriální v Míšni, opustila jej většina kurfiřtů a (1298) zvolila Albrechta králem. V boji proti němu Adolf padl. Tím teprve moc Albrechtova, která dřív ohrožena byla povážlivě i ve vévodstvích alpských povstáním šlechty proti neoblíbenému pánu, byla upevněna.

Albrecht I. (1282 až 1308). **Václav II.** (1278—1305). Povýšení Albrechtovo na trůn německý bylo dílem české politiky. V Čechách byl si po smrti Přemyslově Ota Braniborský počínal jako uchvatitel země; mladého králevice Václava odvezl na hrad Bezděz, potom za hranice. Země naplněna byla drobnou, ale zhoubnou válkou šlechty proti Otovi; boje ty namnoze vzaly na se podobu bojů národnostních; zakročoval v nich i král Rudolf. Potom (1281—2) hrozný hlad a mor hubil zemi. Když r. 1283 vrátil se 12letý Václav do svého království, strhl na sebe moc vládní Závíš z Falkenštejna, jeden z vůdců odboje Vítkoviců proti Přemyslovi. Závíš, jenž pojal ovdovělou královnu Kunhutu za manželku, byl zastancem politiky protihabsburské, kdežto mocná strana šlechtická, vedená biskupem pražským **Tobiášem z Bechyně**, stranila králi Rudolfovi. Václav řídil se radou Závíšovou; vlivem jeho počal na př. hlásiti se ke Korutánům jako k svému dědictví. Teprv když r. 1287

Albrecht králem (1298). **Václav II.** (1278—1305). Povýšení Albrechtovo na trůn německý bylo dílem české politiky. V Čechách byl si po smrti Přemyslově Ota Braniborský počínal jako uchvatitel země; mladého králevice Václava odvezl na hrad Bezděz, potom za hranice. Země naplněna byla drobnou, ale zhoubnou válkou šlechty proti Otovi; boje ty namnoze vzaly na se podobu bojů národnostních; zakročoval v nich i král Rudolf. Potom (1281—2) hrozný hlad a mor hubil zemi. Když r. 1283 vrátil se 12letý Václav do svého království, strhl na sebe moc vládní Závíš z Falkenštejna, jeden z vůdců odboje Vítkoviců proti Přemyslovi. Závíš, jenž pojal ovdovělou královnu Kunhutu za manželku, byl zastancem politiky protihabsburské, kdežto mocná strana šlechtická, vedená biskupem pražským **Tobiášem z Bechyně**, stranila králi Rudolfovi. Václav řídil se radou Závíšovou; vlivem jeho počal na př. hlásiti se ke Korutánům jako k svému dědictví. Teprv když r. 1287

byla Guta Habsburská Václavovi oddána, vymanil se mladý král z moci Závišovy; r. 1290 dal jej popraviti, maje podezření, že mu ukládá o trůn. V té době král Rudolf dařil Václava milostmi; mezi jiným potvrdil králi českému právo kurfiřtské i hodnost číšníckou. Přes to Václav volil r. 1292 Adolfa Nassovského a teprv po letech dal se ziskati pro kandidaturu Albrechtovu.

Václav a
Habsbur-
kové.

Václav II. byl tělem slabý, nervosní a bojácný, života rozmařilého, ale politicky, díky bohatství, jež mu skýtaly nové doly stříbrné, a díky vynikajícím rádcům, povzněl stát svůj k vážnosti neméně než otec jeho. Provedl reformu mincovní, pomýšlel na řádný zákonník a založení university. Rozličným způsobem rozšířil panství své na velkou část dnešního království českého, Cheb získal znovu zástavou od říše, v některých knížectvích hornoslezských nabyl jako lenní pán nebo spojenec rozhodného vlivu. V l. 1291-92 zmocnil se Krakovska a Sandoměřska proti Vladislavu Lokýtkovi. Po zavraždění Přemyslava Velkopolského (1296) byla mu nabídnuta Poláky ruka dcery Přemyslavovy Rejčky (Václav byl zatím ovdověl) a s ní panství ve Velkopolsce a Pomoranech. Václav (r. 1300) se vypravil do Hnězda a dal se korunovati králem polským. Panování jeho nabylo v dějinách polských zvláštního významu tou okolností, že jím po dlouhé době byly země polské spojeny v jedno a tím připravena byla půda jednotné monarchie i pro budoucnost. Když po roce vymřeli Arpádovci, uprázdnil se trůn uherský; mocná strana v zemi nabídl jej Václavovi II. Václav jej přijal pro dvanáctiletého syna svého Václava. Mladý Václav byl ještě toho roku v Stol. Bělehradě na krále korunován. Tak po prvé v rukou českých Přemyslovců spojeny byly v jedno tři státy: Čechy, Polsko a Uhry.

Péče
králova
o dobro
země.

Získání
Polska
(1300).

Získání
Uher.

Bela IV.
(1235 až
1270).

Vymření
Arpádovců
(1301).

Konec Arpádovců. V Uhrách byl po Ondřeji II. († 1235) a Belovi IV. († 1270), z nichž zvláště Bela podporoval horlivě německou kolonizaci, nastoupil Štěpán V. (1270—72). Štěpán se oženil s Kumánkou a politicky spojil se ještě za života otce s Karlem, králem sicilským, z rodu Anjou, »proti všem Němcům a pomocníkům jejich«, t. j. hlavně proti otci Belovi. Boje mezi členy rodiny panovnické, které zuřily proto v posledních letech Belových, rozšířily se za něho ve války s Přemyslem Otakarem českým. Po časně smrti Štěpánově vládl syn jeho Ladislav IV., spojenec Rudolfa Habsburského a zvláštní milovník života mezi nekulturními Kumány. Po jeho zavraždění zápasili o trůn jednak Karel Martel, syn krále sicilského a sestry Ladislavovy, podporovaný horlivě křiží, jednak poslední Arpádovec Ondřej III., jenž však náhle zemřel počátkem roku 1301.

Václav III.
(1305 až
1306).

Václav III. (1305—1306). Nové říši české opověděl boj král Albrecht i papež, jenž chtěl trůn uherský zachovati Karlu Robertovi, synu Karla Martela. Tažení Albrechtovo do Čech na podzim r. 1304 nemělo výsledku; kvapný ústup jeho podobal se útěku. Roku 1305 chystaly se strany k novému boji, když tu v červnu Václav II. zemřel (souchotinami). Mladistvý Václav III., dědic jeho, zřekl se Uher, kde postavení jeho bylo beznadějně. V míru s Albrechtem vzdal se Chebska a nároků na Míšeň. Zřetel svůj chtěl soustřediti výhradně na uhájení Polska proti Vladislavu Lokýtkovi. Táhnal do Polska, byl v Olomouci (v srpnu r. 1306) neznámým pachatelem zavražděn. Byl posledním mužským potomkem rodu Přemyslova.

Vyměnění
Přemyslovců
(1306).

Rod habsburský a zápas o trůn český (1306—1308). Po smrti Václava III. napíal král Albrecht všechny síly, aby získal korunu českou domu svému. Vtrhl vojensky do země a s pomocí skupiny šlechtické, vedené panem Tobiášem z Bechyně, vymohl, že syn jeho Rudolf byl zvolen za krále českého. Ale po necelém roce Rudolf zemřel (1307), nedosáhnuv obecného uznání. Podle smluv s Albrechtem měli Čechové voliti králem bratra Rudolfova, Fridricha Sličného; zvolili však, překonavše násilím odpor strany rakouské, Jindřicha, vévodu korutanského, pána v Tyrolích, Korutanech a Kraňsku, jehož chotí byla Anna, sestra Václava III. Proti slabému a nevýznamnému knížeti tomuto byl by Albrecht pravděpodobně království dobyl. Ale r. 1308 byl zavražděn svým synovcem Janem (Paricidou), po matce vnukem Přemysla Otakara II.

Rudolf I.
(1306—7).

Jindřich I.
(1307—10).

Smrtí Albrechtovou utrpělo postavení domu habsburského v říši těžkou ránu. Králem německým zvolen byl Jindřich VII. Lucemburský (1308—1313). Po brzké smrti jeho v Itálii zvolen byl částí kurfiřtů syn Albrechtův Fridrich Sličný (1314), nedovedl se však proti mocnějšímu soupeři svému Ludvíku Bavorskému (1314—1347) udržeti. Zemřel bezdětek r. 1330; v zemích rakouských nastoupil po něm bratr jeho Albrecht II. (1330—1358).

Fridrich
Sličný a
Ludvík
Bavor.

Jan Lucem-
burský
(1310 až
1346).

Jan Lucemburský (1310—1346). Také Jindřich VII. pokusil se získat stát český rodu svému. Čechové, jsouce nespokojeni s králem Jindřichem Korutanským, vyšli mu v tom ochotně vstříc. V září 1310 pojal Jan, 14letý syn Jindřicha VII., za choť Elišku, sestru Václava III., a v prosinci zmocnil se Prahy a s ní panství v zemi. Nový král, za jehož mladých let vládli v zemi cizí rádci jeho, potom choť jeho (za rostoucího odporu panstva českého), ponechal konečně moc vládní v rukou domácích velmožů, zejména pana Jindřicha z Lipé, a trávil život pravidlem za hranicemi. Byl to štíhlý, světlolasy rytíř francouzského typu i vychování, nadaný, ale těkavý a marnotratný, tou-

žící především po dobrodružstvích vojenských nebo triumfech rytířských. Přes to osvědčil se jako obratný a šťastný diplomat. Za pomoc, kterou prokázal Ludvíku Bavorskému proti Fridrichovi Sličnému v bitvě u Mühldorfa (1322), získal trvale Chebsko (jakožto říšské léno); r. 1327—1329 poddala se mu v manství skoro všechna knížata slezská; Jan také získal zpět Budišínsko a Zhořelecko, od doby Přemysla II. postoupené věnem markrabím braniborským. Časově byly tyto zisky v souvislosti s výpravami Janovými proti Krakovu (král Jan užíval stále titulu krále polského) a jízdami na pomoc řádu německému proti Litvanům.

Politické úspěchy Janovy.

Za to plán, získati mladšímu synu Janu Jindřichovi dědictví Jindřicha Korutanského, především Tyrolu, se nezdařil. Dcera Jindřichova Markéta, provdaná za Jana Jindřicha, mladého chotě svého od sebe i ze země vypudila a pojala za muže syna císařova Ludvíka, markraběho braniborského. Král Jan, hledaje za to pomsty na císaři, byl podporován horlivě papežem, jenž dal císaře v klatbu a způsobil, že většinou kurfiřtů byl starší syn Janův Karel, tou dobou již markrabě moravský, zvolen za krále římského (1346). O dva měsíce později padl král Jan v bitvě u Kreščaku (Crecy), pomáhaje Francouzům proti Anglii. Ač byl již oslepl na obě oči, dal se vésti do boje nejlítějšího. Mladému Karlovi ušetřila těžký zápas o říši předčasná smrt císaře Ludvíka (1347). Po ní byl uznán králem obecně.

Plány na Tyrolu.

Bitva u Kreščaku (1346).

Karel I. (IV.) (1346—1378) za dlouhého a šťastného svého panování získal státu a národu českému zvlášť vynikající postavení. Vychován byv při královském dvoře francouzském a pobýv dlouho v Itálii, přinesl k nám vyšší kulturu románskou, jež brzo z Čech učinila přední sídlo věd a umění v říši a vůbec vyšší snahy duševní. Tato pojila se u Karla zejména se střízlivou vypočítavostí politika a hospodáře i s mystickým zanášením hluboce věřícího křesťana. Hrd jsa na to, že pochází po matce ze starého pokolení králů českých, z něhož posel sv. Václav, že není »král příšlý«, jako otec jeho, přilnul vroucí láskou k zemi české. Oč marně usilovala řada předchůdců jeho na trůně českém, dokázal sám: již r. 1344 dosáhl na papeži Klimentu VI. zřízení arcibiskupství pražského (prvým arcibiskupem byl vzdělaný Arnošt z Pardubic), po čtyřech letech založení university, první v říši vůbec. R. 1355 přijal v Římě korunu císařství římského a jako císař pečoval především o to, aby zlatou bullou položil pevný základ nejen k ústavě říšské, ale i aby vynikající postavení právní, jež v říši zaujímala od r. 1212 koruna česká, zabezpečil na věčné časy. O úpravu státoprávních poměrů českých postaral se ostatek již dříve i později zákony z r. 1348 a 1355, jež stanovily také manský poměr Mo-

Karel IV. (1346 až 1378).

Arcibiskupství pražské (1344).

Universita (1348).

Zlatá bulla (1355—56).

- ravy (t. j. Moravy, biskupství olomouckého a knížectví opavského, odděleného od Moravy od dob Přemysla Otakara II.), slezských knížectví a Horní Lužice k Čechám. R. 1364 vykoupil od markrabat braniborských i Dolní Lužici a získal ostatek Slezska, r. 1373 smlouvami i koupí nabyt Braniborska, v Horní Falcí, Míšni a Fojtlandu získal velký počet větších i menších statků a lén. Jeho umělecká snaha měla rys velikosti, tvořic pro dalekou budoucnost, a projevila se stavbou nádherného domu nad hrobem sv. Václava, stavbami velkých kostelů a klášterů v Novém městě pražském, rozsáhlém to a moderním městě, jím založeném (1348), zbudováním nového mostu přes Vltavu, hlavně však založením hradu Karlštejn. Karlštejn (1348), který měl býti nejen státní pevností, chránicí korunovační klenoty říšské, ale i intimní svatyní císařskou, vyzdobenou co nejnádherněji drahými kovy, kameny i obrazy a naplněnou ostatky světců, jež sbíral Karel se svatou vášní po celé Evropě.
- Karlův zájem historický byl velmi vyvinut, sblížil jej na př. s Petrarcou, jev se vůbec zajímavým způsobem: Karel napsal nejen život sv. Václava, ale i své paměti a dal podnět k nejedné práci o českých dějinách; m nich ů m slovansk ý m písma hlaholského, povoláným z Chorvat, zbuďoval klášter v Praze (na Slovanech), nařídil, aby koruna česká uložena byla na lebce sv. Václava a stadickým sedlákům potvrdil svobodu, chtěje, aby ošetřovali keř lískový, jež byl kdysi Přemysl orač zasadil. Jazyk český a slovanský zval opětne »nobilis« a »amabilis«, v zlaté bulle uložil kurfiřtům, aby syny své i jemu dali vyučiti a vyžádal si od kurie, aby v přítomnosti jeho mše slovanská mohla sloužena býti kdekoliv.
- O povznesení moci královské postaral se nejvíc vydáním zákonníka (Majestas Carolina), který měl zabrániti především rozchvácení statků královských, ale i jinak upevniti právní řád v zemi. Třebas k řádnému vyhlášení jeho pro odpor pánů nedošlo, zůstalo mnohé ustanovení jeho v platnosti. Karel dovedl však i zbrojnou rukou přiměti nevázanou šlechtu k pokoji a tím nejvíc postaral se o hospodářský rozkvět země. Pracoval oň i přímo, sváděje velké obchodní cesty do Čech, uče dokonalejším technikám řemeslným, zvelebujе vinařství révou burgundskou, zakládaje sady ovocné, podporuje rybníkářství a j.
- Rod lucemburský po smrti Karlově. Rod lucemburský po smrti Karlově. Karel, jenž byl čtyřikrát ženat, dal syna svého Václava zvoliti ještě za života svého římským králem. Václav kromě Čech zdědil Slezsko a většinu obojí Lužice. Ostatek Lužice dostal bratr jeho Jan (Zhořelecký). Bratr Zikmund měl vlásti v marce braniborské; sňatkem s dcerou Ludvíka, krále uherského, dostalo se mu později i Uher. Morava byla od počátku údělem bratra Karlova Jana Jindřicha. Po jeho smrti ujali se země synové jeho, z nichž nejstarší byl Jošt. Tak moc rodu lucemburského neměla kol r. 1400 v Evropě soupeře. Ale jak

náhle vzrostla, tak rychle zanikla. Přispělo k tomu, že ani synové Karlovi ani synovci jeho na Moravě neměli mužského potomstva.

Rudolf IV. Habsburský. V zemích habsburských vládl v době Karlově Rudolf IV. (1358—1365), zeť císařův. Byl to nejstarší syn Albrechta II. († 1358), jenž podle starých smluv nabyt po smrti Jindřicha Korutanského (1335) i Korutan s Kraňskem. Rudolf byl mladík nadaný, ale chorobně ctižádostivý: mimo jiné dal padělati t. zv. domácí privilegia rakouská, jež měla státu Rudolfovu zabezpečiti podobné postavení v říši, jaké měly Čechy, a vévodům poskytnouti titulu arciknížat-palatinů. Rudolf dovedl se souhlasem Markéty Tyrolské, jejíž choť Ludvík i syn jeho předčasně zemřeli, získati svému rodu Tyrolu (1363) a uhájiti jich proti bavorským Wittelsbachům. Císař Karel Tyrolu Rudolfovi potvrdil a uzavřel s ním smlouvu o vzájemný nápad dědický, vymřeli-li jeden z obou rodů. Albrecht hr. Gorický odkázal Rudolfovi rozsáhlé statky své v Istrii a jihových. Kraňsku, jež později po bezdětné smrti jeho (r. 1374) připojeny byly k zemím rakouským. Rudolf IV. počal ve Vídni stavěti dům sv. Štěpána, založil universitu, pečoval horlivě o rozvoj živností, o stavební ruch, úpravu berní a mincovní.

Albrecht II.
(1330-1358).
Získání Korutan a Kraňska
(1335).

Rudolf IV.
(1358—65).

Získání Tyrol (1363).

Získání části Istriie a Kraňska
(1374).

Albrecht III. a Leopold III. Rudolf zemřel mlád a bezdětek. Země jeho zdědili nedospělí bratři jeho Albrecht III. († 1395) a Leopold III. († 1386), kteří se konečně o ně rozdělili a založili tak dvě linie. Spory mezi nimi přivodily úpadek moci rodové, jenž projevil se zejména ve Švýcařích. Tam byly si krajiny Schwyz (odtud Švýcarsko), Uri a Unterwalden dobyly již vítězstvím z r. 1315 svobody proti nárokům Habsburků; r. 1386 ztratil pak v boji se Švýcary Leopold III. život (v bitvě u Sempachu). Příměří potom učiněné zúžilo panství habsburské v sousedství ještě více. Za to podařilo se Leopoldovi získati Terst, jenž vymanil se z područí Benátek, město Freiburg v Breisgavě a založiti si panství ve Vorarlberku. Poručníkem jeho nedospělých dětí byl Albrecht III. Po smrti jeho ujal syn jeho Albrecht IV. († 1404) obojí Rakousy; synové Leopoldovi rozdělili se o ostatky tak, že jeden vládl zemi vnitrorakouským (Štýrsko, Korutany, Kraňsko), druhý Tyrolům a zemím venkovským, t. j. starým držávám habsburským v Elzasu, Švábiech a Švýcařích.

Linie albertinská a leopoldinská.

Získání Terstu
(1382).

Rozdělení zemí habsburských.

V Uhrách po Karlu Robertovi (1307—1342), jenž proti možnému nebezpečí z Čech hledal opory v přátelství s Polskem, nastoupil syn jeho Ludvík I. (1342—1382), jeden z nejlepších králů uherských. Na Benátčanech dobyl zase všech měst a ostrovů dalmatských, na čas rozšířil vrchní panství své na Bosnu, Srbsko, Valašsko, západ. Bulharsko a Červenou Rus. Po smrti Kazimíra, krále pol-

Ludvík I.
(1342 až 1382).

Rozkvět
Uher.

s k é h o (1370), zvolen byl jeho nástupcem. Válčil s úspěchem i v království neapolském. Jako Lucemburkové v Čechách, tak i Anjouovci v Uhrách přišli do nové své vlasti ze země kulturně výše stojící; vliv toho jevil se mnohonásob v rozvoji Uher zejména po stránce s p r á v n í a h o s p o d á ř s k é. I Ludvík po příkladu svých sousedů založil u n i v e r s i t u v Pětikostelí, jež však dlouho nepotrvala.

2. Přehled dějin vnitřních v 13. a 14. stol.

Život společenský a státní vyvíjí se od konce 12. do druhé pol. 14. st. ve všech třech státních skupinách naší monarchie v podstatě stejným způsobem, takže je možno líčiti jej ve všech zemích najednou.

Německá kolonisace. Po stránce společenské a hospodářské změna daleko nejdůležitější nastala vznikem stavu městského a vznikem polosvobodného stavu selského. Kolonisace domácí, zejm. v českých zemích, vytvořila tu pravděpodobně již v 12. stol. hojně s e d l á k ů. Byli to však zpravidla lidé nevolní a pán půdy mohl je kdykoliv zbavit propůjčeného gruntu. Také osady s obchodníky a občasnými trhy (zejména v podhradích nebo u klášterů) byly u nás dříve, ale měst v pravém slova smyslu nebylo. Města dala nám teprv a počet svobodněji postavených sedláků rozmnožila n ě m e c k á k o l o n i s a c e, jejíž vrchol náleží do 13. stol. Od poč. 12. až do 14. stol. stěhovaly se zástupy Nizozemců, pak Severoněmců, konečně i Jihoněmců do slovanských zemí východních, aby tu v krajinách řídké osídlených založili si nové vsi a města. Bylo to něco podobného jako v 19. st. stěhování do Ameriky. Hlavní příval přišel v 13. st., a to jak do zemí českých, tak uherských a polských. V Čechách šlo především o osídlení půdy méně úrodné, zvláště v pohraničních lesích, která vlastníkům (králi, klášterům, pánům) dosud ničeho nevynášela. Vzdělání její vyžadovalo mnoho tuhé práce; proto stanoveny byly kolonistům podmínky příznivé, jež je k přistěhování lákaly.

Práva
kolonistů
německých.

Německé právo. Kolonista zůstal osobně s v o b o d e n, půdu mohl si lacino k o u p i t i v dědičný nájem (držel ji tedy právem k u p n í m, »kaufrecht«, jež v městech zváno »purkrecht«), nájemného platil ročně jistou, jednou pro vždy stanovenou sumu v penězích (úrok, činži) spolu s nepatrnými dávkami naturálními nebo i malými robotami. Za statek o 20—50 jitrech dal na př. 2—10 hřiven, ročně platil $\frac{1}{4}$ —2 hř.; v jednotlivostech byly velké rozdíly podle doby a krajin; vedle propůjčení půdy v dědičný nájem vyskytovalo se na př. i propůjčení jenom na čas života. Neméně důležité bylo, že kolonisté ve svých obcích obdrželi nižší s a m o s p r á v u s o u d n í i c i v i l n í. Vykonával ji r y c h t á ř, ustanovený vrchností, spolu s k o n š e l y, volenými z kolonistů; často byl to t. zv. l o c a t o r, jež založení osady provedl a financoval

Rychtář
a konšele.

a dostal právo rychtářské v ní dědičně. Na Moravě a ve Slezsku slul fojtem nebo šoltýsem. Rychtář s konšely soudil kolonisty podle zvykového práva té krajiny, z níž přistěhovalci pocházeli. Tak v našich zemích se rozšířila rozličná práva německá, z nichž hlavní bylo saské právo magdeburské. V Čechách, Polsku i Uhrách říkalo se souboru těchto právních podmínek, jež byly dopřány cizím kolonistům (jichž však v Německu samém účastna byla jen menší část sedláků), *právo německé* (ius teutonicum).

Cizí práva
v zemi.

Právo
německé.

Dědické právo na selském statku nebylo do Čech uvedeno teprv německou kolonizací, neboť již v 12. st. seděla část českých poddaných (t. zv. heredes, dědici) na gruntech svých dědičně. V názvech českých osad jsou újezdy (pravidlem obvod nové vsi nebo dvora, jehož hranice zjištěny komisionelní objížďkou) převahou dokladem starší kolonisace domácí, lhoty pak (nové vsi, jež obdržely na několik prvních let lhůtu, t. j. svobodu ode všech dávek) svědectvím pozdější kolonisace německé.

Dědici.
Újezdy a
lhoty.

Zřízení městské. Obdržela-li takto zřízená osada kolonistů i právo tržní a právo se opevniti, slula městem (t. j. vlastně »místem« trhovým; srov. německé Stadt-Stätte), lat. civitas neb oppidum, sousedé její měšťaný (cives, burgenses). K nám města dostala se z Německa a v německém rouše, ale vskutku i k Němcům přišla z ciziny: vyvinula se na půdě románské a to v souvislosti s městy staré římské říše. Větším městům dostalo se při založení výslovného vynětí z moci správních a soudních úředníků krajských. Tato svoboda byla věc nejvzácnější: zbavila měšťany vydírání krajských úřadů a utvrdila jejich samosprávu. I města původně spravoval rychtář (iudex) s konšely (consules, cives iurati); znenáhla však domohli se správy soudní i civilní konšelé nebo městské rady (jimž předsedal purkmistr) a zbavily se rychtářů. Konšely jmenovala vrchnost. V Uhrách si rychtáře obce městské volily.

Povaha
města.

Původ měst.

Správa
městská.

Měšťané větších měst byli velkou většinou kupci a živnostníci; králové pečovali o zdárný vývoj města zvláštními privilegii, na př. že v obvodu jedné míle kol města nesmí nikdo provozovati žádné živnosti, že zboží dovážené z ciziny nesmí se vyhnouti určitému městu a musí býti tam vyloženo k prodeji, že poddaní musí na trh města zavéztí obilí a pod. Největší takové privilegie v Čechách mělo Staré město pražské, kde do Týnského dvora musilo býti sváženo všechno zboží zahraniční a odtud teprve (po vycení) bylo rozváženo na prodej po zemi. V městech brzo vznikly cechy, jejichž snahou bylo řídit výrobu tak, aby mistrů v řemesle nebylo víc, než snese spotřeba, a aby každý vyráběl co možná stejně a za stejnou cenu (tedy opak svobodné konkurence).

Živnostens-
ké výsady
městské.

Cechy.

Druhy měst. Z měst českých a uherských byla nejvýznamnější města královská, t. j. taková opevněná města, jež založil král na vlastní půdě a jichž byl přímou vrchností. Města ta lze také zváti svobodnými; ale svoboda měšťanů přinášela s sebou, že byli povinni králi službou vojenskou jako páni a rytíři; s tím se

Města
královská
(svobodná).

Všim souvisí, že měšťané měst královských tvoří později mezi svobodnými Čechy zvláštní stav městský, na sněmích zastoupený. V Čechách několik měst královských, jejichž výnos náležel královně, slulo věnnými městy. Naproti tomu města založená biskupy, kláštery nebo velmoži slují města poddanská; měšťané jejich byli poddanými svých vrchností podobně jako sedláci. Osady s tržním právem, ale neopevněné a víc zemědělstvím se živící, sluly městečky (městysy).

Věnná města.
Města poddanská.

Vznikání měst v našich zemích. Města zakládána byla pravidlem v sousedství krajských a královských hradů a sídel velmožů, ale také na půdě dřív neosídlené. U velké většiny měst našich zemí ukazuje pravidelné přímočaré založení na vznik umělý. Na některých místech bylo založení města usnadněno tím, že cizí kupecké i domácí řemeslné obyvatelstvo sídlilo ode dávna v místě, majíc někde již nižší

a města vznikla znenáhla.

soudní samosprávu. To platí na př. o Starém městě pražském (srv. výše 27), snad i o Olomouci a Brně, o četných městech rakouských — ale i tu asi jednotné vytyčení »rynku« s několika ulicemi přilehlými, opevnění a udělení městského práva (t. j. vydání listiny, stanovící politické i hospodářské svobody města) vývoj dovršilo. Tak asi vzniklo Staré město pražské za Václava I.;

Vznik měst Pražských.

r. 1257 založena byla Malá Strana. Po založení Nového města pražského r. 1348 tvořila tři města Pražská (jež však zůstávala samostatnými obcemi) dohromady největší městské založení v celé střední Evropě. Prvá česká a moravská města vznikala vůbec od doby Přemysla Otakara I.; měst nově najednou založených přibýlo nejvíc v l. 1253—1306. Města v severních krajích, zejména na Moravě, nadána byla právem magdeburským, jež se rozšířilo velice

Města zemí rakouských.

na slovanském severu. Města zemí habsburských jsou starší; bezpečné zprávy o nich počínají se ke konci 12. st. Městské právo Enze je z r. 1212, Vídně z r. 1221 (Videň byla sídlem vévod od pol. 12. st.; základy k dnešnímu dvornímu hradu položil Přemysl Otakar II.). Podobně jako česká vznikla i města polská (na př. Krakov a Lvov) a uherská (hlavně za Bely IV.) a chorvatská, ano až do Bosny a Srbska vnikla německá kolonisace. Města jihotyrolská (Trident) a adrijská sahají ovšem zpět do doby římské.

Rozsah měst.

Nová města byla poměrně malá, podobná velkým hradištím, vyplněným rynkem, obklíčeným několika málo ulicemi. Město se 100—120 měšťanskými domy (tedy asi 900—1200 obyvateli) bylo již větší; brzo ovšem přidružilo se k měšťanům něco chatrčí s »podsedky« (náděniky a pod.). Nové město pražské bylo založeno jako pravé velkoměsto.

Zvláštní význam měla města horní, u nás zejména Jihlava a Kutná Hora (zal. za Václava II.). Jihlavské horní právo, sepsané kol r. 1249, a učené zpracování jeho v Jus regale montano-

rum v době Václava II. bylo základem horních práv v Evropě vůbec po celý středověk. Králům českým náležel podle zákona jistý díl výtěžku z dolů, zvaný *urbarou*, zbytek dobytého stříbra musil jim býti nabídnut ke koupi. Kutná Hora vynášela prý králi 500—600 hř. týdně. V horním právu českém a v péči o doly vůbec setkáváme se již s ustanoveními o pracovní době, o nemocenském a invalidním opatření dělníků, tedy s doklady dosti pokročilé státní politiky průmyslové. Podobný význam měla horní města uherská (hlavně Štávnice a Kremnice) a doly železné rudy v hor. Štyrsku a solivárny v Solné komoře.

Význam měst. Vznikem městského stavu, zejména měst horních, rozkvetly země naše v ohledu hospodářském a pozbyly svého výhradně agrárního rázu; peněžní hospodářství počalo zatlačovati domácí výrobu nebo výměnu zboží; obyvatelstva přibýlo, duch spekulace obchodní se probudil; takřka náhlé osazení země tolika novými osadami je samo dokladem horečného »gründerství« té doby. Politicky znamenala města neobyčejné zesílení moci královské proti šlechtě; král se o ně opíral jak finančně (vedle činží řádných vybíral daně mimořádné, a zejména se dlužil), tak vojensky, neboť města byla mnohem důležitějšími pevnostmi než hrady jeho. Městy přibýlo tedy zemí i ochrany proti nepříteli. Po stránce sociálně-politické znamenal vznik městského stavu společenské osvobození tříd dosud závislých, vznik svobodné vzdělanější střední vrstvy, která brzo stala se nositelkou kulturního pokroku. Národnostně byl nový městský stav velkou převahou německý; země české, uherské a slovinské části zemí alpských staly se jím jazykově smíšenými. V Čechách teprv města vznikla v 14. stol. (jako Nové město pražské) měla sousedy domácího původu ve větším počtu. Jak výše (str. 47) bylo vyloženo, měšťané nepodléhali zemskému (domácímu) právu trestnímu a civilnímu, nýbrž vlastnímu právu městskému, jehož vrchní stolice odvolací byly i v cizině (na př. v Magdeburce) nebo v předních městech domácích. V Čechách bylo založeno měst nejvíce ze všech zemí středoevropských.

Kolonisace vesnická po právu německém přispěla mnoho k povznesení stavu selského: rozmnožila v našich zemích větší selský statek, dědičný v rodině osobně svobodného uživatele, a stvořila vesnickou obec jako nejnižší samosprávnou instanci soudní i politickou. Brzo i vesnice, založené na starém, horším právě domácím, domohly se většinou toho, že byly vysazeny a ve větší lány přeměněny po kupním právu »německém«; zbylo ovšem dosti vsí »nezakoupených«. Statky starých »dědiců«, nových dědičných rychtářů a větších sedláků, jimž vrchnost, zejména na statcích církevních, změnila roční úrok v jisté služby vojenské, staly se základem dosti četného stavu sedláků plně svobodných (svobodníků, náprávníků, dvořáků). Od 14. století přibývá podobně svobodných sedláků zejména v Ty-

Horní města
a horní
právo.

Význam
měst:

hospo-
dářský,

politický,

vojenský,

sociální,

kulturní,
národnostní.

Městské
právo.

Nové vsi
na právu
německém.

Vznik svo-
bodníků.

Zisk vrchnosti z kolonizace.

Poněmčování země kolonizací.

Právo německé ve všech.

Agrární ústava vsi doby kolonizační.

Povaha kultury rytířské.

rolích. Zisk, jenž plynul vrchností, t. j. držitelům půdy, v tom i větším vладыkům, ze zakládání vsí lánových a měst, byl dosti značný; proto mnohé vrchnosti rušily i staré své dvory, aby půdu jejich osadily vesnickými úročníky. I venkovskou kolonizací založeno bylo množství německých vesnic v našich krajích, hlavně na zbožích klášterních; v Čechách zachovala se z nich národnostně do našich dob jen nová celistvá německá sídla v horských polohách při hranicích, jež v této době byla Němci osazena. Totéž platí o německých dnes částech a ostrovech na Moravě, kde nad jiné horlivým kolonizátorem byl Bruno, biskup olomoucký, rádce krále Přemysla Otakara II., a o zemích uherských. Zde zvláště Sedmihrady byly rozsáhlou měrou pokryty osadami saských kolonistů (a to již od 12. století, srv. str. 35), jež privilegiem z r. 1224 dosáhly velké samostatnosti, podobně jako Sasové v Spiži r. 1271. I v zemích rakouských zatlačila kolonizace 12. až 13. století živel slovinský ještě dále zpět. Poněvadž i ve všech proniklo právo německé, zůstalo domácí právo české, »zemské právo«, obmezeno jen na Čechy plně svobodné, t. j. pány a vладыky.

Na rozdíl od malých vsí slovanských starší doby byly vsi doby kolonizační rozsáhlejší (průměrem 5—20 statků); orná půda měla v nich značnou převahu nad ladi a pastvinami; statky byly větší (50—150 korců). S kolonizací nabylo převahy trojstranné hospodářství (ozim, jař, úhor) a železný pluh. Plocha orné půdy k statku přiměřená slula lánem (lehen) a pravidlem tvořila jednotný celek. Z lánu platil se vrchnosti úrok ve dvou termínech (o sv. Jiří a sv. Havle), kromě toho náležely vrchnosti soudní pokuty ze soudu rychtářského, drobné dávky naturální a někde i roboty. Poddaní slibovali svému pánu věrnost a poslušnost (t. j. člověčenství) a v zločinech podléhali jeho soudu; za to měli nárok na jeho ochranu a pomoc v nouzi. Právo dědické bylo rozličně omezeno od úmrtí, podle nichž v nebytí syna spadal statek cele neb z části na vrchnost nebo platila se zvláštní dávka po úmrtí hospodáře.

Vzestup šlechty. Kultura rytířská. I šlechta v této době postoupila výše, především po stránce kulturní. Svobodný Čech (Rakušan, Uher) starší doby nepoznal pravidlem ušlechtilějšího mravu, jenž by jej nápadněji odlišil od jeho okolí. Vše to dala naší společnosti šlechtické kultura rytířská. Přišla z Francie; žáky jejími byli nejdříve Němci; od nich pak učila se od 2. pol. 12. stol. i šlechta našich zemí. Rytířem slul původně každý bojovník jízdný (Ritter, chevalier); kdo však od 12. stol. náležel k stavu rytířskému, t. j. svobodné dobré společnosti, musil býti pilen dvorního mravu, prokázati svou statečnost a vojenskou vycvičenost a dbáti rytířské cti; ideálem jeho bylo proslaviti se jako rek, hrdina. S tím spojena byla v době ryzí rytířské kultury i dvornost k ženám (jež tehdy také se sociálně povznosly ze staršího otroctví), záliba k hrdinskému eposu a milostné písní. Rytíř užíval ro-

dového znaku bitevního (erby, štíty), bydlil ve zděném věžitém hradě nebo aspoň, byl-li chud, v tvrzi s příkopem; účastnil se turnajů a klání, lovil se psy a sokoly. Starati se o hospodářství nebylo zcela rytířské; tím lze spolu vysvětliti, proč šlechta té doby proměňuje své dvory v činžovní vesnice, aby žila převahou z renty jejich. Všechny naše země naplnila tato velká móda množstvím romantických hradů, jejichž smělé stavby na temenech kopců a skal charakterisují ideální vzlet doby, podobně jako gotické katedrály v městech. Šlechta odtud jmenovala se stálým jménem rodovým podle svých zděných sídel. V zemích českých jména jejich (Valdštejn, Rožmberk, Pernštejn, Šternberk atd.) i jiné okolnosti prozrazují, jak na venek jevíly se u nás rytířské mravy v rouše německém. I tu 14. století přineslo obrat. V zemích rakouských je kultura rytířská asi o půlstoletí starší než u nás; epos Nibelungů je z nejkrásnějších projevů jejich, a Walter von der Vogelweide opravdu básníkem mezi »minnesängry«. Rytířství se i u nás částečně zvrhlo; králi častěji bylo vyvraceti hrady loupežných rytířů. Povolení k stavbě hradu uděloval král.

Rytířská
kultura
v zemích
našich

a v zemích
rakouských.

Šlechta vyšší a nižší. Páni zemští. V Čechách (i Rakousích) utkvělo jméno rytířů na šlechtě nižší, v ladvcké (rytíři v službách velmožů stojící slušící klientes), která pro nezámožnost svou nemohla nové kultuře oddati se cele jako páni (barones). Páni v této době zbohatli rentou svých četných úročníků ve vseh a městech poddanských a účastí v průmyslu jejich (na př. dolování). I politicky povznegli se na rozdíl od doby starší: slují již domini terrae, páni zemští, t. j. asi tolik co knížata, zeměpáni. V Čechách i Uhrách však byla moc královská silná dost, aby utvoření zvláštních panských států manských v zemi nedopustila; ostatek velká zboží panských rodů se brzo drobila hojným rozrodem přes to, že rodina panská hospodařila na nich, pokud to bylo lze, v rodovém nedílu. Ale páni přece stará soudní shromáždění všech Čechů konečně zatlačili a sami počali tvořiti zemský soud; jen z pánů vybírali se přední úředníci zeměští a kmeté krajszí, a z pánů a prelátů skládala se rada králová. V Rakousích ministeriálové (viz str. 31) stali se plnoprávnými šlechtici a vyvíjeli se se zbytky staré hraběcí šlechty také v stav »zemských pánů« na rozdíl od milites a clientes. Páni a vladykové (rytíři) spravovali se starým domácím právem zemským. V Rakousích byl »Landrecht« již v 13. století stanoven písemně; v Čechách páni podobnému pokusu Karla IV. (Majestas Carolina) zabránili, aby nebyla omezena výsada jejich, právo svobodně »nalézati«.

Rytíři
a panoši.

Moc pánů.

Ministeri-
álové
rakouští.

Právo
zemské.

Šlechta manská. Značná část šlechty (zejména rytířů a panošů) nepodléhala však právu zemskému, nýbrž právu lennímu, držíc Právo lenní,

Kraje
manské.

statky své jako královská (nebo biskupská, nebo i panská) lén a, tou dobou pravidlem dědičná v mužském potomstvu. Krajiny chebská, trutnovská, loketská byly Přemyslem II. rozděleny skoro veskrze v jistý počet menších statků manských; zřízení manské bylo tu prostředkem kolonisace, podobně jako zakládání měst a vsí; tyto obvody lenní stály pod zvláštními purkrabími nebo hejtmany. Podobně organizoval biskupství své na lenním podkladě Bruno, biskup olomoucký. Kromě toho vznikla brzo i kol větších hradů královských (na př. Karlštejna, Křivoklátu, Bezděže) řada manství, jejichž držitelé byli povinni službou na hradě. V Lužici a Slezsku a i ve vévodstvích rakouských mělo zřízení lenní význam mnohem větší, neboť zde velký počet statků, a tedy i šlechty podléhal právu manskému.

Manové
hradní.

Manství
v zemích
německých.

Stát a církev. Také církev, zejména v zemích českých, vyma-

nila se z nadvlády živlu světského. V době Přemysla Otakara I. vymohl biskup Ondřej (1221) po tuhém zápasu s mocí královskou, aby duchovní napříště nebyli souzeni soudy světskými, nýbrž jen soudem církevním, a aby i poddaní na statcích jejich byli ze soudů královských a zemských robot vyňati. Tím i munitu, dosud jen některým církevním ústavům propůjčené, ale nezachovávané, rozšířily se znenáhla na všechen statek církevní. V zločinech měl býti soudcem král sám, nebo na místě jeho soudce dvorský. S počátku 13. století nabyly kapituly pražská a olomoucká práva, voliti své biskupy; také představení klášterů byli znenáhla voleni od konventů, a nikoliv již králem jmenováni. Totéž stalo se v 13. století v Uhrách; v zemích rakouských, kde biskupů zemských ve vévodstvích nebylo, dosáhla církev těchto svobod mnohem dříve (str. 32). Ve 14. století osobuje si však častěji právo jmenování biskupů a opatů papež a vybírá za to od nich veliké platy, zvané *servicia*; současně z důvodů finančních počíná obsazovati i nižší benefícia. Bojem biskupa Ondřeje položen konečně základ k tomu, že soukromí majitelé kostelů (klášterů) a statků jejich stali se pouze jejich *patrony*; nárok jejich na důchod z benefícia znenáhla vymizel, a právo rozhodovati o jmenování kněze patronem presentovaného vyhrazeno bylo biskupovi. S tou změnou souviselo, že vše, co týkalo se poměru patrona ke kostelu, podléhalo soudnictví církevnímu, podobně jako záležitosti týkající se víry, manželství, lichvy a desátku. Tak vedle práva zemského, městského a lenního nabylo váhy u nás právo kanonické (církevní). Toto bylo založeno na starém právu římském, jež později přetvořovalo v duchu svým i práva městská a zemská. Král však zůstával vrchním vlastníkem zboží církevního a nevzdal se práva ukládati mu daně zvláštní, zcela jako by šlo o města královská nebo jiný jeho majetek

Emancipace
církev české
poč. 13. st.

Rostoucí
vliv kurie.

Vznik
kostelních
patronátů.

Právo
církevní
a římské.

soukromoprávní povahy. Statek církevní nadáním královým i šlechty rostl v této době neobyčejně. K starým řádům připojila doba rytířská duchovní řády rytířské (johanity, templáře, rytíře řádu německého, křižovníky s červ. hvězdou) a brzo potom kazatelské řády, zejména pro města určené, dominikány a františkány. Nové řády duchovní.

Poměr Čech k říši. Ve 13.—14. stol. konečně povzněl se k větší svobodě i zeměpán. Kníže český získal důstojnost královskou dědičně, zlatou bullou sicilskou (1212) byly manské povinnosti jeho k říši obmezeny na nepatrnou míru (pomoc vojenská pouze 300 oděnců k jízdě římské nebo 300 hřiven stříbra náhradou a návštěva císařova dvora jen na třech místech) a císař vzdal se své svrchovanosti nad českými biskupy, jejichž investitura odtud náležela králi českému. Vším tím dostalo se českému státu v poměru k říši víc práv než povinností, neboť od r. 1257 vykonával král český právo kurfiřtské jako jeden ze čtyř světských knížat kurfiřtů a tím někdy rozhodující vliv na osudy říše. Pokusy Rudolfa I. a Albrechta I. porušiti tento právní poměr v neprospěch Čech nevedly k cíli; zlatou bullou Karla IV. z r. 1356 byly svobody říše české potvrzeny způsobem co nejslavnostnějším. Při tom upraveno bylo i právo nástupnické v ten smysl, že Čechy jsou říši v rodě panovnickém dědičnou po meči i po přeslici, a teprv po vymření rodu že Čechům sluší právo svobodné volby nového krále. Hlavní věc je i zde, že císař nebo král německý neměl nikdy práva panovníka Čechům jmenovati. Manem říše však král český býti nepřestal. Zlatou bullou bylo říši české potvrzeno staré právo její svrchovanosti, že totiž nikdo z českých poddaných nesmí se v soudní při odvolati k soudu mimočeskému, ani císařskému (privilegium de non appellando). Obmezení manských povinností českých. Právo kurfiřtské. Právo nástupnické. Privil. de non appellando.

Poměr Uher a Rakous k říši. Král uherský byl na říši nezávislý, za to jej považovala za svého mana kurie papežská (odtud asi titul jeho král apoštolský). Vévodové zemí rakouských byli jako jiní manové říšští i ve vnitřních záležitostech svých zemí rozličně podřízeni svrchovanosti císařské; proto nepřestávali usilovati, aby se stali skutečnými zeměpány. Za vévody Fridricha II. Bojovného bylo paděláno a k r. 1156 datováno privilegium, podle něhož byla vévodova návštěva císařského dvora a pomoc vojenská obmezena asi podobně jako českým privilegiem z r. 1212; také v soudnictví měl císař v Rakousích dělit se o svrchovanost s vévodou a vévodám mělo býti svobodno, kdyby neměli potomků, ustanoviti příštího vévodu-dědice (t. zv. privilegium minus; někteří badatelé mají však toto privilegium celé nebo části jeho za pravé). Ještě dále zašel Rudolf IV., padělav řadu listin, odvolávajících se dokonce na Julia Poměr vévodství alpských k říši. Privilegium minus.

Privilegium maius. Caesara a Nerona a připsaných několika panovníkům německým od r. 1058 do 1283 (t. zv. privilegium maius). Padělky měly zajistiti rakouským vévodám první místo mezi říšskými knížaty, hned po kurfiřtech, a přiblížiti svobody Rakousk svobodám českým (žádná návštěva dvorů, pomoc vojenská jen 12 mužů do Uher, žádné dárky a služby říši ani soudní pravomoc říše nad vévodou, svobodné darování vévodství komukoli, nedílnost vévodství, primogenitura, titul arcikníže; Rakouskům samy sebou případnou všechny svobody, jichž se dostane jiným knížetstvím v říši a j.). Karel IV. listin těchto neuznal. Ale okolnost, že v Rakousích vládl dlouho král český Přemysl a po něm dva králové němečtí, přispěla především k tomu, že vskutku vévodové dosáhli skoro plné výsosti zemské.

Dosažení výsosti zemské.

Moc královská. Její prvá obmezení ústavní. Moc královská zůstávala v Čechách i v Uhrách v základě absolutní, fakticky ovšem vůle mocných šlechtických čeledí a jednot uplatnila se někdy proti králi. Rada pánů a předních prelátů (rada panská byla od doby Přemyslovy i v Rakousích) se připomíná častěji; v Čechách kryje se snad s panským soudem zemským. Sněmům s mocí zákonodárnou nebylo, leč za okolností mimořádných, v Čechách na př. za bezkráloví po smrti Přemysla II.; poněvadž tenkrát šlo o nové daně, byli zváni na sněm i měšťané větších měst. Král novými důchody z dolů a měst zbohatl, dovedl si také uhájiti velkých statků korunních; proto pomoci pánů nebo země, t. j. berní, málo potřeboval, ač hradil jako dřív sám všechny potřeby státní. Stát a kníže spadá stále ještě v jedno. Jen za slabých panovníků nebo rozvrácených poměrů dochází k vyjednávání mezi králem a obcí zemskou. Jeho výsledkem jsou první ústupy k ústavní, prvá samovolná obmezení všemoci knížecí v některém směru, jež znenáhla kladou základy k vývoji korporativních stavovských. Prvým takovým dokumentem je závazek daný vévodou štyrským r. 1186 ministeriálům země (srv. str. 31); sem náleží dále zlatá bulla Ondřeje II., krále uherského, z r. 1222 a privilegium krále Jana českého vydané Čechům a Moravanům v l. 1310—1311. Oběma těmito ústavám jsou společny myšlenky, že statky šlechtické, pokud nejsou osazeny sedláky, mají býti daně prosty (v Čechách pak se vymezuje, že král smí berni vybíratí svobodně jen před korunovací neb sňatkem v rodině), že cizinci nemají dostávatí úřadů v zemi, že šlechta není povinna vojenskou pomocí králi za hranicemi země a že nápad královský na odúmrtí šlechtickou má býti omezen. Zlatá bulla Ondřejova nad to má ustanovení o soudní ochraně šlechticů a opatření proti přemoci županů (v tom všem připomíná česká »iura Conradi«; str. 26 výše), dávajíc konečně biskupům i šlechtě

Absolutní moc královská.

Sněmy.

Důchody královské.

Počátky ústavních práv šlechty.

Zlatá bulla uherská (1222) a privilegia česká z roku 1310—11.

právo odporu proti králi, kdyby zlaté bully se nedržel. V novém vydání zlaté bully z r. 1231 byl tento nebezpečný článek vynechán.

Poměry soudní a správní. Vyloženími převraty společenskými způsobeny byly i pronikavé změny ve správě, zejména v zemích českých. Poněvadž obvody církevní a městské byly vymaněny z pravomoci krajských úřadů a i obce vesnické na právu německém dosáhly nižší samosprávy soudní, ztenčena byla působnost krajských úředníků měrou rozsáhlou a zmenšila se ještě více, když znenáhla i vyšší soudnictví (hrdelní právo) nad osedlými ve všech šlechtických osobily si panské vrchnosti přímo. Snaha gruntovních vrchností dosáhnouti soudních práv nad selskými úročníky jejich souvisela hlavně s touhou po zisku ze soudních pokut. Ke krajským soudům příslušela potom pravděpodobně jen nižší šlechta a poddaní její a lidé osedlí přímo na zbožích královských. Tak v krajích zatlačuje správu krajskou správa vrchnostenská; s ní vznikají menší okresy správy soudní a politické, t. j. panství (dominia), náležející pánům a církvi, tou dobou však teritoriálně málo zcelená. Rozvrat správy krajské umožnil centralisaci soudní (a tím i politické) správy v Praze. Od doby Václava I. vzniká úřad nejvyššího soudce král. Českého, jenž vedle nejvyššího komorníka předsedá soudu panskému (kmetskému); soudci dvorskému zbylo jen vyšší soudnictví nad městy a poddanými církevními. K soudu dvorskému hledí i manuské statky a léna krále českého, doma i za hranicemi. U soudu zemského vznikají v době Přemysla II. desky zemské, do nichž zapisují se žaloby a rozsudky a smlouvy trhové o statcích svobodných (šlechtických) — v době pozdější i snesení sněmů a zákony zemské — u soudu dvorského vznikají desky dvorské čili manuské. V krajích mizejí krajští úředníci starší doby, ale trvají dále soudy (cúdy) vladycké. Poprava však, t. j. hrdelní moc soudní a péče o veřejnou bezpečnost náleží v krajích především domácím rodům panským (krajským kmetům) a úředníkům královských statků. Jako přední úředník, jenž má péči o trestní a policejní moc v zemi, vystupuje v popředí znenáhla purkrabí pražský, který ke konci 14. st. v hodnosti předstihuje nejv. komorníka. Správa měst královských náleží podkomorím.

Ztenčení
moci úřadů
krajských.

Vznik
správy vrchnostenské
(patrimoniální).

Počátky
zemských
úřadů.

Desky
zemské
a dvorské.

Cúdy
krajské a
popravci.

Nejvyšší
purkrabí.

Vývoj
v Rakousích
a Uhrách.

Podobný vývoj, zejména pokud jde o vznik drobných vrchnostenských soudů s hrdelním právem a rozvrácení staré soudní organizace po hrabstvích, dál se i v zemích rakouských; v Uhrách však naopak význam komitátů vzrostl. Došlo tu znenáhla k šlechtické komitátní autonomii v záležitostech soudních i správních.

Dúchody královské byly v podstatě stejné jako dříve. Ale dáchody zanikla daň míru a většinou pokuty soudní, přibýly peněžité činy z panovnické.

Berně. z měst královských a nesmírně vzrostl příjem z urbury dolů na drahé kovy. Půdy zůstalo v rukou králových již nemnoho, nesla ovšem víc než dříve. Stará mimořádná »collecta« sluje nyní berní. Svo- bodná půda, patřící k šlechtickým nebo církevním dvorům, je jí prosta: daň se platí tedy jen z měst a rustikálu; šlechta zavazuje zeměpána pravidlem, že berni rozepíše jen výjimečně (výše str. 54). Vedle této obecné berně vybírá král častěji berni zvláštní ze svých měst a ze svého i církevního rustikálu. Tato berně má ráz soukromoprávní.

Rozkvět obchodu vedl i k zdokonalení mince. V Čechách během Brakteaty. 13. stol. razily se velmi lehké denáry, zvané brakteaty; v 2. pol. 13. stol. razilo se víc než 600 takových denárů z hřivny. Vě Vidni razili t. zv. pfe- niky. 13. stol. z hřivny o 280 gr. 300 kusů, ke konci 13. stol. již přes 1000 kusů, později až 9000. Ale král Václav II. zavedl (r. 1300), následuje v tom vzorů severoitalských, novou dobrou těžší minci, t. zv. groše (t. j. de- narii grossi, velké denáry, jež měly 3-6—3-9 gr. stříbra). Groš razilo se z hřivny stříbra 64. Peníze počítaly se na hřivny (podle váhy) nebo na kopy Groše české. grošů (kopa = 60 kusů); drobnější minci zůstával denár (1 groš = 7 až 14 denárů). Dobrá mince tato rozšířila se daleko do sousedství. Král Zlaté (dukáty). Jan český počal, jako první kníže v říši, raziti také zlaté peníze (du- káty) rázu florentského (3½ gr. zlata). Příkladu následovali jiná knížata, na př. duchovní kurfiřti porýnské, kteří razili t. zv. zlaté rýnské, i císař, zejména však králové uherští; uherské dukáty byly rády brány v zemích sousedních. Zisk z mince králové pronajímali bohatým měšťanům. Zhoršováním mince i v této době menšilo se kvantum stříbra v ní obsaženého a tím klesala kupní síla její. Za Václava IV. razilo se již 110 grošů z hřivny. Pokles hodnoty groše byl tak velký, že zaň bylo lze koupiti kolem r. 1420 zboží v ceně přibližně našich 12/3 K, kdežto za Václava II. asi za 3 K. Zlatý uherský rovnal se v 1. pol. 15. stol. 24 čes. grošům, r. 1485 29 grošům; zlatý rýnský v 2. pol. 15. st. 18—22 gr. čes.

Vojenství založeno je v té době na zemské hotovosti všech svo- bodných a manů králových. Jádrem vojska je těžkooděná rytířská jízda, poměrně nečetná; četa o 50 rytířích někdy boj rozhoduje; velmoži světští a duchovní smlouvají se záhy o určitý kontingent zbrojenců jízdných nebo pěších, s nímž na zavolání musí ke králi přitřhnouti. Vá- lečnictví spravuje se rytířskými pravidly, dříve neznámými (na př. před- chozí opovědění nepřátelství), bitvy podobají se turnajům. Města po- čala nejdříve zbrojence si najímati, t. j. místo měšťanů stavěti do pole Žoldnéři. čty zoldnéřské.

Poměry národnosti. S hromadným osídlením německého živlu v českých zemích počíná se vyvíjeti protiva národnostní mezi Čechy a Němci, jež zesiluje se tím, že oba tábory se v podstatě roz- lišily i sociálně a hospodářsky (německý městský stav, český velkostatek). Šlechta, která od konce 12. st. poněmčovala se spěšně působením mravů rytířských, uvědomuje si nyní z odporu proti mě-

Čechové
a Němci
v zemích
českých.

stům své češství. Již z doby Přemysla Otakara II. máme doklady živého vědomí národního v českém prostředí (na př. list z r. 1278 polským knížatům, žádající jménem společných zájmů českopolských a příbuzenství pokrevního pomoci králi Přemyslovi proti Němcům), a prvá kronika česká sepsaná českým veršem poč. 14. st. (t. řeč. *Dalimila*) je dokladem tak náruživé lásky vlastnecké, že mohla napsána býti jen v době vášnivě probuzených sporů národnostních. V době lucemburské snaží se Čechové, podporováni jsouce králi svými, znenáhla nabýti jistého vlivu i v městech; mnozí zbohatlí měšťané, zakoupivši si svobodné statky vladcké, počesťují se úplně v šlechtické společnosti. Povznesení laických stavů, rytířstva a měšťanstva, a živější styk jejich s kulturou způsobily, že řeči národní pronikají do literatury, a to i právnické. U Němců našich zemí lze to znamenati od 13. st., zejména od doby Rudolfa Habsburského, u Čechů od st. 14. Německé nářečí pražské, jehož užívalo se v kanceláři Karla IV. v Čechách, stalo se základem pozdější spisovné němčiny. Řeči ostatních národů našich zemí (kromě vlastiny) pronikly do literatury teprv později.

Dalimil.

Pokroky Čechů a češtiny.

Počátky dnešní spisovné němčiny.

Život duševní a umělecký. Vůbec vzdělanost knižní, jež dříve byla privilegiem kleriků, proniká v této době valně i mezi laiky stavu šlechtického nebo městského. Nejpatrněji jeví se to v Čechách, kde nová universita, vábící k sobě žáky z celé střední a východní Evropy, má o to značnou zásluhu. Universita středověká je sic v podstatě ústavem církve v níž, učitel i žáky jsou většinou kněží (kteří přebývají spolu v »kolejích«, asi jako v klášteřích), cílem studia je především vzdělání theologické; celek je organisován podobně jako řemeslnický cech nadaný privilegiemi. Ale i laikové jsou hojně zastoupeni mezi žáky; jimi šíří se zájem o otázky theologické i do vrstev širších. S dobou lucemburskou stává se Praha i hlavním sídlem krásných umění v zemích našich. Předním architektem Karla IV. byl Francouz Matyáš z Arrasu, pokračovatelem jeho Němec Petr Parléř; umění české té doby velkou většinou běře své popudy a vzory přímo z Paříže, Avignonu, z Italie, a z Prahy zase vlivy jeho nesou se dále do Vratislavě, do Vídně i na západ do říše vlastní. Latina, jako jazyk kulturní, má stále ještě velikou převahu; ji jsou i v této době sepsány u nás četné kroniky. Z prací, psaných jazykem národním, je protějškem k českému Dalimilovi t. zv. *rýmovaná kronika štyrská*.

Význam university pražské.

Umělecký rozkvět Prahy.

B. Doba od konce stol. 14. do r. 1526.

1. Přehled dějin vnějších.

Václav IV. (1378—1419), jenž ujal se vlády nemaje 18 let, byl nepodoben otci svému. S počátku, dokud ještě působily na okolí jeho tradice Karlovy, dbal svých povinností vládních, ale čím více dospíval muž-

Václav IV. (1378 až 1419).

ných let, tím více je zanedbával, hově především lovu. Neměl vytrvalé vůle; byl dobrý, ale v návalu prchlivosti dovedl býti krutý a opíjel se. Sídlo své přeložil s hradu do Starého města a obklíčoval se družinou milců, většinou z vladků a měšťanů. To vše přispělo k jeho popularnosti ve vrstvách nižších, ale znepřátelilo mu pány a dalo příležitost ctižádostivému Joštovi, markrabímu moravskému, a Zikmundovi, králi uherskému, aby se do českých záležitostí míchali, a to pravidlem proti Václavovi. Jednou (1394) páni krále dokonce zajali, po druhé jej (1403) věznil Zikmund. Nápadně vyniká v povaze Václavově jeho nechuť k vyššímu kleru. Za jeho panování došlo častěji k srážkám mezi králem a preláty, zejména arcibiskupy pražskými, kteří nejednou prchali z Prahy před hněvem královým na pevný hrad roudnický. Zvláště prudký byl spor jeho s arcibiskupem Janem z Jenštejna r. 1393, v němž dal král vikáře arcibiskupova Jana z Pomuka zmučiti na smrt a utopiti. Václavovo nepřátelství ke kleru přispělo také k tomu, že r. 1400 tři duchovní kurfiřti sesadili krále Václava s trůnu německého a zvolili mu protikrálem Ruprechta Falckého.

Pokleslost duchovenstva. Schisma církevní. Tato nevážnost k stavu duchovnímu rozšířena byla v té době mezi vzdělanějšími laiky vůbec. Příčinou bylo, že život kleru nesrovnával se s mravním posláním jeho. Statky církevní pokrývaly velkou část země a rostoucí zbožnost majetného obyvatelstva dařila kostely a oltáře novými důchody; i prostý vladka pamatoval na spásu duše darováním věčného platu z jednoho nebo více svých činžovních statků selských. Far a kostelů vůbec a kněží při nich ustanovených bylo daleko více než dnes; poměrné vzdělání kleru a privilegia, jichž celý stav požíval v životě občanském, zjednávaly mu v společnosti národní velikou převahu. Vše to stalo se brzo hlavním pramenem mravní pokleslosti jeho; blahobyt a výhody kněžstva svábily mezi ně mnoho nepovolaných, jimž úřad jejich byl jediné příležitostí k bezstarostnému životu. Mnozí důchody svých obročí pronajímali zástupcům, žijíce jen zahálce. Nejhorší bylo, že zlořádů těchto účastna byla ve velké míře sama stolice papežská, osobujíc si obsazování vyšších i nižších beneficií přímo a přijímajíc za ně vedle zvláštního desátku papežského značné výkupné pod rozličnými formami. Obraz úpadku byl dovršen, když francouzští kardinálové zvolili si proti papeži římskému papeže avignonského (1378). Církev byla rozpolcena a oba papežové dávali se navzájem v klatbu.

Hlasatelé reformy církevní. Bylo to v době, kdy zejména v Čechách přibývalo i mezi laiky mužů vzdělaných, vzdělaných ve smyslu středověkém, t. j. obírajících se náboženskými otázkami na základě odborných spisů i Písma sv. Vladka Štítný na př. mohl již soupeřiti

Spory
Václavovy
s klerem.

Jan
z Pomuka.

Bohatství
a úpadek
duchoven-
stva.

Spoluvina
kurie.

Schisma
církevní.

Štítný.

s učenými doktory v poučování a vychovávání lidu, a to v spisech psaných jazykem národním. Nenedostávalo se také duchovních, kteří kázáním nebo příkladným životem snažili se staviti rostoucí úpadek mravů a brojili zejména proti pokleslosti kleru. Takový byl blouznivý asketa Milič z Kroměříže († 1374), jenž slovem i skutkem působil v Praze pro přisnost mravů a obětovnou lásku k bližnímu. Takový byl kněz **M. Matěj z Janova**, vystudovavší v Paříži (zemřel poměrně mlád r. 1394), jenž v latinském spise, nazvaném *Pravidla starého a nového zákona*, vyložil názorně rozdíl mezi křesťanstvím evangelia a zesvětštelou církví soudobou a proti vněšnostem a formálnostem kladl důraz především na pobožný život, pokoru a lásku křesťanskou. Spisy Janovovy prosyceny byly duchem mystickým, chtěly nápravě společnosti víc účinnou láskou než bojem s církví. Ale protivník nejnebezpečnější, protože odborně vysoce vzdělaný a bezohledný, vyvstal církvi tehdejší v starším vrstevníku Janovově, v angl. theologu **Janu Viklifovi** († 1384). Viklif z britského karatele zlořádů vyvinul se brzo v dogmatického novotáře, jehož učení podvracovalo v základech dosavadní ústavu církevní. Učení Viklifovo rozšířilo se nejvíce v Cechách a pojíc se tu s opravným směrem domácího původu, naplnilo cele myšlenkami svými české hnutí náboženské, známé pod jménem husitství.

Milič z Kroměříže.

M. Matěj z Janova.

Jan Viklif († 1384).

Husitství.

Učení Viklifovo; hlavní myšlenky husitství. Matěj z Janova podobně jako Viklif soudil, že pokleslá církev soudobá, v jejímž čele stojí papež a kardinálové, nemůže býti pravou církví Kristovou. Členy církve pravé, psal Janov, mohou býti jen opravdoví následovníci Kristovi, žijící v duchu jeho. Viklif učil, že členy církve jsou pouze ti, kteří byli předurčeni k spasení, hlavou její je přímo Kristus (učení o duchovní povaze církve). Kdo je předurčeným a tedy údem církve, lze poznati po křesťanském životě jeho. Kdo však je trvale ve stavu smrtelného hříchu, nemůže býti pravým křesťanem, knězem nebo papežem; svátosti jím udělené nemají ceny, rozkazů jeho netřeba poslouchati; ani světský pán v stavu smrtelného hříchu není pánem řádným. Důsledkem tohoto revolučního učení, jež výroky a rozkazy představených hřešících nepovažovalo za závazné, bylo hledati ve věcech víry autority jiné, naprosto spolehlivé. Tou je Janovovi i Viklifovi Písmo sv. Rozkazů církevních představených, učil Viklif, třeba dbáti jen potud, pokud jsou opodstatněny Písmem sv.; vše, co v učení a kultu nelze doložiti Písmem, jsou nálezy lidské, jež třeba odstraniti. Tak Viklif zamítá některé svátosti, zpověď, očištění, odpustky, exkomunikace, přílišné ctění svatých a ostatků, všechny stupnice hierarchické a mnišské řády. Viklif chce vůbec zmenšiti význam kněžství; proto dovoluje světské moci trestati kněze nehodně žijící, proto zdůrazňuje, že duchovní nesmí vykonávati nad poddanými práva trestního (t. j. světského panování), ano nesmí vůbec držeti statků pozemských (jež má zabráti král); kněží mají žíti v chudobě. Význam kněžství mělo zeslabiti i učení jeho, že v svátosti ol-

Nové pojetí církve.

Praví a nepraví křesťané.

Důraz na autoritu Písma.

Pokusy zmenšiti význam kněžství.

tá r n í po posvěcení hostie knězem zůstává podstata chleba, Kristus že v n í přítomen je skutečně, ne však hmotně, dále i učení, že kněz nemůže dát r o z - h ř e š e n í hříchů. Velký důraz klade Viklíf na k á z á n í s l o v a B o ž í h o , jako před ním Milič z Kroměříže; kázání je Viklífovi hlavním úkolem bohoslužby a má povahu svátostnou. Vůbec Viklíf proti bohaté a rozmařilé, Svobodné kázání. světu vládnoucí církvi soudobé staví jako ideál církev dob apo - I deál církve štolských, chudou a poníženou, prostou »nálezků« pozdějších. V tom původní. mu je blízek i Matěj z Janova a starší kacířstva, z nichž v Čechách na pro - Valdenství. bouzející se hnutí náboženské mělo přímý vliv valdenství, rozšířené na českém jihu. Prikazovalo také chudobu a pokoru, p ř í s a h u mělo za nedo - volenou a příkázání »Nezabiješ!« šířilo na z a m í t á n í v á l k y i trestu smrti.

Spojení snahy náboženské a národní. Myšlenky ty nebyly by asi samy sebou měly síly, aby v Čechách způsobily převrat tak ohromný, kdyby se nebyly spojily s ž á r e m n a d š e n í n á r o d n í h o . Čeští mistři a studenti byli m e n š i n o u na u n i v e r s i t ě , kde Němci, soustře - České sna - žení národní. dění v národu bavorském, saském a »polském« (většinu v tomto měli Němci ze Slez a měst polských), měli proti nim velkou převahu. Češi byli v menšině v m ě s t e c h , především v Praze; i v d u c h o v e n s t v u vyšším a řádovém bylo stále mnoho Němců. Snaha, vyniknouti nad pro - Důvody tivníky v každé příčině a ospravedlniti nárok na p r v e n s t v í v z e - jeho. m i , přispěla bezděky k tomu, že Čechové stali se zvlášť horoucími hlasateli myšlenek reformních, kdežto Němci zůstávali obránci řádu dosavadního. Tak Čech stal se »bojovníkem božím«, Němec »nepřítelem zákona božího«; to teprv dalo rozvíjejícímu se boji živelnou sílu jeho.

M. Jan Hus. Mezi Čechy na universitě bylo mnoho vzdělaných a nadšených horlitelů pro nápravu církve, učením Viklífovým více nebo méně dotčených; důslednou odvahou, bojovností a opravdovostí vynikl mezi nimi záhy mistr svobodných umění J a n z H u s i n c e , řečený M. Jan Hus. Hus, kazatel v kapli B e t l e m s k é . V několika málo letech stal se vůdcem celého hnutí. V kapli své, která byla založena k tomu konci, aby lid český na Starém městě měl vlastní stánek, kde by slyšel slovo boží, pod - roboval (od r. 1402) ostré kritice rozmařilý život kněžstva a úpadek církve a mravů vůbec. Proslul také záhy jako b u d i t e l v ě d o m í n á - rodního a vzdělavatel časových otázek náboženských v j a z y c e národním. Prvého velkého úspěchu domohla se strana jeho r. 1409, kdy král Václav d e k r e t e m k u t n o h o r s k ý m udělil národu če - Dekret skému na universitě tři hlasy a národům německým hlas jediný. Šlo ten - kutnohor - ský (1409). krát o odstranění d v o j i c e p a p e ž s k é a o zvolení nového papeže na obecném p í s á n s k é m k o n c i l u . Pro plán ten byl získán král Václav a s ním česká strana na universitě; proti němu byla německá většina university; král proto dal většinu Čechům, jako národu d o m á c í m u . Němečtí »mistři a studenti ve velkém počtu opustili Prahu, a prvním rektorem počestné university byl zvolen Hus.

V té době již arcibiskup pražský vystupoval proti prudkým kázáním Husovým i proti spisům Viklifovým; na žádost jeho nový papež Alexander V. (který rozmnožil dvojici papežskou na trojici, poněvadž dva dřívější papežové neodstoupili) z a k á z a l kázání v soukromých kaplích v Čechách, tedy i v kapli Betlémské. Když Hus neposlechl, vydal arcibiskup klatbu na Husa a dal spáliti knihy Viklifovy (v červenci 1410). V boji tom stála za Husem universita a česká veřejnost; také král a královna brojili proti klatbám nad Husem vyneseným a přimlouvali se zaň; král konečně násilím na statcích a důchodech arcibiskupských donutil arcibiskupa k smíru a k prohlášení, že v Čechách bludů není. I Hus popíral, že by se držel bludů Viklifových a psal v tom smyslu prosebné papeži. Tak by snad prva pře Husova byla mírně vyřízena, kdyby brzo potom nebyl Hus (r. 1412) vystoupil proti prodávání o d p u s t k ů, jež vypsal papež Jan XXIII. na válku s ochranci protipapeže svého a jež prodávaly se v Praze nedůstojným způsobem. Hus, jsa pro agitaci svou volán k zodpovídání, prohlásil, že rozkazů papežských, jež jsou v rozporu s učením Kristovým, neuposlechne. Když proto klatba nad ním byla zesílena, odvolal se v duchu Viklifově k Ježíši Kristu a nedbal ani e x k o m u n i k a c e, spravuje se čím dál tím zřejměji stanoviskem Viklifovým. To bylo příčinou, že někteří dosavadní stranníci jeho na universitě (Pálec, Stanislav ze Znojma) jej opustili. Také král vystoupil, ale bez důrazu, proti viklifismu. Teprv když nad Prahou vynesen byl interdikt a německé obyvatelstvo chystalo se vztáhnouti ruce na Husa a rozbořit Betlém, Hus (poč. listop. 1412) prchl z Prahy.

Arcibiskup
proti
Husovi.

Nová pře
o odpustky.

Husův
odchod
z Prahy.

Husův proces a smrt jeho v Kostnici. Bojovný duch Husův však zlomen nebyl. Kázal a psal dále na venkově (v okolí pozdějšího Tábora a na Křivoklátsku) v duchu reformního programu Viklifova a za rostoucích sympatií veřejnosti, jakož i dvora králova. Na radu králova bratra krále Zikmunda (jenž po smrti Ruprechtově r. 1410 zvolen byl za krále německého) pojal úmysl ospravedlniti učení své ve veřejném procesu před tváří celého křesťanstva na c í r k e v n í m k o n c i l u k o s t n i c k é m. Věděl, že tu jde o život jeho; g l e j t, ježž si od Zikmunda vyžádal, měl mu pouze zaručiti svobodné slyšení a chrániti jej zatčení během procesu. Vskutku byl uvězněn brzo po svém příchodu (poč. list. 1414) a veřejného slyšení domohl se teprv po mnohých přimlouvách svých přátel. Při něm žádal, aby koncil mu z Pisma sv. d o k á z a l, že učil křivě. Na stanovisko to koncil nepřistoupil, žádaje, aby Hus bludy své prostě odpřisáhl. Tomu se Hus nepodvolil; odpřisáhnouti znamenalo mu přiznati se k bludům; Hus však byl přesvědčen, že učí d o b ř e k a t o l i c k y, že je lepším katolíkem než protivníci jeho. Tvrdil

Jeho činnost
na venkově.

Jízda do
Kostnice.

Proces
Husův
v Kostnici.

také, že mnohé bludy jsou mu přisuzovány neprávem a že zejména ne-souhlasí s Viklifovým učením o svátosti oltářní, jež se mu vytýká. Ale při zásadě, že křesťan nesmí poslechnouti rozkazu předsta-vených, není-li rozkaz ve shodě s Písmem sv., setrval. Proto byl 6. čer-vence 1415 prohlášen za zatvřelého kacíře a hned u p á l e n. Ani ne rok potom upálen byl v Kostnici i přítel Husův M. J e r o n y m P r a ž s k ý.

Smrt
Husova a
Jeronymova.

Hnutí husitské v Čechách. Smrt Václava IV. Čechové spatřovali v odsouzení Husově odsouzení celého národa. Šlechta česká a moravská sjela se ve velkém počtu v Praze (poč. září), aby v listu ke koncilu p r o t e s t o v a l a proti upálení kněze spra-vedlivého a pohaně tím celé zemi způsobené a zapsala se mezi sebou, že kazatelů zákona Kristova chce hájiti až do vyliti krve. Bylo to vlastně prohlášení o d b o j e proti nejvyšší autoritě církevní. S v o b o d n é k á- z á n í s l o v a božího a p r i j í m á n í pod o b o j í způsobou (ne-dávno M. J a k o u b k e m zavedené a Husem schválené), hlavní to prak-tické požadavky reformního úsilí náboženského, byly zaváděny v celé zemi; počalo se i z a b í r á n í statků církevních, ničení klá-š t e r ů a především vyhánění kněží, kteří zůstali věrni starým řádům. Když král Václav (poč. r. 1419) na důrazné naléhání bratrovo proti tomu vystoupil, setkal se s o d p o r e m, jenž organisoval se jednak v Praze (kde strana česká ve Starém a Novém městě nabyla většiny), jednak v jižních Čechách v o b c i t á b o r s k é, založené horlivými pří-vrženci nového učení, jejichž vůdcem vojenským stal se starý zkušený Jan Žižka. v á l e č n í k z malého vladyckého rodu, jednoooký J a n Ž i ž k a z T r o c- n o v a. V té době rodící se revoluce král zemřel (srpen 1419).

Organisace
branného
odporu.
Tábor.

Jan Žižka.

Povstání země proti Zikmundovi. Smrt Václava IV. způso-bila sic b o u ř e proti klášterům a Němcům, ale královna-vdova Ž o f i e a p á n i starali se o obnovení pokoje; země většinou přála si míru a při-jatelného kompromisu s dědicem trůnu Zikmundem. Když však Zik-mund chystal se vojensky vtrhnouti do Čech, aby n á s i l í m zavedl starý řád, když papež M a r t i n V. vyhlásil po všem křesťanstvu k ř í ž o v o u v á l k u proti Čechům a Zikmund dal ve Vratislavi pražského měšťana, starce Krásu, jenž nechtěl odpřisáhnouti české bludy, vléci koni po městě a u p á l i t i, vzchopila se země k zoufalému o d p o r u. V čelo jeho postavila se města Pražská; vášnivé manifesty Pražanů vybízely k sjednocení na obranu národa českého a pravdy Páně a fanatické písně volaly k povstání proti »králi babylonskému«. V létě r. 1420 přitřhl Zikmund s velkým vojskem křížovým ku P r a z e, ale utrpěv porážku od Žižky na hoře V í t k o v ě (dnešním Žižkově) neodvážil se na město udeřiti. Poč. listop. byl poražen znovu na P a n k r á c i, když chtěl osvo-boditi V y š e h r a d, obležený Pražany; r. 1421 prchlo nové vojsko kři-

Zikmundovy
připrav
proti
Čechům.

Povstání
Čechů.

Bitvy na
Vítkově a
Pankráci
(1420).

žácké od Žatce, nepřítelé ani nespátřivši, a v lednu 1422 obrátil Žižka krále Zikmunda na útěk u Kutné Hory. Všim tím byly plány Zikmundovy na pokoreni Čechů zmařeny a víra v nepřemožitelnost kacířských vojsk českých v cizině utvrzena. Morava, Slezsko a Lužice stály však většinou v poslušnosti Zikmundově.

Bitvy
u Žatce
(1421),
u K. Hory
(1422).

Sociálněpolitický a národnostní obsah hnutí husitského.

V proměnách, jež ve vnitřních poměrech země způsobila husitská revoluce, ukázalo se, jak mocné hospodářské a sociální vlivy spolu působily na vývoj hnutí. V popředí bojovného husitství stojí od počátku města. V nich skoro veskrze šlo o zápas české vrstvy řemeslnické proti bohatším starousedlým rodinám německým, majícím v rukou správu obcí; tyto rodiny byly za revoluce z měst vypuzeny nebo pobity a statky jejich rozdány Čechům. Zvlášť mocné postavení v zemi zaujala Praha, která si r. 1421 podrobila většinu měst královských, zakládajíc takřka v zemi městský stát, ježž vrstevníci srovnávali se státem benátským. Ale brzo většina měst přidala se k radikálnější straně tábořské; sbory jejich tvořily jádro obcí »polem pracujících« (vojensky v poli stojících). Vedle měšťanů byla to zejména drobná vladyská šlechta, jež zasloužila se o vojenskou sílu odboje. Členové její, jichž rozrodem přibývalo, rozsahem statků svých nepřilíši vzdáleni sedlákům, ocitali se hospodářsky v tísní; hledali si chleba ve službě krále a pánů nebo ve vojnách zahraničních; revoluce dala jim naději na hojnou kořist doma, zejména v rozsáhlém majetku církevním. Majetek tento a s ním i statky královské byly v těchto letech rozchváčeny skoro úplně; o kořist dělila se šlechta drobná i vyšší a města. Město Tábor získalo tak na př. panství na 8 čtverečných mil. Tato sekularisace církevního zboží v Čechách byla z největších ve středověku; Morava, kde revoluce neměla té síly jako v Čechách, jí byla ušetřena.

Městský stav
v čele hnutí.

Moc Starého
města pražského.

Drobná
šlechta.

Zabrání
statků círk.
a král.

Na Moravě také zachovala se města převahou německá do dob pozdějších, kdežto v Čechách dovršila revoluce, částečně násilím, počestění stavu městského. V prvé době bouře také sedláci byli zastoupeni hojně ve vojscích tábořských, vedeni jsouce, jak se zdá, záplem náboženským, vzbuzeným kazateli. Hospodářských důvodů k revoluci neměli; doufali-li však, že nový »zákon Páně« dopřeje jim víc svobody, byli zklamáni. Po stránce sociálně politické revoluce k myšlenke občanské rovnosti všech lidí nedospěla; demokratické zabarvení její jeví se především v snaze zvýšiti politická práva stavu městského a vladyské šlechty. Jeví se ovšem i v jejím stanovisku náboženském, neboť požadavek, že každý křesťan má právo odepřiti poslušnost církevnímu představenému, nesrovnávali se

Počestění
měst.

Účast
sedláků
v hnutí.

Pokud bylo
hnutí demo-
kratické.

rozkaz jeho s učením bible, dával zvláštní práva kritickému rozumu jednotlivcovu a chtěl nejasně, aby absolutní ústava církevní proměnila se v ústavu konstituční, v níž jednotlivý úd není již odsouzen k němé poslušnosti.

Husitské strany. Myšlenkově nebylo hnutí neseno jednotným programem; prohlášení bible za hlavní nebo jedinou normu v otázkách věroučných vedlo k takové rozličnosti názorů, že v zemi hlásila se brzo snad všechna kacířstva, jež kdy poznalo křesťanstvo. Universita, které většina národa přisuzovala úkol rozhodčí v otázkách sporných, uhájila svou autoritu jen ve straně konservativnější, k níž náleželi hlavně měšťané staroměstští a vyšší šlechta husitská (odtud Pražané). Požadavky této strany byly tlumočeny v t. zv. artikulích pražských, jež vedle svobodného kázání a přijímání pod obojí žádaly, aby přestalo světské panování kněžstva (což převahou pojímáno tak, že kněží nemají vůbec vládnouti světskými statky) a aby stavení byli hříchové smrtelní. Často také žádáno ještě, že zlá pověst země má býti očištěna a obecné dobré národní zveleveno. Strany radikálnější, z nichž nejdůležitější byli Táboři, přijaly však učení Viklifovo se všemi důsledky jeho, ano zašly v racionalistických výkladech (na př. o svátosti oltářní) ještě dále. K hříchům smrtelným počítali i nádhru, tanec, hru, hudbu; mši (velmi zjednodušenou) četli česky kdekoliv a bez ornátů; i proti duchovní pyše učených se obraceli, vzdělávající sami v četbě bible ženy i děti. Z jednoty církevní se vytrhnouti Čechové nezamýšleli, ani Táboři, kteří volili si vlastní biskupy; doufali naopak, že církev bude musit uznati a přijmouti pravdu jejich. Požadavek stavení hříchů smrtelných prováděli Táboři násilím na kněžích a mniších a na protivnících vůbec, pravidlem s divokým fanatismem, jenž ničil valem životy, statky hospodářské a památky umělecké; brzo vedle rozčilení náboženského, neseného »zákonem pomsty«, jenž má připravit říši Kristovu na zemi, vedlo rámě mnohých i pouhé kořistnictví. Naproti tomu menší skupina radikálů, jejímž mluvčím byl Petr Chelčický, zavrhovala co nejdůrazněji prolévání krve, chápajíc učení Kristovo jako učení lásky a pokory, jež nedovoluje křesťanu ani zabíjeti ani souditi. Kombinací vlivů valdenských a Viklifových dospěl Chelčický k učení, že bible stačí úplně i k správě života občanského, že křesťanům netřeba státního zřízení s knížaty, úřady a soudy a že žádný křesťan vůbec nemá panovati právem světským, tedy býti na př. soudcem (křesťanský anarchismus). Chelčický, jenž cení především moznou práci rolníkovu, přiblížil se nejvíc myšlence o rovnoprávnosti všech lidí. Část národa zůstala věrna staré víře, zvláště něco rodin panských

Rozličnost
názorů.

Pražané.

Čtyři arti-
kule pražské.

Táboři.

Petr
Chelčický.

a některá města (na př. Plzeň) i zbytky Němců v Čechách v krajích pohraničních. To ještě větší měrou platí o Moravě. Tak počala se v zemi rozeznávat strana pod jednou (katolická) a strana pod obojí (utrakvistická); tato zavírala v sobě velkou většinu národa. Po smrti arcibiskupa Konráda z Vechty, jenž přidal se k husitům, stará katolická organizace církevní přestala skoro úplně.

Strany
pod obojí a
pod jednou.

Vojensky se zasloužila o nepřemožitelnost revoluce geniálnost Žižkova, který svým městským a selským bojovníkům zajistil převahu nad rytířskými vojsky protivníků pomocí vozové hradby, jež mu dovolila zříditi opevněné město kdekoliv. Žižka dovedl však svých vozů, vyzbrojených puškami, užití i k útoku; o zbytek se přičinilo mravní nadšení jeho vojsk a jejich pohrdání nepřitelem. Vojenská zdatnost české drobné šlechty proslula v té době tak, že po celé století najímaly válčící státy sousední, ano i daleká Francie, do vojsk svých české rytíře a hetmany.

Vojenská
převaha
husitů a
Čechů.

Války husitské. Po vítězství nad Zikmundem pokusili se Čechové r. 1421 na sněmu čáslavském, jehož účastníci se i Moravané, zavést pořádek v zemi, srovnati rozpory věroučné a zemi dátí nového krále. Zvolivše zocelenné vladářstvo (v němž vedle 8 měšťanů a 7 vladýk bylo jen 5 pánů), jednali s králem polským Vladislavem, potom velkým knížetem litevským Vitoldem, ale bez úspěchu. Vitold jim poslal synovce svého Zikmunda Korybutoviče, jenž nějakou dobu uznáván byl správcem země. V celku však úmysly sněmu čáslavského v skutek nevešly; Čechové naopak obrátili zbraně proti sobě: jednak vyvinul se boj mezi Táboři a Pražany, přerušovaný smíry, jednak trvala drobná válka proti šlechtě katolické, již země nesmírně byla hubena. S vojnou domácí střídaly se zájezdy z hranice, do Uher, na Moravu, do Rakous. Když slepý vojevůdce Žižka zemřel (v říjnu 1424), přezvali se umírněnější Táboři po něm Sirotky. Po nějaké době ujal se vrchního řízení polních vojsk městských kněz Prokop, řeč. Holý (Veliký), muž vynikající. Za jeho správy dobyli Čechové slavných vítězství nad velkými vojsky křižáckými u Ústí (1426), Tachova (1427) a Domažlic (1431) a podnikli několik jízď výbojných do Slez, Lužice a sousedních zemí německých; r. 1432 pronikli na takové jízď až k Baltu.

Pokusy o
obnovu
pořádku.

Vojna
domácí a
výpravy
zahraniční.

Vítězství u
Ústí (1426),
Tachova
(1427),
Domažlic
(1431).

Jednání s koncilem. Lipany a kompaktáta. Král Zikmund. Země však nesla čím dál tím tíže panství vojenských obcí polních a s ním spojené hubení země; přála si míru, o nějž se staral i král Zikmund i kurie papežská, zejména po bitvě u Domažlic, jež znovu prokázala nepřemožitelnost českého odporu. Zikmund i kurie obávali se také zhoubného vlivu českého kacířství na sousedy; Čechové zajisté neopomíjeli v působivých německých a latinských letácích hájiti v říši,

Česká
propaganda
v cizině.

Jednání
s koncilem
basilej.

Soudce
smluvený
v Chebu.

Bitva
u Lipan
(1434).

Přijetí
kompaktát
a krále
Zikmunda
(1436).

Zikmund †
(1437).

ba i dál na západ a východ, svého stanoviska. Proto církevní koncil, jenž byl r. 1431 svolán do Basileje, aby provedl nápravu v církvi, ujal se opravdové myšlenky míru s Čechy; jednání řídil kardinál Julian Cesarini, hlavní původce poslední nešťastné křížové výpravy. Do Čech poslány byly laskavé listy a na poradě v Chebu (1432) Čechům přiznáno, co bylo odepřeno Husovi, že totiž koncil nebude prostě souditi učení Čechů, ale přititi se s nimi o tom, kdo má pravdu, a ve při té že bude soudcem Písmo sv. a praxe prvotní církve. Na tom základě Čechové do Basileje přišli; po měsíce v hádáních strana stranu snažila se přesvědčiti o správnosti svého stanoviska; zvlášť bystrým mluvčím Čechů byl M. Jan Rokycana a Prokop Holý. Jednání se protahovalo; poslové koncilu několikrát přišli do Čech a přesvědčili se, že by většina země s požadavků svých slevila, kdyby nebála se pomsty polních obcí.

Konečně sněm český z prosince 1433, zvoliv novou správu země, připravil sjednocení šlechty pod obojí i pod jednou se Starým městem pražským k rozhodnému vystoupení proti polním vojskům měst venkovských. U Lipan (31. května 1434) byli Táboři a Širotci poraženi, Prokop Velký zabit. Města strany tábořské slíbila potom poslušenství vládě zemské, čímž cesta k závaznému jednání se Zikmundem a umluvení kompaktát s koncilem byla uvolněna. Čechové dosáhli mezi jiným od Zikmunda oprávnění pro český sněm voliti arcibiskupa; zvolili si také hned arcibiskupem mistra Rokycanu, jenž však nikdy nedosáhl potvrzení papežského. K slavnému přijetí Zikmunda za krále a k dokonání a vyhlášení kompaktát došlo pak v Jihlavě roku 1436. Kompaktáta uznala Čechy za pravé syny církve, ale zaručila jim jen přijímání pod obojí; v ostatních třech člancích pražských provedla omezení tak podstatná, že smysl původní byl cele vymýcen. Za to daleko větší byly koncesse Zikmundovy; nejdůležitější byla, že držitelům rozchvácených statků církevních a komorních bylo užívání jejich potvrzeno; stranám náboženským měly zůstatí kostely jejich podle stavu tehdejšího. I město Tábor na tom základě učinilo mír s králem, vyhradivši si však své vlastní řády náboženské. V pros. 1437 Zikmund zemřel, stár jsa skoro 70 let.

Zikmundovo panování v Uhrách. Zikmund, jenž povahou

Povaha Zikmundova. připomínal svého děda, byl kníže nadaný a nad soudobé panovníky vzdělaný; ve volbě prostředků byl však nevybíravý. Chtěl velkým věcem — oba opravné koncily církevní, kostnický i basilejský, byly na př. v podstatě jeho dílem — ale osud navalil mu v cestu překážek, s nž nebyl. Také v Uhrách, kde po smrti Ludvíka I. (1382) byla »králem« korunována 12letá dcera jeho Marie, Zikmundovi zasnoubená, musil si zbrání i diplomatickým jednáním sňatek s Marií vynutiti a po-

tom brániti země proti soupeři, králi neapolskému, jenž v moci své měl Chorvatsko a Dalmácii. Po hrozných bojích nabyt převahy nad protivníky, ale nemohl zabrániti, aby Benátčané nezmocnili se celé Dalmácie i s ostrovy (1420). Zikmund byl také prvním králem uherským, jemuž bylo bojovati s Turky (Osmany), kteří od 2. polovice 14. století se pevně usadili v Thrakii a v l. 1389—1393 nabyli převahy v Bulharsku a ve státech srbských, kromě Bosny, kde tou dobou někdejší bán uherský Štěpán Tvrdko dal se r. 1377 korunovati na krále. Zikmund byl od Turků poražen u Nikopole (1396) a v drobných pozdějších válkách s nimi ztratily Uhry zbytek svrchovanosti nad vasalskými státy v Bosně, severním Srbsku a Valašsku, jež vesměs uznaly vrchní panství sultánovo. Také v říši české zmenšil Zikmund starou moc rodovou, uděliv Branibory Fridrichu z Hohenzollernu (1415) a rozličně odciziv velkou část lén českých za hranicemi.

Panování
Zikmundovo
v Uhrách.

Pokroky
Turků.

Scizení
Branibor.

Albrecht II. (1437—1439). Zikmund zanechal dceru Alžbětu, jejíž choť Albrecht, vévoda rakouský, jediný syn Albrechta IV. (srov. str. 45), byl již za života Zikmundova přijat v Uhrách za příštího krále. Albrecht od r. 1423 držel od tchána zástavou Moravu; po smrti jeho byl zvolen i v říši za krále německého, jako Albrecht II. V Čechách však, především z důvodů národnostních, nechtěli rozhodnější husité, vedení Rokycanou a panem Ptáčkem z Pirkštejna, ho přijmouti, a volili králem bratra krále polského Vladislava, 13letého Kazimíra. Páni katoličtí a mírnější husité, davše si od Albrechta potvrditi zápisy, vydané Zikmundem, v tom hlavně o ochranu kompaktát, zvolili Albrechta (1438). Velký boj, k němuž se obě strany chystaly, byl odročen příměřím, za něhož Albrecht vypravil se do Uher, chtěje v Srbsku zakročiti proti novému tureckému postupu. Tažení však bylo bezvýsledné a Albrecht, vracaje se do Vídně, zemřel (1439).

Albrecht II.
(1437—39).

Volba
dvou králů
v Čechách.

Fridrich III. Albrecht II., zdědiv s chotí svou všechnu moc domu lucemburského, byl prvním panovníkem habsburským, jenž vládl v zemích českých, uherských a obojích Rakousích. Teprv po smrti jeho narodil se mu syn Ladislav (Pothrobeck). V Rakousích ujal se poručnické vlády vévoda Fridrich, z leopoldské linie (vnuk Leopolda III.), vládnoucí v Štyrsku, Korutanech a Kraňsku. Byl zvolen také králem německým jako Fridrich III. (1440—1493). Byl to panovník slabý, obírající se s láskou jen sbírkou drahokamů, pěstováním ovoce a hromaděním peněz. S lhostejností jeho ve věcech vládních podivně se pojila důvěra ve velkou budoucnost jeho rodu, již dával výraz kryptogramem *aeiou*, t. j. *austriac est imperare orbi universo* (Rakousy budou vládnouti celému světu).

Prvé spojení
zemí čes. a
uh. s Ra-
kousy.

Fridrich III.
(1440 až
1493).

Prvý návrh Albrecht II. byl v poslední vůli vyslovil přání, aby poručníkům dědice jeho, bude-li to syn, přidána byla r a d a čtyř Čechů, tří Uhrů a dvou Rakušanů, volená od stavů. K tomu však nedošlo.

Čechy po smrti Albrechtově. Uhři zvolili si králem mladého krále polského Vladislava. České země vedlejší sic uznaly Ladislava Pohrobka, v Čechách samých byl však skoro jednomyslně zvolen Albrecht, vévoda bavorský (jenž uměl česky). S kandidatury Kazimíra Polského cele sešlo. Když však Albrecht odmítl, uznali Čechové nárok Ladislava v. Zemská vláda jménem jeho prozatím dosazena nebyla; ale zájmů Ladislavových v zemi hájil obratně náčelník katolického panstva, Oldřich z Rožmberka. Země, jsouc ponechána sama sobě, starala se zřízením krajských volených vlád o pořádek a usilovala také v Římě o potvrzení kompaktát i arcibiskupství Rokycanova. Nezdar tohoto úsilí, přivezený také radami pana z Rožmberka v Římě, posílil zas stranu rozhodnější, v níž po smrti pana Ptáčka z Pirkštejna (1444) dosáhl vůdčího postavení mladý a energický Jiří z Poděbrad. Ten v září r. 1448 zmocnil se náhle Prahy a potom v boji se stranou protivního panstva uhájil si převahy. R. 1452 byl zvolen od sněmu správcem z e m s k ý m, uznán byv jím již dříve od krále Fridricha.

Uhry po smrti Albrechtově. Podobně vyvinuly se věci v Uhrách. Tam mladý král Vladislav sic s velkým úspěchem bojoval proti Turkům, obhájil Bělehradu proti nim (1440) a vítězně proniknul do Bulharska. Ale za nové výpravy byl u Varny poražen a zabit (1444), spolu s kardinálem Juliem Cesarinim, který byl nejvíc o zdar boje s nevěřícími po léta pracoval. Uhři potom uznali králem Ladislava Pohrobka, ale za správce země zvolili se svolením krále Fridricha Jana Hunyadyho, Rumuna původem, který byl si jako vůdce vojenský ve válkách s Turky získal zvláštní vážnosti. Ve velké části Slovenska vládl však jiný vlivný válečník, hlásící se oddaně k Ladislavovi, Čech Jan Jiskra z Brandýsa; pokusy Hunyady, zbabiti ho moci, byly bezvýsledné.

Odboj v Rakousích. Tak skutečná moc v hlavních zemích Ladislavových rozdělena byla mezi rozličné správce zemské. Konečně i v Dolních Rakousích, kde stavové byli s vládou Fridrichovou nespojeni, vzniklo hnutí, jež mělo nadanému Oldřichu Eizingerovi, finančnímu ministru Fridrichovu, dáti asi podobné postavení, jaké v Čechách zaujímal Jiří z Poděbrad. Rakušané, srozuměni jsouce s Hunyadym a panem z Rožmberka, užili odjezdu Fridrichova do Říma (kde byl korunován na císaře), aby připravili odboj a císaře po návratu

Ladislav
Pohrobek
(1440-1457).

Zápasy stran
v Čechách.

Jiří
z Poděbrad
správcem
(1452).

Vladislav
uherský
(1440-44).

Jan
Hunyady.

Jan Jiskra
z Brandýsa.

Oldřich
Eizinger.

jeho (1452) přiměli, že jim vydal mladého Ladislava. Vládu v zemi strhl na sebe stavovský výbor, stojící pod vlivem Eizingerovým.

Čechy a Uhry za Ladislava Pohrobka. V Čechách byl Ladislav, potvrdiv kapitulace někdy Zikmundovy, jako volený král korunován (1453), ale gubernátorem země zůstával nadále Jiří z Poděbrad; také v Uhrách zůstaly vojenská a finanční správa v rukou Hunyadových. Uhry tou dobou potřebovaly silné ruky jeho tím spíše, že nebezpečí turecké po dobytí Cařihradu sultánem Mohamedem II. (1453) vzrostlo. Turci znovu udeřili na Bělehrad, ale Hunyadovi se konečně podařilo města již takřka ztraceného uhájiti (1456). Nedlouho po tomto vítězství Hunyady zemřel; jej následoval v smrti hlavní hlasatel kříže proti Turkům (ale i výmluvný bojovník proti českým kacířům) minorita Jan Kapistrán, ve vojsku jeho dlící. Synové Hunyadovi, Ladislav a Matyáš, aby si rozhodující vliv na mladého krále zabezpečili, zavraždili hlavního rádce jeho, hr. Oldřicha Celjského; krále donutili k přísaze, že vraždy té nebude mstít. Král Ladislav však, jakmile octl se v bezpečnějším okolí, dal staršího Hunyadovce stíti, mladšího uvězniti. Potom opustil zemi, kde strana Hunyadova se strojila k odporu. Ale na podzim téhož roku (1457) v Praze náhle zemřel, nejspíše ranou morovou, stár jsa 18 let. Mladého Matyáše propustil Jiří z Poděbrad hned na svobodu a slíbil mu pomoc k dosažení trůnu uherského.

Pád
Cařihradu
(1453).

Jan
Kapistrán.
Král
Ladislav a
Hunyadovci.

Ladislav †
(1457).

Jiří z Poděbrad (1458—1471). V Čechách ucházelo se sice několik cizích panovníků o trůn (mezi nimi i král francouzský), zvolen byl však králem Jiří z Poděbrad. Většina národa byla mu nejen oddána jako Čechu a husitovi, ale byla zároveň moudrosti a spravedlnosti jeho vděčna za pořádek, který v letech své správy byl v zemi pevnou rukou zavedl. Program Jiřího, shromáždit kolem sebe podobojí i katolíky, Čechy i Němce zemí vedlejších, vyžadoval velké diplomatické obratnosti, kterou také Jiří vynikal. Kurii a katolíky si získal, zavázav se před korunovací poslušností k papeži a slibiv usilovati o jednotu Čechů s ostatní církví; to přispělo k tomu, že německá města moravská, Lužice a Slezsko uznaly jej za pána; jen město Vratislav si vymínilo, že bude holdovati teprv později. Smlouvami získal si přátelsky vévodu saského Viléma i krále uherského, mladého Matyáše, jimž oběma zasnoubil dcery své. S císařem uzavřel úmluvy, svědčící o poměru nezvykle důvěrném; ano diplomatické úspěchy jeho vzbudily v něm naději, že bude moci býti volen za krále římského, který by jako koadjutor císařův ujal se vlády v říši, Fridrichem naprosto zanedbávané (1459—1460). Tím odcizil si sic konečně císaře, ale když z plánů na království v Němcích nebylo nic, zi-

Jiří
z Poděbrad
(1458 až
1471).

Program
Jiřího.

Jiří a
Fridrich III.

**Povstání
Rakušanů
proti císaři.**

skal jej opětovně pomocí, kterou mu v rostoucích obtížích jeho v Rakousích prokázal. Stavové dolnorakouští byli s vládou císařovou v zemi své velmi nespokojeni. S nimi spojil se bratr císařův Albrecht VI. a konečně město Vídeň; císař byl v hradě vídeňském obležen. V největší tísní osvobodilo jej vojsko Jiřího a připravilo smír v zemi (1462). Císař, jenž byl již dříve Jiřímu udělil Čechy v léno, dařil nyní českého krále a syny jeho novými sliby a milostmi a neodepřel mu vděčné podpory ani v počínajícím se zápasu jeho s kurii.

**Pronásledování
jednoty br.**

Vystoupení kurie proti Jiřímu. Kurii nestačilo, že Jiří byl v Čechách od doby správcovství svého učinil přítrž sporům náboženským a obnovil národní jednotu, zaručuje svobodu vyznání straně pod jednou a vystupuje přísně proti zbytkům radikálních stran náboženských, zejména také proti tvořící se Jednotě bratrské, jež řídila se naukami Chelčického. Stolicí římské, v jejíž čele stál slavný humanista, jenž proslul i jako historik český, Enea Sylvio Piccolomini (papež Pius II.), zdála se doba vhodná, aby Čechům bylo vzato i to, co jim po těžkém boji dopřál koncil basilejský; i nahlédla na krále, aby splnil své původní sliby v té příčině. Král sic zvláštním poselstvím ujistil (1462) papeže znovu o své poslušnosti, ale zároveň žádal potvrzení kompaktát a to v zájmu pokoje v zemi.

Kurie a Jiří.

Kurie kladla důraz na jednotu církve. Po několikadenních jednáních, v nichž stará česká pře s církví nalezla výmluvného obránce v členu poselstva, M. Korandovi, dal papež v sezení kollegia kardinálů vyhlásiti kompaktáta za zrušená a neplatná. Král Jiří poznal, že je konec diplomatisování a v plném sněmu, jemuž sděleno bylo rozhodnutí papežovo, prohlásil, že je hotov obětovati za kalich, jenž byl Čechům od sboru basilejského udělen v odměnu ctnosti a nábožnosti jejich, korunu i život. Císař i česká strana katolická dovedli prozatím zdržeti papeže od kroků dalších; Jiří sám však počal jednati o dalekosáhlý plán, jak by dorozuměním mezi předními panovníky evropskými stvořen byl stálý spolek, jenž by pečoval o vyhnání Turků a o mír Evropy a váhou svou zbavil státy papežského poručnictví. Ale pro zdar akce takové doba ještě nedozrála; spíš přispěla k tomu, že nástupce Piův Pavel II. pokračoval od r. 1465 v processu proti Jiřímu se zvýšeným důrazem. R. 1466 vydal na něho klatbu a dal kázati kříž proti němu.

**Klatba
na Jiřího.**

Zápas Jiřího s odbojem a Matyášem uherským. Papež vystoupil proti Jiřímu teprv, když nabyl jistoty, že klatby jeho nevyzní na prázdno. Tou dobou znepřátelil se totiž pan Zdeněk ze Šternberka, vůdce katolického panstva a dosud přítel Jiřího, s králem a ujednal se stranníky svými t. zv. jednotu zelenohorskou (1465), jejíž stížnosti proti králi (na př. že dává přednost radě rytířů

**Jednota
zeleno-
horská.**

a měšťanů) byly veskrze povahy politické. Jednota spolu s Vratislavskými, Lužičany a německými městy na Moravě povstala proti králi, ač část katolíků jí nenásledovala. V boji však nabyli Jiří a synové jeho brzo převahy. V té situaci přijala kurie (1468) nabídnutí uherského krále Matyáše, jenž chtěl se stát vykonavatelem klateb papežských. Zájmy církve i státu jeho volaly jej sice na bojiště turecké, ale ctižádost jeho toužila po českém kurfiřtství a s ním po koruně německé. Matyáš zmocnil se r. 1468 až na některé pevnosti českých zemí vedlejších. Ale r. 1469, vtrhnuv do Čech, byl u Vilímova vojskem Jiřího se všech stran zaskočen a zachránil se jen slibem míru. Když však zástupci kurie smír zmařili, dal se Matyáš v Olomouci korunovat za krále českého. Jiří, zabezpečiv si přátelství polského krále Kazimíra, jehož syna Vladislava (s pomnutím synů vlastních) dal zvoliti za svého nástupce v Čechách, zahájil s neztenčenou energií nový boj, v němž klonilo se vítězství brzo na stranu jeho, takže i Matyáš i Vratislavští činili návrhy pokoje. Dříve však, než bylo Jiřímu popřáno v těžkém zápase jeho úspěchu úplného, král zemřel (v břez. 1471). V smrti jej předešel o něco dříve arcibiskup Rokycana. Sněm potom zvolil znovu králem 15letého Vladislava, jenž zavázal se, že bude zachovávat kompaktata.

Matyáš Uh.
proti Jiřímu.

Smrt Jiřího
(1471).

Matyáš (1458—1490), zvaný Korvín, jenž zvolen byl králem uherským stárjše 14 let, vyspěl v panovníka znamenitého. S počátku pečoval o to, aby zbavil Slovensko panství Jiskrova a rot a táborů »bratříků«, což se mu r. 1462 zbraní i smlouvami podařilo; části rot a českých hetmanů jejich užil Matyáš k založení malého stálého vojska. Potom obrátil zřetel svůj k jihu, kde Turci opanovali Multansko a Bosnu, později i Hercegovinu. Ale mimo menší výpravy do Srbska, Bosny a Valašska nepořídil tu ničeho. Matyáš byl podobně jako Jiří pečliv o hospodářský rozkvět země a dovedl bez ohledu na pány a preláty vynutiti vyšší berně. Kdežto však krále Jiřího zajímaly především spisy, jež poskytovaly praktické poučení (na př. o povznesení obchodu nebo mince a o správě státní vůbec), vstoupil Matyáš, který uměl latinsky, ve styk s humanistickými učenými uherskými i italskými, zejména od té doby, co pojal za druhou choť vzdělanou Beatrici Neapolskou. Dal s velkým nákladem opisovati a nádherně zdobiti antické rukopisy a shromáždil tak na Budíně proslulou knihovnu. Založil i universitu v Prešpurku a pak v Budíně, jež však stihl osud starších universit uherských. S touto zálibou v lesku a nádhře pojila se i touha jeho po koruně české a hodnosti krále římského. Turci již činili loupežné vpády do samých Uher, později i do Štyrska, ale Matyáš ve válce o českou korunu neustal. Konečně bez-

Matyáš
(1458 až
1490).

Boje jeho
s Turky.

Jeho záliby
humanistické.

nadějnost boje s Čechy a Polskem i rostoucí nespokojenost poddaných přinutila jej jednati o mír, dokonaný v Olomouci (1478), jímž Matyášovi postoupeny doživotně Morava, Slezsko a Lužice; po smrti jeho mohly býti od Čechů vyplaceny za 400.000 dukátů.

Fridrich III. a Matyáš. Také císař Fridrich nepřál si, aby koruny české dostalo se výbojnému Matyášovi. Od r. 1475 smluvil se přátelsky s Vladislavem českým; r. 1477 udělil mu Čechy v léno. To bylo Matyášovi podnětem, že vojensky vtrhl do Rakous a donutil císaře splniti rozličné žádosti jeho. V l. 1481—1487 pak z mocnil se kromě několika měst celých Dolních Rakous i s Vídní i části Štýrska a Korutan. Císař musil hledati útočiště v říši; Matyáš usídlil se ve Vídni, kde zemřel r. 1490, nezanechav potomka.

Vladislav II. († 1516) a Ludvík I. (1516—1526). Uhři zvolili si králem Vladislava krále českého. Byl to jediný zisk, jehož diplomacie Vladislavova dobyla státu českému, neboť tím způsobem byly Morava, Slezsko a Lužice spojeny zas bez výplaty s korunou českou. Ostatek panování krále Vladislava II. v Čechách i v Uhrách podobalo se bezvládí. Král Vladislav byl krásný muž, velmi zbožný, ale neměl ani dosti vůle ani dosti vzdělání, aby dovedl opravdu vládnouti; jsa neobyčejně málomluvný vyřizoval zprávy a žádosti nejraději slovem »dobře«, v Uhrách »bene«. Skutečnou moc strhlo na sebe již za Vladislava několik předáků šlechtických a v Uhrách i církevních, kteří dělili se namnoze o výnos korunního jmění a i berní; králi, jenž zpravidla zdržoval se v Uhrách, nezbylo někdy na nejn nutnější potřeby. V Čechách s počátku stranil král katolíkům a nejmírnějším utrakvistům, což vedlo r. 1483 k divoké bouři v Praze, jež několik konšelů i jiných osob, husitům podezřelých, stála život. V zemi však přece myšlenka náboženské snášlivosti a národní jednoty, hlásaná kdysi Jiřím, nabyla převahy: na sněmu kutnohorském r. 1485 uzavřely strany náboženský mír na základě rovnoprávnosti, jenž zakazoval také kněžím kázati proti jinověrcům.

Poměry náboženské v Čechách. Pokusy o smír s církví roz- bily se i nyní o neústupnost kurie: země nedostala arcibiskupa ani kato- lického ani utrakvistického; pod obojí spravování byli tak zvanou k o n s i s t o ř í d o l e j š í (sídlicí v městě), dosazovanou od stavů pod obojí, katolíci konsistoři hořejší (na Hradčanech). Ale kněží pod obojí těžko opatrovali si svěcení kněžské od cizích biskupů katolických. J e d n o t a b r a t r s k á (str. 70), odtrhnuvši se od církve, rostla v té době počtem přívrženců i vnitřní organizací; mandáty královy proti ní neměly skutečného výsledku. V době L u d v í k o v ě vliv rozhodně proti- katolického nového učení L u t h e r o v a působil na směřující kališníky

Mír
olomoucký
(1478).

Boj
Matyášův
s císařem.

Vladislav II.
1471 (1490)
až 1516.

Jeho ne-
schopnost
vládnouti.

Český mír
náboženský
(1485).

Poměry
církevní
v Čechách.

Jednota
bratrská.

tak, že počali je přijímati; Luther sám psal agitační listy do Čech; lutersky smýšlející kněz Havel Cahera stal se administrátorem konsistoře pod obojí. Na sjezdu duchovenstva i stavů pod obojí r. 1524 usneseno dokonce, aby kněží pod obojí na příště nepotřebovali svěcení od katolického biskupa. Tím by bylo osamostatnění církve utrakvistické od církve obecné založeno. Ale v l. 1524 až 1525 utrakvisté, stojící o jednotu s církví, vedeni jsouce Janem Paškem z Vratu, domohli se v Praze většiny, Pašek stal se znovu primasem pražským (spojených tou dobou měst Starého i Nového); přívrženci vůdce strany luterské, Jana Hlavsy z Liboslavě, byli z města vypuzeni a potřeba biskupského svěcení znovu zdůrazněna.

Vliv
luterství
v Čechách.

Porážka
směru
luterského.

Poměry uherské. Ostatek panoval v zemi za Vladislava i Ludvíka pokoj, jenž dovolil napravovati znenáhla hospodářské škody válek minulých; zápasy stran na sněmích týkaly se také jen otázek hospodářských a s nimi souvisících politických. V jižních Uhrách však r. 1514 vypuklo hrozné povstání selské (válka kuruká), jež bylo poněkud i hnutím náboženským, ale obrátilo se divoce proti pánům. Povstání vedené Jiřím Dožou potlačil a hrozně potrestal přední magnát uherský Jan Zápolský, který od let pracoval k tomu, aby ve vhodné chvíli nabyt sám koruny uherské. Pokoření nebezpečného odboje vážnost jeho v zemi velmi povzneslo, ale přimělo zároveň Vladislava, že tím horlivěji hledal dorozumění s rodem habsburským, s nímž opětovně uzavřel smlouvy o vzájemný sňatek svých dětí a o nárok nástupnický (srv. str. 81). R. 1516 Vladislav II. zemřel.

Uhry za
Vladislava II.

Jan
Zápolský.

Bitva u Moháče. Za nedospělosti krále Ludvíka vládli zemští úředníci (v Čechách zejména nejvyšší purkrabí Lev z Rožmitálu; v Uhrách zvolená rada regentská) způsobem dosavadním. V době, když král dospěv ujal se vlády, jevila se na sněmích uherském i českém, hojně obeslaných nižší šlechtou a městy, rozhodná náhlada pro zesílení moci královské, namířená proti magnátům, rozdělivším si statky a důchody královy. To v Čechách r. 1523 usnadnilo králi sesazení Lva z Rožmitálu a jmenování nové vlády. Ale král, jenž žil jen radovánkám, nedovedl této příznivé situace využití; nad to mu byli noví zemští úředníci, jež byl v Praze dosadil, líčení jako stranníci směru luterského mezi kališníky. Tak v Čechách podporou strany katolické domohl se staré moci zas pan Lev z Rožmitálu, a i v Uhrách zvítězili panští kořistníci. Když za toho stavu věci sultán turecký Soliman II. vytrhl r. 1526 proti Uhrám — posledních pevností uherských na půdě srbské, zejména Bělehradu, zmocnili se Turci již r. 1521 — a dobyl Petrovaradína, nemohli Uhři postaviti proti němu vojska dostatečného; pomoc z Čech přišla pozdě.

Ludvík I.
(1516 až
1526).

Přemoc
magnátů.

Lev
z Rožmitálu.

Boje
s Turky.

Bitva u Moháče (29. srpna) bylo vojsko uherské zničeno; král háče (1526). Ludvík zahynul na útěku.

2. Poměry vnitřní.

Vznik státu stavovského. Vzestup jednotlivých tříd národních, jak jsme jej postřehli v době od r. 1200 do druhé polovice 14. stol. po stránce sociální, hospodářské a kulturní, uplatňuje se v období následujícím, za 15. století, i po stránce ústavněpolitické. Svobodné třídy čili stavby národní (status, ordines) dosahují práva spolupůsobiti na stavovských sněmích zemských při důležitých aktech vládních. Tak proměňují se monarchie dosud v podstatě absolutní v monarchie stavovské neboli státy stavovské. V státě stavovském není již panovník výhradním držitelem státní moci, jako jím byl dříve, nýbrž vedle něho utváří se jako nový podmět státní moci korporace stavovská, zastupující vůči králi vůli země. Poměr moci královské a mocenských nároků stavovských mění se podle okolností, ale v celku lze říci, že stavové nechťi se dělit se zeměpánem o moc zákonodárnou vůbec (jako je tomu v ústavách moderních), nýbrž jen v určitých oborech, v nichž spolurozhodovati nabyli práva stálým obyčejem nebo privilegiem královským. Hlavním právem stavů a základem moci jejich je právo povolovati panovníku berně. V Čechách i Uhrách je dualismus státní moci v státu stavovském smířen poněkud tím, že vyvíjí se pojem koruny české (koruny uherské, svaté koruny) jako subjektu vyššího, králi i stavům nadřazeného. Korunou českou míní se stát český neboli říše česká, jejíž údy jsou stejně král jako stavové jednotlivých zemí českých. Knížata, preláty a many své z celé koruny svolával král k t. zv. sjezdům dvorským.

Stavovské sněmy. Vznik státu stavovského připravován byl rozličně vývojem doby starší (srov. výše str. 54), zejména také spolupůsobením rad královských (knížecích) při některých úkonech vládních. Rady ty osazeny byly dříve jen pány a nejpřednějšími preláty. Nyní vstupují na sněmy vedle pánů jako živel politicky rovnoprávný i rytíř i svobodná města. V Čechách změna ta stala se náhle revolucí husitskou, při čemž vůdčí podíl městského živlu v revoluci projevil se tím, že v prvních sněmech husitských měli Pražané s ostatními městy místo první a že páni znamenali dokonce méně než stav vladýcký. Brzy však poměr sil se ustálil tím způsobem, že v Čechách každý ze tří stavů tvořil kurii stejné váhy. Páni a vladýkové pokusili se sice r. 1500 městům místo na sněmu upříti, ale již r. 1508 musili jim je zase přiznati. Tak vynikajícího zastoupení jako v Čechách neměl městský stav v zemích ostatních, na př. na Mo-

Stavové
zemští.

Stavovský
stát.

Rozsah práv
stavovských
a králov-
ských.

Koruna
česká.

Sjezdy
dvorské.

Složení
stavovských
sněmů.

Účast
stavu
městského
v nich.

ravě, kde bylo jen šest měst královských. V Čechách také na rozdíl od jiných zemí nebyl zastoupen v sněmu stav duchovní.

V zemích rakouských objevují se stavovské sněmy od poč. 15. stol. V nich zastoupeny jsou vedle prelátů, pánů a rytířů nejen vévodská města, ale i městyse, pokud náležely přímo zeměpánovi. Ale zástupcové měst neměli tu té váhy jako v Čechách; jen v Tyrolích byli s vyššími stavy rovnoprávní. Tyroly liší se od ostatních zemí také v tom, že na sněmu zastoupeni byli volenými zástupci s v o b o d n í s e d l á c i a že šlechta vyšší i nižší tvořila tu stav jediný.

V Uhrách náleží počátek stavovských sněmů do doby Zikmundovy, ustálení jejich do doby Vladislava II. Převaha prelátů a pánů (magnátů) vedla k rozdělení sněmu ve dvě komory: páni tvoří osobně t. zv. tabuli magnátskou, kdežto šlechta nižší je zastoupena posly, volenými po komitátech, kteří spolu se zástupci měst královských sluli později tabulí nižší. Každé město mělo na sněmu původně jeden hlas; později všechna dohromady pouze hlas jediný.

Poměr moci královské a stavovské. Český soud zemský.

Moc královská právně sic převyšovala stále moc stavovskou, ale za slabých panovníků, na př. krále Vladislava nebo císaře Fridricha, poklesla velice. I v Čechách i v Uhrách mohli proto velmoži ze šlechty osloviti (podle staré anekdoty) krále slovy: Ty jsi náš král, my jsme tvoji páni. Častými změnami na trůně staly se Čechy vskutku říší volební; král vládních práv nabýval teprv korunováním, před nímž zavazoval se ke kapitula ci, jíž povoloval určitým požadavkům země. V zemích rakouských stavové novému vévodovi holdovali. Rada královská v této době stává se v Čechách i Uhrách orgánem stavů, také v zemích rakouských mají stavové vliv na její složení. Radu tuto tvoří pravidlem nejvyšší úředníci zemští a členové soudu zemského. V Čechách tento nejvyšší soud pro stav panský a rytířský není již složen pouze z pánů; vладыkové dosáhli r. 1437 od krále Zikmunda, aby v něm zasedalo vedle 12 pánů 8 vладыk; na Moravě se podobného zastoupení domohli vладыkové r. 1492.

Zřízení zemská. Prvé zpracování zřízení zemského v Čechách vytištěno bylo r. 1500. Dnes rozumíme zřízením zemským souhrn ustanovení o ústavě a správě země; dříve pod tímto názvem rozuměli sebrání všech výroků soudních i majestátů královských, v zemských deskách obsažených, z nichž by bylo lze se poučiti o soudní organizaci, řízení soudním i právu trestním a především civilním; s tím spojována byla i ustanovení z práva státního (t. j. o ústavě a správě zemské). Zřízení zemské týkalo se jen práva zemského; právo městské, lenní a ovšem i církevní a římské mělo psané zákonníky své dávno. V Uhrách usilováno také o komplikaci podobnou; vzdělal ji barbarskou latinou Štěpán z Vrbovce (Verbőczy) a r. 1514 předložil sněmu (Opus tripartitum); práce stala se fakticky kodexem soukro-

Sněmy zemí rakouských.

Sněmy uherské.

Moc královská.

Rada králova.

Soud zemský.

Zřízení zemské z r. 1500.

Vrbovcovo Tripartitum.

Dílo
Všehrdovo.

mého práva uherského. V Čechách podobné práce soukromé vznikly jazykem českým již ve 14. stol.; nejznamenitější však bylo dílo Viktorina Kornela ze Všeherd z konce 15. stol. »O právech, súdech i dskách země české knihy devatery«, ujímající se měst a sedláků proti šlechtě. Soukromou prací bylo i štyrské zemské právo (ze 14. stol.).

Vzájemný
poměr
stavovských
tříd.

Rozdílý a spory stavů. Stavovské vědomí svobodných tříd národních, nabývších práv politických, jeví se i v tom, že příslušnost jednotlivců k nim váže se již na určité podmínky (u vладыk na př. držení svobodného statku), a že vzestup měšťana nebo i svobodníka mezi vладыky není již tak snadný, jako tomu bylo ještě v 14. st., kdy bohatý měšťan zakoupiv si vладыcký statek počítán byl brzo mezi šlechtu vладыckou. Stavové se tedy navzájem uzavírají a počínají také spolu zápasiti o vliv politický i výhody hospodářské. Páni a někteří vладыkové v Čechách zbohatli, zabravše statky královské a církevní, a počínají budovati si scelené velkostatky, osazovati ve všech svých řemeslníky a vydělávati i vařením piva. To těžce nesou svobodná města, jejichž živnosti a obchody opětovnými válkami utrpěly velké škody a jež pěstování řemesel a průmysl zemědělský pokládají za výhradné právo stavu městského. Ale smlouvou, t. zv. svatováclavskou, z r. 1517 města po mnohých sporech stavům vyšším právo vařiti pivo přiznala a vzdala se i práva milového.

Smlouva sv.
václavská
(1517).

Horšíci se
postavení
sedláků.

Postavení sedláků. Počínající se hospodářský zájem stavů svobodných a okolnost, že země byla válkami mnoho vyliďněna a příliv cizích kolonistů cele ustal, působí nepříznivě i na postavení poddaných sedláků. Vrchnosti gruntovní stojí o to, aby statky poddanské byly plně osazeny, sedláci aby jich neopouštěli bez řádného výhostu a svolení pánova a čeleď aby svévolně neprchala do měst nebo k pánům jiným. Ve všech těch směrech sněmy doby vladislavské vydaly nebo obnovily staré záповědi, jež sic neprávem se vykládají jako zákony o znevolení sedláků, ale jež svobodu poddaných patrně omezily. V Uhrách po pokoření povstálých sedláků bylo r. 1514 zakázáno poddaným stěhovati se vůbec, ale později zase s jistými výminkami povoleno. V zemích rakouských ke konci 15. a poč. 16. st. opětovně vznikaly bouře selské. Z největších bylo povstání slovinských sedláků za »starou pravdu« r. 1514 a potom povstání tyrolské r. 1524—5.

Selská
povstání.

Úpadek ho-
spodářský.

Úpadek hospodářský. Mince. Hospodářsky způsobily války husitské a boje potomní, zejména v českých zemích, škody tak veliké, že bylo celého století potřebí, aby byly napraveny. To platí jak o zpuštění venkova, tak o poklesu živností městských; velký obehod mezinárodní počal si hledati jiná střediska a jiné cesty v sousedství (Augsburk, Norimberk, později Lipsko), čímž nesmírně

utrpěla i Praha i Vratislav. Král Jiří namáhal se horlivě o nápravu; zlepšil také minci českou, počav raziti groš té hodnoty, jak byl za Václava IV. (razil tedy z hřivny asi 110 grošů). Na jeden zlatý rýnský počítáno bylo 18 těchto grošů; v Čechách propustil Jiří i nové groše míšeňské, z nichž dva rovnaly se jednomu českému groši. Bohatství dolů kutnohorských bylo v době Vladislavově v podstatě vyčerpáno; za to nový bohatý zdroj stříbra objeven byl v Jáchymově. Také v Tyrolích (v Schwazu) objeveny v 15. století vydatné doly stříbrné, jež význam Tyrol rázem povznesly.

Doly.

Poměry správní. Proměny vyložené jeví se rozličně i v oboru správy. Nejvyšší úředníky osazoval král v Čechách i v Uhrách již s radou stavů; zvolení přísahali králi i zemí a v zásadě dostávali úřady své doživotně; význam úředníků dvorských poklesl. V Čechách v popředí vstoupil úřad nejvyššího purkrabího pražského; k předním úředníkům zemským náleží od doby Jiřího také nejvyšší hofmistra od konce 15. stol. i nejvyšší kancléř (dřív býval kancléřem probošt vyšehradský). Hlavní úřady jsou vyhrazeny pánům, tři méně důležité vladýkům. Na Moravě stojí v čele správy a úředníků zemských hejtman zemský, podobně ve Slezsku (vrchní hejtman), v obou Lužicích pak fojtové. V Uhrách má palatin úřad v základě podobný jako český purkrabí; od doby Matyášovy nabývá palatin postavení generálního plnomocníka a zástupce krále v době jeho nepřítomnosti nebo nedospělosti a spolu nejvyššího soudce. Kráje české (jichž je od doby Jiřího 14) volí si v době revoluce místo někdejších popravců hejtmany, jakožto vojenské vůdce k potřebám obrany; později v dobách pokoje jsou hejtmané jen představenými politickými a policejními. Krajské sněmíky, vladky a městy obesílané, jsou v té době výrazem pokročilé samosprávy krajské i dokladem úpadku moci centrální. Vlastní sněmíky mají Chebsko, Loketsko, Kladsko a všechna knížectví slezská. V Uhrách samospráva šlechty komitátní rozvíjí se plně. V Čechách však údy krajské mizejí; hrdelního práva užívají všechny vrchnosti i města; soudnictví nad šlechtici je již cele soustředěno v Praze. Vedle zemského soudu vyvíjí se v Praze ze starého dvorského soudu nový soud, t. zv. komorní (pod předsednictvím nejvyššího hofmistra), jenž však teprv později nabývá většího významu. Soudí pře obou vyšších stavů, pokud netýkají se sporů o statek nemovitý (kteréž náležely k soudu zemskému). Starému dvorskému soudu zůstaly věci lenní. Soudy zemský a komorní, českému podobné, byly i v zemích rakouských (soud komorní od doby Fridricha III.); moravský soud zemský zasedal střídavě v Brně a Olomouci.

Postavení
úředníků
zemských.Nové úřady
zemské.Zřízení
krajské
a sněmy
krajské.Zřízení
soudní.

Poměr Čech
k říši.

Poměr Čech a Rakous k říši. Ani v poměru Čech k říši ne-
zůstal odboj národa českého proti ostatnímu křesťanstvu bez patrných
následků: svazek Čech s říší se uvolnil. Vyvinul se názor, že Čechy
nejsou lénem říše, nýbrž že král český přijímá od říše lénem
pouze hodnost číšníckou a kurfiřtskou. Kontingent český
k jízdě římské snižen byl císařem Fridrichem na polovičku. Pro poměr
zemí rakouských a postavení domu habsburského k říši bylo zvláště dů-
ležitó, že císař Fridrich potvrdil »privilegium maius« Rudolfa IV. Od té doby knížata habsburská mají titul arciknížat.

Potvrzení
privilegia
maius (1453).

Rozmach
českého
živlu

V poměrech národnostních nastaly podstatné změny jen v Ce-
chách (poněkud i na Moravě), kde německý živel byl počestěním
měst velmi zeslaben. V Chebsku, Loketsku a většinou i v Kladsku,
jež správně s Čechami spojena nebyla a požívala plné samosprávy,
zůstalo postavení Němců téměř nedotčeno. Čeština ovládla úplně ve-
řejný život v Čechách i na Moravě, zatlačivši jazyk latinský v úřadě
i namnoze v literatuře; v úřadě i v knížectvích hornoslezských. Hu-
sitské vědomí národní uvědomovalo si svazky příbuzenské
s ostatními Slovany, zejména Poláky; v té době čeština také jako
jazyk kulturnější rozšířila se mnoho mezi polskou šlechtou,
vnikla na Slovensko a za Matyáše a pak Jagellovců i na dvůr
uherský. Síla myšlenky národní přispěla k tomu, že protivy ná-
boženské v Čechách, ani za ponoukání kurie v době Jiřího, nevyvinuly
se v boj vášnivý a že myšlenka shody nabyla rozhodné převahy.

a jazyka
v zemích
sousedních.

Česká
kultura
mravní a
literární.

V osvětných snahách osvědčil v této době národ český vůli
neobyčejnou. Svým bojem o reformu všeho křesťanstva zajistil si čestné
místo v dějinách kulturního usilování. Měl v jazyce svém rozsáhlou
literaturu právnickou i theologickou, měl v rukou český překlad bible,
jež nezůstávala neznáma ani vrstvám nižším. Výsledky velkého zá-
pasu nevyvážily však velikých obětí jeho: Čechové byli své síly
přecenili. V společnosti evropské pokládáni byli za kacíře,
k nimž hleděno s nepřátelstvím smíšeným s hrůzou; universita po-
klesla znenáhla s prvotní své výše, ztrativši i fakultu theologickou;
vzdělanců v zemi ubývalo. Humanistická vzdělanost, šířící se
z Italie a razící cestu novému, svobodnějšímu názoru světovému, ač
v Čechách našla žáky především v menšině katolické (nenabývši proto
toho významu jako v Uhřích nebo Rakousích), působila přece i na du-
ševní vývoj vzdělanců vyznání pod obojí, podléhajíc rozličně jejich
mravněnáboženské a národní snaze. Také v ohledu uměleckém zane-
chala právě v Čechách pozdní gotika řadu památek velké ceny; přední
z nich je chrám sv. Barbory v Hoře Kutné, dílo stavitele Rejska.

Humani-
smus
v našich
zemích.

V. Země české, rakouské a uherské v době renaissance a protireformace.

Ráz doby. Dobu gotickou vystřídala doba renaissanční a protireformační. Je to doba kulturního vlivu španělského a vlášského; proto by ji bylo lze zváti dobou románskou. Kdežto předchozí doba gotická, jež povznese v zemích našich k větší důležitosti třídy nižší, zejména stav městský, prospěla do jisté míry směru demokracickému, má kultura renaissanční ráz aristokratický; chce povznést lesk a moc pánovu a omeziti práva poddaných. Kultura renaissanční chce také zvýšiti moc panovníka a tím státu; v tom kloní se k absolutismu, k obmezení práv sněmů stavovských; chce řádné, vlastními orgány knížete opatřené správy. Vše to je zase opakem doby předchozí, v níž zmohutnění stavů působilo na moc státní rozkladně. Doba gotická byla idealistická, naplněná mystickou touhou náboženskou, která myslila především na zajištění spásy posmrtné; kultura renaissanční odvrací se od mnišského názoru světového a od starostí theologických více k přítomnosti, k životu, jeho radostem a požitkům a usiluje o volný vývoj vlastních rozumových a uměleckých sil lidských.

Románský původ nové kultury.

Její aristokratismus.

Touha po silné moci státní.

Důraz na přítomnost.

V tom směru rozvila se plně v renaissanci italské 16. st.; v zemích zaalpských uplatniti se mohla jen obmezeně, zejména proto, že s vystoupením Lutherovým od r. 1517 celá střední Evropa znovu vydána byla v plen problémům a zápasům theologickým, čímž vývoj nové, duchovně svobodnější civilisace byl zdržen podstatně. Reformace německá byla novým činem odboje proti ideálům jednoty, poslušnosti a kázně v církvi i státu, zastávaným kulturou románskou; proto papežství i císařství (jehož dostává se v této době trvale domu habsburskému) dalo se konečně v zápas proti vzpouře (doba protireformace); tím ovšem doba renaissanční sama stržena byla namnoze do ovzduší zájmů theologických; věnovala se pak boji s takovou náruživostí, že odcizila se původnímu stanovisku svému, ano namnoze naplnila se znovu mystickými živly středověkými. V zemích našich protireformace zvítězila a provedla přeměnu státu a společnosti ve svém smyslu; z původního světového zájmu jejího zbyl hlavně smysl pro umění, jenž i v našich zemích zanechal památky ceny trvalé, zejména v architektuře. I slohy stavební této periody tlumočí vhodně duševní ráz její: kdežto gotika směřovala k výši, vládne stavbě renaissanční linie horizontální; úkolem stavitele je stvořiti pohodlné, vzdušné, světlem bohaté, harmonicky uzavřené prostory. Vše to zůstalo vedoucím cílem i ba-

Německá reformace.

Protireformace.

Umění renaissanční.

Barok.

ro k u, v němž však se místo sebevědomého klidu starší renaissance zračí patrně vzrušená, k upřílišování sklonná duše doby citově rozechvěně.

1. Založení velmoci habsburské.

Maxmilián I.
(1493 až
1519).

Získání
dědictví
burgund-
ského.

Sjednocení
zemí
rakouských.

Gorice a
Gradiška.

Získání
španělských
států.

Maxmilián I. (1493—1519). Získání dědictví burgundského. Císař Fridrich III., jenž dosáhl vysokého věku, zažil ještě mocenský rozmach rodu svého. Syn jeho Maxmilián pojal r. 1477 za choť Marii Burgundskou, dědičku bohatých zemí Karla Smělého, vévody burgundského. Země ty téměř se shodovaly s dnešním Holandskem, Belgií, Lucemburskem a velkou částí dnešní Francie (záp. od dnešního Švýcarska až k Loire). Vlastního vévodství burgundského (mezi horní Loirou a Saônou) zmocnila se sice Francie, ale ostatku podařilo se Maxmiliánovi po mnohých bojích uhájiti. Roční výnos veškerého dědictví byl asi 1·2 mil. rýn. zl. (t. j. 30—35 mil. korun); alpské země rakouské nesly asi třetinu. R. 1480 byl zvolen Maxmilián za krále římského; po smrti Matyáše Uherského dobyl zpět zemí rakouských, pokud je drželi Uhři, a od posledního potomka habsburské linie tyrolské, Zikmunda, vnuka Leopolda III., marnotratnou nádherou a nešťastnými válkami se Švýcary cele předluženého, získal (1490) Tyroly se zbytkem zemí venkovských. Poněvadž byl jediný bratr císařův Albrecht VI. zemřel již r. 1463 bez potomků, byl v posledních letech císařových veškerý habsburský majetek spojen v rukou jediného Maxmiliána. Maxmilián jej rozmnožil ještě, zdědiv r. 1500 po hrabatech gorických hrabství gorické s Gradiškou. Plány Maxmiliánovy nesly se však dále: po smrti první choti chtěl sňatkem získati vévodství bretaňské, potom Milánsko. Ale oba plány zmařila Francie; Milánska zmocnila se sama. Francie podporovala také Švýcary, kteří chtěli poslední zbytky svrchovanosti říšské setřásti; v míru basilejském (1499) cíle svého po vítězných bojích dosáhli.

Založení velmoci habsburské. Nepřátelství domu Rakouského s Francií, vším tím přivoděné, nabylo základů trvalých, když se diplomacii Maxmiliánově podařilo získati rodu svému naději na rozsáhlá království na poloostrově Pyrenejském a spojené s nimi nově objevené bohaté země zámořské, a tím panství habsburské založiti i na jižní hranici francouzské. Stalo se to zase sňatkem; syn Maxmiliánův Filip, jenž od r. 1494 vládl v Nizozemí, pojal totiž za choť Johannu, dceru Ferdinanda, krále aragonského, a Isabelly, královny kastilské. Filip zemřel záhy (1506), zanechav syny Karla a Ferdinanda a dceru Marii. Karel byl po smrti otcově dědicem zemí burgundských, po smrti děda Ferdinanda (1516)

stal se vládcem v zemích španělských, po dědovi Maxmiliánovi měl dědit země rakouské. Ale Maxmilián staral se o to, aby i sourozencům Karlovým opatřil korun královských. K tomu konci obnovoval smlouvy s Vladislavem králem českým a uherským o vzájemný nápad dědický jejich zemí; zvláště slavnostně smluvena byla dvojí svatba mezi Ferdinandem a princeznou českouuherskou Annou na jedné a Ludvíkem synem Vladislavovým a Marií Rakouskou na straně druhé na sjezdu ve Vídni r. 1515, jehož se účastnil i král Zikmund Polský. Sňatky tyto byly vykonány teprve po smrti Maxmiliánově († 1519), r. 1521. Po pěti letech, po zahynutí Ludvíkově u Moháče, se naděje jejich domu Rakouskému splnily.

Smlouvy a sňatky mezi Habsburky a Jagellovci.

Maxmilián, jenž měl živý temperament a orlí nos po matce románské, vyvinul se pod vlivem směru humanistického v panovníka moderních rysů. Měl nejen náruživý zájem o nebezpečný lov, o zápasy a dobrodružství rytířského života, ale i o zdokonalení vojenství, při tom zejména dělostřelectva. Přál vědám a uměním, sám spisoval a básnil, v oblíbě měl historii a humanistickým filologům a básníkům (zvláště vynikajícímu Konrádu Celtesovi) stal se po smrti Matyáše Uherského příznivcem. Zasloužil se také o rozkvet vídeňské university. Umění učinil v rozsáhlé míře služebným oslavě svých činů a svého rodu. Kresby pro ilustrované dílo »Triumfální vůz« (t. j. Maxmiliánův) byly navrženy na příklad Albrechtem Dürerem; Dürer, Burgkmaier a jiní ilustrovali jiné nádherné knihy jeho. Od r. 1505 pracovali malíři a slavný norimberský kovolitec Petr Vischer na podivuhodném mausoleu jeho v kostele inšpruckém (dokončeném teprve v 2. pol. 16. století). Maxmilián byl prvním panovníkem, jenž nepřijal císařské koruny z rukou papežových, nazýváje se zvoleným císařem římským.

Maxmilián a vědy a umění.

Správní reformy Maxmiliánovy. Zcela nové zásady přinesl do reformy správní svých zemí císař Maxmilián. Jimi ohlašuje se již nová doba, která chce státní správu osvoboditi z rukou stavů a svěřiti ji spolehlivé byrokracii. Maxmilián zřídil na místě stavovských rad v zemích alpských t. zv. regimenty, složené z placených radů, jež by vedly správu politickou a byly činny namnoze i jako odvolací instance soudní; brzy však musil část míst při nich osaditi osobami stavovskými. Správu finanční organisoval zvláště v zemských komorách účetních (Raitkammer), jež podřízeny byly dvěma centrálním finančním, zřízeným jednak pro pět zemí starorakouských, jednak pro Tyroly a země venkovské. Již z toho patrny jsou snahy jeho o správní spojení zemí alpských; Maxmilián je podporoval i svoláváním výborů stavovských ze všech zemí k společným poradám.

Nové zásady správní.

Regimenty

Účetní komory.

Centralisace alpských zemí.

Počátky Ferdinanda I. v zemích rakouských. Po smrti Maxmiliánově zdědili země rakouské vnuci jeho, arciknížata Karel a Ferdinand. Prvý vychován byl valonsky, druhý španělsky; německy neuměl žádný; vzájemnou dorozumívací řečí byla frančtina.

Karel V. a Ferdinand I. Ferdinand teprv později v Rakousích se naučil německy. Byl to bledý kníže postavy malé a slabé; obličej jeho, nápadný bradou vpřed vyčnívající a tlustým dolním pyskem, zušlechtovaly živé oči; od svého německého okolí lišil se svou přísnou střídmostí, ale lovcem byl náruživým jako děd jeho. Byl nadanější než Karel; mnozí by byli proto jej raději volili císařem než Karla. Ale byl zvolen Karel, a to po vítězném boji s kandidaturou francouzskou. Karel potom postoupil Ferdinandovi (1521—22) zemí rakouských. Nový vládce rakouský osvědčil hned s počátku silnou ruku a potrestal stavy svých zemí, zejména dolnorakouské, protože nenáviděné »regimenty« Maxmiliánovy po smrti jeho odstranili a ujali se sami správy země.

2. Založení monarchie domu Rakouského.

Dědické
nároky
Ferdinan-
dovy a
volební
právo
Čechů.

Zvolení Ferdinanda za krále českého. Sňatek s Annou, sestrou krále Ludvíka, otevřel Ferdinandovi po smrti Ludvíkově u Moháče cestu k trůnu českému a uherskému. Ferdinand klonil se původně k názoru, že starší úmluvy rodové o vzájemný nápad dědický a právo choti jeho jako dědičky říše české stačí k tomu, aby byl od stavů za krále prostě přijat. Ale stavové čeští nároků těchto neuznali, stojíce na tom, že zemřelý král Ludvík žádných potomků nezanechal a sestra jeho Anna, byvši vybyta a vydána z rodu před smrtí bratrovou, k dědictví práva nemá. Listin o smlouvách dědických nebylo pak lze Ferdinandovi nalézt. Na dosažení království českého Ferdinandovi vysoce záleželo: šlo zajisté i o prvý světský hlas kurfiřtský v říši a s ním pravděpodobně o zachování císařství domu habsburskému. Hlavní stranníci Francie v říši, vévodové bavorští, ucházeli se také o trůn český; s nepřáteli Habsburků spojena byla i kurie papežská; bylo tedy třeba stavy české získati po dobrém. Proto poselstvo Ferdinandovo, jež nešetřilo slibů a darek a dovedlo získati i vlivného pana Zdeňka z Rožmitálu, nenamítalo nic proti volebnímu právu Čechů. Ferdinand byl zvolen v kapli Svatováclavské u sv. Víta (23. říj. 1526); plný sněm uvítal volbu jeho chorálem »Svatý Václave«. Ferdinand se zavázal k obvyklým kapitulacím a vydal stavům zápis, v němž stvrzoval, že byl zvolen z dobré a svobodné vůle země. Slíbil také, že bude dvorem pobývati v Čechách, k rozkazům do Čech užívati jen českých rad a české kanceláře a úřady zemské osazovati s radou Čechů. Dále jdoucím žádostem odolal. České země v edlejší, nespokojeny, že Čechové osobili si volení krále bez ohledu na ně, uznaly dědické právo arcikněžny Anny.

Král
Ferdinand I.
(1526 až
1564).

Zvolení Ferdinanda a Zápolského v Uhrách. V Uhrách, kde velká většina šlechty nepřála si králem cizozemce, byl zvolen a hned korunován (v list. 1526) Jan Zápolský, vévoda sibiňský, tou

dobou skutečný pán země. Všichni protivníci Habsburků, Francie, Anglie i papež, slibovali mu podporu. Nečestná strana habsburská, k níž mimo několik vlivných magnátů náležel palatin Št. Báthory, zvolila o něco později v Prešpurku králem Ferdinand a. Novému králi náležel z celých Uher vsutku pouze malý cíp při hranicích rakouských; jen Chorvaté přímořští prohlásili se pro něho. Ale v létě r. 1527 podařilo se Ferdinandovi zmocnit se největší části Uher. Věc Zápolského by byla úplně ztracena, kdyby Zápolský nebyl se spojil s Turky.

Volba
Zápolského
a Ferdi-
nanda I.
v Uhrách.

Boje v Uhrách se Zápolským a Turky. R. 1529 sultán Soliman II. vytrhl do Uher a dále do Rakous a oblehl Vídeň. Město se sic uhájilo a Turci odtáhli, ale r. 1532, voláni znovu Zápolským, objevili se v Uhrách po druhé. Mír z r. 1538 mezi Ferdinandem a Zápolským, jehož hlavní myšlenkou bylo, aby Zápolský podržel největší část země do své smrti, zdržen nebyl; po smrti Zápolského (1540) povolala vdova jeho Isabella znova Turky do země, aby synu jejímu Janu Zikmundovi dědictví jeho uhájili. Turci tentokráte (1541) zabrali přímo pro sebe střed Uher mezi Tisou a Dunajem (pašalík budínský); panství to znenáhla rozšiřovali na západ až k Blatenskému jezeru a v Slavonii až skoro k Záhřebu, r. 1552 zabrali i pašalík temešský. Mladému Zápolskému ponechali ostatek, pokud nebyl v moci Ferdinandově, t. j. Sibiňsko a Zátisi, ale jako turecký sandžak za roční poplatek. Ferdinandovi nezbylo než stav ten uznati mírem s Turky (r. 1547 a pak po nových bojích r. 1562). Jím zachoval si Ferdinand vedle části Chorvatska i západní a severozáp. pruh Uher (až ke Komárnu a Košici), ale zavázal se platiti sultánu »dar« 30.000 dukátů ročně. To znamenalo, že z Uher neměl důchodu žádného a že naopak boje v Uhrách (jak se stavové čeští již r. 1526 obávali) pohlcovaly všechnu berní pomoc ostatních zemí králových.

Turci před
Vídni (1529).

Založení
pašalíku
budínského
(1541).

Podmínky
míru
s Turky.

Státoprávní povaha monarchie a úřady centrální. Spojením zemí koruny české, zemí rakouských a menších částí Uher a Chorvatska v rukou jediného panovníka vznikla monarchie domu Rakouského, jako počáteční forma dnešního mocnářství. Právně byla to pouhá personální unie koruny české a uherské se zeměmi rakouskými; fakticky však stala se od počátku unií reální. To souviselo s rozsahem moci panovnické v době tehdejší. V důležitých oborech státního života, na př. politice zahraniční, rozhodování o válce a míru a namnoze i v správě státních důchodů, byl panovník pánem samostatným a na stavech nezávislým; proto bylo přirozeno, že záležitosti tyto ve všech státech snažil se opatřiti jednotně. Ferdinand k tomu konci zřídil dvorskou radu, která byla hlavně nejvyšším soudem pro země rakouské (a od r. 1531, kdy Ferdinand stal se vedle

Prvá fáze
v státoprávním
vývoji říše.

Úřady
ústřední:
dvorská
rada,
tajná rada,
dvorská
kancelář,
dvorská
komora,
vojenská
rada.
Komora
česká.
Dvorská
česká
kancelář.

bratra císaře i římským králem, také pro říši německou). Jakýmsi užším výborem jejím byla **t a j n á r a d a**, která stala se poradným sborem pro záležitosti zahraniční i vnitřní politiky ve všech státech Ferdinandových. Expedičním úřadem obou těchto rad byla dvorská kancelář, odkud vycházela rozhodnutí královská do zemí alpských a později i do říše. Pro kontrolu a poradu ve svých záležitostech finančních zřídil Ferdinand dvorskou komoru a pro správu vojenskou dvorskou vojenskou radu. Všechny tyto ústřední úřady neměly vůbec nařizovací ani rozhodovací moci, na příklad v zemích koruny české; byly jen poradnými instancemi panovníkovými. Příjmy krále českého vskutku spravovala jím zřízená komora česká v Praze (podobně uherská, rakouská a tyrolská), a všechna důležitější rozhodnutí, týkající se zemí českých, musila vycházeti z kanceláře české (v Praze), která záhy měla jakousi odbočku při dvoře, dlel-li král mimo Čechy. Centrální úřady dbaly však žádoucí jednotnosti v politice králové a kontroly správy v oborech jim přikázaných.

Pokusy o sněmy společné. Ze zemí rakouských, zejména ze Štýrska, vycházely sic snahy o společná sněmování zemí českých, rakouských a uherských k úradě proti Turkům, ano i vydávání stejných zákonů (na příklad o minci, dědickém právu a j.), ale stavové čeští podnětům těm se rozhodně vzpírali. Společný sněm takový zdařil se jen jednou, v zimě 1541/42, kdy šlo o naléhavou obranu proti Turkům; konal se v Praze. Zde smluveny zejména základy poměru, v němž jednotlivé země mají na berně turecké přispívati. Země české měly platiti 67·6%, tedy přes dvě třetiny, země rakouské ostatek. Z podílu zemí českých nesly Čechy bezmála polovinu (48·4%), Slezsko přes čtvrtinu, Morava skoro 20%, Lužice přes 6%. Později sešli se vyslání všech zemí habsburských jenom jednou (v Linci r. 1614). Ferdinand sám snah centralisačních neměl, což vysvětluje z toho, že země rakouské, jejichž správní sjednocení připravil děd jeho, mezi syny rozdělil.

Odboj Čechů proti králi (1546—1547). V Čechách král Ferdinand moudrou a spravedlivou vládou brzo vytrhl zemi z bezvládnosti a obnovil pořádek. Pobýval častěji v Čechách; stavěl mnoho na hradě pražském; v sousedství jeho zbudoval nádherný renaissanční letohrádek Belvedere. Ve věcech náboženských choval se shovívavě. Když však r. 1546 ujal se císař Karel V. boje proti náčelníkům protestantské jednoty šmalkaldské, především Janu Fridrichovi, kurfiřtovi saskému, a král Ferdinand žádal od sněmu pomoci pro císaře a spojence svého Morice, vévodu saského, naplnila se země nedůvěrou k úmyslům jeho, živěnou také agenty saskými. V čelo nespokojených postavila se Praha spolu s městy královskými a dovedla strhnutí na svou stranu většinu šlechty. Města těžce nesla důslednost, s kterou obnovoval král svá práva vrchnostenská i finanční nad nimi. Také požadavky stavů ostatních, směřující k obmezení moci královské, byly vý-

Panování
Ferdinan-
dovo
v Čechách.
Válka šmal-
kaldská
(1546—47).
Odboj
v Čechách
(1547).

hradně politické povahy. Větší díl králem svolané hotovosti nejen že nechtěl táhnouti za hranice bez snesení sněmu, ale Čechové zřídili i prozatímní vládu a postavili vlastní vojsko, neměli však odvahy užiti ho vskutku ve prospěch Jana Fridricha. Ale když tento byl u Mühlerberka (v dubnu 1547) poražen a zajat, poddali se vzbouření stavové po některém váhání králi.

Bitva u
Mühlerberka
(1547).

Zesílení moci královské v Čechách. Král užil vítězství svého k zesílení své moci. Města královská byla zbavena svých statků a privilegií (král však později většinu vzatého vrátil), zavázána k věčné dávce z každého sudu piva (trestní ták) a správa jejich byla postavena pod dozor královských rychtářů (v městech pražských kromě toho i král. hejtmanů). Soudní samospráva jejich omezena také zřízením král. soudu apelačního v Praze (1548), jakožto nejvyššího soudu odvolacího pro všechna města zemí koruny české; tím bylo městské soudnictví sjednoceno a apelace k rozličným městům nebo za hranice znemožněny. Vedle měst spatřoval král hlavní původce odboje v Jednotě bratrské; proto r. 1548 dal zavřítí sbory její a vypověděl Bratry ze země. Mandát ten byl z velké části vskutku proveden. Několik pánů bylo zbaveno statků, dva rytíři a dva měšťané trestáni smrtí. Sněm z r. 1547 také stanovil, že nikdo nesmí svolá-
vati shromáždění stavovských (ani v krajích) bez svolení krále a uznal dědický nárok Anny, choti královny, na korunu českou. R. 1549 byl syn Ferdinandův Maxmilián za krále »přiját«.

Potrestání
Čechů.

Soud
apelační.

Mandát proti
Jednotě.

3. Počátky protireformace.

Ferdinand zemřel r. 1564, zůstaviv tři syny. Nejstarší **Maxmilián** (1564—1576) nastoupil vládu v říši, v koruně české a zbytku Uher; ze zemí rakouských mu připadly jen obojí Rakousy. Mladší bratr jeho, **Karel**, obdržel země vnitrorakouské (Štýrsko, Korutany, Kraňsko s Gorici, Istrii a Terstem) se sídlem v Štýrském Hradci, nejmladší, **Ferdinand**, Tyroly a země venkovské. Ferdinand neměl legitimních potomků. Maxmilián měl šest synů, z nichž nejstarší sluli **Rudolf**, **Arnošt**, **Matyáš** a **Maxmilián**. Roku 1576 ujal se **Rudolf II.** (1576—1612) vlády v zemích otcových, bratřím jeho ustanovena roční apanáž, Arnošt a Matyáš kromě toho vládli po sobě v obojích Rakousích jako zástupci bratrovi. Žádný ze synů Maxmiliánových nezanechal potomka; dědicem Rudolfových zemí a s nimi císařství stal se bratr jeho **Matyáš** (1612—1619).

Nástupci
Ferdinanda I.

Válka turecká v Uhrách. V Uhrách po celou tu dobu boje nepřestávaly, ale nezměnily mnoho na stavu dosavadním. Válka, jež vypukla po smrti Ferdinandově, památná je hrdinnou, ale marnou obranou pevnosti Sziget u skrze Mikuláše Zrinského (1566).

Obrana
Szigetu
(1566).

Obáváný sultán Soliman před Szigetem zemřel; nástupce jeho Selim pak učinil mír za podmínek dosavadních. Jan Zikmund Zápolský, který v této válce stál po boku Turkům, ale potom dal se v jednání o dohodu s císařem, zemřel mlád (1571). Moc jeho v Sedmihradech a komitátech zatiských zdědil (volbou stavů i jmenováním od sultána) rod Báthorů, jenž slíbil císaři tajně poslušnost. V nové válce s Turky, která vypukla r. 1593, postavil se mladý Zikmund Báthory zjevně na stranu císařovu. Válka konečně obracela se ve prospěch císařův; r. 1602 dobyto Pešti a téhož roku Báthory vydal Sedmihradsko císaři, spokojiv se za to několika panstvími v Čechách. Císaři vojévůdci a komisaři počínali si však v dobytých zemích tak nevázně k dosavadním právům země, že r. 1604 kalvínský šlechtic sedmihradský Štěpán Bočkaj vznítit povstání, zapudil císařské až k Prešpurku a, podporován vojensky zase od Turků, zajížděl plně až do Moravy. Arciknížeti Matyášovi, jenž zastupoval císaře Rudolfa, nezbylo než uhlaviti s ním mír ve Vidni (1606), v němž Bočkaj obdržel asi to, co kdysi náleželo Zápolskému; Uhrům nad to povoleno v jejich žádostech politických a náboženských. S tím souviselo uzavření míru s Turky (v Žitvatoroku). Podle něho poplatek dosavadní měl přestati (za náhradu 200.000 dukátů), a hranice panství tureckého rozšířily se až na Jager a Velký Varadín. Bočkaj sice zemřel ještě r. 1606, ale postavení jeho v zemi zaujal nedlouho potom (1613) s pomocí Turků Gabriel Bethlen, rovněž kalvinista. I Bethlen následoval své předchůdce v tom, že uzavřel tajnou smlouvu s císařem.

V stálých bojích na hranicích panství tureckého a císařského vyvinula se v západním Chorvatsku t. zv. vojenská hranice, jež později organizována i v jiných zemích hraničných a stála pod správou vojenskou.

Poměry náboženské. Vojna s nepřitelem všeho křesťanstva plnila jen z části veřejný zájem zemí našich; ostatek starostí a síl soustředil se na zápas křesťanů mezi sebou. Boj náboženských stran vedl se s rostoucí vášnivostí, až dovedl vlasti naše k hrozné tragedii. V Čechách nepochybně by země, náboženskými válkami unavená, spokojila se poměry, jak se vytvářily za doby Vladislavovy, kdyby německá reformace nebyla vznítla znovu otázky dogmatické a stvořila situaci, v níž Čechové po druhé ocitli se v popředí zápasu evropského.

Pokroky luterství. Čechové viděli nikoli bez zadostučinění, že po stu letech přiznali se Němci většinou k stanovisku, pro něž byli od dob Husových Čechy kaceřovali. Učení Lutherovo se rychle šířilo po zemích německých: přijali je záhy i Němci českých zemí vedlejších i německé ostrovy v Uhřích; záhy také nabylo převahy ve šlechtě a v městech zemí rakouských, kde prý během třiceti let zbyla

Vyměnění
Zápolských.

Báthoryové.

Povstání
Bočkajovo
(1604).

Mír s Bočkajem a Turky
(1606).

Gabriel
Bethlen
(1613-1629).

Vojenská
hranice.

Vzrůst
protiv náboženských.

Pokroky
luterství
mezi Němci.

sořta osmina pravých katolíků. Od Němců alpských se luteranismus rozšířil i mezi Slovinci, v Uhrách pak mezi Slovákky, kdeřto sedmihradřtí Maďaři přijímali (podobně jako část Poláků) raději kalvinismus, který zván byl v Uhrách brzo »vírou maďarskou« na rozdíl od německého luteranismu.

Protestantismus
v Uhrách.

Vznik novoutrakvismu. I v Čechách německý původ nového učení s počátku vadil šíření jeho; proto asi Praha prvému luterskému záchvatu z let 1524—25 učinila konec (srov. str. 73). Ale mezi českými utrakvisty přibývalo těch, kteří viděli v luteranismu obnovené učení Husovo; strana radikálnější, které kompaktáta a praxe dosavadní nestačovaly, našla v něm posílení svého stanoviska. Tak vlivem luterství proměnili se staří pod obojí v novoutrakvisty, kteří na venek nepřiznali se k luterství, nýbrž hlásili se ke straně pod obojí, užívající tak ochrany zákonů zemských, vřkutku však spravovali se naukou luterskou, splynulou se starými zásadami husitskými, a kněžskými, nehlásícími se k poslušnosti konsistoře dolejší. V druhé polovici 16. století náležel k nim největší díl národa (asi 70 procent), počítajíc v to i něco německých luteránů. Staroutrakvistů zbylo velmi málo. Mezi šlechtou bylo jich jen asi 3 procenta; v městech královských, zejména v Praze, více. Podobně vyvinuly se věci na Moravě.

Luterství
v Čechách.

Novoutrakvismus.

Husitřtí
starověrci.

Mnohem slabřtí počtem (asi 10—15%), ale rostoucí významem, byla **Jednota bratrská**. Jednota 15. stol. byla skrývajíc se společnost malých lidí z měst a vsí, krotkých a tichých, učících, že třeba raději křivdu trpětí než se souditi, a vůbec založená na příkazu lásky a záslužnosti utrpení. Jednota století 16. byla vlivná strana náboženská, k níž hlásili se veřejně také páni a rytíři a hojně drobného měřřanstva. V době krále Jiřího se počala organisovati jako církve samostatná, od konce 15. století opustila učení Chelčického a dovolila členům svým zastávatí úřady, čímž šlechtě a zámožnějšímu měřřanstvu bylo umožněno k ní přistupovati. Ale nad mravným životem příslušníků svých bděla se zvláštní přísností, a služby úřední a vojenské a některá zaměstnání, na příklad kupectví a malířství, pokládala za nebezpečná spasení. Střediskem organisace její byla nejdřív Litomyřřl, od 1. poloviny 16. století Mladá Boleslav, kde jí ochráncem byla gruntovní vrchnost pánů z Krajků. Její osvětný zřetel dbal stejně o dobré zařřzení škol i o činnost literárněvýchovnou, ba i vědeckou; v té příčině vynikli v ní v 16. století mnozí mužové, zejména Jan Blahoslav. Ve věrouce Jednota nebyla nikdy ustálena, protože vždy hlavní důraz kladla na praxi křřřřanskou; v 1. polovině 16. století sblířřovala se s luterstvím, v druhé s kalvínstvím. Opětovně mandáty královské proti ní nezabránily vzrřřstu jejímu; jen r. 1548, za poměrřů mimořádných, do-

Jednota
bratrská

Rozdíl mezi
Jednotou
15. a 16. st.

Opuřřtění
Chelčického.

Mravní a
kulturní
snažení
Jednoty.

nutily část její k exilu do Moravy, Prus a Polska. Na Moravě, kde byla úplná svoboda náboženská, rozvíjela se Jednota bez překážky.

Katolíci. Čeští **katolíci** rovnali se počtem asi Jednotě bratrské; vůdci jejich byli stále páni z Rožmberka a páni z Hradce, blízcí dvoru královu. Na Moravě vedle Bratrů bylo usazeno i něco německých novokřtěnců, oněm podobných; strana katolická byla tu silnější, zejména pro vliv bohatých biskupů olomouckých. Ale ani tu, ani v Čechách, ani v Rakousích nejevil katolicismus v 1. pol. 16. stol. nijaké bojovnosti.

Naděje v smír náboženský. **Vznik protireformace.** Hlavním důvodem této zdržlivosti byla naděje, že podaří se přece snad koncilu církevnímu smířiti luteranismus s katolicismem. K tomuto smířlivému stanovisku hlásil se zejména císař Ferdinand (císařem byl od r. 1556, kdy vzdal se hodnosti té Karel V.), usiluje horlivě, aby koncil tridentský (zasedal 1545—1552; pak znovu 1562—63) provedl reformu církve a vyšel jinověrcům v některých směrech (přijímání pod obojí, manželství kněžské) vstříc. Snaze té vyhověl papež potud, že povolil zmaz jejich kalich Čechům, Uhrům a Německu (r. 1564); koncil však právě v opak nadějí císařových formuloval dogmata víry katolické v sporných otázkách tak určitě a nepochybně, že jakákoli shoda mezi vyznáními byla napříště nemožná. Koncil, na němž rozhodovali Vlaši a Španělé, nemínil kacířům ustupovati, nýbrž naopak vyzbrojiti církev k úspěšnému boji s nimi. Tomu účelu především sloužil nový řád jesuitský, založený Španělem Ignácem z Loyoly (1540), mohutná to bojovná organizace, jež školou, kázáním a tiskem podmaňovala si mysl i získávala hlavně mocné tohoto světa pro ideály katolické a pro zápas s kacíři. Tomuto způsobu boje Ferdinand I. neodepřel podpory; r. 1551 přišli první jesuité, vesměs Románi, do Vídně a zřídili tu gymnasium, r. 1556 založili kolej v Praze, potom v Olomouci, v Inšpruku, v Styřském Hradci (při ní zřízena r. 1585 i universita) a v Trnavě v Uhrách; kromě jmenovaných vznikaly péčí královou i katolického panstva koleje další. Posléze dal se Ferdinand pro obrození katolicismu v zemích českých získati ještě dokonaleji; r. 1561 postaral se, že v Praze dosazen byl opět arcibiskup katolický (Antonín Prus z Mohelnice) a r. 1562 osobil si právo osazovati konsistoř dolejší (pod obojí), již dosud vládli stavové pod obojí spolu s universitou.

Rád jesuitský. **Jesuité v našich zemích.** **Obnovení arcibiskupství.**

Praxe protireformační. Myšlenka protireformace docházela (ale teprv od počátku let šedesátých) nejhrošlivější podpory u kurie. Nunciové papežští u knížecích dvorů stali se hlavními hlasateli jejími. Rozhodnost, s jakou se postupovalo, projevuje na př. zásada, vštěpovaná knížatům, že lépe je ztratiti země a lidi než činiti ústupky jinověrcům,

Kurie a protireformace.

a že ústupky takové bez svolení kurie nemají platnosti. V praxi vycházela myšlenka protireformační od zásady, smlouvané r. 1555 v Augšpurku mezi říšskými stavy obou vyznání, že totiž vrchnost světská má právo donucovati poddané k své víře (*ius reformandi*; *cuius regio, eius religio*); kdo se nechce srovnati ve víře se svým zeměpánem, může se ze země vystěhovati. Tato osudná zásada, tolik nepodobná myšlence snášlivosti náboženské, kterážto na př. záhy zvítězila v Čechách husitských, byla hlavní příčinou všech béd potomních.

Náboženské koncesse Maxmiliánovy. První rozmach protireformace byl náhle zastaven smrtí Ferdinanda I. Nástupce jeho Maxmilián II. (jako král český I.) nebyl věřícím katolíkem; v nitru svém klonil se k luterství a jen ohledy na španělskou linii habsburskou (potomky Karla V.) zdržovaly jej od rozhodnějších důkazů toho. R. 1568 a 1571 povolil pánům a rytířům obou Rakous, že mohou ve svých kostelích a na svých statcích luterství svobodně vyznávat. Městům a městysům zeměpanským, jimž byl přímou vrchností gruntovní, svobody této nedal, ale trpěl, když měšťané docházeli na bohoslužby v šlechtických domech nebo kostelech. Podobně zachoval se bratr Maxmiliánův, shovívavý Karel Štyrský, ve svých zemích. V Čechách, kde povolení kalicha již nikomu nedostačovalo, usilovali novotrukvisťové od r. 1571, aby král i jim povolil svobody náboženské (podle vyznání augšpurského); také Čeští bratři, jimž král přál, doufali, že dostane se jim svobody. Maxmilián však, na něhož co nejusilovněji působili vyslanec španělský i papežský, za české katolíky pán z Rožmberka, za starotrukvisťy pan Jan z Valdštejna, žádostem dostiučiniti se zdráhal. Když pak na sněmu z r. 1575 shodli se novotrukvisťové s Českými bratry na společné, t. zv. české konfessi, v níž bylo sloučeno smírné luterství s některými zásadami bratrskými a husitskými, a žádali, aby ji král potvrdil, odmítl znovu. Dal jen čestné slovo, že stavům v náboženství překážek činiti nebude, a dovolil jim voliti si defensory k obraně náboženství. Podobný slib učinil i syn Maxmiliánův Rudolf, jenž toho roku byl přijat za krále.

Protireformace v zemích rakouských. Přes to, že koncessemi Maxmiliánovými byl program protireformační velmi znesnadněn, počal se po smrti jeho prováděti, a to nejdřív v zemích rakouských, podle plánu smlouvaného v Mnichově; vévoda Albrecht Bavorský byl zvláště horlivým katolíkem, dcera jeho byla chotí Karla Štyrského, vnuk jeho Maxmilián a syn Karlův Ferdinand byli od r. 1590 vychováni spolu v jesuitských školách v Ingolstadtě. Od císaře Rudolfa, jenž vychován byl ve Španělech, bylo lze se nadíti jen

Ius reformandi.

Maxmilián II. (1564 až 1576).

Jeho nábož. koncesse v Rakousích.

Povolnost Karla Štyr. v Nitro-rakousku.

Snahy českých nekatolíků.

Česká konfesse (1575).

Bavorští vévodové a protireformace.

- Protireformace v Tyrolích a Nitro-rakousku.** podpory. V Tyrolích, kde nebylo mnoho protestantů, podařilo se pokatolicení země arciknížeti Ferdinandovi († 1594) bez násilí. V zemích nitrorakouských počal Karel († 1590) vytlačovati luterány z měst a ze statků biskupských; v závěti své nástupce svého Ferdinanda zprostil závazků, jež byl dal stavům v příčině náboženství.
- Ferdinand II. Styřský.** Když mladý Ferdinand ujal se (r. 1596) samostatně vlády, pokládal vyplenění kacířstva za příkaz svědomí. Kazatelé evangeličtí byli ze země vypovězeni, zeměpanské komise, vojskem provázené, jež všude stavěly šibenice, zavíraly kostely luteránské, namnoze násilím; měšťané byli donucováni přiznávat se ke katolicismu nebo se vystěhovati ze země. Protestanty směli zůstat jen šlechtici, ale nesměli míti kazatelů, bohoslužeb ani škol zvláštních. Zástupce Rudolfov v Dol. a Hor. Rakousích, arcikníže Albrecht, tak daleko nešel; zde zamezeny protestantské bohoslužby v městech a pokatolicena universita vídeňská. Reformaci tu prováděl generální vikář biskupa pasovského Khlesl. Melchior Khlesl; přes opětovné vzpoury sedláků, zejména v Hor. Rakousích, bylo aspoň na venek mezi poddanými vrchností duchovních a na statcích arciknížecích panství katolicismu obnoveno.

- Protireformace v zemích českých.** V zemích českých Rudolf dosavadních poměrů málo se dotýkal, roku 1602 však obnovil mandát proti Bratřím. Ale i v Čechách plnila se šlechta katolická duchem nesnášlivého programu protireformačního. Její čelné rody sic vymřely (páni z Hradce a z Pernštejna) nebo přidaly se k Jednotě (Petr Vok z Rožmberka), rozmnožovali ji však horliví konvertité protestantští (na př. Vilém Slavata a bohatý šlechtic moravský Karel z Lichtenštejna). Sňatky některých katolických magnátů českých se Španělkami, styk jejich s prostředím dvorským a kulturou vlašsko-španělskou, jež pyšnila se svou převahou nad zaalpskými kacířskými národy, konečně i povzbuzování nunciův a jezuitů posilovalo neobyčejně bojovnost katolické menšiny. Některé vrchnosti katolické počaly nutiti své poddané ke katolicismu; brzo rostoucí nenávisť rozšiřovala víc a více propast mezi různověrci téhož národa. Na Moravě biskupové olomoučtí Stan. Pavlovský († 1598) a nástupce jeho, kardinál Frant. Ditrichštejn, oba vychovaní v Římě, počali organizovati katolíky; přední zemské úřady osazeny byly katolíky, a vůdci moravských nekatolíků, Českému bratru K. st. z Žerotína, rozličně byla znemožňována činnost veřejná. V Uhrách konečně r. 1604 učinil Rudolf II. pokus prohlásiti z moci královské víru katolickou zákonně za jediné přípustné vyznání v zemi.
- Protireformace na Moravě.**
- K. st. z Žerotína.**

Zápas Rudolfa s Matyášem. Pokroky protireformace zvráceny byly najednou úplně těžkým rozbrojem v panovnické rodině.

U Rudolfa II., jenž byl od počátku povaha plachá a samotářská, počaly se objevovati známky duševní choroby. Rudolf byl kníže značně vzdělaný. Měl mnoho zájmu zejména pro vědy přírodní (také ovšem pro tajemství astrologická a alchymická) a pro umění výtvarné; hrad pražský, jež zvolil si za trvalé sídlo, naplnil sbírkami uměleckými a dvůr svůj umělci všeho druhu; i slavní astronomové tehdejší Tycho de Brahe a Kepler byli členy dvora jeho, v němž živel románský mísil se s německým a českým. Znenáhla vyvíjela se však u něho chorobná zádumčivost, jež schopnost rozhodnouti v důležitých záležitostech cele podlomila, ale nestrpěla, aby kdokoli jiný zasahoval do skutečných nebo i domnělých práv císařových. Rudolf počal nedůvěřovati zejména bratru Matyášovi a rádci jeho Khleslovi; proto také se zdráhal ratifikovati smlouvy mírové, jež Matyáš jeho jménem učinil s Uhry a Turky r. 1606. Arciknížata habsburská uznala proto již v dub. 1606 Matyáše za hlavu rodiny. Počátkem r. 1608 smluvil Matyáš se stavy uherskými a obojích Rakous spolek na obranu míru roku 1606 sjednaných a jal se sbíratí vojsko. V dubnu vypověděli vládě poslušnost stavové moravští, vedeni Karlem z Lichtenštejna a Karlem z Žerotína, a přidali se k Matyášovi. Matyáš vtrhl do Čech, doufaje, že i Čechové postaví se po bok jeho.

Jeho choroba a jeho umělecké záliby.

Rudolf a Matyáš.

Odboj Matyášův proti Rudolfovi (1608).

Ale sněm český, jenž po mnohých letech po prvé spatřil cí-Čechové na saře osobně, žádajícího pomoci, byl jednak jat slitováním k skleslému, ode všech opuštěnému starci, jednak doufal, že Rudolf v tísní své splní staré požadavky země. Rudolf vskutku vyhověl některým žádostem povahy politické, ale žádosti náboženské odložil na sněm příští. S tím se Čechové spokojili a slíbili Rudolfovi podporu. V míru libeňském (v červnu 1608) zachráněno bylo Rudolfovi panství v Čechách, Lužici a Slezsku, ale Uhry, Morava a obojí Rakousy byly postoupeny Matyášovi, jenž uznán byl za příštího krále českého.

Mír libeňský (1608).

Majestát a Porovnání. Když však na příštím sněmu poč. r. 1609 Rudolf zdráhal se požadavkům stavů dostiučiniti, užili stavové, vedeni jsouce vynikajícím Českým bratrem, Václavem Budovcem z Budova, po marném smírném jednání hrozeb. Zvolili si vládu direktorů a sbírali vojsko. Pod tím nátlakem Rudolf povolil, ačkoliv zástupci Španělska i kurie i vůdce českých katolíků, nejvyšší kancléř Zdeněk z Lobkovic, odporovali náruživě. Dne 9. července 1609 podepsal zákon vypracovaný stavy, t. zv. majestát, jenž dovoloval stavům i poddaným jejich svobodně vyznávatí českou konfessi z r. 1575, dával stavům právo osazovati konsistoř, která správu i svěcení kněží evangelické církve české měla převzítí, vydal jim správu university a dovolil voliti stavovské defensory,

V. Budovec z Budova.

Vydání majestátu (1609).

Význam majestátu. kteří konsistoři stáli po boku. Defensorům dal sněm právo svolávací poradné sjezdy evangeliků. Významné ustanovení majestátu, že vrchnost gruntovní nemá práva poddaných svých jakýmkoliv způsobem od náboženství jejich odtiskovati, z a m e z o v a l o v Čechách j u s r e f o r m a n d i, v říši obvyklé, a dotvrzovalo liberální a smířlivý duch nového zákona.

Osud husitských starověrců. Zbytky staročeských h u s i t ů, pokud se k nové české konfessi nepřihlásily, zbaveny jsouce staré své konsistoře, přihlásily se k poslušenství arcibiskupa. Zároveň s majestátem usnesli se stavové

Porovnání mezi stavy pod obojí a katolíky. obou vyznání na t. zv. P o r o v n á n í, zákonu to bohužel nejasně stílisovaném, j e n ž připouštěl výklad, že proti znění majestátu může král

a vrchnosti katolické na farnosti své, k české konfessi se hlásící, dosazovati kněží staroutravvistické, svěcené od arcibiskupa, čímž rozličnému obcházení majestátu byla cesta otevřena. Porovnání stanovilo výslovně, že n a s t a t c í c h k r á l o v s k ý c h mohou nekatolíci stavěti si kostely, ale nepovědělo určitě, že týká se to i statků církevních, jež bývaly pokládány také za příslušenství královské komory (výše str. 52). Podobný majestát vydal Rudolf i stavům s l e z s k ý m na víru luterskou.

Majestát slezský.

Koncesse Matyášovy v Uhrách a Rakousích. Dřív než Čechové vynutili si U h ř i v míru vídeňském z r. 1606 (srv. str. 86)

Nábož. koncesse Matyášovy v Rakousích. plnou svobodu náboženskou; zákon z r. 1604 (str. 90) byl zrušen. Také šlechta obojích R a k o u s přiměla Matyáše, že jí (1609) rozšířil „resoluci“ otce svého z r. 1571, takže augšpurskou konfessi směla

Leopold Pasovský.

vyznávati nejen sama, ale i poddaní. Městům slíbeno jen všeobecně, že arcikníže bude se chovati shovívavě. Hlavním odpůrcem těchto ústupků byl kromě katolických stavů rakouských arcikníže L e o p o l d, biskup pasovský (bratr Ferdinanda Štyrského), ovšem i kurie římská.

Plán na zvrácení úmluv z r. 1608—9.

Konec Rudolfa II. K povolnosti Matyášově v Rakousích vedla též obava, že bratr mu pokoření svého z r. 1608 nezapomene a že tedy opory stavů bude mu potřebí. Rudolf vskutku pojal plán zmařiti naděje Matyášovy na trůn český a německý, a to pomocí biskupa L e o p o l d a. Pomýšlelo se na to, aby Leopold opanoval Čechy, dal se tu zvoliti králem a potom císařem římským; chtělo se snad i násilnému zrušení majestátu. Leopold sbíral vojsko od počátku roku 1610;

Vpád Pasovských (1611).

počátkem roku 1611 vpadl vůdce jeho R a m é e do Čech a zmocnil se vskutku Malé strany i Hradčan. Stavové čeští rychle zbrojili a volali Matyáše na pomoc. Rudolf II. poznal brzo, že plán jeho ztroskotat; Ramée i Leopold opustili v březnu zemi, do níž vtrhl Matyáš.

Sesazení Rudolfa II.

Rudolf musil vzdáti se Čech, Lužice i Slezska; králem byl korunován M a t y á š. Chorobný císař pomýšlel ještě na pomstu, počal jednati s protestantskou u n i í, až v lednu 1612 vysvobodila jej smrt z utrpení jeho. Císařem byl zvolen Matyáš.

Matyáš (1611 až 1619).

4. České povstání.

Příčiny odboje českého. Čím větší úspěch evangeličtí stavové čeští spatřovali v majestátu, tím větší bylo roztrpčení jejich, když po-
 zorovali, že za Matyáše postupuje vláda nesnášlivěji než za Rudolfa, Nespokojenost Čechů.
 že velkou většinu úřadů zemských osazuje katolíky a že majestát ob-
 chází nebo i porušuje. Na statcích královských svěřil král dosazování
 farářů arcibiskupu pražskému Loheliovi; na statcích církevních
 pak zavírala vrchnost poddaným nekatolíkům nově zbudované kostely. Spor o kostely
 To stalo se zejména v malých německých městech H r o b e c h a B r o u m o v ě; v Hrobech
 měšťané broumovští, kteří se zapečetění kostela vzepřeli, byli a Broumově.
 uvězněni. Vláda totiž vykládala Porovnání tak, že pod statky k r á l o v s k ý m i nesluší rozuměti i statky c í r k e v n í. Spor o výklad Porovnání.
 Za nálady méně po-
 drážděné bylo by se jistě sněmu časem podařilo učiniti nejasnému stavu
 právnímu, způsobenému Porovnáním, konec cestou zákonnou a v duchu
 Majestátu. Ale náboženské strany byly proniknuty rostoucí nedůvěrou;
 evangelíci se obávali, že protivníkům jde o to, aby je připravili
 o svobody jejich. K tomu přistoupilo, že události posledních let, Obavy evan-
 geliků.
 a to jak vpád pasovský, jenž mohl ospravedlniti obavy nekatolíků.
 tak i okolnost, že Rudolf II. byl zbaven trůnu vlastním bratrem, spoje-
 ným s odbojnými stavy, podlomily autoritu koruny. M a t y á š sám
 (jenž sídlo své přeložil do Vídně) nebyl panovníkem, jenž by ji dovedl
 povznést; jsa již stár, toužil po pokoji, nestaraje se o vládní záležitosti;
 za něho jednal a myslel důvěrník jeho K h l e s l, tou dobou již kar-
 dinál, horlivý stranník protireformace, ale nepřející krokům násilným. Khlesl.
 Umyslům Khleslovým nedůvěřoval proto arcikníže F e r d i n a d Š t y r s k ý, příští dědic říši Matyášových, přijatý r. 1617 za krále českého a
 na jaře r. 1618 zvolený i v Uhrách. Ferdinand
 Zvolení krále, jehož protirefor-
 mační horlivost byla známa, zvýšilo obavy českých evangeliků a posí-
 lilo bojovnost katolické menšiny, jejíž náčelníci byli namnoze předáky
 strany pod obojí nenáviděni osobně. Vše přispělo k tomu, že radiká-
 lové, chtějící zdolati protivníka úplně, nabyli v obou táborech vrchu. Vítězství radikalismu.

Protivy náboženské přirostly se vůbec v říši německé v pří-
 pravu otevřené války; katolická liga, založená vévodou bavorským
 M a x m i l i á n e m (1609), i protestantská unie (od 1608) pod Zostření
 kalvinským kurfiřtem falckým F r i d r i c h e m byly dokladem toho; protiv mezi
 důvěrné styky mezi knížaty unie a některými předáky českými navá-
 zány byly odedávna. Mezi vůdci stavů nabyli v poslední době váhy ně-
 kteří páni německého původu, u nichž je pochybné, tlumočili-li pravé nábož. v říši.
 odhodlání země (Jindřich Matyáš hrabě z Thurnu, hr. Ondřej Šlik, Ko-
 lona z Felsu). Ale stejného smýšlení s nimi byl vlastní mluvčí a předák
 stavů pod obojí, neústupný pan V á c l a v B u d o v e c z B u d o v a, Náčelníci
 stavů čes-
 kých.

Jejich
odhodlanost
k povstání.

a s ním jiní náčelníci Jednoty. Na jaře r. 1618, když král dal opětovně odmítavou odpověď ve sporu o kostely v Hrobech a Broumově, rozhodli se jmenovaní pánové sáhnouti k násilí. Nešlo jim již o to, aby vláda povolila stížnostem přednášeným, nýbrž byli odhodláni dáti zemi nového krále. K tomu bylo zapotřebí, aby skutkem nenapravitelným stvořili situaci, která by i ostatní stavy strhla na dráhu odboje.

Defene-
strace praž-
ská (1618).

Počátek povstání. Dne 23. května 1618 odebralo se na sto ozbrojených pánů a rytířů českých do české kanceláře na hrad pražský, aby ukojilo hněv svůj na dvou místodržících králových, kterým byla za chování vlády v posledních sporech byla dávána především.

Organisace
povstání.

Byli to Vilém Slavata z Chlumu a Jaroslav z Martinic. Oba byli svrženi s oken do hradebního příkopu; přes to neublížili si valně. Shromáždění stavové zvolili potom vládu 30 direktorů, vysali daně a sbírali vojsko, jehož vrchním velitelem stal se hr. z Thurnu. Předsedou direktorů zvolen pan Václav Vilém z Roupova. Jesuité byli ze země vypověděni a statky jejich skonfiskovány. Teprv potom začali stavové vyjednávat o pomoc zemí vedlejších. Prozatím se jí nadíti mohli toliko ve Slezsku; Morava vlivem K. st. z Žerotína jakoukoliv pomoc odmítla, ale byla ochotna prostředkovati smírné vyrovnání. Chování Moravy zadrželo i pomoc obojích Rakous.

Chování
zemí ve-
dlejších.

Vítězství
bojovné
strany
ve Vídni.

V okolí nemocného císaře byli mnozí, kteří radili k smíru, mezi nimi sám Khlesl. Ale strana rozhodná, k níž patřil v Čechách nejvyšší kancléř Zdeněk z Lobkovic, ve Vídni vyslanec španělský a stranníci krále Ferdinanda, chtěla válce, kterou je možno vše získati, krále ze jha stavovského osvoboditi a vydat mu v moc statky rebelů.

Počátek
války.

Měla-li tato rada zvítězit, bylo nutno odstranit Khlesla. Ten byl v červenci vskutku zatčen a uvězněn v Tyrolích. Brzo potom vtrhl císařský velitel Dampierre a po něm Buquoy do Čech. Vedlo se mu však špatně, takže hledal konečně úkrytu v pevných Budějovicích. Oba tábory jednaly zatím o pomoc za hranicemi. Španělsko nabídlo císaři peníze i vojsko, také pomoc polská byla jista (král Zikmund Polský byl švakrem Ferdinandovým). Čechům sliboval přispění Fridrich Falcký a unie, ale vskutku a brzo poskytl je vzdálený vévoda savojský Karel Emanuel, velký nepřítel Habsburků. Poslal Čechům několik tisíc mužů pod Mansfeldem. Mansfeld zmocnil se brzo katolické Plzně.

První aliance
a pomoci.

Ferdinand II.
(1619 až
1637).

Nastoupení Ferdinanda II. (1619—1637). Česká offensiva. V březnu 1619 zemřel Matyáš; v srpnu potom byl císařem zvolen král Ferdinand. Ferdinand ohlásil Čechům, že je hotov potvrditi všechny svobody země; list jeho nebyl však vůbec přijat. Stavové, kteří dosud tajili své cíle konečné, byli nyní odhodláni vystoupit otevře-

n ě. Na jaře r. 1619 vtrhl Thurn do Moravy, jež jej vítala přátelský a prohlásivši se přes odpor Zerotínův pro Čechy, zvolila také vládu 30 direktorů. Thurn táhl dále do Rakous, kde protestantští stavové obou zemí vypověděli králi poslušnost. V červnu přitřhl k Vídni, která teprv nedlouho před tím mohla se připravit k obraně; kyrysníci Saint-Hilaireovi přibyli do hradu právě v té chvíli, když stavové rakouští naléhali na krále, aby jim svobodu náboženskou písemně potvrdil. Thurn zklamav se v naději, že mu Vídeň otevře brány, vrátil se do Čech, kde Buquoy zatím nabýval v jižních Čechách víc a víc půdy. Direktorům nedostávalo se energie a zvláště peněz, neboť vydržování žoldnéřských vojsk stálo nesmírné sumy a obětovnost mnohých ze stavů nebyla velická. Pomoc měla přinésti volba nového krále.

Tažení
Thurnovo
do Moravy
a Rakous.

Návrat
do Čech.

Nesnáze
direktorů.

Zvolení Fridricha Falckého. V červenci sešel se generální sněm koruny české, k němuž vyslali zástupce i evang. stavové obojích Rakous. Sněm, veden jsa především péčí o zajištění náboženské svobody, uzákonil zbrojnou konfederaci českých zemí korunních na věčné časy. Listina konfедераční (jež měla sto článků) měnila zároveň dosavadní ústavu české říše, dávajíc značná práva zemím vedlejšími a obmezujíc nemírně moc královskou ve prospěch sněmů stavovských. Ustanoveno také, že král český jen volbou může dojiti trůnu. Jednota koruny byla však novou ústavou (prvou, kterou si země daly samy) posílena. Dne 26. srpna 1619 zvolil sněm králem kurfiřta Fridricha Falckého, kandidáta Jednoty bratrské. Ke konfederaci české přistoupili i evang. stavové obojích Rakous, později (1620) i sněm uherský, čímž snahy o užší svazek jednotlivých států habsburských poprvé uvedeny byly ve skutek, ovšem dohodou stavů, namířenou proti panovníkovi. Brzo spojil se s Čechy i Gabriel Bethlen, jenž v září roku 1619 pozdvihl se proti císaři, zmocnil se severních Uher, ba i Prešpurka a vtrhl do Rakous. Buquoy byl proto odvolán, aby bránil Vídni. Vojsko české, jež ustupujícího Buquoye pronásledovalo, spojilo se s Uhry v Rakousích, ale neosvědčilo v příznivé situaci dosti energie. Když okolnosti donutily Bethlena navrátiti se do Uher, musil i Thurn ustoupiti do Čech.

Konfederace
českých zemí.

Změna
ústavy české říše.

Volba Fridricha Falckého (1619).

Konfederace s Rakousy a Uhry.

Bethlen a Thurn v Rakousích (1619).

Spojenci válečnických stran. Mladý král Fridrich, jenž v list. 1619 ujal se vlády v říši české, neměl vlastností, jichž bylo v těžké době potřebí. Nenalezl také dostatečné opory v cizině; tchán jeho, král Jakub Anglický, neschvaluje, co se stalo, byl hotov jen k malé pomoci, a zdržlivost Anglie přivodila i neochotu států nizozemských. Následkem zvolení Fridrichova bylo, že odřekl pomoc vévoda saský a že postavil se proti Čechům i kurfiřt saský,

Zklamání českých naději na pomoc zahraničnou.

Spojenci
císařovi.

Sliby
činěné
Bethlenovi.

rozhodný nepřítel kalvínských Wittelsbachů. Nakonec ani evangelická unie nepovolila Fridrichovi proti císaři ani vojáka ani krejcaru. Přičinila se o to i Francie, kde tenkrát měl vrch směr protireformační. Král byl odkázán tedy jen na prostředky vlastních zemí a na pomoc uherskou. Císaři Ferdinandovi naproti tomu podařilo se vedle peněz a vojsk španělských a papežských opatřit si bránnou pomoc všech hlavních sousedů zemí českých. Získal především vévodu Maxmiliána bavorského, slíbiv mu náhradou falcou hodnost kurfiřtskou a zástavou země rakouské za výdaje jeho. Získal i náčelníka německých luteránů, kurfiřta saského Jana Jiřího, jemuž slíbil za pokoření Slezska zástavou obojí Lužici. Od krále polského dostal něco kozácké jízdy. Ano pokusil se získati i Bethlena, jemuž sliboval severní Uhry, dvě knížectví slezská a statky v Čechách, a zaručoval se, že svobodu náboženskou v Uhrách potvrdí měrou větší, než tomu chtěl český majestát, ba že bude souhlasit i s vypuzením jesuitů. Bethlen na vše přistoupil, ale konečně rozhodl se pro Fridricha.

Maxmilián
Bavorský
(1597 až
1651).

Bitva na
Bílé Hoře
(8. list.
1620).

Kapitulace
Prahy
a Čechů.

Porážka Čechů. Ze spojenců císařových daleko nejdůležitější byl Maxmilián Bavorský. Byl to kníže stejně opatrný jako energický, jenž moudrou správou a dobrým hospodářstvím povzněl zemi svou k značné moci. V jeho službách byl zkušený válečník Tilly. V červenci 1620 vtrhl s vojskem 30.000 mužů do Hor. Rakous, podrobil si zemi, potom spojil se v Dol. Rakousích s Buquoyem. Zanechav část vojska v zemi proti Uhrům, vtrhl 20. září do Čech. Vojsko české, vedené kn. z Anhaltu, o něco slabší, před ním ustupovalo a teprve dne 8. listop. postavilo se mu na Bílé Hoře u Prahy k bitvě. V ní císařští obdrželi vítězství. Praha mohla se ještě brániti, ale král i vůdcové vojsk ztratili důvěru v demoralisované vojsko. Dne 9. listopadu prchl dvůr spolu s Anhaltem a Thurnem ze země do Slez; Praha a s ní Čechy poddaly se Maxmiliánovi. Reversem z 13. listopadu osvědčilo 201 českých pánů a rytířů, mezi nimi Budovec a pán z Roupova, srdečnou lítost, že se pozdvihli proti pravému králi svému a přísáhli mu věrnost.

Dějinný
význam bě-
lohorského
vítězství.

Význam Bílé Hory. Útěk králův a kapitulace Čechů založily teprv význam vítězství bělohorského. Význam jeho je mnohonásobný; spojené státy českorakouskouherské, o něž usilovali stavové zemí jejich, druhé to Rakousko, z Čech zakládané, jež mělo býti protestantskou velmocí, bylo zničeno, a katolická monarchie domu Rakouského byla pevně založena. Nejosudnější následky měla Bílá Hora v hlavních zemích státu českého, Čechách a Moravě, jež obzvláště stihl hněv trestajícího krále. V obou proměněna ústava, proměněno náboženství, ano v Čechách i sami stavové vystří-

dání většinou stavby novými, dosavadní majitelé dominií vlastníky novými. S tím náhlým přerváním dosavadního vývoje souviselo, že i kulturní život národní byl cele ochromen; hrůzy válek, útěk jedněch a vyhnání jiných ze země způsobily pak brzo i hospodářskou zkázu země.

Potrestání odboje. Správa dobyté země svěřena byla mimořádnému místodržícímu, Karlu z Lichtenštejna. V únoru 1621 zjišťování byli náčelníci odboje, pokud nebyli se spasili útekem, a postaveni byli před výjimečný soud. Všichni byli zbaveni statků, někteří uvězněni a na 27 (z nichž stavu panského byli tři: Šlik, Budovec a Harant z Polžic, rytířů 7 a ostatek měšťané) vykonán byl ortel smrti (21. června); hlavy 12 popravených vystaveny byly na staroměstské věži mostecké. Na Moravě, kde místodržícím královým byl kardinál Fr. Ditrichštejn, obdrželi odsouzení z milosti život, ale byli pokutováni na statcích i vězením. V únoru 1622 daroval král čest a život všem, kteří ještě pokutováni nebyli a kteří jakkoli se provinili proti němu, ale s podmínkou, že každý vyzná své provinění a zároveň vyjeví své jmění. Provinění spatřováno bylo i v tom, odváděl-li kdo berní direktory nařízenou, nebo podal k nim suppliku. Takovým způsobem rozšířeno bylo pokutování na velkou většinu vši šlechty české; odpuštění plného dostalo se jen katolíkům nebo těm, kteří se jimi stali, ostatní pokutováni ztrátou všech statků nebo proměněním jich v manství nebo ztrátou dílu statku. Ale i v tomto posledním případě byl konfiskován statek celý, potom úředně prodán (ovšem pod cenou) a teprv díl v pokutě neobsažený byl, nebo spíše měl býti vinníkům vyplacen; v hojných případech vskutku k tomu nedošlo.

Takovým způsobem byla protestantská šlechta česká takřka najednou vyvlastněna; konfiskaci propadly, nečítáme-li statků královských a církevních, přes tři čtvrtiny země; hodnota pokutou propadlého jmění (spolu se zabranými statky městskými a tresty měšťanů) byla asi přes půl miliardy korun; škody, způsobené loupící a palící soldateskou, byly také nad pomyslení veliké. Císař štědrá rukou dařil z kořisti své věrné (důvěrníku svému, knížeti z Eggenberka, daroval na příklad největší panství české, Krumlov, jež plochou rovnalo se malému kraji), ústavy a řády církevní, a uhrazoval nesmírné pohledávky vojenských velitelů. Ale velkou většinu statků skoupila přece katolická šlechta česká, zvláště mnoho získal císařský plukovník Albrecht z Valdštejna. Tento neobyčejný převrat v poměrech majetkových nedál se bez podvodných praktik, jimiž obhatila se řada kořistníků. K nim náleželo i znehodnocení české mince, již pronajal Lichtenštejn v l. 1622—23 nepoctivě obchodní společnosti. Tím byla poškozena i král. komora, prodávající skonfiskované statky za peníz znehodnocený. To a vydání válečná uvrhlo ji do ohromných dluhů.

Bídu země dovršila **protireformace**. Dvůr s počátku byl na váhách, je-li radno zemi, od dvou set let velkou většinou nekatolickou, při-

Karel z
Lichten-
štejna.

Popravy z
21. června
1621.

Tresty
Moravanů.

Jenerální
pardon
(1622).

Rozsah
konfiskací.

Konfiskace
tří čtvrtin
země.

Rozdávání
a prodej
statků.

Albrecht z
Valdštejna.

Znehodno-
cení mince.

Vítězství
plánu na
rekatolisaci.

- věsti moci k víře králův, ale čeští horlivci katoličtí i nuncius papežský *Caraffa* potírali všechny rozpaky a *Ferdinand II.* poslechl konečně rad jejich. Stavovská universita byla spojena s akademií jezuitskou v jedinou universitu novou (*Carolo-Ferdinanda*), jejímž rektorem měl býti vždy rektor koleje jezuitské v Praze; jemu svěřena také censura všech knih v Čechách. Maje stát byl ovšem zrušen, ale odvolány i svobody starých pod obojí; restaurace katolická chtěla navázati až na dobu předhusitskou. Protireformace prováděna znenáhla; hlavní rozkazy o ní vydány byly r. 1624, kdy vypovědění byli všichni protestantští kazatelé ze země a desky zemské byly nekatolíkům zavřeny a kdy počalo se násilné obracení na víru v městech i na venkově, utvrzované vojenskou exekucí. Započaté dílo dovršil rozkaz z r. 1627, jímž vypověděna ze země i všechna šlechta česká, pokud by nechtěla přijmouti v dané lhůtě náboženství katolické. Náboženství bylo přemnohým dražší než vlast; i počítá se, že v té době odešlo na 30.000 rodin nešlechtických a 185 rodin stavů vyšších (t. j. asi 15% vší šlechty) z Čech.
- Důsledky emigrace. Následkem emigrace bylo, že i ostatek protestantských statků zemských byl lacino získán katolíky a že zemi opustily namnoze vrstvy hospodářsky i povahově nejzdatnější. Mezi emigranty byli i mnozí z politických a duchovních vůdců starých Čech, mezi nimi historikové *Pavel Skála* ze *Zhoře* a *Pavel Stránský* a bratrský filosof *J. A. Komenský*. Čeští exulanti usazovali se nejvíc v Sasku, moravští i v Uhrách. Náleželo k nim i několik prchlých vůdců povstání, na př. hr. *Thurn*; ti stali se v cizině horlivými agenty politiky protihabsburské, živěné nadějí, že změna situace umožní emigraci návrat do vlasti. V to doufala také velká část obyvatelstva v zemi zůstalého, jehož pokatolčení bylo vynuceno a bylo jen vnější.
- Naděje v politický převrat.

Změny ústavní uzákoněny byly teprv r. 1627 t. zv. *Obnoveným zřízením zemským*; do r. 1627 vládlo se úplně absolutně, bez sněmů. Počet stavů rozmnožen byl o stav duchovní (t. j. o arcibiskupa a preláty, držící svobodné statky), jakožto stav nejprřednější. Stavu městskému sic zastoupení na sněmu ponecháno, ale při hlasování měl všecek pouze hlas jediný, kdežto každá osoba stavů vyšších měla po hlase. Tím byl politický význam jeho zlomen. Sněmům ponecháno důležité právo povolovati berně, ale zakázáno jim jednati o záležitostech v královské propozici nepředložených; teprv r. 1640 dovolena sněmu iniciativa zákonodárná v menších věcech. Královští úředníci zemští měli i nadále bráni býti z domácích stavů, ale přísahati jen králi, a nikoliv i zemi; inkolát, t. j. právo obyvatelské v koruně české, jež dosud udělovaly pouze sněmy, uděloval na přístě král, takže cizozemci mohli bez svolení stavů zakupovati se

Obnovené zřízení zemské (1627).

Změny v složení a právech sněmu.

Připuštění němčiny.

v Čechách; k tomu konci byla připuštěna u soudů vedle češtiny i němčina jako jazyk úřední. Království české prohlášeno bylo za dědičné po meči i po přeslici a král vyhradil moc zákonodárskou v právu občanském a trestním jen sobě. Proto také bylo nyní možno odvolati se z rozsudku většího soudu zemského ke králi. Nová ústava nedovolovala v zemi jiného vyznání krom katolického. Podobné zřízení zemské bylo r. 1628 vydáno Moravě. Privilegia země a stavů, pokud nové ústavě nebyla na odpor, král potvrdil.

Dědičnost trůnu.

Potvrzení privilegií.

Obnovené zřízení zemské nedotklo se nikterak státoprávní samostatnosti státu českého, kde i nadále moc vládní náležela panovníkům z domu habsburského jedině jako dědičným králům českým. Právně také nic se nezměnilo v povaze monarchie domu Rakouského jakožto personální (fakticky však reální) unie. Poněvadž však pokolením odboje moc krále ve všech zemích zesílila, stavši se takřka neobmezenou, nabyly i větší moci vídeňské úřady ústřední. Myšlenka jednoty monarchie tím byla posílena; také Ferdinand II. v závěti své stanovil, že země jeho nemají přistě býti děleny mezi členy rodiny. Přes to byly Tyroly ovládnuty po nějakou dobu (1623—1665) bratrem císařovým Leopoldem a syny jeho.

Nedotčená samostatnost státu českého.

Druhá fáse státopr. vývoje říšského. Tyroly.

Tresty v zemích ostatních byly nepoměrně mírnější. Lužice, jež zastavena byla Sasku, unikla trestu bezmála cele. Podobně Slezsko, jež poddalo se t. zv. akkordem drážďanským (v ún. 1621) kurfiřtu saskému a dosáhlo jím amnestie i stvrzení všech privilegií (i majestátu); král Ferdinand z ohledu na kurfiřta akkord potvrdil. Také stavové rakouští byli potrestáni mírněji; v Dolních Rakousích byla těm, kteří již r. 1620 uznali Ferdinanda, povolena i svoboda náboženská. Ostatek tu protireformace byla prováděna jako v Čechách; v Hor. Rakousích způsobeno tím hrozné povstání sedláků. Ze zemí nitrorakouských byli nekatoličtí šlechtici vypovězeni. V Uhrách Bethlen sjednal s císařem mír v Mikulově (1622), jímž podržel kromě Sedmihradu na čas života 7 stolic v severovýchodních Uhrách. Uherským stavům dostalo se úplné amnestie a potvrzení svobod náboženských z r. 1606. Pro posílení katolictví působil od té doby v Uhrách velmi úspěšně arcibiskup ostříhomský Pázmány, a to také spisy v jazyce maďarském.

Osud Lužice a Slezska.

Tresty v zemích rakouských.

Mír s Bethlenem.

Amnestie uherská.

»Zimní král« český, Fridrich, byl dán v říšskou klatbu a zbaven svých zemí, Falce Dolní i Horní. Vévoda bavorský obdržel odměnou kurfiřtský hlas falcký (1623) a zástavou Horní Falc a Horní Rakousy; Rakousy postoupil r. 1628 zpět císaři, obdržev náhradou Falc Dolní. Tím způsobem byla založena značná moc bavorského státu v říši. Fridrich přes to nalezl několik přátel mezi knížaty

Potrestání Fridricha Falc.

Vzrůst. Bavor.

unie, kteří s pomocí hollandskou postavili v l. 1622—3. značná vojska Válka falcká (v á l k a f a l c k á). Byli však Tillym poraženi dříve, než Bethlen, který jednal ve shodě s nimi, zdvihl r. 1624 nový boj s císařem. Bethlen vpádl provázen hr. Thurnem do Moravy a uvedl opět protivníky do značného nebezpečí. Brzo dal však získati se k míru, celkem za podmínek dosavadních.

Osobnost a povaha Ferdinanda II.

Císař Ferdinand II., jenž zvítězil, potrestal tak těžce své hlavní protivníky, byl povahou svou opakem ukrutníka. Nebyl zvlášť nadán, ale jeho pevná víra plnila i jej důvěrou v budoucnost i v situacích povážlivých. Nestaral se mnoho o státní záležitosti, jež ovládli cele jeho důvěrníci političtí i duchovní, z těchto zejména zpovědníci jesuité. Nejraději hověl lovu a jiným zábavám, vydávaje peníze nešetrně a neznaje míry v rozdělení statků a vyznamenání těm, jimž důvěřoval. Za takových okolností vnikl, zejména do finanční správy, veliký nepořádek a mnozí z těch, jimž dostalo se neobmezené důvěry panovníkovy a s ní moci v starší době neslýchané, zneužívali ji bezohledně. Jen tím lze vysvětliti kariéru i konec Albrechta z Valdštejna.

Zlořády v správě finanční.

5. Ostatek války třicetileté (1624—1648).

Zápas s odbojem stavů v zemích habsburských a vojna o země falcké byly pouze prvním jednáním v tragedii války třicetileté. R. 1624 Vystoupení Francie a Anglie. vystupují proti císaři Francie a Anglie; oba státy ponoukají Hollandsko, Dánsko, Švédsko a Bethlena k nové válce; záminkou je jim ještě ochrana náboženské svobody v Německu, skutečným podnětem rozličné cíle politické. V boj dal se nejdříve Kristián IV. Dánský (1625).

Albrecht z Valdštejna.

V té nesnázi nabídl se císaři plukovník jeho Albrecht z Valdštejna, že mu postaví z vlastních prostředků armádu aspoň 20.000 mužů. Bylo v té době obyčejem, že zámožní důstojníci zverbovali pluk vojska na náklad vlastní (aby potom účet předložili panovníku); Valdštejn to chtěl provést ve velkých rozměrech. Valdštejn pocházel z chudší linie rozvětveného staročeského rodu, v mládí přestoupil k víře katolické, vyznamenal se záhy mezi plukovníky císařskými, a sňatkem a obratnými spekulacemi v době českých konfiskací shromáždil v rukou svých vkrátce veliké statky v Podkrkonoší, jejichž jádrem byla konfiskovaná panství rodu Smiřických ze Smiřic. Povýšen byv r. 1623 na knížete z Fridlandu, počal državu svou organisovati jako zvláštní lenní knížectví české, jehož hlavním městem byl Jičín. Císař nabídku jeho přijal, jmenoval jej velitelem nové armády a povýšil jej na vévodu fridlandského.

Knížectví fridlandské.

Válka dánská (1625 až 1629).

Ve válce dánské (1625—1629) vskutku větší úloha připadla Tillymu, jenž stál v čele vojska ligy; Valdštejn se zasloužil o porážku sboru Mansfeldova, udržovaného Anglií a Francií, u Dessavy (1626); spojení jeho s Bethlenem v Uhrách však zabránilo nedovedl. Válka v Uhrách ukončena zas smírem s Bethlenem a smrtí Mansfeldovou. Valdštejnova strategie i návrhy politické jakož i napiatý poměr jeho k Tillymu a vévodovi bavorskému budily sic již tenkrát veliké

pochybnosti, ale vévoda získal císaře znovu plánem postavení vojska ještě většího, jež hrůzou svou mělo založiti pevně moc císařskou i v říši. Valdštejn shromáždil přes 50.000 mužů, s nimiž (spolu s Tillym) dokončil šťastně válku dánskou. Náhradou za výdaje dostal vévodství meklenburské a knížectví zaháňské. Armády, jež byla neštěstím kraje, v němž se objevila, však nerozpustil, osnuje další podniky válečné. Vše to roztrpčovalo jak říšská knížata katolická, tak protestantská. Panovníci protestantští měli beztoho po vydání restitucního ediktu (1629) ztratiti všechna zboží církevní po r. 1555 zabraná a vůbec obávali se o své svobody náboženské.

Zesílení
armády
císařské.

Restituční
edikt
(1629).

Válka švédská (1630—1635). Zrádné plány Valdštejnovy.

Proto císař na sněmu řízenském (1630) na naléhání stavů říšských Valdštejna generalátu zbavil. Chorobně popudlivou a domýšlivou povahu vévodovu naplnilo to myšlenkou odvety. V tom vstoupil na bojiště mladý král švédský Gustav Adolf, spojil se s kurfiřty braniborským a saským a v září 1631 porazil Tillyho u Breitenfelda. Císař nemaje vojska k obraně svých zemí žádal Valdštejna, aby se ujal velitelství znovu. Valdštejn byl se však již dal v tajná jednání s Gustavem Adolfem a vůdcem emigrace hr. Thurnem o povstání proti císaři. Když však v list. 1631 Sasové, vedení Arnimem, vpadli do Čech a zmocnili se bezbranné Prahy (se Sasy vrátilo se i mnoho emigrantů, obnovujíc staré řády a uzavírajíc se v své statky), vstoupil Valdštejn opětovně do služeb císařských. Emigraci ujišťoval, že tím způsobem bude moci snáze provést své plány odvetné. Postaviv novou armádu, vytiskl Sasy na jaře r. 1632 z Čech, ale na podzim byl v bitvě u Lützena od Švédů poražen. Gustav Adolf ztratil ve vítězné bitvě život.

Sesazení
Valdštejna.

Vítězství
Gustava
Adolfa.

Vpád Sasů
do Čech
(1631).

Valdštejn
znovu
generálem.

Bitva u
Lützena
(1632).

Řízení politiky a války švédské v říši ujal se kancléř Oxenstierna. Na jaře r. 1633 vydal se Valdštejn s hlavní armádou proti nepříteli do Slez. Ač byl ve značné převaze, učinil příměří a dal se v zrádné jednání s nepřítelem, jehož vedoucí myšlenkou byl jednou plán, spojití se se Sasy a Branibory a donutiti císaře k míru, jímž by v říši i zemích českých byl obnoven stav z r. 1618, jindy pak plán, s pomocí Švédů a Francie vyvrátiti panství císařské vůbec; v tom případě mělo se Valdštejnovi dostati české koruny. Hlavními důvěrníky v jednáních byli mu generál jeho, bohatý pán český, hr. Adam Trčka, z emigrace pak hr. Vilém Kinský a hr. Thurn. V rozhodné chvíli neměl však vévoda odvahy provésti, co sliboval; na jeho soudnost působila nepříznivě i nemoc i pověry astrologické. Tím podvrátil důvěru k sobě u nepříteli a záhadnou nečinností svou a záštiplným jednáním k Maxmiliánu Bavorskému i důvěru u dvora. Ke krisi

Zrádná
jednání
slezská.

Důvěrníci
Valdštej-
novi.

Napětí mezi dvorem a Valdštejnem. došlo však až na sklonku r. 1633, kdy Švédové zmocnili se Řezna, brány to k zemím rakouským, a kdy vévoda bezodkladně dobytí pevnosti odmítl. V lednu 1634 v ležení v Plzni vyžádal si zápis věrnosti svých důstojníků, namířený proti císaři, a obnovil znovu zrádná vyjednávání s emigrací, Arnimem, Oxenstiernou a Francií. Císař, jemuž generál Piccolomini prozradil dalekosáhlé cíle spiknutí Valdštejnova, vydal rozkaz, vévodu buď zajmouti buď zabít. Dne 25. února byl Valdštejn v Chebu zavražděn spolu s předními důvěrníky svými, Trčkou, Kinským a maršálkem Illovem. Statky zabitých a přátel jejich, jež měly hodnotu na 200 mil. korun, byly zkonfiskovány a rozděleny odměnou věrným generálům a jiným osobám. Teprv touto konfiskací došla se značná část české půdy do rukou cizinců, Vlachů, Valonů, Irčanů a Němců; nejsmělejší naděje emigrace byly zmařeny.

Smrt Valdštejnova (1634).
Nové konfiskace.

Mír. pražský (1635).

Ferdinand III. (1637—1657).

Zásady saské politiky.

Mír pražský (1635). Když odstraněn byl Valdštejn, postaven byl v čelo armády syn císařův **Ferdinand III.**, korunovaný již za krále českého. Ten r. 1637 po smrti otcově ujal se vlády v státech jeho i v říši (1637—1657). Ferdinand porazil Švédy u **Nördlink** (1634). **To** přimělo kurfiřta saského (a později jiné stavy říšské), že učinil s císařem mír v Praze (1635). Sasko bylo se beztoho jen z nutnosti přidalo k Švédům, nepřejíc si ani přílišného zeslabení moci císařské; proto také hlavní politik saský, **Arnim**, choval se obmyslně k revolučním návrhům Valdštejnovým. Mírem dosáhly Sasy mimo jiné obojí **Lužice** jakožto léna českého a odvolání nebo odložení restitučního ediktu.

Válka se Švédy a Francií.

Banér a Torstenson.

Bitva u Jankova (1645).

Jiří Rákóczy (1631—1648).

Válka švédskofrancouzská (1635—1648). Ale Švédové, podporováni **Francií**, která nyní vystoupila přímo na bojiště, ve válce neustali a dovedli ještě po 12 let vrhati nové a nové armády proti císaři. Otázky náboženské při tom ustoupily cele do pozadí; šlo již jen o dobytí větších nebo menších částí říše. Země české za této švédské války trpěly opět nevýslovně. R. 1639 a 1641 ovládl velkou část Čech švédský generál hr. **Banér**, potom opětovně zaplavil Čechy a Moravu nástupce jeho **Torstenson**. R. 1645 porazil **Torstenson** u **Jankova** císařské vojsko na hlavu; potom vtrhl do Rakous a na Moravu, kde měl se s ním spojit **Jiří Rákóczy**, kníže sedmihradský. Kníže tento stal se dva roky po smrti **Bethlenově** (1629) s podporou sultánovou pánem Sedmihrad. Již od r. 1633 vyjednával s nepřáteli císařovými, také s českou emigrací; k válce s císařem však odhodlal se teprv r. 1644—46. Ale ve chvíli rozhodné, kdy **Torstenson** marně obléhal **Brno**, učinil mír sobě výhodný. Švédům bylo sice opustiti Moravu, ale v rukou jejich zůstaly některé pevnosti moravské (na př. Olomouc) i slezské, takže cesta k vpádům do Čech a vynucování kon-

tribuci byla jim stále volna. Také v říši vedli Švédové, spojení s Francií, válku vítězně a dvakrát zaplavili země vévody bavorského. Poslední kombinovaný útok jejich platil Čechům. V létě r. 1648 zmocnil se švédský vůdce **Königsmark** překvapením Malé strany a Hradčam a brzo přitáhly dvě jiné armády švédské, aby společně udeřily na Staré a Nové město pražské, jež však bránilo se statečně. V torn došla zpráva, že konečný mír je dojedнан.

Obléhání
Prahy Švédy
(1648).

Mír vestfálský, o nějž jednáno bylo od r. 1643 v Münstru a Osnabrücku, zmenšil rakouské země venkovské o **El s a s k o s B r e i s a c h e m**, jež bylo postoupeno Francii. Ostatek se zemí našich netýkal, leč že dovršil úplnou nezávislost říšských knížat na císaři; zejména nesplnil naději české emigrace, jež byla hojně zastoupena v švédských vojscích a doufala v amnestii a dovození k návratu do vlasti. **K o m e n s k ý** marně zapřisahal kancléře Oxenstiernu, aby v míru protestantských Čechů neopouštěl. Švédské posádky opustily země naše teprve v l. 1649 až 1650; v červenci 1650 zpíváno po kostelích *Te Deum* za skončení hrozných vojn. Byla to smutná oslava; země české, jež byly válkou a emigrací nejvíc postiženy, byly hospodářsky zničeny. V Čechách na př. klesl počet obyvatelstva s dvou milionů, jež byly v zemi před válkou, asi na polovic a skoro třetina gruntů městských a vesnických ležela ladem, opuštěna hospodáři. Ale hned po r. 1650 počala se znovu prováděti **pro t i r e f o r m a c e**, během války zanedbaná, jež počet sedláků, uprchlých do ciziny, ještě rozmnožila. Politické naděje emigrace, rozptýlené v cizině, odumíraly, s nimi znenáhla i české vědomí její. Slavný reformátor školský a náboženský filosof **K o m e n s k ý** († 1671), poslední biskup Jednoty bratrské, dal nezbytnému loučení emigrace se starými Čechami dojemný výraz ve svém »Kšaftu umírající matky. Jednoty bratrské«.

Mír vest-
fálský (1648).

Zmar naději
exulant-
ských.

Oslava
vítězství.

Hospodář-
ská zkáza
zemí.

Opětná
proti-
reformace.

Loučení se
Komen-
ského.

6. Od války třicetileté do vymření rodu habsburského.

Nástupcem **Ferdinanda III.** měl býti syn jeho **Ferdinand IV.**, korunovaný již král v Čechách a v Uhrách. Zemřel však r. 1654; králem českým a uherským a pak i císařem stal se mladší bratr jeho **Leopold I.** (1657—1705), vychovaný původně k stavu duchovnímu. Byl to panovník dosti vzdělaný a bystrý, jehož hlavní láskou byla vlašská hudba a divadlo, ale věnoval se horlivě i záležitostem vládním a dovedl si býti sám prvním ministrem. Jeho starší syn **Josef I.** (1705—1711) vzbuzoval svým nadáním a odhodlaností k pronikavým reformám veliké naděje. Bohužel zemřel předčasně. Mladší bratr jeho **Karel VI.**, jako král český **Karel II.** (1711—1740), jenž po něm nastoupil, ponechal otěže vlády převahou v rukou svých rádců, což mělo za následek značné ne-

Ferdi-
nand IV.

Leopold I.
(1657 až
1705).

Josef I.
(1705 až
1711).

Karel VI.
(1711 až
1740).

pořádky ve správě států jeho. Společenským jazykem dvora byla stále převahou vlašтина; za Karla VI. vstoupily v popředí španělské sympatie jeho. Při směru protireformačním setrváváno bylo vytrvale, ač již nikoliv beze všeho zření k hospodářským důsledkům jeho, jako tomu bylo dříve. Vnější dějiny států rakouských nabývají v letech 1657—1740 téhož rázu jako v době předbělohorské: naplněny jsou jednak válkami s Turky a uherskými povstanci, jednak zápasem se starým nepřítelem na západě, Francií.

Válka
s Turky
(1663 až
1664).

Válka turecká (1663—1664). Hlavní příčinou válek tureckých v době Leopoldově byly spory o Sedmihradsko. Tam byl r. 1648 zemřel Jiří Rákóczy. Syn jeho Jiří II., jenž byl po několika letech sultánem sesazen, zahynul v boji s Turky. Zanechal syna Františka, jenž za statky v Uhrách postoupil císaři celého Zátisi. Ale Sedmihrady vyrvali mu Turci a dosadili tu konečně na trůn Michala Apaffyho. R. 1663, vtrhli Turci s velkou armádou do Uher, zmocnili se části Slovenska a pronikli až na Moravu. Vojsko císařské, jež zesílilo bylo i pomocí francouzskou, dobylo proti nim většího úspěchu u sv. Gottharda; mír, smlouvený téhož roku (1664) ve Vašváru, zabezpečil však Turkům část jejich posledních výbojů.

Mír
vašvářský
(1664).

Obavy
magnátů
zemí
uherských.

Povstání v Uhrách a druhá válka turecká. Přední protestantští magnáti uherští i katolíci chorvatští se obávali, že dvůr bude chtít po skončení války třicetileté zkrátiti svobody Uher podobně jako v zemích českých. Slabost moci císařské, prokázaná ve válce poslední, dodala jim odvahy k plánům o povstání, jehož cílem bylo proměnit i zbytek Uher císaře poslušný v několik vasalských států tureckých. O plánech těch vyjednávali palatin Vesselényi, chorvatský bán Petr Zrinský, mladý František Rákóczy a jiní, mezi nimi magnát chorvatský Frankopan a štyrský zámožný šlechtík Tattenbach. Císař byl záhy o věci zpraven a zprvu vinníkům odpustil, ale když v snahách svých neustali, dal je zatknouti a odsouditi na smrt (1671). Jen Rákóczy obdržel milost. Plného vítězství svého mínila vláda užiti k zesílení moci královské a obmezení náboženské svobody v zemi, a to podobnými prostředky jako v Čechách po Bílé Hoře. To však teprv vzbudilo povstání hr. Emericha Tökölyho v sev. Uhrách, podporovaného Francií, a vedlo konečně k nové válce turecké. R. 1683 velký vezír Kara Mustafa přitřhl až k Vídni, již oblehl. Město, hájené Rüdigerem ze Starhemberka a Zdeňkem Kaplířem ze Sulevic, udrželo se dotud, dokud nepřipravili se císařští k bitvě. Velel jim vévoda Karel Lotrinský, s ním spojil se polský král Jan Sobieski. Dne 12. září byli Turci před hradbami vídeňskými na hlavu poraženi.

Plány
na povstání.

Ztrestání
jich.

Povstání
Tökölyho.

Turci
před Vídni.

Porážka
jejich
(1683).

Dobytí Uher (1683—1699). Odtud počíná se v tureckých válkách obrát císari příznivý. Ještě r. 1683 dobyto Ostřihoma a r. 1686 zmocnil se konečně Karel Lotrinský Budína. Tím pašalik budínský byl vyvrácen. V Sedmihradech byl Michal Apaffy donucen uznati svrchovanost krále uherského, Tököly byl ze země vyhnán a čelní stoupenci jeho potrestáni na hrdle. Na sněmu v Prešpurce r. 1687 musili stavové uherští uznati dědičnost rodu habsburského v Uhrách po meči a vzdáti se i jiných svobod svých. Tím zvítězila moc královská nad stavy i v Uhrách; i svoboda náboženská byla poněkud omezena. Vítězství císařovo utvrzeno bylo dalšími úspěchy jeho vojsk, jež dobyla i srbského Bělehradu a pronikala dále na Balkán. Turkům se sic podařilo dobytí Bělehradu zpět, též v Uhrách nabyli nových úspěchů, ale r. 1697 způsobil jim rozhodnou porážku nový, výtečný velitel vojsk císařských, princ Eugen Savojský (původu francouzského), u Zenty na Tise. Sedmihrad, kde Michal II. Apaffy byl donucen vzdáti se panství, tou dobou patřily již císaři. V míru karloveckém, vyjednaném kancléřem českým hr. Oldřichem Kinským (1699), vzdali se Turci celých Uher i s Chorvatskem kromě banátu Temešského.

Dobytí největší části Uher.

Pokoření Uhrů (třetí fáze v státopr. vývoji říše).

Vítězství Eugena.

Mír karlovecký (1699).

V letech 1689—91 přistěhovalo se na 36.000 rodin srbských, vedených Jiřím Brankovičem a patriarchou Arseniem Crnojevičem a několika biskupy, ze Srbska do východní Slavonie a do uherské Báčky. Vláda vídeňská zaručila jim rozsáhlou samosprávu náboženskou i politickou a hájila jich proti nepřizní županů a biskupů uherských. Sídlo patriarchy bylo v Karlovcích. Srbové byli pravoslavní, nesjednocení s katolickou církví.

Usazení Srbů v již. Uhrách a Slavonii.

Války s Francií. Dokonalé vítězství Leopoldovo v Uhrách zdrželo se proto, že císaři bylo současně vésti války s Francií. S počátku, když Ludvík XIV. počal svou výbojnou politiku proti Belgii (1667), byl Leopold nakloněn dohodě s Francií. Dohoda měla vztahovati se i na příští dělení upadající říše španělské. V tom směru, Francii přátelským, působil u dvora zejména ministr císařův Václav Euseb kn. z Lobkovic. Po jeho pádu (1673) vystoupil císař v spolku s Anglií a Holandskem opětovně na obranu říše proti Francii, rozšiřující panství své k Rýnu; ale Ludvík XIV. svých výbojů celkem uhájil. Když však r. 1700 vymřel ve Španělských Karlem II. rod habsburský a Ludvík XIV. i Leopold domáhali se dědictví jeho, vzplanula válka znovu (válka o dědictví španělské). Karel II. říši svou odkázal vnuku Ludvíkovu, Filipovi z Anjou; Leopold uznal za krále španělského svého mladšího syna Karla.

Poměr k Francii.

Václ. kn. z Lobkovic.

Vyměnění Habsburků španělských.

Boj o dědictví španělské vyvinul se ve válku evropskou. S císařem se spojily opětovně Anglie a Holandsko, s Francií Bavorsko a František Rákóczy, který vznítit v Uhrách po-

Válka o dědictví španělské (1701 až 1714).

- vstání. Čím déle však válka trvala, tím rozhodnějších vítězství dobyvala vojska císařova a spojenců jeho, vedená skvěle Eugenem Savojským a vév. z Marlborough. Po vítězství u Hochstädtu (1704) obsazeny Bavorsko, r. 1706 opanována sev. Itálie, vítězeno i v Belgii, také Rákóczy byl pokořen (1711); jen v Španělsku samých byl Karel v nevýhodě proti Filipovi. Když však Josef I. zemřel (1711) a bratr jeho Karel měl spojití v rukou svých říši španělskou i rakouské země dědičné a založiti tak velmoc evropskou, učinily Anglie a Hollandsko v Utrechtu s Francií mír (1713), jímž vlastní Španěly přiznaly Filipovi V. Na tom základě i Karel VI. mírem v Rastattu (1714) válku s Francií ukončil. Domu rakouskému dostalo se tak Belgie, Milánska, Neapolska a Sardinska a r. 1720, když Karel VI. uznal Filipa za krále španělského, i Sicílie. Sardinie byla postoupena Savojsku. V té době monarchie rakouská nabyla rozsahu největšího. Ale když r. 1733 rozpoutala se válka o trůn polský a Karel proto octl se zas v boji s Francií a Španělskem, v boji nešťastně vedeném, byl mírem vídeňským (1735) donucen postoupiti Neapolska a Sicílie mladšímu synu krále španělského. Nastávajícímu zeti Karla VI. Františkovi dostalo se Toskánska náhradou za Lotrinsko.
- Prvá válka turecká (1716-1718).** **Války Karla VI. s Turky.** Také s Turky bylo Karlu VI. válečiti. Ve válce první porazil Eugen Savojský Turky u Petrovaradína (1716) a dobyl Bělehradu. Mírem v Požarevci (1718) vzdalo se Turecko i Temešského banátu, severní části Bosny, části Srbska s Bělehradem a záp. části Malé Valachie. Byla to doba největšího úspěchu zbraní našich v těch končinách.
- Druhá válka (1737-1739).** Druhou válku vedl s Turky císař jako spojenec Ruska v l. 1737—1739. Ale Eugen Savojský byl již mrtev († 1736) a nástupci jeho vedli vojnu nešťastně.
- Mír bělehradský (1739).** Mírem bělehradským vzdal se Karel VI. všeho, co získáno v Požarevci, kromě Temešského banátu.
- Pragmatická sankce.** Karel VI. neměl mužského potomka, nýbrž pouze dcery. V Čechách bylo dědičné právo dcery jeho zákonně stanoveno, nikoli však v Uhrách; proto měl císař za nutné, aby otázku následnickou upravil pro všechny země své jednotně. R. 1713 vydal z vlastní moci panovnické t. zv. pragmatickou sankci, t. j. zákon, jenž ustanovoval, že země habsburské mají po věčné časy býti državou nedílnou a děditi se v mužském potomstvu rodu habsburského podle práva prvorozenství; kdyby mužských potomků nebylo, děditi je mají dcery jeho a potomci jejich podle téhož pořádku prvorozenství; dále po vymření jejich dcery Josefa I. a potomstvo jejich. Zákonem tímto, jehož uznání
- Pragmatická sankce (1713).** Uznání její cizinou i stavy.

od interessovaných mocností cizích vykupoval Karel VI. velkými obětmi a k němuž svolili v l. 1720—1725 stavové všech dědičných zemí rakouských (stavové zemí koruny české r. 1720), dostalo se státní jednotě zemí habsburských, sic již skutečně trvajících, ale zákonem dosud nestanovené, z á k l a d u právního. Pragmatická sankce je tedy dalším důležitým údobím ve vývoji našich zemí v jednotný stát. Státní samostatnosti jednotlivých států habsburských nedotýkala se pragmatická sankce nikterak; zásadou její je jednotu celku a samostatnost částí říše.

Čtvrtá fáze
v státopr.
vývoji říše.

7. Poměry vnitřní v době renaissanční a protireformační.

Na poměry hospodářské a společenské v této době mělo rozhodný vliv, že šlechta oddala se činnosti hospodářské. Počala rozmnožovati dvory, stavěti rybníky, ovčiny a pivovary; chtěla vydělávati a bohatnouti. Příčina tkvěla jednak v duchu doby, hledícím si víc zisku hmotného i požitku tělesného. Šlechtic netoužil již po slávě rytířské; platil raději berni, než by osobně táhl do boje. Hlavní však bylo, že renta z poddanských statků, z níž gruntovní pán namnoze dříve žil, pro stálé a stálé klesání kupní hodnoty peněz nyní nestačovala. Měla-li kopa grošů čes. za Karla IV. hodnotu asi 140—150 K, měla kol r. 1500 již jen 60—70 K, kol r. 1700 25—26 K. Ztrátu tak značnou mohl šlechtic uhraditi jen rozumným zvětšením vlastního hospodářství, tím spíše, že jak klesala cena peněz, tak rostla cena obilí a dobytka. Majitelům panství dobře zřízených dařilo se lépe, ano výtěžky lákaly je rozšiřovati statky a zaokrouhlovati je; oběti této expanse velkostatku byly drobné statky vladyské a svobodnické, jež nemohly se zaříditi na agrární velkovýrobu a hojně prodávány byly větším sousedům.

Rozmach
panské
výroby
agrární.

Znehodno-
cení renty
z rustikálu.

Následky
toho.

Poddaným s e d l á k ů m, jejichž nezměnitelná roční renta, odváděná pánu, v hodnotě své klesala, vedlo se lépe; vrchnosti také se namnoze vzdaly v 15.—16. st. nápadů z odúmrtí a pokut soudních. Ale na druhé straně vedlo se jim hůře, neboť pán hledal náhrady za úbytek renty v přimnožování robot a v dokonalejším ovládnutí svých poddaných. Pán omezoval volnou stěhovavost jejich, vyhrazoval si svolení k sňatku a k učení řemeslu, nebo podle vzoru severoněmeckého žádal od selských dětí služby ve svých dvorech po určitou dobu. Snažil se vůbec zdržeti na panství co možná nejvíc osob poddanských, aby měl laciné síly pracovní. Celkem však vedlo se poddaným v 16. st. ještě dobře, a rostoucí výnos hospodářský, souvisící také s přibýváním obyvatelstva, byl i jim k dobru. Hospodářské mohutnění venkova přišlo vhod i městům, z nichž mnohá vládla velkostatky; ostatek velký obchodu a s ním hospodářský význam měst byl na rozdíl od stol. 13—14. v úpadku. To souviselo s tím, že země naše čím dál víc odcizovaly se velkému ob-

Hmotné
prospěchy
sedláků

a obmezo-
vání práv
jejich.

Úpadek
obchodu
a měst.

chodu mezinárodnímu, jež strhli na sebe Španělé, Portugalci, později pak Hollandané, Angličané a Francouzi. Doby, kdy křížila se v našich zemích velká obchodní spojení z Itálie k Baltu a z Cařihradu k moři Severnímu, byly ty tam. Také bohatství českých dolů stříbrných bylo již vyčerpáno; v 16. st. však ještě hojně stříbra vydal Jáchymov.

Vývoj po- Změny po válce třicetileté dovršily vývoj právě nazna-
bělohorský. čený. Od doby Rudolfa II. do Ferdinanda II. mnoho rodin rytířských

Vzrůst
stavu
panského.

povýšeno bylo do stavu vyššího a revoluce majetková po Bílé Hoře do-
volila budovati latifundia v míře neobyčejné. Mnoho rytířů ochuzeno
bylo konfiskacemi, mnoho opustilo pro náboženství zemi. Po válce vi-
díme, že stav panský drží na 60% vsí půdy poddanské v Čechách
(král 4%, duchovní 12%); stav rytířský má jen 10%. V pol.
16. stol. odhadován byl majetek rytířstva výše než panstva a ještě
r. 1615 platila půda rytířská 27% daní (panská 37%), města 23%. Vál-
kou třicetiletou byl svobodný stav městský zničen tak, že mohl
k berním zemským přispívat jen 13%. Vylidnění země po válce, úpadek
všech živností a těžké kontribuce způsobily potom, že města ze zkázy
své se nevzpamatovala, nýbrž klesala ještě hloub, a to až do pol. 18. st.

Veliké
oslabení
rytířstva
a měst.

Zbídačení
sedláků
a příčiny
jeho.

Neméně osudné byly následky války pro sedláka. Aristokra-
tická kultura protireformační přála mocným a silným; v poddaném vi-
děla nejraději (v duchu práva římského) nevolníka, v českém poddaném
pak namnoze kacíře a rebela. Vylidněním země ubylo podstatně pra-
covních sil, ale panských dvorů přibývalo, neboť vrchnosti vzdělávaly je
tu a tam z pustých vsí a gruntů selských, ležících ladem. Proto ně-
které vrchnosti počaly rozmnožovati roboty měrou v zemi dříve ne-
slychanou a i jinak vydírali poddaného. I v úředních projevech starý

»Leibeigen-
schaft«.

právní poměr »člověčenství«, jehož smyslu již doba nerozuměla, vy-
kládán byl, třebaš neprávem, jako »Leibeigenschaft«, t. j. nevolnictví.
R. 1680 vypuklo v severních Čechách selské povstání, jež sic bylo
brzo pokořeno, ale mělo v zápětí prvý robotní patent, který do-
voloval vrchnostem žádati od poddaného nanejvýše tři dni roboty týdně.
Podobný patent vydán později r. 1717 a r. 1738. Na mnohých panstvích,
kde bylo robot méně než tři dni v týdnu, byly robotní patenty neštěstím
poddaného (zejména nejasný patent poslední). Neboť vrchnost zvýšila
roboty na maximum patenty dovolené, jež po r. 1738 dopouštělo v době
nutné potřeby i šestidenní robotu v týdnu. Přes to na většině panství

Robotní
patenty.

Nesnesitelné
kontribuce.

i v té době by byly poměry pro sedláka snesitelné, kdyby nebylo přibý-
valo hrozných kontribucí, jež svalovány byly většinou na bedra
poddaného a jež jej hospodářsky, zejména za Karla VI., ničily nejvíce.
V celku poddaný český, ač právní základy příznivého postavení jeho
změněny nebyly, odváděl konečně z výtěžku svého polovici státu, polovi-

ci vrchnosti (kromě něco mála faráři); statek jeho, obyčejně zadlužený, zaručoval mu při tom s nouzí holé živobyti.

Rostoucí bohatství dovolovalo velké šlechtě, která od doby Ferdinanda II. nabyla hojně titulů hraběcích a knížecích, zaříditi život svůj podle požadavků nové kultury, jež chtěla lesku a nádheře a učila vybranějším požitkům. Staré hrady rytířské na skalách pustly; páni jali si stavěti pohodlné zámky renaissanční (na př. Litomyšl, Opočno, Bučovice), v 17. st. pak monumentální paláce barokové, jimiž naplnili zejména sídelní město Prahu (menší měrou Vídeň); tak i v městech počala udávati tón šlechta. U zámků zakládány umělé zahrady, v lesích zřizovány obory pro zvěř, dvory panstva rostly počtem osob i služebnictva. Záliba velmožů obracela se nejdřív k sbírání kuriosit a k hračkám alchymickým, ale později (v 17. stol.) větší měrou ke krásnému umění, zejména malířství, hudbě a divadlu. V té době vznikly cenné galerie naší šlechty (na př. černínská); v té době byl bohatý šlechtic především kavalírem; společenským jazykem jeho byla vlastina, kraj byl vlašský, jako byl v 16. stol. španělský. Lesk a nádhra největší rozvíjela se však u dvora císařského, jenž živil bez počtu hodnostů a zřízcenců. Náklad na dvůr pohlcovav v l. 1620—1740 asi desátý díl, ba i více všech státních příjmů a přispěl především k vzrůstu Vídně, která však ještě počtem obyvatel zůstávala za Prahou. Proniknutí přední šlechty našich zemí jednou kulturou, jejím jazykem a jedním náboženstvím a touha její přiblížiti se k lesku a darům dvora založily především ve vládnoucí vrstvě společenské vědomí o jednotě monarchie.

Bohatství
a život
šlechty.

Kulturní
záliby
šlechty.

Kavalírství.

Lesk dvora.

Rozvoj
Vidně.

Stavovské zřízení států našich trvalo po celou tuto dobu. V době předbělohorské ovšem sněm český měl váhu velikou, ale převa-
ha moci i tenkrát náležela králi, jak prozrazuje na př. dlouholetá
bezvýslednost snah stavovských o svobodu náboženskou. Po Bílé Hoře
vůle panovníkova má váhu rozhodující, jsouc spíš formálně než sku-
tečně obmezována platnými ústavami stavovskými, jež ponechávaly
stavům hlavní obory správy zemské a důležité právo svolovati
králi berně. Před Bílou Horou mezi stavy mnoho vážili rytíři a
města; po Bílé Hoře vládne vlastně stav panský; za Leopolda a
Karla VI. ani stav duchovní (k oposici nejvíc náchylný) nemá mnoho
vlivu. Sněmy stavovské scházejí se v zemích českých a rakou-
ských v době pobělohorské každoročně, v Čechách zasedají skoro celý
rok; jednání jejich týká se především povolení berní, ale vztahuje se
čím dál tím více na všechny obory státního života vnitřního, a to také
v rozličných stálých komisích, na př. vojenské, katastrální, náboženské
a j. V době, kdy sněm nezasedá, povolují v Čechách pilné požadavky
královny sjezdy stavovské, svolávané nejv. purkrabím, jichž účastní
se přední ze stavů, v hlavním městě bydlící; snesení jejich ratifikuje
nejbližší sněm řádný. Krajské sjezdy v českých zemích od války třiceti-
leté přestaly cele. Pro dozor k berní správě vyvíjejí se v zemích stále
výbory zemské; v zemích rakouských byly od doby Maxmiliá-

Poměr moci
stavovské
a královské.

Význam
sněmů sta-
vovských.

Sjezdy
stavovské.

Výbory
zemské.

- na I.; v zemích českých nahrazovali je v době předbělohorské nejvyšší úředníci zemští. Při tom v podstatě zůstalo i později, třebaž úředníci zemští byli od r. 1627 přísahou zavázáni jen králi. Zvláštní z e m s k ý v ý b o r, jehož kompetence byla však nepatrná, vznikl v Čechách teprve r. 1714 (na Moravě již 1686); předsedal mu nejvyšší purkrabí. Města v něm (jako v jiných komisích sněmovních) byla zastoupena stejnou měrou jako jiné stavy. Toho, kromě Hor. Rakous, v ostatních zemích nebylo. Ale i v Čechách byla města zastupována vlastně jen městy Pražskými; účast ostatních měst v sněmování byla cele passivní.
- Berně.** **V příjmech panovnických** rozhodné důležitosti nabyly **berně**. V Čechách (v jiných zemích byly poměry podobné) vybírány byly v 14.—15. st. jen občas; pravidlem žádal se díl poddanského úroku placeného vrchnostem. V době habsburské je berně skoro každoroční; s počátku vybírá se podle odhadu jmění — r. 1529 přiznali všichni Čechové jmění na 10 mil. kop č. (asi 500 mil. K), v čemž byla $\frac{1}{8}$ jmění poddanského —; od sklonku 16. st. podle počtu ose-
 d l ý c h na panstvích a v městech. Za jednoho celého osedlého neboli za berní »osedlost« kladen byl od války 30leté zpravidla normální statek lánový. Daň z těchto »usedlostí« (na Moravě říkalo se jim »lány«, v zemích alpských »Gülten«, v Uhrách »porty«) trvala v Čechách až do r. 1792; v jiných zemích do 1. pol. 19. st. V době předbělohorské byla daň poddaného, pro nízký odhad majetku jeho, celkem neveliká; víc stíženy jí byly vrchnosti. Ale s dobou protireformační vítězila a po válce třicetileté se cele uplatnila zásada, že všechnu kontribuci má nésti poddaný sám a pán že přispívá jen v mimořádných případech. Jak nelitostně od té doby bylo berní břímě poddaného stupňováno, zřejmo z toho, že celý sedlák český platil r. 1655 ročně 8 zl. rýn. (asi 96 K) kontribuce, za Karla VI. však již na 40 zl. (440 K), vedle břemen naturálních. Kontribuce poddanská zvala se *ordinarium militare*; od konce 17. st. zvykly si vrchnosti odváděti zvláštní daň panskou, mnohem nižší, jež slula *extraordinarium*.
- Daň panská.** Vedle kontribuce řádné byly občas daně mimořádné, na př. sbírky turecké, daně z jmění, z hlav, od konce 17. st. i velké příspěvky na stavění rekrutů a koní vojenských; břemena tato někdy vydala tolik, co kontribuce vlastní; i jimi byly vrchnosti postiženy jen menším dílem. Výše až neuvěřitelné dosáhly kontribuce vynucované za války třicetileté vojsky našimi i cizími. Vedle daní královských vybírali stavové i menší daně na zemská vydání, zvané *domesticum* (později fond domestikální).
- Domes-
ticum.** Císař neměl z říše německé důchodů skoro žádných, ale postavení jeho jako císaře i zájmy rodové zaplétaly ho do těžkých válek evropských, nemluvě o stálých válkách v Uhřích — všechny ohromné náklady s tím spojené

Zastoupení
měst.

Základy
bernictví
českého
v 16.—18.
století.

Osedlost
berní.

Svalení
berní na
poddané.

Vzrůst
berní 1655
až 1740.

Daň panská.

Daně mimo-
řádné a na-
turalní.

Domes-
ticum.

nesly v 17. stol. jen země české a rakouské. Na země české připadaly z toho tři čtvrtiny. Nejosudnější pro ně bylo, že z odvedené kontribuce skoro nic nevracelo se do země zpět. Vedle kontribucí měl král ze zemí našich velký důchod ze soli (jež stávala se znenáhla monopolem státním), z daně nápojové, cel, od 18. století i z tabáku (tyto příjmy byly většinou nezávislé na svolení stavovském), ovšem i z bohatých dolů (na př. rtuťových v Idriji v Kraňsku, měděných, stříbrných a zlatých v Uhrách), dále z komorních statků, mince, židů a j. Celkový roční příjem ze všeho v době předbělohorské dosáhl v Čechách v letech největších daní nanejvýš 1—1½ mil. zl. rýn.; za Leopolda vzrostl v zemi válkou zničené z 2 mil. až na 3·8 mil. a r. 1739 činil již skoro 8 mil. (80 mil. K). Celkový příjem státní lze odhadovati poč. 17. st. na 4 mil. zl. (kol 60 mil. K), r. 1739 na 25 mil. zl. (250 mil. K); z toho přímá berně, t. j. vojenská kontribuce, vydala asi třetinu. Správa finanční byla opatřena špatně; někdy valná část státních příjmů byla zastavena soukromníkům. Aby státu bylo umožněno snáze dosíci úvěru a dluhy spláceti, byla r. 1705 založena banka vídeňská, jež stala se konečně ústavem státním, a část důchodů komorních, zejména z Čech, převzala do vlastní správy. Důchody státní od té doby dělily se na a) vojenské kontribuce, b) důchody komorní, spravované dvorskou komorou, a c) důchody bankální, spravované bankovní deputací.

Z příjmů státních menší díl vydal se na dvůr a správu; největší část pohltily dluhy, a zejména **vojsko**. Kdežto v době předbělohorské většina armád našich záležela z kontingentů na čas postavených a opatřených přímo od stavů, vydrží se si panovník sám od války třicetileté vojsko stálé, jež zvětšuje nebo zmenšuje podle potřeby; za Leopolda dostoupilo počtu až 130.000 mužů. Byla to poměrně nemenší armáda než máme dnes, neboť po válce třicetileté měly země české i rakouské bez Uher jen 5—5½ mil. obyvatelů (před válkou snad až 7 mil.; Praha měla tehdy na 100.000, Vídeň asi polovici). Tato armáda byla také dražší než dnes, neboť mužstvo se najímalo za peníze a platy důstojnictva byly velmi vysoké; část mužstva byla jen na papíře, ale peníze na ni se vyplácely. V míru byly vojsku rozděleny byty po panstvích; kasárny vznikaly teprv za Karla VI. Stavové hospodářské potřeby armády v zemích rozličně opatrovali, začez sráželi si příslušné obnosy ze svolené kontribuce. Ostatek byly věci vojenské pod správou dvorské vojenské rady; vojsko bylo přední záležitostí všem zemím společnou.

Obchod a průmysl. V době Leopoldově a Karla VI. pronikalo živěji vědomí, že státu, chce-li na zemích dosáhnouti zvýšených daní, jest se starati o to, aby obyvatelstvu se hospodářsky vedlo dobře. Zásady merkantilistické, šířené z Francie od doby Ludvíka XIV., shledávaly záruku blahobytu v tom, koluje-li v zemi hodně peněz, čehož bylo lze dodělati se jen podporou vývozu surovin i průmyslových tovarů a ochranou domácí výroby proti zahraniční konkurenci. V smyslu tom působilo v našich zemích nabádavě několik národohospodářských od-

Podíl zemi českých ve výnosu celkovém.

Daně nepřímé a podniky státní.

Data o finančním hospodářství.

Banka vídeňská.

Vojsko v 16. a 17. stol.

Zřízení státního vojska.

Početnost armády a nákladnost její.

Merkantilismus.

- Becher a Horníck. Byli to za Leopolda I. cizozemci Becher, tvůrce prvního
 Horníck. komerčního kolegia ve Vídni, a Horníck, autor spisu »Österreich
 über alles, wenn es nur will«, v němž doporučoval, aby si státy rakouské
 vytvořily vlastní průmysl a osvobodily se od ciziny i obchodně; v Če-
 chách v podobném duchu působil sekretář české a pak dvorské komory
 Bořek († 1729). J. K. Bořek. Naléháním sněmu českého byla za Josefa I. zřízena zvl.
 Komerční kolegium, podobné dnešním obchodním komorám, ale s mocí
 kolegia. větší. Jemu podobné kolegium obnoveno pak ve Vídni a zřízeno
 i v jiných zemích. Komerční kolegia, zejména české, měla hlavní
 Nové celní řády. zásluhu o to, že vydány v zemích nové celní řády, které se s merkan-
 tilistickými zásadami víc shodovaly a zmírnily zejména starodávná, velká
 Počátky továren a nesnáze jejich. cla vývozní, a že založeno několik továren (od šlechty i cizích pod-
 nikatelů), zejména textilních, chráněných privilegiemi proti žárlivosti
 nehybných a novotám technickým se vzpírajících cechů městských. Uva-
 žováno i o zrušení celních linií mezi jednotlivými státy a zeměmi mon-
 archie, obmezena hojná mýta a cla soukromá, pomýšleno na splavnění
 Vltavy a počato se stavbou řádných silnic. Ale celkem výsledek nebyl
 Obchodní společnosti. velký, zejména pro stálé vojny a pro převahu fiskálního zájmu vlády. Ob-
 chodní společnost východoindická, již Karel VI. založil
 v Ostende, byla zrušena z důvodů politických, také východní spo-
 lečnost pro obchod s Tureckem konečně zanikla; víc znamenalo
 prohlášení Terstu a Řeky za přístavy svobodné.

- Terst a Řeka. **Úřady ústřední** trvají v podstatě ve formě, stvořené Ferdinandem I. (výše 84 a 99), jen členství v tajné radě stává se čestnou,
 ovšem ještě vzácnou hodností; s ním spojen je titul »excellenci«. Proto
 Tajná konference. za Leopolda I. funkce bývalé tajné rady přechází na tajnou kon-
 ferenci nebo užší radu tajnou. Rostoucí pravomoc mezi ústředními
 Význam dvorské komory. úřady osobuje si po Bílé Hoře dvorská komora, v níž přibývá
 od poč. 18. st. porozumění pro reformy hospodářské, ale i ducha cen-
 tralistického, neseného nechutí k autonomní správě stavovské. Ke
 dvoru povolávání jsou někdy vysláni stavů zemských, aby radili se
 o úpravu záležitostí všem zemím společných (na př. berních). Obvyklý
 Titul soustátí. titul soustátí je: dědičná království a země domu Rakouského.

- Vedle starodávných úřadů ústředních pro všechny státy monarchie
 stvořila nebo posílila doba Ferdinanda II. ústřední úřady pro jednotlivé
 skupiny státní, a to vesměs ve Vídni, kde dvůr již sídlil trvale.
 Česká dvorská kancelář. Byla to především česká dvorská kancelář, již v čele stál nej-
 vyšší dvorský kancléř krále českého (do r. 1627: království českého).
 Dvorská kancelář stala se nejvyšší politickou a soudní instancí koruny
 české, lze říci českým říšským ministerstvem. Přijímala a vyřizovala

všechna podání od stavů i od úřadů stavovských ze zemí českých králi adressedovaná a naopak expedovala do zemí českých všechna rozhodnutí královská, opatřená podpisem kancléře. Českou kanceláři (podobně jako apelačním soudem) byla jednota české koruny v době habsburské velmi posílena a správa její značně zcentralisována. Česká komora, která byla v Praze Ferdinandem I. zřízena také jako centrální finanční úřad králův pro celou korunu, ztratila vznikem komory slezské a moravského úřadu rentmistrovského toto jednotící postavení již v 16. st. V době pobělohorské byly jí některé důležité obory (sůl, daň nápojová a j.) odňaty a podřízeny dvorské komoře, takže důležitost její velmi poklesla. Preident komory byl od r. 1627 jedním z místodržících.

Státoprávní
důležitost
její.

Česká
komora.

Klesání
významu
jejího.

Ostatní
dvorské
kanceláře.

Podobně jako dvorská kancelář česká, zřízena byla i kancelář uheriská a od r. 1620 i dvorská kancelář rakouská (pro země alpské, jež dotud byly přikázány říšské dvorské kanceláři ústřední). Ale od r. 1720 byli dva dvorští kancléři rakouští, z nichž jeden staral se vlastně o zahraniční záležitosti monarchie. Ke konci 17. st., když získány Sedmihrady, vznikla i dvorská kancelář sedmihradská, za Karla VI. i nizozemská a italská.

Poměry správní. V jednotlivých královstvích a zemích byla správa skoro úplně v rukou stavů; rozdíly organisace byly podle zemí značné. V Čechách politická správa příslušela II nejvyšším úředníkům a soudcům zemským, kteří od dob Ferdinanda II. činili stálé kolegium král. místodržících, jemuž předsedal nejvyšší purkrabí. Jeden z nich, nejv. kanclér, sídlil však ve Vídni a byl vlastně všem ostatním nadřízen. Nejv. úředníci zemští zastupovali krále nezdávka již v 16. st. a byli zároveň radou jeho. Tenkrát byli jmenováni doživotně, od r. 1627 jen na 5 let. V případech, kdy příslušné soudy nezasedaly, mohli rozhodovati i o pilných záležitostech soudních. Od r. 1627 přísahali jen králi, ale pokládali se zároveň za orgány stavů. Jim podřízeni byli krajsí hejtmani (pán a rytíř v každém kraji), kdežto nejnižší instancí správy politické, soudní i berní byly jako dříve vrchnostenské úřady jednotlivých panství, event. svobodná města. Při tom nebylo rozdílu mezi rytířským statkem o jedné vesnici nebo velkým panstvím, zaujímajícím několik čtv. mil. Na větších dominiích zachovali si však sedláci jistou samosprávu soudní i civilní v soudech rychetních. Města královská stála jako dříve pod podkomořím, jenž byl jedním z místodržících. Loketská za 30leté války připojeno bylo přímo k Čechám jako nový kraj.

Stavovská
správa
v Čechách.

Místodržící.

Krajsí
hejtmani.

Dominia
a města.

Loketská.

Správa
Moravy.

Na Moravě stál v čele správy zemský hejtmán; jemu po boku nebyli však místodržící, nýbrž od r. 1636 placený úřad zeměpanský,

zvaný král. tribunálem; ten měl také pravomoc soudní. Krajští hejtmáné byli na Moravě od r. 1627 po jednom v kraji. Nejnížší instance opatřeny byly tu jako v Čechách a jako i ve všech jiných zemích.

Ústavní
a správní
organizace
Slezska.

Slezsko skládalo se asi z 20 lenních knížectví. Většina jejich měla svá knížata, menšina stála bezprostředně pod králem českým; ve všech knížectvích byla vlastní stavovská zřízení a stavovské sněmky. K organizaci zemi těchto v jednotné státní území slezské položil Matyáš Korvín. V době jeho počíná se knížecí sněm slezský (Fürstentag), jenž skládal se ze tří kurií: z kurie knížat a dvou kurií, složených ze stavů knížectví bezprostředních. Sněmu předsedal vrchní hejtmán zemský, jmenovaný králem (byl jím obyčejně biskup vratislavský jakožto kníže nisský). Ten stál také v čele král. vrchního úřadu, představeného celé zemi. Podobně jako sněm složeno bylo vrchní právo slezské (Fürstenamt), jehož význam však v době pobělohorské velmi poklesl. Za doby habsburské byly svobody knížat a stavů znenáhla omezovány a závislost země na ústředních úřadech koruny české a úřadech dvorských rostla. Pro opětovnou účast Slezanů v odboji za války zoleť nevázala se vláda majestátem z r. 1609 a od r. 1654 prováděla protireformaci horlivě. Teprv smlouvou Josefa I. s Karlem XII. (1707) navracena byla protestantům část zabraných kostelů.

Poměry
náboženské.

V zemích rakouských trvaly »vlády« a »komory« zřízené v době Maxmiliána I. ve Vídni a Inšpruku; stavové v nich měli význam podřízený; v čele správy stavovské v zemích stáli zemští hejtmáni (v Dol. Rakousích zem. maršálek). V Uhrách jako prve zastupoval krále palatin s rozsáhlou mocí svou; vedle něho byli předními úředníky judex curiae, bán chorvatský a »tavernicus« (úředník finanční). Uhry však v té době znamenaly pro celek monarchie málo, teprv když jich dobyto celých, zvýšil se jejich význam finanční, nikoliv však ještě politický. Sněmy byly svolávány v Uhrách zřídka a úřad palatina v 17. st. častěji nebýval obsazen. R. 1723 zřízena byla v Prešpurku král. rada místodržitelská (pod předsednictvím palatina), jež měla postavení podobné jako místodržící čeští.

Správní
organizace
v Uhrách.

Správa soudní byla na základech starodávných rozlišena v Čechách v soudy stavovské (větší soud zemský v Čechách a na Moravě) a soudy převahou královské (soud komorní, dvorský a soud nad apelacemi; srv. 75—77, 85). Rozlišná městská práva v Čechách byla za Rudolfa II. sjednocena v Právech Koldínových, jež po stu letech stala se závaznými i pro města moravská; usilovalo se i o srovnání práva zemského a městského a v 18. st. i o sjednocení právního zákonodárství českého a moravského v právu zemském. V zemích rakouských byly hlavními instancemi soudními již dotčené »vlády«, ve Vídni a Inšpruku; pro šlechtu pak byly prvními instancemi staré zemské soudy se zem. hejtmany nebo maršálkem v čele.

Zřízení
soudní
v Čechách.

Pokusy
osjednocení
práva.

Soudy
v zemích
rakouských.

Dějiny
mince.

V době Ferdinanda I. počal se v našich zemích ujímati nový mincovní systém: zlatý rýnský; měl 60 kr. a krejcar 6 penízů čili denárů.

Rozuměl se tím nikoliv již peníz zlatý (dukát), nýbrž stříbrný; raziti jej počal r. 1484 arcikníže Zikmund v Tyrolích. Jej napodobili od r. 1519 vlastní jáchymovských dolů, hr. Šlikové; jejich velké peníze stříbrné, jež hodnotou svou se rýnskému zlatáku přibližovaly, sluly tolarý (t. j. Joachimstaler Gulden). Tolarý byly raženy záhy i jinými knížaty, ale měly hodnotu větší než (stříbrný) zlatý rýnský o 60 krejcarech, jenž brzo stal se jen mincí početní. Tolar rovnal se do r. 1561 70 kr., později platil více; od války třicetileté do 19. st. pravidlem 90 kr., tedy $1\frac{1}{2}$ zl. r. V Čechách systém zlatový ovládl teprv po válce třicetileté; před ní počítalo se nejvíc na kopy míšeňské a české. Kopa míšeňská se kladla stále za 70 kr., kopa česká tedy za 140 kr. ($2\frac{1}{2}$ zl. r.). Groše české starého rázu se po době Ferdinanda I. již nerazily; co po r. 1619 sluje českým grošem, je vlastně tříkrejcar. Zlatý rýnský stříbrný (= 60 kr.) měl u srovnání s dnešním kupní sílu r. 1526 asi 21—22 K (kopa česká tedy asi 50 K), za Leopolda I. již jen 12 K, kolem r. 1740 asi 10 K.

Tolarý a
rýnské zlaté.

Kopy a
groše.

Poměr Čech
k říši.

Readmissee
čes. hlasu
(1708).

Postup
německého
živlu v
Čechách.

Zákon jazy-
kový
z r. 1615.

Nenáhla
germanisace
v době po-
bellohorské.

Uvolnění v poměru Čech k říši potrvало i v době habsburské. Když Maxmilián I. rozdělil Německo v 10 krajů (desátým krajem byly země rakouské), nebyla říše česká mezi kraje ty pojata; Ferdinand I. ji pak přímo jednou označil za stát od říše německé rozdílný. Teprv Josef I. uznal za prospěšné, aby byl jako kurfiřt český zastoupen na stálém říšském sněmu řezenském. Tak od r. 1708, od t. zv. readmissee českého hlasu, prodléval zvláštní král. vyslanec český při sněmu v Řezně; plat mu většinou povolovaly země koruny české.

Poměry národnostní. Styky přátelské, jež po vystoupení Lutherově vyvinuly se mezi Čechy a nekatolickými Němci, způsobily značný příliv zahraničních Němců do českých měst na severu, i do Prahy, čímž se tato více nebo méně poněmčovala. Také mezi šlechtou, zejména nižší, přibývalo německých rodin. Poměrná výnosnost zemědělství a příznivý stav sedláků lákal mnoho Němců z pohraničních hor, aby zakupovali selské statky v českém podhorí; tím způsobem zvětšilo se jazykové území německé, zejm. v Žatecku, Litoměřicku i Bolešlavsku. Vzrůstání živlu německého v zemi zdálo se tak nebezpečné, že sněm český z r. 1615 usnesl se na radikálním z á k o n ě j a z y k o v é m, jenž celkem politická práva v zemi činil závislými na znalosti češtiny. Ale zákon zůstal na papíře. Starosti náboženské měly převahu nad národními a úpadek národního cítění ve valné části společnosti přispěl především k tomu, že vzájemná nenávist stran náboženských byla silnější než zřetel na prospěch vlasti. Změny pobělohorské část německých přistěhovalců vypudily zas za hranice, ale přivodily nenáhlé poněmčování země z katolického jihu, jež podporováno bylo zejména novými gruntovními pány cizího původu, jimž k vůli r. 1627 vedle češtiny němčina stala se jazykem úředním. Část vítězné společnosti protireformační přenesla svou necht k českému kacířství i na jazyk český i národnost; hr. V. Slavata

však byl horlivým obráncem češtiny. V písemném styku úřadů zemských s dvorem nabývala převahy němčina; i na sněmích se od konce 17. st. jednalo již více německy než česky a v 18. st. i do správ velkých statků, náležejících kavalírům českého původu, vnikla namnoze němčina jako jazyk úřední. V 17. st. je však ještě život i duch šlechty českého původu přes módní vlastinu a hojný styk německo-úřední převahou český; méně ovšem v st. 18. K nenáhlému vymírání účinného vědomí národního přispěl nedostatek vši vyšší literární činnosti v jazyce českém, přivozený vypuzením rytířské a městské intelligence za hranice, válkami a bídou po nich přišlou; tóny českonárodní ozývaly se hlavně z exilia (ze spisů Stránského, Skály a Komenského); i v Čechách prudce ozvaly se ve spise jesuity Bohuslava Balbína na obranu jazyka slovanského (1672), jenž však musil zůstatí rukopisem.

Bohuslav
Balbín.

Němce zemí rakouských luterství národně posílilo, dávši jim na př. bibli v jazyce německém a založivši vědomí jednoty národní. I tu protireformace působila v smyslu opačném, a záliba ve vlastině nebo španělštině v společnosti urozené byla pokrokům národního ducha nepřívzná; po válce byl v našich zemích i německý život literární a vědecký v celku umrtven. Leibnitzův pokus z r. 1704, založiti ve Vídni akademii věd, se nezdařil. V dobytých Uhrách od poč. 18. st. usazováni byli tu a tam v pustých krajinách němečtí kolonisté.

Vlivy doby
na národní
kulturu
německou.

Probuzení
Slovinců
reformací.

Reformace probudila k životu literárnímu i jazyk slovinský. Za horlivé podpory štyrského pána Jana Ungnada pracovala v tom směru řada luteránských kazatelů slovinských: Trubar, Dalmatin, Bohorič; r. 1584 vytištěn byl překlad bible a vydána slovinská gramatika; protireformace potom snažila se Slovince získati také jejich jazykem národním; velké dílo sv. p. J. Valvasora († 1693) o vlastivědě krajské, ač vydáno německy, je prochnuto duchem slovinským. Také maďarskou literaturu stvořila teprv reformace (doklady literárního života starší doby jsou nepatrné); v roce 1590 dala Maďarům celou bibli v jejich jazyce; i tu počali katolíci brzo s protestanty závoditi (zejména arcibiskup Pázmány). Na rozdíl od zemí našich bylo 17. století v Uhrách dobou rozkvětu života literárního; v první polovici 18. století převládala zas díla psaná latinsky. Úředním jazykem v zemi byla stále latina a veřejný život byl ještě dalek, aby měl ráz pouze nebo převahou maďarský.

Valvasor.

Počátky
a rozkvět
literatury
maďarské.

Chorvaté
dalmatští.

Zrinští
a Franko-
pani.

Křižanič.

Chorvaté, žijící v příznivých poměrech pod panstvím tureckým a benátským v Dalmácii (v Dubrovníku a Splitu), stvořili si pozoruhodnou literaturu básnickou (Ivan Gundulič, † 1638, napodobitel Tassův); u Chorvatů, poslušných domu Rakouského, mezi Drávou a Sávou, počíná se práce literární s vlivy luteranismu, jenž však tu brzo ustoupil katolicství. V 17. století je činna literárně zejména rodina Zrinských (jeden bratr básní maďarsky, druhý chorvatsky) a Frankopanů. Ale jednotného vědomí chorvatského ani slovinského není; píše se rozličnými nářečím a v Chorvatsku i rozličnými písmy; zajímavé je působení vzdělaného jesuity chorvatského Křižaniče, jenž v polovici 17. století usiloval u ruských carů o spojení

všech Slovanů věrou i jazykem. Srbové, usedli v Slavonii a v jižních Uhrách, měli na svých církevních školách v Karlovcích a Novém Sadě učitele ruské, nebo studovali v Kyjevě. I Rumunů v Sedmihradech, kteří záleželi výhradně z poddaných sedláků (politickými národy v zemi byli jen Sasové, Maďari a příbuzní jim Sekelové), dotkla se reformace, což pravoslavnou církev v Multánsku přimělo, aby pečovala o náboženské knihy i v jazyku rumunském (tištěné cyrilicí). V 1. polovině 18. století mají Rumuni již kroniky, psané domácím jazykem a v duchu národním.

Srbové.

Rumuni.

Praktický a požitkářský smysl celého období byl málo přízniv **vědám**, krom snad věd přírodních. V době předbělohorské se sice knih vydávalo mnoho, zejména v Čechách, jež v tom daleko předstihly všechny země ostatní, ale překlady, kompilace a populární vzdělání obrácená k praktickým potřebám života měla v tom velkou převahu nad pracemi, v nichž by se jevila tvořivá činnost samostatného ducha. Ani živý zájem náboženský nevydal prací nadprůměrných; k výjimkám náleží bratrská redakce českého překladu bible (bible Kralická). Díla historická byla v podstatě rozvlácnými kompilacemi aktového materiálu (Slavata, Skála ze Zhoře, lat. Annales Ferdinandej hr. Khevenhüllera); university byly v úpadku. Když pak ve druhé čtvrti 17. stol. počal se jevit obrat k lepšímu a myslitelé hlubocí, jako na př. Jan Amos Komenský, velký reformátor vzdělání školského, dávali čáku utěšeného rozvoje příštího, zničily všechno hrůzy politického převratu. V době pobělohorské vědecká snaha, a to ještě skrovnou měrou, pronikala především u mnichů řádových (u nás na př. jesuity Balbína); jinak produkce literární, kromě spisů určených nejnutnější potřebě lidové, úplně přestala. Za to neobyčejně zasloužila se protireformace o **umění**. Již doba renaissanční dala zemím našim značný počet pěkných staveb zámkových, provedených vlášskými mistry; v té době také zaznívaly v chrámech česko-bratrských krásné písně kostelní. Protireformace naplnila uměleckým smyslem veškeru společnost a v zemích našich, zejména v Praze, stvořila veliký počet nádherných chrámů, paláců a soch barokních. Staviteli jejich byli zprvu mistři vlastní, ale právě mistrovská díla první polovice 18. st. pocházejí již od architektů domácích. Neznamenitější z nich byli z rodiny Dienzenhoferů v Praze a Fischerů z Erlachu ve Vídni. I hudba pěstovala se horlivě ve všech vrstvách společnosti; tvůrčí duchy hudební zrodilo teprv období následující.

Věda a literatura v době předbělohorské.

Díla historická.

J. A. Komenský.

Úpadek po válce.

Rozvoj umění.

Triumfy baroku.

VI. Doba osvícenství a revoluce.

Ráz doby. Dobu protireformace vystřídala doba o s v í c e n s k á ;

Vlivy francouzské.

je to zároveň doba, s níž ve vyšší společnosti zavládl jazyk a mrav f r a n c o u z s k ý. Bylo-li dřív heslem: »Vše pro víru!«, platilo nyní: »Vše pro

Vše pro stát!

stát!«; na místo náboženství stával se s v o b o d n ý r o z u m měrou hodnoty věcí. Kritický racionalismus osvícenský obracel se rozhodně proti privilegii nebo útisku jak náboženskému tak sociálnímu a hospodářskému, tedy proti základním principům státu feudálního a zejména proti-

Osvícenský racionalismus.

reformačního. Chtěl r o v n o s t i státních občanů bez rozdílu víry a stavu. Prvý panovník, jenž získán byl tomu programu a uskutečňoval jej v zemích svých (nikoliv však bez kompromisu se stavem dosavadním), byl Josef II.; předchozí reformy Marie Terezie upravily mu poněkud cestu. Revoluce osvícenská prováděla se tedy v zemích našich

Právo přirozené a práva historická.

shora, a to z a b s o l u t n í m o c i panovnické, která (jak učili někteří theoretikové práva přirozeného) nemá ohlížeti se na privilegia zemí a stavů, jde-li o prospěch obecný, o b l a h o státu, jež bylo osvícenství zákonem nejvyšším a jemuž oddaně sloužiti měl především kníže země.

Revoluce zdola.

Revoluci shora následovala revoluce zdola. Vycházela částečně z týchž podnětů racionalistické kritiky jako osvícenský absolutismus, žádajíc rovnosti před zákonem. Šla však dále, chtějíc důsledně pro každého občana i s v o b o d u, spolupůsobiti v životě státním i hospodářském. Obracela se tedy proti státu absolutnímu; chtěla státu

Požadavek státu konstitučního.

k o n s t i t u č n í m u, v němž panovník dělí se o moc zákonodárnou s volenými zástupci státního občanstva. Prvý hrozný výbuch její v r e v o l u c i f r a n c o u z s k é dospěl k odstranění moci královské ve Francii

Revoluce francouzská.

vůbec a k založení republiky. To mělo za následek v zemích našich

Reakce.

patrnou reakci i proti liberálnímu duchu josefinismu. Ale reakce nedovedla již potlačiti myšlenek opravných, jež, ovšem teprv od let třicátých 19. st., pronikaly do vzdělanějších vrstev středních v zemích

Probuzení národní.

našich. Probuzení politické pojilo se však u nás od počátku s p r o b u z e n í m národním. Toto bylo mocně podporováno náladou

Vlivy romantismu.

r o m a n t i c k o u, která vzněcovala nadšení pro dějinné zásluhy národů, sílila lásku k rodnému jazyku, vedla ke kultu národní svéráznosti a spolu pozvedla význam prostého lidu, v němž národní zvláštnost jazyková i povahová zachovala se nejryzeji. Tak demokratické ideály doby, chtějící dáti lidu práva politická, zesilovány byly ideály národními. Věda a literatura pracovala usilovně, aby těmito myšlenkami naplnila jednotlivé celky národní, a když r. 1848 revoluce, jež založila

Dílo revoluce r. 1848.

stát konstituční a odstranila středověké rozdělení společnosti na pány a poddané, zasáhla i země naše, jevila se nikoliv jako pozdvižení státního občanstva v celku, nýbrž spíš jako vystoupení jednotlivých národů proti státní moci. S tím vstoupil nový, dosud nebývalý činitel do státního života naší, národně tak mnohotvárné říše. Jím již r. 1848 obtíže otázky ústavní byly komplikovány neobyčejně.

Politické
vystoupení
národů
rakouských
r. 1848.

1. Vnější poměry v době Marie Terezie a Josefa II.

Marie Terezie (1740—1780). Karlem VI. († 20. října) vymřel rod habsburský po meči. Dědičkou říši jeho byla dcera jeho Marie Terezie, tou dobou 23letá, provdaná za Františka Lotrinského, pána v Toskánsku. Jím vstoupil francouzský rod lotrinský v dědictví Habsburků. Ale František sám nestal se králem českým a uherským, jako se jím stal za okolností podobných Ferdinand I.; Marie Terezie jej jmenovala pouze spoluvládce, moc panovnickou vskutku vykonávajíc sama. Byla to žena neobyčejného nadání i zdravého, krásného zjevu; ač mláda a k úkolům panovnice vlastně nevychována, vpravovala se rychle do složitých poměrů svých států a překvapila záhy samostatností a rozhodností úsudku. Její pracovitost, ráznost i sebevědomí naplnily dvůr i stát novým životem.

Marie
Terezie
(1740 až
1780).
František
Lotrinský.

Marie Terezie a Fridrich Pruský. Situace, v níž se vlády ujala, byla neutěšená. Nespokojenost s těžkými daněmi, zejména v Čechách, nabyla velkého rozsahu, v pokladnách nebylo peněz, armáda, demoralisovaná porážkami v poslední válce turecké, byla v úpadku. A za hranicemi vyvstávali nepřátelé, chtějící urvati (přes slavná uznání pragmatické sankce) části habsburského dědictví. Karel Albert, kurfiřt bavorský, jenž byl pragm. sankce neuznal, pokládal se jako potomek nejstarší dcery Ferdinanda I. za legitimního nápadníka habsburských států. Mladý král pruský Fridrich II. (1740—1786) činil nároky na některá knížectví slezská. Protivník tento ukázal se nejnebezpečnějším; byl stejně bezohledný v své snaze po velikosti jako bystrý a rázný a opíral se o znamenitě zřízenou armádu a značnou státní moc (pruské země měly 2¼ mil. obyv. a na 11 mil. zl. ročních důchodů).

Nepříznivý
stav říše.

Karel Albert,
Bavorský.

Fridrich II.
Pruský
(1740—86).

Vpád do
Slez (1740).

Bitva u Mol-
vic (1741).

Úmluvy
evropské
proti Mar.
Terezií.

Po krátkém jednání o smírnou dohodu vpadl náhle (v pros. 1740) do Slez a zmocnil se země, jež v něm vítala namnoze osvoboditele. Vojsko královnino přitrhlo teprve na jaře 1741 do Slez, ale bylo poraženo v krvavé bitvě u Molvic. Bylo to za necelý měsíc po narození Josefa II.

Válka o rakouské dědictví (1740—1748). Teprv toto vítězství dodalo protivníkům odvahy, aby smluvili spolky proti královně české. Vzájemnými smlouvami dohodla se Francie, Španělsko, Prusko, Bavorsko a Sasko o podíl z kořisti; Čech mělo se dostat spolu s ko-

runou císařskou, s H. Rakousy a Tyroly Karlu Albertovi, Moravy Sasům. Karel Albert podporován jsa silným vojskem francouzským zmocnil se v září 1741 H. Rakous a odtud vtrhl do Čech. Ve výroční den bitvy bělohorské, ve které dobyl předeek jeho domu Rakouskému českého království, vydal manifest k Čechům, v němž je vyzýval, aby jej uznali za pravého pána země. V listopadu zmocnil se s pomocí Sasů Prahy. Asi polovice šlechty jej vskutku králem uznala a holdovala mu; v zemi byla zřízena bavorská vláda z české šlechty (t. zv. deputace). Poč. r. 1742 odebral se Karel Albert do Frankfurtu, kde byl zvolen císařem (Karel VII., 1742—45). Fridrich se zatím zmocnil Olomouce a obsadil české Zálabí. Severozápad Čech byl v moci Sasů, jihovýchod v rukou vojsk královských; v Praze rozhodovala víc posádka francouzská než Bavoři.

Ztráta Slezska. Marie Terezie napjala s pomocí zemí, jež ji zbyly, všechny síly, aby útoku se ubránila. Vojska její sice poč. 1742 zmocnila se Bavor, ale v květnu 1742 byl Karel Lotrinský (bratr Františkův) poražen od Prusů u Chotusic. Po této porážce následoval mír ve Vratislavi, jímž se Marie Terezie vzdala největšího dílu Slezska (kromě části, jež dosud k říši naší náleží) a Kladska. Francouzi a Bavoři byli brzo v Praze uzavřeni, ale podařilo se jim poč. r. 1743 uniknouti zpět do Němec. Již v květnu byla Marie Terezie korunována v Praze. K vinníkům, kteří jakkoli porušili věrnost v době panství bavorského, zachovala se mírně. S pomocí anglickou zmocnila se znovu ztracených Bavor a dorozuměvši se i se Saskem, chystala novou válku s Pruskem. I tentokrát ji Fridrich předešel; v září 1744 vpadl do Čech, zmocnil se Prahy a některých pevností na jihu. Ale když vojska královna pospíšila od Rýna do Čech, byl Fridrich ještě roku 1744 ze země vytlačen. Válka přenesla se do Slez, Fridrich byl celkem osamocen, ale rychlostí pohybů a vycvičeností svého vojska nabýval stále převahy nad pomalými armádami Marie Terezie, třebas počtem silnějšími. Fridrich zvítězil v několika bitvách; konečně zmocnil se Drážďan. Proto v pros. 1745 učinila Marie Terezie s Pruskem mír drážďanský, jímž mír vratislavský byl potvrzen. Karel VII. zemřel v lednu 1745; syn jeho Maxmilián Josef pak smluvil s královnou pokoj ve Füssen a zřekl se všech nároků na habsburské dědictví. V září 1745 byl František Toskánský zvolen císařem (1745—1765). Od té doby přijala Marie Terezie titul římské císařovny (jenž znamenal pouze, že je chotí císařovou); v Čechách i Uhrách vládla ovšem jako královna česká a uherská.

Válka s ostatními nepřáteli trvala dál; vojska královna bojovala v Italii s Francií a Španěly, podporována jsouce Sardinií, a s Francií

v Nizozemí, kdež opět Hollandsko a Anglie královně pomáhaly, Anglie i velkými podporami peněžitými. K míru došlo r. 1748 v Čá ch á ch. Jim Marie Terezie dostala zpět Nizozemí, ale ztratila část Milánska; pragmatická sankce byla znovu zaručena.

Mír
v Čá ch á ch
(1748).

Válka sedmiletá (1756—1763). Slezsko bylo poměrně nejprůmyslovější a nejlidnatější zemí koruny české; Marie Terezie nesla ztrátu jeho těžce také proto, že protestantský stát pruský nabyt jím moci nebezpečné. Nevzdala se proto úmyslu válku o Slezsko v příznivé chvíli obnoviti. Jala se reorganisovati země a vojska svá po vzoru pruském a hledati mocných spojenců. Anglie sblížovala se znenáhla s Pruskem; proto jal se nový diplomatický rádce Marie Terezie, V á c l a v h r. K o u n i c, usilovati o přátelství s F r a n c i í, která se dostala do vleklých sporů s Anglií o věci koloniální. Získána byla také carevna ruská Alžběta, dále August III. saský (jenž byl zároveň králem polským), posléze Švédsko. Ale dříve než aliance domu Rakouského byly pevně smlouveny a vojsko k útoku připraveno, vystoupil na bojiště král pruský, který byl čtyři pětiny důchodů svých obrátil na výchování armády 150.000 mužů a nelekal se vzdorovati evropské koalici. V srp. 1756 vpadl do Sas, obklíčil Sasy u Perna a maršála Browna, chtějícího jim pomoci, odrazil u L o v o s i c. Tak počala se válka sedmiletá. Na jaře 1757 vtrhl Fridrich, jemuž také říše německá opověděla válku, do Čech. V krvavé bitvě před Prahou (u Š t ě r b o h o l) zvítězil nad Karlem Lotrinským a oblehl Prahu, ale byl poražen novou armádou D a u n o v o u u K o l í n a (18. června). Tato bitva vskutku, jak vyslovila se Marie Terezie, zachránila monarchii.

Důležitost
Slezska.

V. hr.
Kounic.
Spolek
s Francií.

Počátek
války
sedmileté
(1756—63).

Bitva
u Kolína
(1757).

Fridrichovi bylo Čechy opustiti, a armády koaliční přenesly vojnu do jeho vlastních zemí. Tu však osvědčilo se znovu Fridrichovo vůdcovské nadání; v list. porazil francouzské a říšské vojsko u R o s s b a c h u, po měsíci císařské u L e u t h e n u ve Slezsku a oblehl Olomouc. Ale v letech následujících uplatnila se přece početná převaha spojenců, zejména od r. 1759, kdy Rusové vstoupili na slezské bojiště. Fridrich byl opětovně poražen od D a u n a i L a u d o n a a jen nedostatek důvěryplné shody mezi vůdci ruskými a císařskými zabránily úplnému zničení jeho. Šťastnější byla pruská vojska na západě proti Francouzům, kteří i ve válce koloniální s Anglií podlehlí nadobro. Když Anglie dosáhla tím způsobem svého cíle a v Rusku zemřela (1762) úhlavní protivnice Fridrichova, carevna Alžběta, byly obě válečné strany, vyčerpané finančně i vojensky, náchylny k míru. Po míru pařížském, v němž porovnaly se mocnosti námořské, následoval poč. r. 1763 mír v H u b e r t s b u r k u, kterým míry z r. 1742 a 1745 byly po-

Další průběh války.

Mír v H u b e r t s b u r k u
(1763).

Volba
Josefa II.

tvrzeny. Sláva Fridrichova a moc Pruska byla pevně založena. R. 1765 zvolen byl Josef II. císařem; matka jeho, která byla jako královna česká volila r. 1745 choť, volila nyní syna.

Pokroky
Ruska.

Získání Haliče a Bukoviny. Marii Terezii dostalo se za ztracené Slezsko brzo náhrady, již nečekala a již se vzpírala, totiž H a l i č e. Kounic i Fridrich Pruský neradi pozorovali, jak za slabé vlády krále polského Stanislava Ponia to w s k é h o nabývá Rusko v pokleslé řiši polské vlivu rozhodujícího. Oba státy byly znepokojuvány také úspěchy Kateřiny II. ve válce s T u r k y (od r. 1768), když ruská vojska pronikala vítězně k Černému moři a k Dunaji. R. 1769 Fridrich předložil

Plán rozdělení
Polska.

v Petrohradě plán částečného r o z d ě l e n í P o l s k a. Josef II. a Kounic starali se, aby se v otázce polské s Fridrichem dorozuměli; nepřátelské napětí mezi Pruskem a Rakouskem tímto jednáním značně

Poměr Ra-
kouska a
Pruska
k němu.

ochablo. Roku 1769 dal Josef II. posunouti hranice severních Uher dál do krajín polských (nejdřív zabrána S p i ž, od doby Zikmunda krále Polsku zastavená); v tom následoval ho Fridrich v Prusích východních, naléhaje usilovně na carevnu, aby plán dělení Polska schválila. R. 1771 se Prusko a Rusko dohodlo a r. 1772 dala souhlas i Marie

Souhlas
Marie
Terezie.

Terezie. Podlehlá radám Josefovým a Kounicovým, neboť v tom, co se chystalo, viděla křivdu podobnou oné, již byla sama Slezska zba-vena. Kounic měl vůdčí roli i v akci, která vymohla schválení anexe na sněmě polském.

Získání
Haliče
(1772).

Marii Terezii dostalo se dílu ne sic největšího, ale nejlepšího, území něco většího, než je dnešní Halič, avšak bez Krakova; celkem 1500 □ mil s 3 mil. obyv. Nová slovanská země monarchii získaná byla sice správně a hospodářsky velmi zanedbaná, ale cenná zejména solnými doly ve Věličce. Vláda ji organisovala jako zvláštní k r á l o v s t v í h a l i č s k o v l a d i m ě ř s k é, dala jí stavovskou ústavu a podřídila konečně českorakouské kanceláři, snažíc se horlivě reformami správními připodobniti ji zemím domácím. R. 1774 dal Josef II.

Obsazení
Bukoviny.

obsaditi část tureckého Multanska, dělicí Halič od Sedmihrad (dnešní B u k o v i n u); Turecku, jež bylo stále zabaveno nešťastnou válkou s Ruskem, nezbylo než v míru z r. 1775 Bukoviny se zřící. Nová země byla až do r. 1850 spojena správně s Haličí.

Pokusy o
získání
Bavor.

Plány na Bavorsko. Josef II. a Kounic kojili se nadějí, že se jim podaří získati monarchii i velkou zemi německou, B a v o r s k o, kde hlavní linie Wittelsbachů r. 1777 vymřela. Ale plán zmařil F r i d r i c h, získav proti Vidni spojence v řiši i za hranicemi a vyslav silné vojsko k Náchodu (1778—79). Marie Terezie válce zabránila a v míru

Mír těšín-
ský (1779).

těšínském spokojila se innskou čtvrtí (40 □ mil), o niž

zvětšeny Hor. Rakousy. Později (r. 1785) zmařil Fridrich i úmysl Josefův směniti Belgii za Bavorsko.

2. Poměry vnitřní v době Marie Terezie.

Panování Marie Terezie má zvlášť důležité místo v dějinách voje našich království a zemí v jednotný stát. Marie Terezie položila základy k administrativnímu spojení zemí českých a rakouských. Poněvadž země uherské zůstaly správní centralisace ušetřeny, byla tím připravována pozdější dualistická forma monarchie.

Pátá fáse
v státopráv-
ním vývoji
říše.

Důvody změn ústavních. Na Marii Terezii působil změněný duch doby, který odvracel se od práv historických a knížeti, chtějícímu soustředění moci státní, radil nedbatí starých ústav, třebas by byly plodem staletého úsilí národů. Duch ten spatřoval v moci stavů nebo spíše šlechty, jež měla všude správu zemí v rukou, hlavní překážku jakékoliv reformy. Marie Terezie nesla těžce i vzájemný boj dvorských kancelářů, české a rakouské, mezi sebou nebo s dvorskou komorou, dále velikou moc českého dvorského kancléře, špatné hospodářství stavovské v některých zemích (zejm. alpských), nepořádné placení kontribucí a s tím souvisící nedostatečné opatřování armády. Všemmu tomu dávala vinu na porážkách svých v obou prvních válkách slezských. Po skončení jejich odhodlala se k pronikavé nápravě. Hlavním pomocníkem stal se jí při tom slezský šlechtic Fridrich Vilém hr. Haugvic a sv. pán Bartenstein, jenž již za Karla VI. se byl z protokolisty tajné rady povzněl vědomostmi a pracovitostí svou na hlavního rádce císařova. Proti novotářským plánům Haugvicovým stála většina ministrů i všeho dvora, z hodnostů českých zejména nejvyšší kancléř hr. Fridrich Harrach a předchůdce jeho v úřadě kancléřském Filip hr. Kinský. Ale Haugvic v boji s nimi zvítězil.

Příčiny
ústavního
převratu.

Haugvic
a čeští
ministři.

Nový systém berní a vojenský. Haugvic postaral se nejprv (1748) o uspořádání financí státních. Přiměl stavy zemí neuherských, že zavázali se pro příštích deset let k vyšší kontribuci (t. zv. desíletý recess); tím zabezpečen byl jistý roční důchod 14 mil. zl., potřebný pro vychování armády 108.000 mužů. Zároveň upraveno bylo řádné splácení dluhů státních. Při tom bylo zásadou, aby země byly v zájmu vlastním i v zájmu armády zbaveny starostí spojených se zásobováním vojska a stavěním rekrutů, a aby svolená kontribuce byla vyplácena celá a hotově do vojenské pokladny. O to, aby byla odvedena v čas, pečoval Haugvic přísnými exekučními řády. Aby reforma berní i vojenská se zdařila, měl Haugvic za nezbytné, odníti provádění její stavovským vládám zemským (v Čechách tedy kr. místodržícím) a svěřiti ji úřadům novým, královně samé přímo podřízeným a

Recessy
z r. 1748.

Podněty
jejich a

následky
jejich.

Deputace. Ji placeným, t. zv. deputacím, jež měly vůbec obdržeti správu kontribucí i důchodů komorních v zemích (česká komora splynula tedy s deputací) a pečovati o opatření potřeb armádních. Novotami těmi byla sice moc stavovských úřadů velmi obmezena, ale platná ústava zůstala ještě nedotčena.

Postátnění správy a centralisace českorakouská. Ale

Zrušení stavovských vlád (1749). již r. 1749 vydány byly dekrety, které znamenaly opuštění cesty ústavní. České místodržitelství a stavovské zemské vlády v zemích ostatních byly zrušeny a místo nich nastoupily zmíněné již deputace, ale se změněným názvem: »král. representace a komora«. Zemští nejvyšší úředníci ponecháni byli sice při svých hodnostech, ale byla jim odňata správa země. Ještě dalekosáhlejší byl význam dekretu z 1. kv. 1749, jímž zrušeny byly dvorské kanceláře česká a rakouská a za ně zřízeny dvě ústřední instance, společné zemím českým i rakouským: 1. directorium in publicis et camerilibus, 2. nejvyšší soudní úřad (oberste Justizstelle). Tím byly soudní záležitosti odděleny od politických a zřízen vlastně nejvyšší soud, společný zemím českým i rakouským. Haugvic stal se presidentem nového direktoria; Harrach, jehož se dotklo zrušení české kanceláře velmi bolestně, ještě r. 1749 zemřel. V direktoriu a v nejvyšším soudu třeba spatřovati první centrální správní instance předlitavské, zřízené bez ohledu na státní svébytnost koruny české; česká kancelář byla zajisté dosud výrazem administrativní i soudní svéprávnosti státu českého.

Částečná restaurace. Průběh války sedmileté ukázal, že zesílení absolutismu a centralismu nebylo s to, aby monarchii zajistilo vítězství nad Pruskem. Nová organizace byla drahá a neosvědčovala se v praxi tak, jak bylo doufáno. Nové centrální úřady samy navrhovaly od r. 1761, a to velmi houževnatě, návrat k zřízení starému; s nimi souhlasil i Bartenstein. Tentokrátě bránil Haugvicova díla Kounic, ale Marie Terezie přece žádostem o změnu v něčem povolila. Na místo direktoria vstoupila (1762) zas česká a rakouská kancelář (jako úřad jediný); v čele jejím stál »král. český nejvyšší a rakouský první kancléř«. Tím vyhověno poněkud státoprávnímu stanovisku českému. Správní jednotu zemí českých a rakouských, při níž zůstalo, jevila se podle toho na venek jako spojený stát českorakouský; nebylo nedůležité, že v spojení tom dáno bylo zemím českým podle významu jejich místo první. Ačkoliv vláda odtud se snažila, aby splynutí obou státních skupin, dosud jen v nejvyšších instancích správně spojených, dotvrdila ustejněním zákonodárství i správy, nechtěla přece další trvání zvláštního státu českého uváděti v pochybnost.

Monarchie byla zajisté i nadále federalistickým svazkem států českého, uherského a zemí alpských (s Haličí, Milánskem a Belgií); státní svéprávnost českých zemí byla ovšem novými proměnami centralistickými jaksi zastíněna.

Jednotného ustáleného názvu monarchie stále neměla: úředně rozeznávaly se královské české země dědičné od zemí rakouských, jindy oboji dohromady sluly »dědičnými zeměmi německými« na rozdíl od zemí uherských. Častěji již užívalo se názvu »monarchie rakouská« (t. j. domu Rakouského) nebo, zejména později, názvu státu rakouského.

Gubernia a krajské úřady. Po odstranění direktoria vyšla vláda žádostem o změnu poněkud vstříc i v úpravě správy zemské. V jednotlivých zemích byly zrušeny (1763) representace a komory a na jejich místo vstoupila gubernia (v D. Rakousích »vláda«), v jejichž čelo postaven přední úředník ze stavů, v Čechách tedy nejvyšší purkrabí, jinde obyčejně zemský hejtman. Ale gubernia byla úřady zeměpanskými jako starší representace; nebyla tedy obnovením starých vlád stavovských, jež v 1. pol. 18. st. zvány bývaly také guberniemi. S postátněním zemských politických úřadů souviselo i dokonale postátnění krajské správy, prováděné znenáhla již dříve. Krajům českým (od r. 1751 počtem 16) postaven v čelo pouze hejtman jediný, placený většinou od státu (dříve byli dva, placení od stavů a v kraji usedlí); kompetence úřadu krajského rostla od r. 1748 vůči hledě. Chebsko stalo se r. 1751 částí kraje loketského; později pak za Josefa II. pominulo cele zvláštní postavení jeho. Krajské zřízení v l. 1748—54 zavedeno po vzoru českém i v zemích rakouských, později i v Haliči. Tak stát všude dostal správu zemí, aspoň v středních a vyšších instancích, úplně do svých rukou.

Z ústředních úřadů pro celou monarchii zůstaly nadále v své váze dvorská vojenská rada a dvorská komora, k níž přistoupila nově dvorská účetní komora; úřad bankální (t. zv. deputace bankální) trval dál. Ale tajná rada a dvorská kancelář ustoupily nové organizaci. R. 1742 zřízena byla t. zv. domácí, dvorská a státní kancelář jako ministerstvo zahraniční (od r. 1753 stál v čele jejím hr. V. Kounic); poradným sborem pro vnitřní záležitosti stala se r. 1760 založená státní rada. V ní bylo odtud hlavní sídlo snah reformních a to v skutečnosti i pro země uherské.

Povaha reforem ostatních. Reformy tyto vztahovaly se na všechny obory života společenského a prozrazovaly, že stát té doby pochopil úkol svůj mnohem širší, než stát středověký, ač největší díl svých příjmů obracel stále na účely vojenské. Stát sám počal pečovat i hmotné i duševní povznesení svých poddaných, a to také vrstev nejširších, dosud vydaných skoro úplně v moc gruntovních vrchností. Ponecháváje správu v nejnižších

Federalistická povaha říše.

Názvy monarchie.

Zrušení representací a zřízení gubernií (1763).

Postátnění krajské správy.

Chebsko.

Kraje v zemích alpských a v Haliči.

Staré a nové ústř. úřady.

Státní kancelář (1742).

Státní rada (1760).

Povaha ostatních reforem terézní.

- instancích (t. j. dominiích) ještě v rukou vrchnosti, snažil se aspoň všestrannou kontrolou její skrze úřady krajské o ochranu malého poddaného a o přímý styk jeho se státem. Přes zásadní boj svůj se systémem feudálním šetřil stát přece ještě privilegií vrchnosti všemožně. Hospodářského povznesení zemí i zvýšení vzdělání obyvatelstva dbal se zvláštním důrazem, ale setrval ještě při zásadách protireformačních. Reformy jeho prováděny byly dílem zcela absolutisticky, dílem v dohodě se stavovskými
- Sněmy stavovské.** Sněmy zemskými, jež nebyly nikterak zbaveny všeho vlivu na zákonodárství a správu; poněvadž většinou směřovaly k tomu, aby ve všech zemích »německých« byly zavedeny stejné řády, připravovaly tak unifikaci zákonodárství i správy v státě českorakouském, která ovšem ani r. 1848 daleko nebyla dokonána. S tím souvisel centralistický a byrokratický ráz jejich; reformy v oboru školství pak dovršily tyto snahy zřejmým programem germanisačním. Po smrti Haugvicové (1765) byl hlavním rádcem císařovny hr. Václav Kounic; od r. 1765 působil i Josef II. jako spoluvládce, ale rady jeho podléhaly konservativnějšímu smýšlení matky i ministrů: jen ve vojenství měl plnou vůli.
- Unifikace, centralisace, germanisace.** Dosavadní **ústavy poddanské** se Marie Terezie v zásadě nedotkla; ve chvíli nebezpečí r. 1742 chtěla sic dáti sedlákům svobodu, ale později spokojila se tím, že zvláštními dvorskými komisemi vyšetřovala poměry poddanské a bránila poddaného proti zřejmým krivdám, především k tomu konci, aby kontribuční schopnost jeho nebyla vydíráním vrchností ohrožena. O to zasloužili se poněkud čeští stavové sami; již r. 1655 postarali se o první soupis rustikální půdy berní
- Státní ochrana poddaných.** (t. zv. berní rolla), jež měl zabrániti také připojování selské půdy k dominikálu, tehdy daně prostému. Od doby Josefa I. pracovalo se v Čechách na novém katastru půdy poddanské; byl hotov r. 1748. Podle vzoru jeho nařízeno i zemím ostatním vzdělati katastry podobné a poříditi i katastry majetku a důchodů vrchnostenských. Zásadou bylo, že sedlák má (po pruském vzoru) dáti $\frac{1}{3}$ hrubého výtěžku na kontribuci; v Čechách však opravený katastr z r. 1756 stanovil poddanský podíl kontribuční na 42%. Kontribuce byla stále velmi vysoká (»usedlost« platila 60 zl.) a jen rostoucí výnos zemědělství, souvisící se vzrůstem populace, umožnil nésti břímě její. Důchody panské byly odhadnuty a zdaněny mnohem níže. Později vydala vláda v některých zemích (v Čechách r. 1775, když na severu vypuklo selské povstání) **robotní patenty**, jež v celku uzákonily těžkou dosavadní robotní povinnost, ale ulevily nejmenším a největším poddaným a odstranily větší zlořády. V tom duchu upraveny později i poměry v Haliči; v zemích uherských však nedokonale; tam i naprostá svoboda šlechty od berní a cel a mýt zůstala nedotčena.
- Berní rolla (1655).** Roku 1753 počalo se sčítání obyvatelstva v našich zemích; od r. 1772 rozšířeno bylo na Halič a země uherské. Sčítání od r. 1770 sloužilo k **kon skrip ci**, protože předním účelem jeho bylo zjistiti počet mužů »schopných vojenské služby. Dosavadní rekrutování mužstva mělo býti jaksi usnad-
- První a druhý katastr tereziánský. Katastr panský.** Sčítání obyvatelstva. Kon skripce.

něno zásadní brannou povinností všech konskribovaných, jež však vskutku Počet oby-
postihovala jen hospodářsky nesamostatné třídy rolnické. V Tyrolích a
v Uhrách konskripce nebylo. R. 1754 napočítalo se v Čechách 2·1 milionu
(v českých zemích přes 3 mil.), v zemích českých i rakouských přes 6 mil.
obyvatelů. R. 1781 bylo v Čechách 2·9 mil. (v českých zemích 4·4 mil.), v Ha-
lici 3·2, v zemích uherských 9·3, v celku 21 milionů obyvatelů. Praha měla
r. 1770 77·500 obyvatelů, Vídeň skoro 100.000. V uherských zemích náleželo
mnoho obyvatelů k stavu šlechtickému (1/2 milionu, t. j. 5 procent). Číslo-
vá ní d o m ů v obcích bylo zavedeno r. 1770.

Přírůstek obyvatelstva (vzrůst populace vládla rozličně podporo-
vala) prospěl také **průmyslu a obchodu**, jemuž napomáhal hor-
livě i stát, a to prostředky dosavadními (str. 112): ochrannými cly,
zákazy dovozu, povoláváním cizích mistrů, premiemi na dokonalé vý-
robky, ano i odbornými školami, zřizováním konsulátů v cizině a stavbou
řádných silnic. Tak vzniklo něco t o v á r e n, zejména od doby Jose-
fovy, hlavně textilních (nejvíce na severu Čech), zkvetlo sklářství i že-
lezářství; počalo se i těžit uhlí. Také v **zemědělství** působením nauk
f y s i o k r a t i c k ý c h, spatřujících v půdě hlavní zdroj národního bo-
hatství, usilovalo se rozličně o povznesení výnosu; zaváděn jetel, bram-
bory, řípa; pastviny a lada obraceny v pole orná. Velké proměny pro-
dělalo celní z á k o n o d á r s t v í: r. 1752 vydán jednotný celní tarif
pro země koruny české, později podobný pro země rakouské. R. 1775
po mnohých sporech vydán byl nový celní řád, jenž odstranil dosa-
vadní celní linie mezi zeměmi (kromě Tyrol), ale ponechal je proti Ha-
lici a Uhrám. Stalo se to nikoliv z důvodů státoprávních, nýbrž hospo-
dářských, na ochranu zemědělství a vinařství v zemích západních, pla-
ticích větší daně než Uhry. Halič teprve později připojena k celnímu úze-
mí. Ve Vídni 1771 zřízena veřejná bursa; r. 1754 byly m í r y a v á h y
dolnorakouské zavedeny v zemích českých i rakouských. Co se týče
m i n c e, vládl ve všech zemích již výhradně zlatkový systém; stříbrný
zlatý byl od doby Leopolda I. o něco horší jakosti než dříve. Smlou-
vami zaveden byl r. 1753 stejný ráz i v jižním Německu (k o n v e n č n í
m i n c e). Mince ražené v Čechách měly až do r. 1780 na prsou císař. orla
český znak. Drobné peníze se od r. 1760 razily měděné.

Patrný rozvoj hospodářský zveličil příjmy státní, zejména ze
státních podniků a daní nepřímých; válka sedmiletá ovšem dluh státní zdvo-
násobila. Roku 1748 počítalo se všech příjmů (bez Belgie a Milánska)
27·4 milionu zlatých. Větší polovinu příjmu tvořily ještě daně přímé; z vy-
dání připadalo 51 procent na vojsko, 30 procent na dluhy. Dluhů bylo 130
milionů zlatých (asi 1·3 miliardy K). Roku 1768 vydaly příjmy z celé říše na
42 milionů zlatých (v tom přes třetinu vojenská kontribuce), státní
d l u h vzrostl však bezmála na 300 milionů zlatých (t. j. asi 2·7 miliardy K)
a schodek v rozpočtu stal se pravidelným. Ku konci 18. století vzrostly státní
příjmy na 90 milionů zlatých (t. j. asi 720 milionů K), dluh r. 1793 na

Podpora
průmyslu
a obchodu.

Vliv fysio-
kratizmu
na země-
dělství.

Reformy
celní.

Celní jed-
nota zemí
neuherských.

Míry
a váhy.

Mince.

Konvenční
měna.

Státní
finance.

Státní dluh.

Bankocetle. 390 mil. zl. Vláda pomáhala si konversemi dluhu na nižší úrok a vydáváním papírových peněz (bankocetlí, od r. 1762); část dluhů převzali stavové zemí českých a rakouských, vydavše naň obligace. Recess desíletý se stavy nebyl r. 1758 obnoven, takže se berně postulovaly od sněmů jako dříve. Ale vedle rostoucích daní nepřímých neměla již svolení stavovská té váhy jako v starší době.

Zákonodárství právní. Ve věcech právních šlo vládě především

Péče o jednotné právo. o to, aby v řádu soudním i v materiálním právu zavedla jednotné zákony v zemích českých i rakouských a odstranila rozdíly práv zemských i městských i zbytky práv obyčejových. Práce o tom počaly se r. 1753, ale ukončeny byly teprv r. 1811 vydáním obecného zákonníka občanského, díla to znamenitého, jež později (1852)

Občanský zákoník (1811). zavedeno i v zemích uherských a platí doposud. Některé části práva soukromého uzákoněny však již za Josefa II. Také řád soudu trestního

Nové zákony doby terezie a josefa. a zákoník trestní byly hotovy již v době Mar. Terezie nebo Josefově; r. 1781 vydán obecný soudní řád, jenž žádal po soudci zkoušku z vědy právní, po advokátu doktorát práv; zůstal v platnosti až do r. 1895.

Obmezení hrdelních soudů. Censura. Nové zákony jevily v mnohém vliv zásad osvěcenských a práva přirozeného, jehož hlavními zastanci byli ve Vídni professoři Riegger, Martinia a Sonnenfels. Nebyly však prosty krutých trestů (cejchování, přikování, veřejné bičování), jež měly od zločinů odstrašovati. Za to *tortura* a *barbarské tresty* hrdelní starší doby byly odstraněny. Počet soudů hrdelních byl velice obmezen, v Čechách na př. s 378 na 30; právo odvolati se k vyšší instanci usnadněno. V hlavních městech zřízeny byly za Josefa II. úřady policejní. *Censura* konala se přísně, teprv za Josefa uvolněna způsobem od staletí nevidaným, zejména pro spisy, jež hověly zásadám osvěcenským. Stav úřednictva pro přibývající potřeby byrokratické správy tvořil se teprv znenáhla;

Byrokracie. Josef II. později užil energických prostředků, aby je vychoval k přesnému plnění vládní vůle.

Reformy a ústavy školské. Rozsáhlé reformy staly se ve **školství**. To dosud bylo cele záleželo na péči církve a soukromých činitelů (hlavně obcí); Marie Terezie připravila postátnění jeho. Východiskem opravných směrů byla tu dvorská studijní komise (1760); hlavním rádcem císařovniným byl prof. lékařství ve Vídni, Swieten. Marii Terezii šlo nejvíc o vybudování školství obecného, jež svěřila odborníku z Pruska, proboštu zaháňskému Felbigerovi, vychovanému také spisy Komenského. Podle návrhu jeho zřízena byla (od r. 1774) při každém farním chrámu škola

Školy triviální, hlavní a normální. triviální (obecná), jež měla v učebných předmětech i návod k rozšířnosti a hospodářství; ve větších městech škola hlavní, v hlavních městě škola normální neboli vzorná s kursy pro učitele. Proti duchu Komenského břešila nová organisace tím, že školy hlavní byly

i v českém kraji ve vyšším ročníku německé, školy normální celé německé. Na gymnasiích (pětitřídních) se mnoho nezměnilo; po zrušení řádu jezuitského (1773) dostala se skoro úplně do rukou Piaristů; také na universitách (dosud jezuitských) teprv od té doby nabyli převahy učitelé světszí. Stát university podrobil doзору a rozmnožil učivo jejich o dějepis, geografii, přírodní vědy a předměty potřebné k výchově úředníků správních. Z velikého jmění zrušeného řádu jezuitského, jež zabral stát, zřízen studijní fond. Od r. 1770 až 1781 vymizela čeština i z gymnasií; na universitách stala se němčina vyučovacím jazykem místo latiny teprv r. 1784. Doba osvícenského absolutismu chtěla uniformovati stát i po stránce jazykové, nebyla však při tom vedena myšlenkou německonacionální. Až do spoluvlády Josefovy neprojevila Marie Terezie snah germanisačních, ano r. 1763 rozkázala, aby upadající řeč česká byla horlivě ve školách pěstována. Potomní úsilí vlády proti jazyku českému budilo v české společnosti lásku k němu. Na venek byl však veřejný život vzdělanějších vrstev i v českých krajinách převahou německý. Ale čeština nezmizela z úřadů cele ani v době Josefově a rovnoprávnost její s němčinou nebyla nikdy popřena; reskripty svolávající sněm český byly po starém obyčeji výhradně české. Na školách učilo se dějinám českým.

Gymnasia.

University.
Zrušení
řádu
jezuitského.Studijní
fond.
Vytlačení
češtiny
ze škol.Čeština
v úřadech.

Poměr církve a státu změnil se veskrze. Marie Terezie byla katolické církvi upřímně oddána a nedovolila proto (přes naléhání Josefovo), aby zrušeny byly zákony proti nekatolíkům. Ale cíle státní kladla nade všechno; jim musila se podrobiti i církev. Obnovila t. zv. placetum regium, podle něhož bully papežské mohly býti prohlášeny jen se svolením vlády, vymohla u kurie zrušení mnohých svátků, omezila pouti a rozličná nadání ke kostelům, bojovala proti pověře, upravila školové poplatky, znesnadnila vstup noviců do klášterů a dohlížela k správě církevního jmění. Statky zádušní teprv v době její podrobeny byly kontribuci jako jiný dominikál. Za to pečovalo se o zřizování nových far, nových biskupství a vhodnější rozhraničení jejich. Josef II. provedl program ten ve velkém rozsahu; v zemích českých vzniklo tak biskupství v Budějovicích a v Brně (biskupství v Hr. Králové a Litoměřicích zřízena byla r. 1656 a 1664), Olomouc povýšena na arcibiskupství. Vídeň, jež teprv roku 1468 stala se sídlem biskupským (1722 arcibiskupským), zabrala nyní části pasovské diecése v Dol. Rakousích; také Horní Rakousy odloučeny byly od Pasova (biskupství v Linci). Nová úprava prospěla účelům církevním.

Omezování
privilegií
církevních.Nové fary
a nová
biskupství.

3. Doba Josefova.

Josef II. (1780—1790), na jehož názory působilo francouzské osvícenství i německé theorie přirozenoprávní, zašel v reformách mno-

Josef II.
(1780-1790).

Program
Josefov.

hem dále než matka jeho. Jsa chladným racionalistou uznával za dobré jen to, co je rozumné a prakticky účelné; v duchu tom chtěl přetvořit stát a společnost a vymýtiti z ní vše, co se mu jevilo škodlivým přerostkem středověku. Nešel v tom sic do posledních důsledků, ale vykonal velkou část svého programu: omezil vliv a moc tříd, na nichž vybudován byl dosavadní stát feudální a protireformační a dal víc svobody vrstvám utištěným. Blaho státu, štěstí poddaných byly nejvyšším cílem jeho; jim sloužil i osobně s obětavostí bezpříkladnou. Chtěje však sám svým rozumem zmociti vše a provésti věc rychle pouhým kabinetním, vojensky zbarveným despotismem, přecenil své síly duševní i fyzické. Za to nedocenil mravní síly tradice historické a národní.

Osobnost
Josefova.

Josef měl vysoké myslivé čelo a krásné modré oči. Byl prvním císařem, jenž nosil prostou vojenskou uniformu. Dvůr byl za Josefa z největší části rozpuštěn, čímž státní výdaje se zmenšily; velké dědictví své po otci daroval Josef státu. Josef mnoho cestoval po svých zemích i v cizině (dvakrát byl v Rusku) a neuzavíral se styku s prostým lidem, jemuž stal se zvláštním ochráncem a vskutku osvoboditelem. Všech obřadností byl nepřítelem; proto také nedal se korunovati na krále českého, ani uherského.

Patent tole-
ranční
(1781).

Reformy církevněnáboženské. Nejsmělejší reformou Josefovou bylo povolení svobody náboženské; ono zajisté chtělo zásadně opaku toho, co od doby Ferdinanda II. bylo předním zájmem státním. Josef zrušil nejprve náboženské komise protireformační a v říjnu 1781 t. zv. patentem tolerančním dovolil svobodné vyznání církvím augšpurské, reformované i pravoslavné s jistými omezeními, jež měla ukázati, že církev katolická je panující.

Počet
nekatolíků.

Obavy úřadů, že v brzkou čtvrtina obyvatelstva se přihlásí za nekatolíky, se nesplnily: do r. 1785 se přihlásilo v zemích neuherských jen 107.000 osob; agitaci pruské v Čechách, jež lákala mnoho tajných nekatolíků, aby vystěhovali se ze země, byl učiněn konec. V Čechách však vyrojila se v selském

Deisté v
Čechách.

lidu řada sekt pietistických a deistických, jež vláda potírala dosti bezohledně; na poučování lidu působil tu v duchu osvícenském horlivě biskup hradecký Hájk. Protestantům uherským pouhá tolerance však nestačovala. Pro protestanty zemí neuherských zřízeny ve Vídni konsistoře

Emancipace
židů.

podle vyznání a v zemích jmenování superintendenti. S emancipací protestantů souviselo i propůjčení práv občanských židům.

Rušení
klášterů.

O měsíc později následovalo zrušení jistého počtu klášterů. Klášterů bylo r. 1781 v děd. zemích (bez Uher) 882; Josef II. zrušil z nich skoro polovinu, většinou klášterů menších, jež neopatrovaly nemocných, ani neměly škol, nebo v studiích nevynikaly. Ze jmění jejich založil náboženský

Náboženský
fond.

fond, z něhož zakládaly se nové fary a biskupství. Při prodeji předmětů ze zrušených kostelů postupováno bylo nešetrně a bez ohledu na uměleckou cenu jejich, což svědčí o úzkém racionalismu doby. Učební řád na fakultách

Jenerální
semináře.

theologických byl stanoven vládou; r. 1783 zřízeny byly t. zv. jenerální semináře. Cílem vlády při tom bylo nejen odstraniti postranní semináře při klášterích, ale nabytí vlivu i na výchovu kněží a tím i ducha

jejich. Roku 1784 odňaty byly soudnictví církevnímu pře manželské. Konečně zrušena i náboženská a literátská bratrstva při kostelích a špitálech nadačních; z jmění jejich utvořeny fondy chudinský a nadační, z nichž zřizovány ústavy chudinské, nemocnice, nalezinice a porodnice. Věci tím bylo spíše uškozeno, ale theorie, že i tyto záležitosti náleží mezi povinnosti státní, zvítězila. Papež Pius VI. vypravil se osobně (1782) do Vídně, aby Josefa zdržel změn dalších, ale s nevalným výsledkem.

Fondy
chudinský
a nadační.

Dílem zásluhy zvlášť památné byly Josefovy **reformy poddanské**. Josef byl z vlastního názoru poznal přetížení selské půdy král. kontribucí i povinnostmi k pánům; na opravný program jeho působily i názory fysiokratické i humanitní. Již jako spoluvládce matčin staral se o novou vnitřní kolonizaci, t. j. zakládání nových vsí na místě zrušených dvorů dominikálních (zejména na statcích komorních a církevních; t. zv. Raabův systém), dále o dělení velkých selských statků a j., vůbec o rozmnožení počtu selských rodin. Již tenkrát by byl nejraději odstranil robotu a sedláky prohlásil za vlastníky statků jejich. Konečně však tak daleko přece nešel. Patentem z 1. list. 1781 zrušil t. zv. nevolnictví, t. j. nařídil, že poddaný nepotřebuje napříště k sňatku, naučení řemeslu a ke studiu svolení vrchnosti a že se může bez svolení pánova vystěhovati. Zrušil tedy omezení osobní svobody selské, jež se byla od 15. st. na ujmu původní svobody poddaných vyvinula, ale nedotkl se instituce poddanství. Obávané opouštění selských gruntů nikde nenastalo. Zároveň vydal zákon, jenž omezil trestní moc vrchnosti nad poddanými a upravil právo poddanských stížností a processů proti vrchnostem. Na komorních statcích byla robot a bez náhrady zrušena; sedlákům nezakoupeným usnadňováno vládou zakoupení statku. Zrušení nevolnictví provedeno bylo i v Uhrách.

Agrární
reformy
z let
1765—80.
Raabův
systém.

Zrušení
t. zv. ne-
volnictví
(1781).

Patenty
o trestní
moci vrch-
nosti a o
stížnostech
poddan-
ských
(1781).

Mělo-li vše to povznést sedláka především po stránce právní, měla jiná velká reforma ho osvoboditi hospodářsky. Josef pojal úmysl poříditi nový katastrální soupis vsí plodné půdy v zemích západních, a to stejně poddanské jako panské, a obojí půdu zdaniti stejnoměrně. Katastr tento proveden vskutku ve 3—4 letech (1785 až 1789); při tom změřena byla (sedláky samými) a číslována každá parcela a všude stanoven hrubý výnos půdy. Ač dílo bylo nedokonalé, přece nalezlo se v Čechách proti dřívějšku 4 mil. korců půdy dosud k dani nepřiznané. Dne 10. února 1789 vyšel pak t. zv. patent berní a urbářský, jenž stanovil, že poddanému musí z hrubého výtěžku půdy jeho zůstatí 70%; ostatních 30% mělo připadnouti jednak na kontribuci (jež měla obsáhnout jen 12% výtěžku), jednak na všechny povinnosti k faráři i vrchnosti, robotu v to počítaje, za něž tedy měl poddaný platit všeho všudy zbývajících 18%. Vším tím sníženo bylo dosavadní břímě půdy selské neobyčejně (asi na jednu třetinu); příjmy

Katastr
josefínský.

Patent
berní a
urbářský
z 10. ún.
1789.

Zrušení
jeho.

vrchností ztenčeny povážlivě. Zákon vstoupil v platnost 1. list. 1789, ale trval jen půl roku, přežil zákonodárce svého o několik měsíců. Nástupce Josefův Leopold obnovil stav dosavadní. Ale katastr josefinský zůstal v Čechách v platnosti a s ním mírně vyměřená kontribuce selská, takže přece z velkého díla Josefova podstatná část zisku sedlákům byla zachována. Země ostatní vrátily se většinou ke katastrům tereziánským; teprv berní provisorium od r. 1819 opíralo se zas o katastr josefinský.

Berní ústava
pozdější.

V oboru správy vykonala věci hlavní již Marie Terezie (Josef

Zrušení
středověké
organizace
soudní.

chtěl r. 1781 dílo její zvrátiti a osamostatniti zas kanceláře českou a rakouskou vedle uherské); nesáhla však na **správu soudní**, jejíž stře-

Soudy
apelační
a zemský.

věká organizace byla nejdůležitějším kusem ústav zemských. I tu zakročil Josef: v Čechách na př. zrušil prastarý větší soud zemský, soud komorní, apelační, dvorský (lenní) a j. a místo

nich zřídil dva soudy: jeden, zvaný zemský, pro šlechtu (ale osazený úředníky), druhý, zvaný apelačním, jako vyšší instancí soud pro všechny soudy v zemi a též pro soud zemský (v čele obou soudů

stáli dva stavovští zemští úředníci, nejv. sudí a nejv. hofmistr); třetí instancí byl nejvyšší soud ve Vídni. Podobně věc upravena v jiných zemích, ledaže několik menších zemí mělo dohromady jediný

Obsazení
nižších
soudů
soudci
zkoušenými.

apelační soud (Slezsko na př. spolu s Moravou). O soukromých soudech

prvé instance bylo nařízeno, aby vrchnosti si k soudům nad poddanými platily zkoušené justiciáry. Stará městská samospráva soudní

i civilní byla obmezena vydatně; král. rychtářové, primasové a konšelé byli odstraněni a zřízeny t. zv. magistráty, jež skládaly se z několika placených a zkoušených radních, volených doživotně od měšťanstva

Magistráty.

(volbou nepřímou). Takové magistráty zavedeny byly v městech královských i větších poddanských; soudní kompetence jejich rovnala se

Rostoucí
moc
krajských
úřadů.

dnešním krajským soudům. Ale jednání městských rad a pak magistrátů bylo již od M. Terezie podrobováno kontrole krajských

úřadů, takže města svou nezávislost na krajských úřadech, vymo-

Praha.

ženou v 13. stol., úplně ztratila. Čtyři města pražská spojena byla r. 1784 v jedno, ale Praze odňat titul města sídelního. Úřadu podko-

mořního zbyl dohled k hospodářství měst královských.

Stavovské
sněmy.

Váha **stavovských sněmů** v době osvěcenského absolutismu ovšem velmi poklesla, ač ústavních práv jejich vláda zjevně neporušila a

Zrušení
stavovských
výborů.

sněmy scházely se každoročně jako prve. Stavovské výbory zemské, které neměly valného významu, byly Josefem zrušeny a agenda jejich

přikázána guberniu; kontrola hospodářství stavovského vztahovala se již i na vlastní příjmy a vydání zemská (domestikum), ano Josef spojil i berní úřad stavovský se zemskou pokladnou státní.

V **Uhrách**, jejichž ústavy se Marie Terezie nedotkla, jevil se přece absolutismus patrně. V l. 1765—1780 nebyl sněm svolán, Josef II. ho nesvolal ani jednou (ač se ovšem berně vybírala) a vládl v Uhrách absolutně jako v jiných zemích. R. 1781 postátnil správu komitátní a podřídil ji kontrole zeměpanských komisařů, stojících v čele 10 nových obvodů správních. R. 1784 nařídil v úřadech a soudech zavést do tří let jazyk německý.

Absolutismus
v Uhrách.

Postátnění a
poněmčení
správy.

Proti středověkým privilegiím vystoupil Josef i v **průmyslu a obchodu**, zastává se volné konkurence, myšlenky tenkrát revoluční. Nezrušil všech cechů, ale, chtěje prospěti továrnímu průmyslu, prohlásil živnosti nevázané na trh místní za svobodné.

Zásada
volné
konkurence.

Svobodné
živnosti.

O výcvik a výzbroj **armády** staral se Josef horlivě. Prvé školy pro odborné vzdělání důstojnictva založila již Marie Terezie (akademii vojenskou ve Vídni. Novém městě a inženýrskou ve Vídni).

Vojenství.

Válka turecká. Smrt Josefova. Reformy Josefovy, zejména v oboru církevním, vzbudily v Belgii povstání, také v Uhrách hrozila nespokojenost vypuknouti v bouři. K tomu přistoupily nezdary Josefovy ve válce turecké, do níž císař zapleten byl jako spojenec carevny Kateřiny II. (1787—91). Josef postavil na Sávě a Dunaji armádu $\frac{1}{4}$ mil. mužů, již však brzo neschopnost velitelů a zejména nemoci decimovaly; teprv r. 1789 dobyto bylo Bělehradu, částí Bosny a Srbska. Ale na rok 1790 hrozila vojna i s Pruskem, jež se s Tureckem spojilo. Josef II. v Banátě onemocněl; do Vídně vrátil se tělesně zlomen. V tom stavu odvolal většinu reforem svých v Belgii a v lednu 1790 i v Uhrách. Dne 20. ún. 1790 zemřel bezdětek úbytěmi.

Povstání
v Belgii.

Válka tu-
recká
(1788 až
1791).

Smrt
Josefova
(20. února
1790).

4. Doba válek francouzských.

Leopold II. (1790—1792). Stížnosti a žádosti zemí. Leopold, mladší bratr Josefův, jenž byl dosud panoval v Toskánsku, zabránil nejprve válce s Pruskem. Učinil s Turky mír ve Svišťově, jímž vzdal se všech výbojů na Balkáně. Upokojil také Belgii, svolal sněm uherský a vyzval stavy všech zemí, aby předložili vládě své žádosti a stížnosti. Leopold byl osvícenec jako Josef, ale na rozdíl od něho přál myšlenkám konstitučním; brzo mluvilo se o demokratické straně při dvoře; v některých zemích navrhovalo se doplniti sněm zástupci měst a sedláků. Poměrně nejvíce zasaženi byli vlivy revolučních teorií francouzských stavové uherští a čeští. Uhři si vymohli výslovné uznání samostatnosti ústavní, kromě toho i novodobé zásady, že právo zákonodárné má náležeti králi a stavům společně; toho vskutku stará ústava uherská neznala. V Čechách týž požadavek propadl na sněmu jen jedním hlasem; většina chtěla pouze, aby král

Leopold II.
(1790—92).

Mír svišťov-
ský (1791).

Konstituční
sklon Leo-
poldův.

Utvzení
uherské
samostat-
nosti.

Požadavky
Čechů.

zemského zřízení neměnil bez svolení sněmu, v jiných otázkách pak aby vyžádal si předchozí zdání sněmu. Stavové čeští, kteří našli odvahu jmenovati se zástupci národa a ústavu označovati za smlouvu mezi králem a národem, chtěli zároveň, aby král pozměnil ústavu z r. 1627 v duchu jejich požadavků a ke v š e m daním dožadoval se svolení jejich.

Stížnosti jazykové. Velký díl stavů vedl stížnost i na ostrakování č e s k é h o j a z y k a. Ve všech zemích žádala se obnova zemských výborů a staré s t a v o v s k é

Stížnosti zemí vůbec. ú s t a v y, brojilo se proti centralisaci (nejostřeji v Tyrolích), proti poddanským a urbaniálním reformám Josefovým, a namnoze i proti toleranci náboženské. V Kraňsku i proti obecným školám.

Povolnost i pevnost císařova. Částečné obnovení starých řádů. Leopold II. neobtěžoval z hlavních reforem bratrových nic kromě urbaniálního patentu a generálních seminářů. Při stejnoměrném zdanění půdy panské a poddanské však v Čechách, kde byli pro to stavové sami, zůstalo. V žádostech politických by byl nepochybně císař povolil více, kdyby od r. 1791 f r a n c o u z s k á

Vliv francouzské revoluce. revoluce nebyla poděsila Evropu svým radikalismem a válka potomní vyjednávání se stavy neučinila konec. Leopold v celku obnovil ústavu stavovskou v podobě, již dosáhla po reformách Marie Terezie z let 1761—1763; změny způsobené od spoluvlády Josefovy většinou odstranil a zmírnil ostří i některých jiných zákonů Josefových.

Ústupky učiněné Čechům. Č e c h ů m vyhověl závazkem z června 1791, že budou slyšeni, půjde-li o změnu zákona týkajícího se ústavy zemské. Stížnostem jazykovým vyšel vstříc založením stolice jazyka českého při pražské universitě. Leopold dal se korunovati jak v Uhrách, tak v Čechách; r. 1792 zemřel. Dědicem států jeho byl nejstarší syn jeho F r a n t i š e k (1792—1835).

František II. (1792 až 1835). Panování **Františka II.** (jako krále čes. I.) naplněno je z polovice válkami s revoluční Francií a s Napoleonem. Leopold II. i Kounic snažili se brannému vystoupení proti Francouzům zabrániti; válka s Francií zvracela zajisté systém aliancí r. 1756 založený. Ale r. 1792 vypověděla Francie válku sama. Vypověděla ji Fran-

Počátky válek francouzských. tiškovi jakožto králi uherskému a českému (František byl teprv potom zvolen řím. císařem). Když později revoluce francouzská přivedla Ludvíka XVI. i choť jeho, sestru Josefa II., na popraviště, když zabrala Belgii a vyvracela trůny v zemích sousedních, ujal se dvůr vídeňský

Oběti a zásluhy monarchie ve válkách těch. války proti revoluci vši silou, a to na obranu staré Evropy i práva monarchického, konečně pak proti evropské hegemonii Napoleonově. Ve velkém tom zápolení připadl státům rakouským úkol vůdčí a jim náleží i zásluha konečného vítězství. Vojenské výkony monarchie v té době byly zcela neobyčejné, a to přes porážky vojsk jejich až do r. 1809, jež způsobeny byly převahou vůdcovského nadání Napoleonova i nadšením francouzských vojsk lidových. Hlavním vůdcem vojsk ra-

kouských byl (do r. 1809) arcikníže Karel, bratr císařův, jenž o reorganisaci armády se mnoho zasloužil. Diplomatickým ředitelem říšské politiky byl po smrti Kounicově (1794) Thugut (do r. 1800) a od r. 1809 bystrý a obratný Metternich.

Arcikníže
Karel
(† 1847).

Metternich.

Války s Francií. Válku prvou (1793—1797) zahájil František ve spolku s Pruskem, jež však nemínilo jí vésti vši silou, nýbrž snažilo se o to, aby zaneprázdnění spojence svého užilo k dalším ziskům v Polsku. Roku 1793 dohodlo se s Ruskem o druhé dělení Polska; třetího dělení, jímž zabráno Polsko celé (1795), účastnilo se i Rakousko. Získalo při něm 834 □ mil (zejména kraje mezi Pilicí a Buhem sev. od Haliče a Krakov). Hned potom smluvilo Prusko s Francií mír. Tiha války zůstala na říši naší, podporované důsledně jenom Anglií, zejména penězi. Štěstí válečné přálo však Francouzům; Belgie byla ve válce ztracena navždy a vítězství Bonapartova v sev. Itálii r. 1796—7 vedla k míru v Campo Formio (1797), jímž vzdal se František Belgie a Milánska, ale obdržel náhradou Benátsko až po Adíži spolu s benátskou Istrií a Dalmácií. Dříve než kongres v Raštattě, který měl sjednatí mír říši německé, své práce dokončil, vypukla nová válka (1799—1801), kterou tento kráté připravilo Rusko, spojivši se s Rakouskem, Sardinii, Neapolskem i Tureckem. I nyní podařilo se arciknížeti Karlovi porazit Francouze v již. Německu, zatím co Suvorov vítězil v Itálii. Když však náhle vystoupilo Rusko z koalice a geniální Napoleon objevil se na italském bojišti, donucen byl císař k míru v Lunévillu (1801), jenž celkem obnovil úmluvy z r. 1799. T. zv. říšská deputace (1801—03) dokončila potom rozdělení všech církevních knížectví a menších území v říši, dosud samostatných, mezi státy německé; Rakousku dostalo se při tom biskupství brixenského a tridentského a Solnohadska.

Prvá válka
koaliční
(1793—97).

Druhé
a třetí
dělení
Polska
(1793, 1795).

Mír
v Campo
Formio
(1797).

Druhá válka
(1799—1801).

Mír v
Lunévillu
(1801).

Třetí válka
(1805).

Bitva
u Slavkova.

Mír
prešpurský
(1805).

Rýnský
spolek
(1806).

Konec říše
římské
(1806).

R. 1805 došlo k třetí válce s Napoleonem, tentokrát již císařem; Rakousko ji vedlo hlavně ve spolku s Ruskem a Anglií. Napoleon po vítězství u Ulmu obsadil Vídeň a porazil vojsko rakouské a ruské ve velké bitvě u Slavkova na Moravě (pros. 1805). Mírem prešpurským musil František odstoupiti Napoleonovi Benátska (s Istrií i Dalmácií), Tyrol a Vorarlberka, jichž dostalo se Bavorsku, a zbytku zemí venkovských. Státy jihoněmecké a západoněmecké, sloužící oddaně Napoleonovi beze všeho ohledu na říši, učinily r. 1806 rýnský spolek pod protektorátem Napoleonovým. To znamenalo úplný rozklad říše a přimělo císaře Františka, že r. 1806 se vzdal koruny císařství římského. Při tom byly výslovně zrušeny svazky koruny české a zemí rakouských s říši. O dva roky dříve (r. 1804) přijal František titul císaře rakouského.

Doby po míru přešpurském, v níž Napoleon zničil i moc pruskou a zmocnil se poloostrova Pyrenejského, užilo Rakousko k reorganizaci armády, takže s nově zřízenou zeměbranou postavilo do pole na $\frac{1}{2}$ mil. mužů. R. 1809 vystoupilo s heslem osvobození od tyranie cizovlády do nového boje. Bylo odkázáno na vlastní síly; Rusko bylo dokonce spojeno s Napoleonem; přes to odvážilo se Rakousko ofensivy na všech frontách. Ale plán obecného povstání proti Francouzům rozbil se o mravní netečnost Německa; jen v Tyrolích vedl povstalec horaly s úspěchem Ondřej Hofer proti Bavorům a Francouzům. Brzo však rychlé zakročení Napoleonovo zatlačilo vojska rakouská v defenzivu. U Asprů (21. kv.) podařilo se arciknížeti Karlovi dobýti nad Napoleonem vítězství, ale porážka jeho u Wagramu rozhodla o osudu celého tažení. Mírem vídeňským (1809) odříznuto bylo Rakousko od moře, ztrativši Kraňsko, části Korutan, Chorvatska, Istrii, Gorici a Terst (z nich a z Dalmácie Napoleon zřídil t. zv. provincie illyrské), dále Solnohradsko, Innskou čtvrt i části Polska, získané r. 1795. Povstání v Tyrolích bylo potlačeno, Hofer zastřelen; triumf Napoleonův dovršen pak (1810) sňatkem s arcikněžnou Marií Louisou, dcerou Františkovou.

Vítězství u Lipska a kongres vídeňský. Přátelství s Napoleonem tím způsobem založené a úplné finanční vyčerpání monarchie, jež r. 1811 vedlo k státnímu bankrotu, způsobilo, že ve velkém tažení proti Rusku r. 1812 Rakousko musilo Napoleonovi pomáhati zvláštním sborem. Po pohromě armády Napoleonovy v Rusku r. 1812 spojilo se Rusko s Pruskem k dalšímu boji s Francouzi; poč. 1813 připojil se k nim i císař František. Vojska jeho měla přední zásluhu o vítězství spojenců nad Napoleonem v třídenní »bitvě národů« u Lipska (16.—18. říj. 1813). Vrchním velitelem spojených vojsk (v nichž Slované zemí rakouských a ruských měli převahu nad Němci) byl český pán, maršál kn. Schwarzenberg, plán bitevní vypracoval chef štábu jeho, mladý Jos. Radecký. Na kongresu vídeňském (1814—15), kde za přítomnosti panovníků a diplomatů bezmála z celé Evropy došlo k obecné úpravě nových poměrů, postavila se monarchie rakouská zas v čelo států evropských. Rakousko proti stavu z r. 1792 ztratilo na vždy Belgii a země venkovské (až na Vorarlberk) a také části Haliče, získané r. 1795; Krakov s okolím stal se samostatnou republikou. Za to získalo nově Benátsko s ostatkem Istrie, s Dalmácií a republikou Dubrovnickou, Solnohrad, malé biskupství brixenské a bisk. tridentské. Členům domu panovnického vráceno bylo Toskánsko, jež bylo od r. 1763 sekundogeniturou domu panovnického, t. j. mělo náležeti vždy druhorozenému synu cí-

Ctvrtá válka
(1809).

Povstání
Tyrolanů
pod Ond.
Hoferem.

Aspern a
Wagram.
Mír
vídeňský
(1809).

Provincie
illyrské.

Rakousko
spojencem
Napoleona.

Poslední
koalice
proti Na-
poleonovi.

Bitva
u Lipska
(říjen 1813).

Kongres
vídeňský.

Territoriální
ztráty
a zisky
monarchie.

Toskána a
Modena.

sařovu, i *Modensk*o, jehož byl nabyt bratr císaře Josefa Ferdinand sňatkem s dědičkou rodu Este a jež napříště mělo býti terciogeniturou rakouskou. Říše římská německého národa obnovena nebyla; na místo její vstoupil federativní svazek států německých, zvaný německým spolkem. Monarchie k němu přistoupila jen se zeměmi, jež dříve členy říše byly, tedy zeměmi koruny české a zeměmi alpskými. Rakousku v radě spolkové náleželo předsednictví.

Německý spolek.

Postavení Rakouska po válkách napoleonských. Zřetel politiky rakouské byl odtud obrácen jednak na uhájení prvenství v Německu a v Itálii, jednak na potlačení revolučního ducha v Evropě. Tomu měla sloužiti i Ruskem navržená (1815) svatá aliance, již se panovníci evropští zavazovali vládnouti národům svým v svornosti podle zásad křesťanství, i občasně kongresy spojených velmocí Rakouska, Ruska, Pruska, Anglie a Francie. Kn. Metternich byl předním a úspěšným vykonavatelem tohoto programu, jehož prostředky vládními byl absolutismus a s ním přísný policejní dohled k životu národnímu, po případě i vojenské zakročení proti revolučním pokusům v Itálii a Německu. Za to nedovedl Metternich zabrániti tomu, aby Rusko od nastoupení cara Mikuláše (1825) nevystupovalo jako ochránce pravoslavných národů balkánských a zvyšovalo vliv svůj na Balkáně, kde Metternich stál na straně Turecka. Rusko ve válce ruskoturecké (1828—29) vymohlo samostatnost povstaleho Řecka i nedávno vzniklého knížectví srbského. Poměr Rakouska a Ruska byl přes to v podstatě přátelský.

Politika říše po r. 1815.

Svatá aliance.

Kongresy velmocí.

Policejní režim.

Rakousko a Rusko.

Metternich zůstal vedoucím ministrem mocnářství i za nástupce Františkova **Ferdinanda I.** (V.) (1835—48); ve vnitřní politice však od r. 1826 rozhodoval více hr. Fr. A. Kolovrat, dosud nejv. purkrabí český; Kolovrat nebyl tak zásadním protivníkem myšlenek liberálních a národních. Kdežto František staral se o státní záležitosti dopodrobna, nedovolila synu jeho churavost, aby vskutku vládl; proto za něho státní konference, vstoupivši na místo státní rady, měla vliv rozhodující; v ní přední slovo měl strýc císařův arcikníže *Ludvík* a bratr jeho *František Karel*. R. 1846 zabralo Rakousko republiku *krakovskou*, když v ní vypuklo povstání, jež rozšířilo se i do *Haliče*. Ale rusínští sedláci pozdvihli se proti povstale polské šlechtě; obojí hnutí bylo brzo utlumen.

Císař Ferdinand I. (1835 až 1848).

Hr. Kolovrat.

Státní konference.

Zabrání Krakova.

5. Vnitřní poměry v l. 1792—1848.

Pro státoprávní vývoj monarchie bylo zvlášť důležité, že František I. přijal r. 1804 **titul dědičného císaře rakouského**. Učinil tak proto, aby v hodnosti nezůstal za Napoleonem, který téhož roku pojmenoval se dědičným císařem Francouzů; také proto, že koruna cí-

Císařský titul rakouský (šestá fáse státopr. vývoje říše).

sarství římskoněmeckého nebyla dědičná a bylo se obávati, že při rostoucím vlivu Napoleonově v říši nástupce Františkův již císařem římským zvolen nebude. František přijal jméno rakouského císaře jako jméno svého arcidomu; státoprávní postavení jeho království a zemí a korunovace uherská i česká měly trvati nadále beze změny.

Nový znak
a název říše.

R. 1806 stanoven znak císařství rakouského (dvouhlavý orel staré říše římské; do 15. st. byl to znak císařství byzantského), r. 1812 dáno všem státům a zemím habsburským jednotné jméno císařského státu rakouského. Úřady zeměpanské nazývaly se od r. 1806 »cís. král.« a ponenáhlu vše, co bylo společným všem zemím monarchie,

Vliv císař.
titulu na
státoprávní
povahu říše.

počalo se nazývati císařským (t. j. císařským rakouským), takže vyvíjel se názor, že panovník vládne v říši své z císařské moci rakouské, kteráž jaksi královskou moc vládni v Uhrách i v Čechách v sobě

Korunování
Ferdinanda V.
v Uhrách
a Čechách.

zahrnuje. Ferdinand I. (jako král český a uh. V.) dal však se korunovati v Uhrách i v Čechách, uznáváje tak státní bytnost obou korun. Ostatek úřady samy vztahovaly titul císařský někdy jen na alpské země.

Směr politiky vládní. Patriarchálně-policejní vláda let 1792 až 1848 nejen že zachovala dílo osvěceného absolutismu, pokud šlo o jednotnou správní a soudní organisaci zemí českých, rakouských a Hallických, ale zesílila je, zejména vydáním občanského zákonníka z r. 1811 (výše str. 128), jenž také zavedl jednotné státní občanství v zemích předlitavských a razil cestu rovnosti všech občanů před zákonem.

Inkolát
český.

V zemích českých jen českostátní občanství šlechty (t. zv. inkolát) zůstalo výrazem zvláštních poměrů. Sněmy stavovské politicky neměly váhy žádné; i v Uhrách reakce klonila se k absolutismu; zde teprv

Sněmy
uherské po
r. 1825.

od r. 1825 svolávány byly častěji stavovské sněmy; v nich pak se kritika dosavadního systému ozývala čím dál tím prudčeji. Državy italské or-

Nová orga-
nisace zemí
italských a
illyrských.

ganisovány byly jako království lombardskobenátské; obdržely ústavu poněkud svobodnější a řádnou správu, což však nenávisti k rakouskému panství neumenšilo. Napoleonovy »provincie illyrské« rozděleny byly v král. dalmatské a král. illyrské. K to-

Solnohrady.

muto počítány guberniální obvody lublaňský a terstský, ale novotvar ten existoval přece víc v titulu než ve skutečnosti; r. 1822 chorvatské části jeho s Rékou byly spojeny zas s korunou uherskou. Solnohrady

byly připojeny k Hor. Rakousům.

Upadek
financí
státních.

Poměry finanční. Nesmírné výdaje, jež pohltila válka, otráslý do základů hospodářstvím státním. Vláda si pomáhala zvyšováním daní, zhoršováním mince, zejména však vydáváním papírových peněz (bankocetlí), jejichž kupní síla klesala s rostoucím počtem jejich.

Následky
bankocetlí.

Tim získávaly sic zdánlivě třídy výrobní, neboť cena zboží stoupala v témže poměru, v jakém znehodnocovaly se peníze; sedláci a řemeslníci bo-

hatli, kdežto třídy, na pevný plat odkázané, byly vydány bídě a věřitelé ztráceli větší díl půjčených kapitálů. R. 1807 mělo 100 zl. v bankocetích cenu 50 zl. stříbra, r. 1810 již jen 25 zl. a v ún. r. 1811 dokonce $11\frac{2}{8}$ zl. Stát neměl peněz na vyplacení bankocetlí (k tomu by byl potřeboval přes 1 miliardu zl. stříbra); proto v břez. 1811 vydán patent, jímž cena peněz papírových i měděných snížena na jednu pětinu jmenovité hodnoty (státní bankrot). Zároveň vydány nové papírové peníze, t. zv. šajny a historie se opakovala: šajny nedosáhly kupní síly peněz stříbrných. Opatřeními vlády ustálily se poměry od r. 1819 tak, že 250 zl. šajnů (čili vídeňské měny) rovnalo se 100 zl. stříbra (konvenční měny). Tento poměr potrvál až do let padesátých. Sedlákům prospělo znehodnocení papírových peněz trvale: od r. 1811 platili své čínže vrchnostem v šajnech; platili tedy o 60% méně. V témtě poměru klesly i platy odváděné náhradou za robotu, na některých panstvích již od doby Marie Terezie v užívání vešlé.

Státní bankrot 1811.

Šajny.

Vídeňská měna (šajny) a konvenční měna (stříbro).

R. 1816 založena byla vládou akciová národní banka, jež starala se o vykoupení šajnů a umenšení státního dluhu. V době válek francouzských vybírány byly rozličné daně mimořádné; r. 1829 počala se všeobecná daň potravní. R. 1819 založena byla ve Vídni prvá rakouská spořitelna; r. 1825 česká spořitelna v Praze. R. 1817 počalo se s pracemi o přesné trigonometrické vyměření vsí půdy v zemích neuherských a spolehlivý odhad čistého výnosu každé parcely (stabilní katastr). Rozsáhlé to dílo, při němž pořízeny řádné mapy všech berních (katastrálních) obcí, bylo dokonáno v letech 1834—1860; na jeho základě vyměřená daň pozemková stanovena konečně na 16% z čistého výnosu. Stabilním katastrem dosaženo bylo konečně stejnoměrného vyměření daně pozemkové v našich zemích.

Národní banka.

Nové daně. Spořitelny.

Stabilní katastr.

Daň pozemková.

Příjmy státní činily r. 1847 151·5 mil. zl. stří. (v tom přes 37 mil. daň pozemková, 25½ mil. sůl, 20 daň potravní, zejm. z piva, kořalky a masa, 19 cla a 12 tabák); vydání bylo o 7 mil. větší. Více než české země vynášely země italské, přímé daně zemí uherských nevydaly tolik, co v Čechách jediných; mnoho znamenala již Vídeň, která měla na 400.000 obyv. (Praha 100.000, Terst 80.000). Státní dluh dosáhl 900 mil. zl. (asi 5 miliard korun). Obyvatelstva rychle přibývalo — r. 1846 počítalo se ho 35 mil. Z toho bylo skoro 5 mil. v zemích italských, Čechy měly 4·3 mil. (v tom 59·5% Čechů), Morava 1·7 (70% Čechů), Slezsko 0·46 mil. (20% Čechů), země uherské 11½ mil.

Státní rozpočet.

Velká města. Státní dluh. Počet obyvatelstva.

Péče o pokrok hospodářský. Vláda starala se na základech, položených dobou tereziánskou a josefinskou, aby země povzniesla hospodářsky. Zejména v Čechách vzrůstal se, nejvíce v kraji boleslavském a litoměřickém, průmysl textilní, ale výroba prováděná samostatnými mistry měla ještě převahu nad výrobou strojovou ve velkých závodech, jichž bylo nemnoho. Nejvíce pokročilo české plátenictví (r. 1810 bylo přes 600.000 lidí v Čechách jím zaměstnáno), jež rozmohlo se po ztrátě Slezska, ale v 19. st. mnoho utrpělo soutěží laciných, většinou již strojových látek bavlněných. Znenáhla i kvetoucí kdys v Čechách soukenictví rukodělné podlešlo konkurenci tovární. Železářství, sklářství, v Praze pak rukavičkářství bylo ve značném roz-

Pokroky továrního průmyslu.

Úpadek ručního plátenictví a soukenictví.

Cukrovary, petrolej. v Čechách zakládány cukrovary (nejdřív třtinové, s poč. 19. st. řepné), v Haliči počalo se s výrobou petroleje. O zemědělství pečovaly hospodářské společnosti (v Čechách »Vlastenecká hospodářská společnost«, založ. 1788) i školy odborné. Hospodářství trojstranné ustupovalo racionelnějšímu hospodářství střídavému, k zdokonalení nástrojů položilo základ české ruchadlo bratří Veverků (1827). V Praze založili stavové r. 1806 po vzoru francouzském ústav polytechnický, jemuž podobné zřízení byly i jinde v říši; od r. 1804 zřizovány reálky jakožto odborné školy průmyslové a obchodní. Stavěno hojně říšských silnic; r. 1836 zahájena pak stavba železných dráhy z Vídně do Brna (jež do r. 1845 dovedena byla přes Olomouc do Prahy) a brzo i na jiné strany, zejména k Terstu.

Pokroky zemědělství. Paroplovba zavedena na Labi, Vltavě i Dunaji; v Terstu založena byla loďařská společnost rak. Lloydů. V Uhrách mezi Tisou a Dunajem zřízen průplav Františkův. V Čechách o rozvoj průplavy. komunikací a průmyslu zasloužil se nejv. purkrabí Jan R. hr. Chotek († 1824). Ani geniálními vynálezci nebyly chudy naše země: Chrudiman Ressel vynalezl lodní šroub, Pražan Senefelder kamenotisk, Korutanec Wurm stroje textilní.

Poměry správní. Školství. V poměrech správních změn zvlášť podstatných nebylo. Českorakouská kancelář zvaná byla od r. 1802 spojenou dvorskou kanceláří. Volba magistrátních radů v městech byla omezena; purkmistři byli ustanovováni doživotně. Velkého vlivu na bylo policejní ministerstvo ve Vídni, v jehož čele od r. 1817 stál hr. Sedlnický. Jemu podřízena byla i censura, jež vykonávána byla přísně, ale nezabránila, aby brožury a noviny za hranicemi vydávané (zejména v Lipsku) nešířily myšlenky vládě nemilé cestou podloudnou. V poměru k církvi trval stát při zásadách osvětských, ale školství obecné přece podřídil (1804) dozoru farářů a vikářů. T. zv. direktori studii v jednotlivých zemích byli většinou osoby duchovní.

Spojená dvorská kancelář. Školství činilo patrné pokroky; gymnasií přibývalo. Od r. 1819 byla všechna šestitřídní; k nim v některých městech připojovala se 2—3letá studia filosofická; lycea v Olomouci, Lvově, Hradci a Inšpruku prohlášena universitami. Germanisace poněkud polevila: r. 1816 a 1818 dovoleno zas vyučovati češtině na gymnasiích a čeština prohlášena potřebnou kněžím a úředníkům v zemích českých. Při universitě olomoucké založena byla také stolice jazyka českého.

Pokroky Reálky. Stát a církev. Gymnasia a university. Pokroky češtiny.

Věda a umění. O vědu a krásnou literaturu neprojevil režim osvětský valného zájmu. Přes to vědecký ruch probouzel se mocně, zejména v Čechách, a to pod vlivem snah českonárodních. V Praze již v době Josefa II. vznikla král. učená společnost

Probuzení snahy vědecké.

nauk, prvá v říši, r. 1818 pak péčí hrabat Šternberků české mu-
seum, jemuž podobná zřízena byla dříve nebo později i v jiných ze-
mích monarchie (na př. Františkově museum v Brně). Vědeckými ba-
dateli jsou v době osvěcenské pravidlem kněží řádoví, teprv v 1. pol. 19.
st. vynikají vedle nich laikové. Vláda Metternichova vydávala vědecký
sborník »Wiener Jahrbücher der Litteratur«; r. 1847 byla založena cí-
sařská akademie věd ve Vídni. Skvělému rozvoji těšilo se umě-
ní hudební; v druhé pol. 18. st. tvořili svá slavná díla skladatelé
Gluck, Haydn a Mozart; v l. 1792—1827 skládal Beethoven
ve Vídni své symfonie. Vedle nich proslavil se velký počet českých skla-
datelů i virtuosů; r. 1810 založena byla v Praze hudební konser-
vatoř. Ve Vídni vlašská a francouzská opera ustoupila za Josefa II.
německému národnímu divadlu (Burgtheater); v Praze založeno
r. 1783 stavovské divadlo, v němž hrávalo se i česky. Do doby Jose-
fovy náleží i patrnější rozvoj žurnalistiky a časopisectva. V Če-
chách české Poštovské noviny vycházely od r. 1719; za Josefa II. k nim
přistoupily C. k. vlastenecké noviny; od r. 1845 Pražské Noviny.

Král. učená
společnost.
České
museum.

Cisarská
akademie
věd.
Skladatelé
hudební.

Divadlo
a hudba.

Žurnalistika.

6. Vývoj hnutí za svobodu národní i občanskou.

Době osvěcenského absolutismu podařilo se snahy po ustejnění a
sjednocení hlavních částí monarchie po všech stránkách veřejného života
dovést k patrnému úspěchu. Ale uniformita tato byla jen vnější a do-
časná: doba, jež jí docílila, probudila zároveň k samostatnému životu
nové mocné síly, organismy národní, jež vystoupily konečně
zjevně proti programu centralisace a germanisace.

Vývoj
organismů
národních.

Národní hnutí české. Jednotlivé stupně vývoje tohoto patrný
jsou nejlépe v národním hnutí českém. Počíná se s probuzeným duchem
vědeckým v době Marie Terezie, usilujíc nejdříve o kritické studium
nejstarších dějin českých, poznání staré literatury národní a vědecké
probadání národního jazyka. To je doba Dobnerova a Do-
brovského, písaři ještě latinsky a německy a to pro malý kruh učenců.
Ale ve vrstvách širších již v té době přibývá z odporu ke germani-
saci, šířené vládou, lásky k českému jazyku, jež projevuje se hojnými
obranami jeho; svoboda tisku za Josefa II. umožňuje vydání nejedné
práce, proniknuté duchem bojovně národním (na př. kroniky Dalimi-
lovy) nebo mírně liberálním. Doba následující, Jungmannova,
pojí snahu vědeckou, většinou stále jazykozpytnou, s propagandou svých
myšlenek, písaři již převahou česky a obracejíc se k vrstvám středním.
V ní působením romantismu naplňuje se snaha po povznesení zanedba-
ného jazyka i vědomí národního horoucí vlasteneckou láskou, která po-
svěcuje všechno úsilí buditelů. Nadšení své projevují a šíří budí-

Doba
Dobnerova
a Dobrov-
ského.

Doba Jung-
mannova.

Roman-
tismus.

Vědomí
slovanské.

Kollár
a Šafařík.

Doba
Palackého

Zásluhy
Palackého.

Touhy
povahy
politické.

Meissner
a Hartmann.

Program
liberálně-
demo-
kratický.

Spojení jeho
s progra-
mem ná-
rodním.

Nový
národ
politický.

K. Havlíček.

Němci
rakouští.

telé namnoze díly básnickými (v tom i obratným padělkem domněle pra-
starých rukopisů Zelenohorského a Královodvorského); obavy o osud ná-
rodnosti české snaží se zaplašiti důkazy o jednotě pokrevní, jazykové,
i povahové s ostatními národy slovanskými. Snahy tyto mají úrodnou
půdu zejména na Slovensku; z nich vyšla Kollárova »Slávy Dcera«
a jeho nauka o vzájemnosti slovanské. Z nich vyrostlo ži-
votní dílo Šafaříkovo »Slovanské starožitnosti«. Myšlenkami tě-
mito vychován byl v Prešpurku i představitel třetí doby Fr. Pa-
l a c k ý, jenž však založil buditelské úsilí své věčnější, od poesie obrátil
se k historii, chtěje národu svému dáti obraz jeho velikosti dějinné,
zejména v době husitské, a pracovati k tomu, aby program národní stal
se zároveň programem mravního a kulturního povznesení. T. j. aby
nestačilo, býti Čechem, ale aby buditelé působili i k tomu, aby každý
Čech byl mužem vzdělaným a poctivým. Založiv Časopis Českého Mu-
sea (1827), Matici českou (1830) a připraviv vydávání Slovníku Na-
učného, zasloužil se Palacký nejvíce o organizaci práce ná-
rodní, usiluje i o to, aby jí zjednána byla podpora české šlechty.

Počátky probuzení politického. Všechno to snažení
o vzdělání jazyka a literatury národní, jež dalo nám záhy díla ceny
trvalé, vystříhalo se z ohledu na censuru narážek politických. Ale vůd-
cové jeho byli získáni myšlenkám liberálně demokratickým. Teprve
po r. 1840 vnikají do literatury patrněji hněvy a touhy povahy politické,
zejména Meissnerovým »Žižkou« a Hartmannovými »Če-
skými elegiemi«, psanými německy, ale v duchu českém. Vlivem jejich
a prací podobných, vlivem brožur a novin, podloučně dopravovaných
přes hranice, přibývá i v Praze mužů, získaných programem libe-
rálně demokratickému, jenž žádal rovná politická práva pro
všechny občany státní, zákonodárné sněmy volené ze všeho občanstva,
jež by především vypracovaly novou a svobodnou ústavu země, uzáko-
nily svobodu tisku, svobodu shromažďovací a vůbec zabezpečily »zá-
kladní práva« občanská. Spojení programu tohoto se snahou národní
bylo na snadě: na místě dosavadního národa politického, omezeného na
stavy, jazykem i duchem většinou češství odcizené, měl zajisté vstoupiti
nový národ politický, jehož hlavní vrstvou měli státi se malí
měšťané a sedláci, kteří byli předními a vlastně jedinými představiteli
českonárodní společnosti. Snaze zanést i do těchto vrstev osvobozovací
myšlenky národní a politické sloužil obratně od r. 1845 mladý redaktor
Pražských Novin, K. Havlíček.

U Němců rakouských nemohla idea národní býti tou měrou
vzpruhou literatury jako u Čechů; mělit v míře přebytné vše to, co
Čechům bylo ideálem nedosažitelným. Literární produkce německá v Če-

chách byla dokonce naplněna českou tradicí a přízniva osvobozovacímu hnutí českému; česká themata lákala i největšího německorakouského básníka té doby Grillparzera († 1872). Vídeň ostetek nepoznala tak horlivého ruchu vědeckého a literárního jako Praha, žijíc především hudbě a divadlu; Jahrbücher der Litteratur, jež od r. 1818 vycházely ve Vídni a do nichž přispívali Goethe, Humboldt, Grimm, ale i slovanští učenci, byly spíše obrazem práce středoevropské vůbec. Myšlenky liberální za to ozývají se v zemích alpských dříve než v Čechách, zejména v poesii Anastasia Grüna (hr. Auersperga; † 1876) a přítele jeho Mik. Lenaua (pův. uher. šlechtice; † 1850), oslavovatele pozdvižení proti útisku; Lenau byl pak vzorem Meissnerovi i Hartmannovi. Teprv později, po r. 1840, se ve Vídni probouzí program německonacionální, toužící po těsnějším spojení s Němci v říši.

Grillparzer.
Vídeň a
Praha.

Anast. Grün.
Mik. Lenau.

Program
německo-
národní.

Probuzení
maďarské.

Bessenyei
a Révay.

Zástupci ro-
mantické
doby.

Vörösmarty
a Petöfi.

Zásluhy
Széchényiů,
otce a syna.
Akademie
uherská.

Maďarština
jazykem
úředním.

Strany
v sněmu
uherském.

Deák
a Košut.

Probuzení maďarské má mnoho rysů shodných s českým; jedním z prvních pracovníků jeho je úředník dvorní knihovny ve Vídni G. Bessenyei († 1811), žák Voltairův. V Uhrách samých v době jeho jako v Čechách jsou spisovatelsky činní především mniši řádoví, z nich zejména Mik. Révay († 1807), maďarský Dobrovský, jež r. 1788 zakládá první literární časopis. Představitelé doby romantické jsou básníci Alex. Kisfaludy († 1844) a literární historik a kritik Fr. Kazinczy († 1831), hlavní obnovitel jazyka, jež bylo třeba rozmnožiti novými výrazy. Poesii naplněnou politickými ideály revolučními zastupuje Michal Vörösmarty († 1885), skladatel »Pobídky« (Szózat), jež stala se hymnou národní, a Alexandr Petöfi (původně Petrovič), nejnadanější lyrik maďarský, jež padl roku 1849 na bojišti. Roku 1802 založeno bylo hrabětem Františkem Széchényim národní museum, roku 1825 synem jeho Štěpánem akademie uherská (byla to vlastně až do roku 1848 společnost pro vzdělání maďarského jazyka). Dary magnátů zvětšily brzy její jmění podstatně. Štěpán Széchényi, jež dlouho pobyl v Anglii, obracel úsilí své také k hospodářskému osamostatnění Uher. Maďarské snahy národní měly vůbec nejhorlivější přívržence mezi šlechtou. Sněmy uherské (zasedající ještě v Prešpurce) žádaly od r. 1826, aby maďarština stala se jazykem úředním na místo latiny; sněmy z r. 1840 a 1844 uzákonily to bez ohledu na protesty Chorvatů a Sasů. V letech těchto se na sněmu zřejměji vyvinuly strana konservativní a strana liberální. Obě chtěly přeměně středověkých Uher v stát novodobý, ale první víc v duchu osvětského absolutismu, druhá cestou ústavy konstituční. Hlavním mluvčím této strany byl Fr. Deák, bystrý právník, hlavním agitátorem advokát a novinář Ludvík Košut, jehož list Pestí Hírlap dosáhl značného nákladu.

- Probuzení Slovinců.** U **Slovinců** vytvořila se dvě střediska národní snahy obzobdné: v Lublani v domě barona Z. Zoise († 1819); k společnosti jeho náležel básník Val. Vodník († 1819), kněz, jenž organizoval slovinské školství v době francouzské vlády v Kraňsku a první vydával slovinské noviny, druhé ve Vídni, kde působil znamenitý filolog-slavista B. Kopitar († 1844), který však sám slovinsky nepsal. V Lublani žil i největší básník slovinský advokát Fr. Prešern († 1849), virtuos formy, nacionálně méně zaujatý. R. 1843 založil své selské noviny dr. J. Bleiweis († 1881), později politický vůdce Slovinců. Bleiweis již představuje dobu, která si plně uvědomila národní sounáležitost Slovinců v Štyrsku, Korutanech, Kraňsku i v Přímoří.
- Probuzení Chorvatů.** I u **Chorvatů**, rozdělených v několika zemích, nebylo původně vědomí jednoty národní; budil je teprv Ludevít Gaj od r. 1830, žák Kollárův. Gaj počal vydávati v Záhřebě noviny psané nářečím štokavským a latinkou, s pravopisem zjednodušeným po českém vzoru; snahou jeho bylo spojití všechny jižní Slovany v jediný národ »illyrský« (illyrismus). R. 1839 založeno bylo museum, 1842 Matice; Slovinec Stanko Vraz († 1851), žák Kopitarův, stal se předním básníkem illyrismu. R. 1843 byl název »illyrský« na nátlak Maďarů úředně zakázán. Chorvatština v té době zavedena byla na střední školy, r. 1847 prohlášena jazykem úředním. Spory jazykové a státoprávní vzbudily brzo v probuzeném Chorvatsku nepřátelství k Maďarům; podobně u Srbů a **Slováků**. Tito k nemalé škodě staré československé jednoty národní učinili jedno z nářečí svých jazykem spisovným.
- Srbové.** **Srbové** slavonská a jihouherští užívali v 18. st. ve svých knihách náboženských podivné směsi staroslovansko-rusko-srbského jazyka; prvním, kdo psal jazykem téměř lidovým, byl Dositij Obradović († 1811), mnich a osvícenec velkého vzdělání i mravní snahy, nenáviděný nevzdělanými srbskými mnichy. Ale jazykem spisovným učinil mluvu lidovou teprv básník Vuk Karadžić, jenž vyšel ze srbského kruhu vlasteneckého, utvořivšího se ve Vídni, a stál pod vlivem Kopitarovým. Střediskem snah literárních byl vedle Vídně Nový Sad, kde založena byla Matica Srpska a kde působil básník a učenec, přítel Šafaříkův S. Mušicki († 1837).
- Probuzení Rumunů.** I **rumunské** probuzení počíná se mluvnicí a slovníkem (S. Micul, † 1808) a má oporu ve Vídni; Petru Maior († 1821) vydal v Budíně nacionálně pojaté rumunské dějiny; spisy své tiskl latinkou místo cyrilice.
- Probuzení Rusinů.** Jako národ rumunský, tak i **ruský** v Haliči skládal se z nevzdělaných chlopů (sedláků) a popů; rakouská správa první ujala se oněch proti bezohlednosti polské šlechty a pečovala o vyšší vzdělání obojích, založivši ruské obecné školy a pro výchovu kněží r. 1787 t. zv. ruský institut při Lvovské universitě. Odtud vyšlo po r. 1830 několik kněží (M. Šaškevič, J. Holovackij, † 1888), kteří první na půdě naši psali a básnili jazykem lidovým, zvaným tenkrát rusinským, pronásledováni jsoucí církevní vrchností, jež jen jazyk církevněslovanský uznávala za jazyk spisovný.
- Poláci.** **Poláci**, jejichž poesie dosáhla té doby Mickiewiczem, Słowackým a Krasińským nejskvělejšího rozvoje, působili nemálo na národní i politické osvobodovací snahy národů ostatních jak příkladem bojů svých za svobodu, zejména v povstání z let 1830—31, tak přímým vlivem polské emigrace, jež bol svůj a nenávisť proti útisku politickému a národnímu šířila Evropou, majíc v Adamu Mickiewiczovi básníka účinně strhujícího.

7. Revoluce r. 1848.

Podmínky úspěchu revoluce. Hnutí národní v zemích našich bylo mocnější než politické; obojí však omezeno bylo na nečetnou ještě *intelligenci* v hlavních městech. Stát byl velkou převahou a *agrární*, venkov byl málo probuzen, podobně *dělnictvo* v továrně, jež bylo vážným činitelem jen v několika málo průmyslových městech (na př. Vídeň, Praha, Brno). *Šlechta* byla z části přesvědčena o neudržitelnosti absolutismu a nakloněna myšlence, že by se vhodným rozšířením práv sněmů stavovských, jež by doplněny byly zástupci měst a sedláků, vyšlo potřebě doby vstříc. Stav panský na sněmu českém od r. 1845 vystupoval dosti odhodlaně proti vládě, vracaje se k stanovisku z doby Leopolda II.; jednotlivci tu podobně jako na sněmu dolnorakouském žádali již, aby vláda byla za své činy sněmu zodpovědná a předkládala mu k schválení finanční rozpočty. Vláda však setrvala v zásadním odporu proti všem žádostem toho druhu, ač v samé rodině panovnické přibývalo pochybností o správnosti konservativní politiky Metternichovy. Tím, že režim dosavadní pozbyl přesvědčených podporovatelů i v kruzích nejvyšších, lze vysvětliti, proč neodolal prvému nárazu revoluce. Nedostatek politického vzdělání ve vrstvách širších vysvětluje pak, proč tak velkou úlohu mělo v hnutí revolučním *studentstvo* a proč samozvaní *agitátoři* nabyli někdy vlivu rozhodného. Ve Vídni i v Uhrách postavilo se v čelo hnutí mnoho *židovské* *intelligence*, která od emancipace josefinské záhy domohla se vynikajícího vlivu jak na burse, tak zejména v žurnalistice.

Povolení konstituce. Zprávy o úspěchu pařížské revoluce únorové a o vítězství lidových požadavků v státech jihoněmeckých vznítily rázem ducha odboje ve všech zemích sousedních. V Uhrách, kde sněm právě zasedal, volal Košut již 3. března po samostatném ministerstvu uherském, a v Praze samozvané shromáždění měšťanstva (11. března) sneslo se po návrhu advokáta Dra. Braunera na petici ke králi, která žádala jednotný sněm a jednotné úřady pro země koruny české a úplnou rovnoprávnost češtiny s němčinou; k těmto státoprávním a národním přáním připojeno bylo devět článků s obvyklými liberálními požadavky doby; žádáno i zrušení poddanství a svobodné obecní zřízení. Ve Vídni donutily 13. března shluky lidu stavovský sněm dolnorakouský, že vyslal deputaci k císaři se žádostí o všeobecné zastoupení národa a svobodu tisku. Po nepatrné, ale krvavé srážce vojska s lidem rozmnožila se deputace jinými osobami a dosáhla u zmatené a bezradné státní rady poděkování kn. Metternicha, svobodu tisku a ozbrojení studentstva. Dne 15. března vydán pak byl císařský manifest, jenž sliboval, že bude svolán stavovský výbor ze všech zemí,

Hnutí národně politické a jednotlivé třídy národní.

Oposice panská v českém sněmu (1845 až 1847).

Stanovisko vlády a dvora.

Studentstvo.

Židé.

Dojem únorové revoluce.

Žádosti Košutovy.

Pražská petice ke králi.

13. březen ve Vídni.

Propuštění Metternicha.

Konstituce. aby usnesl se na konstituci vlasti. Rozhodnutí panovníkovo vzbudilo záchvat nadšení ve všech zemích monarchie; ale ochotná povolnost vlády osmělovala k žádostem dále jdoucím.

Nová
ústava
uherská.

Osamostatnění Uher. Prvá konstituční ústava našich

zemí. Sněm uherský, jenž kvapem usnášel se na nových zákonech, srovnávajících se s novodobými požadavky ústavními, vymohl si brzo samostatné, sněmu zodpovědné ministerstvo pro země uherské, v tom i zvláštního ministra financí a války. Tak Uhry najednou staly se

Samostat-
nost Uher.

státem samostatným; jen zahraniční záležitosti měly jim snad býti společny s ostatkem monarchie. Také v našich zemích zřízeno

Ministerstvo
Pillers-
dorfovo.

bylo pod předsednictvím sv. pána Pillersdorfa zvláštní zodpovědné ministerstvo, jež dne 25. dubna vydalo prvou konstituční

Ústava
rakouská
z 25. dubna
(další fáse
v státopr.
vývoji říše).

ústavu císařství Rakouského; k tomuto ovšem již nebyly počítány země uherské, ale ani italské. Nová ústava, jež stanovila dvě komory

(vyšší, převahou šlechtickou, a nižší lidovou, volenou nepřímou z

kladě velmi rozsáhlého práva hlasovacího), obsahuje první v našich dějinách výslovné popření zvláštní státní osobnosti koruny české, poji-

majíc země české stejně jako alpské jako pouhé provincie císařství Rakouského. Kdežto tedy doba revoluční dala Uhrám práva, jichž od

r. 1526 neměly, vyřkla zároveň odmítavé slovo o právech zemí českých, k němuž sic absolutismus hlavní byl připravil, ale jehož přece neproněsl.

Ale ani tato ústava nestačila rostoucímu radikalismu vídeňské žurnalistiky a ovládaného jí studentstva a dělnictva, jež bouřemi za-

strašilo vládu do té míry, že vzdala se (16. května) horní sněmovny a rozšířila ještě více volební právo do sněmovny dolní; tato měla se

jako shromáždění ústavodárné. Dvůr za bouří květnových opustil Vídeň a usídlil se v Inšpruku. Vláda Pillersdorfova vyšla vstříc

počátkem dubna i probudilému všenněmeckému nadšení hlavního města, povolivši volby do parlamentu frankfurtského, který měl

zemím německého spolku dáti novou svobodnou ústavu z vůle národa. Země české a alpské měly tedy býti zastoupeny jednak v říšském sněmu rakouském, jednak v říšském sněmu všenněmeckém.

Požadavky české. Oba úmysly tyto přičily se více nebo méně žádostem projeveným v petici české z 11. března, opakovaným

ještě důrazněji v nové petici z 29. března, kde žádalo se nejen správní spojení zemí koruny české a obecný sněm jejich, ale i zodpovědné mi-

nisterstvo vnitřních záležitostí koruny české. Císař kabinetním listem z 8. dubna žádost těmito z části vyhověl, polo-

živ tak základy k zvláštní ústavě české. Žádost o spojení zemí koruny české odložil sic na příští sněm říšský, povolil však zřízení nejvyšších odpovědných úřadů pro království České s rozšířeným oborem

Prvá
a druhá
petice
česká.

Kabinetní
list z 8.
dubna.

Vídeňské
bouře
květnové.

Volby do
sněmu
frank-
furtského.

činnosti v Praze, povolil konstituční sněm zákonodárný (jehož složení zároveň ustanovil) a zvlášť určitě uzákonil rovnoprávnost češtiny s němčinou v úřadě i ve škole i povinnost, aby všichni úředníci znali oba jazyky zemské. Mladý arcikníže František Josef byl jmenován místovladařem v Čechách, ale vskutku poslán na bojiště italské; správcem gubernia stal se mladý šlechtic, českému národnímu hnutí příchýlný, hr. Lev Thun.

Český
sněm.

Arcikníže
František
Josef.
Hr. Lev
Thun.

Rakouské stanovisko Čechů. Čechové se s koncesemi z 8. dubna spokojili a počali horlivě připravovati se k příštímu českému sněmu. Středem té práce stal se Národní výbor, sbor to jednak důvěrníků národních, jednak hr. Thunem jmenovaných, v němž předními členy byli Palacký, Dr. Brauner, hr. Vojtěch Deym a mladý Fr. L. Rieger. Čechové nemínili od počátku v státoprávní důslednosti napodobovati Maďary, nýbrž naopak stáli o jednotu říše a z práv království svého chtěli obětovati tolik, kolik by bylo třeba pro mocenské postavení její. Proto nebyli proti říšskému sněmu ani neprotestovali prozatím proti ústavě z 25. dubna, doufajíce, že příští sněm říšský bude omezen jen na záležitosti jednotě říše nezbytně potřebné. Také Moravané, jejichž stavovský sněm přetvořil se sám v sněm novodobý, vzpírali se ještě požadovanému správnému sjednocení zemí českých. Nejvíce však působila na Čechy obava před hnutím všenněmeckým a parlamentem frankfurtským a vedla je k tomu, že jali se pomýšletí na sjednocení všech Slovanů monarchie habsburské, jež by jaksi bylo protiváhou politice všenněmecké a podepřelo český odpor proti Frankfurtu. Úvahy tohoto směru, k nimž hlásili se zejména spisovatelé čeští, vychovaní sny o slovanské vzájemnosti, posílily velice rakouské stanovisko české a jeho touhu po jednotě říše; doufalo se také, že na jednotném sněmu říšském uplatní se slovanská většina monarchie a Čechům že v ní připadne role vůdčí. Fr. Palacký otevřeným listem z 11. dubna v duchu tohoto programu prohlásil, že Čechové do sněmu frankfurtského voliti nebudou, že chtí naopak pečovati o zachování a upevnění Rakouska, jež jediné může jim zaručiti svobodu a rovnoprávnost národní. V duchu tom pracováno bylo také o sjezd Slovanů rakouských v Praze, jenž sešel se vskutku ke konci května, zahájen byl vzrušenou řečí Šafaříkovou a vyslovil se v podstatě pro přetvoření Rakouska v spolek rovnoprávných národů.

Národní
výbor.

Práva Čech
a jednota
říše.

Moravský
sněm.

Snahy o
sjednocení
Slovanů
rakouských.

Důvody
a naděje
jejich.

Čechové
a sněm
frankfurtský.

Slovanský
sjezd.

Vystoupení lidového národa českého na zápasíště politické (ze šlechty české přidružil se k občanským Čechům jen několik jednotlivců) mělo za následek i politické osvědčení Němců v Čechách. Byl to počátek politického života německé menšiny, jež však teprv později v letech 60tých a 70tých postavila se rozhodně proti snahám českým, čerpajíc sebevědomí

Počátky
polit. života
českých
Němců.

své z průmyslového rozkvětu pohraničních svých sídel (jež v stoletích dřívějších neměla daleko toho hospodářského významu, jakého nabyla v 19. st.) a od r. 1871 z mocenského rozvoje německé říše. R. 1848 Němci čeští šli s Čechy, kde běželo o svobody konstituční; volili však do Frankfurtu.

Stav věci v Itálii a v Uhrách. To bylo v době, kdy velká část monarchie poskytovala obraz dokonalého rozvratu. Lombardsko-Benátsko odtrhlo se od říše; Lombardsko obsadil král sardinský Karel Albert; generál Radecký musil s počátku spojit se obranným postavením u Verony. V Uhrách všude počal se boj národností nemaďarských se státní mocí, jejíž sídlo bylo již v Pešti. V Chorvatsku nový energický bán Jelačić odpíral poslušnost rozkazům peštské vlády, Srbové uherští zřídili si sami vládu prozatímnou a organisovali se vojensky, v Sedmihraděch protestovali jak Sasové tak Rumuni (po prvé k politickému životu probuzení) proti sloučení Sedmihrad s Uhry, na němž se byl uherský sněm usnesl. Vůdcové Slováků, kteří žádali rovnoprávnosti jazykové a správního rozdělení Uher dle národností, musili prchnouti do Čech nebo Chorvatska.

Zmar českých nadějí. Loyální a rakouské stanovisko Čechů za takových okolností stávalo se politickým činitelem velké váhy a vedlo k tomu, že u dvora i v zemích radikalismem nezasažených hledělo se k Čechům s nadějí, v Pešti i ve Vídni s obavou. Hr. Lev Thun, nemaje důvěry k vídeňské vládě, jež byla pod vlivem radikální ulice, zřídil se svolením dvora prozatímní vládní radu v Praze, která záležela v podstatě z členů Národního výboru; urychloval zároveň přípravy k českému sněmu, k němuž již volby byly vykonány. V tom v pondělí svatodušní (12. června) došlo i v Praze, v době, kdy ještě zasedal slovanský sjezd, k bouři cílů nejasných, způsobené mládeží, zmatenou radikálními hesly (na př. že příští sněm má být prost šlechty) a rostoucím napětím mezi vojskem a ozbrojeným studentstvem. Bouře, jež sic na několik dní naplnila Prahu barikádami, nebyla povahy nebezpečné a byla po několika dnech velicím generálem, kn. Windischgrätzem, potlačena. Ale následky její byly osudné. Zvláštní ústava česká i český sněm byly zmařeny, Národní výbor rozpuštěn, v Praze prohlášen stav obležení, a zklamaným a roztrpčeným politikům českým nezbylo než toužiti po jediné volné tribuně, jež jim zbyla, t. j. ústavodárném sněmu říšském ve Vídni.

Ústavodárný sněm vídeňský. Sněm sešel se v polovici července; stejnou dobou vynutili si radikálové ve Vídni vládnoucí jmenování nového ministerstva, jehož předsedou byl baron Doblhoff, ministrem vnitra pak mladý advokát vídeňský Alex. Bach, dosud horlivý liberál. Sněm měl většinu slovanskou; bylo v něm hojně sedláků,

Revoluce v
Lombardsku
a Benátsku.

Odboj
národů
nemaďar-
ských v
Uhrách.

Rozmyslnost
české
politiky.

Vládní rada
v Praze
a příprava
sněmu.

Bouře
svatodušní.

Osudné
následky
její.

Nová vláda.

zejména z Haliče, dílem analfabetů; z Čechů vynikali vedle Palackého, Riegra a Braunera Dr. Strobach a Dr. Pinkas. Právce složená ze Slovanů, kteří celkem hlásili se (až na část Poláků) k zásadám mírnějším, podporovala spolu se středem (konservativní Němci ze zemí alpských) vládu; německá levice byla radikálně demokratická; v ní vedle několika židovských poslanců vynikal Čechoněmec MUDr. Löhrner. Brzo zvolena komise, jež měla vypracovati návrh nové ústavy; sněm sám dal se v obšírné jednání o zrušení poddanství. Dne 7. září byla tato velká reforma uzákoněna. Jí odstraněn byl úplně od středověku trvajíc rozdí mezi pánem a poddaným, mezi půdou panskou a poddanskou; sedláci, jejichž statky do té doby náležely více nebo méně vrchnostem, stali se plnými vlastníky svých gruntů a sprostěni byli všech dávek a robot dosavadních (jakož i církevního desátku) za náhradu poměrně nevelikou. Aby splacení náhrady bylo bývalým poddaným usnadněno, měly býti založeny v zemích tak zv. fondy vyvazovací a země převzítí na se třetinu vypočtené náhrady. Byl to jediný velký čin, jež sněm vykonal; dne 6. října se většina sněmu rozprchla. Toho dne vypuklo ve Vídni povstání, jež chtělo zabrániti odchodu vojska z města do boje proti Maďarům, s nimiž vídeňští radikálové sympatisovali; dav luzy při tom starého ministra války, hr. Latoura, umučil k smrti. Císař Ferdinand, který se byl na žádost sněmu do Vídně vrátil, přesídlil nyní do Olomouce. Kn. Windischgrätz pak donutil Vídeň ke kapitulaci (1. listop.).

Strany v
ústavodár-
ném sněmu.

Zákon
o zrušení
poddanství.

Význam
jeho.

Fondy vy-
vazovací.

Povstání
říjnové.

Pokoření
Vídně.

Maďarské povstání. Vystoupení proti Maďarům připravovalo se od té doby, co vítězství Radeckého v Itálii u Custozzy (25. července) a znovupodmanění Milánska (v srpnu) i největší části Benátska dodalo odvahy dvoru pomýšleti na boj s revolucí. V Uhrách Srbové válčili s vojskem poslušným vlády peštské již od června, v Chorvatsku chystal se Jelačić je následovati a v polovici září vytrhl vojensky do Uher. Podpora, již se plánům Jelačičovým dostávalo ode dvora, souvisela s chováním sněmu uherského, jenž žádostem o pomoc Radeckému se uzavíral, ale naopak připravoval se finančně i vojensky k zjevné revoluci. Dvůr, aby boje v Uhrách zastavil, poslal do Pešti hr. Lamberta jako mimořádného komisaře; ten byl však (28. září) zavražděn hned po svém příjezdu. Potom teprv (3. říj.) rozpustil císař uherský sněm a jmenoval zástupcem svým v Uhrách Jelačiče. V odpověď na to zřídil Košut revoluční vládu, jež podporována jsouc sněmem vedla vojnu jak v Sedmihradech proti povstalým Rumunům tak proti Srbům, a dovedla postaviti značné armády i proti hlavnímu útoku od západu, vedenému (od prosince) Windischgrätzem a Jelačičem. Když vojsko rakouské ohrožovalo Pešť, přesídlil sněm do De-

Vítězství
Radeckého
v Itálii.

Boje
v Uhrách.

Úmysly
vlády
uherské.

Chování
dvora.

Revoluce
maďarská.

Prvé boje
s Maďary.

brecína. Počátkem ledna 1849 padl Budín, ke konci února odražení byli Maďari u Kápolny.

Sněm kroměřížský. Sněm ústavodárný byl zatím na naléhání poslanců českých přeložen do Kroměříže (22. list.). Teprve zde rozvinul se boj stran a národů o příští ústavu říšskou; poněvadž však ve výboru ústavním díky náhodné shodě okolností neměli Slované většiny, dopadlo řešení velkého problému proti přáním Čechů. Čechové chtěli ústavu povahy federalistické, jež by hlavním skupinám zemí zajistila aspoň samostatné zákonodárství ve věcech vnitřních a sněmu říšskému dala jen společné záležitosti, nezbytné pro velmocenské postavení monarchie. Ve výboru ústavním měl však převahu směr centralistický: výbor zavrhl skupiny zemské (tedy i spojení zemí koruny české), sněmům jednotlivých zemí dal kompetenci nevelikou, za to velmi rozsáhlou sněmu říšskému, nad to chtěl ještě větší země rozdělit v kraje s vlastními sněmíky. Sněm říšský měl se skládati z komory zemí (obesílané ze sněmů zemských a krajských) a komory lidové, volené přímo na základě dosti vysokého censu. Za to Čechové i Němci usilovali svorně v Kroměříži o to, aby tak zv. základní práva občanská byla vyměřena co nejliberálněji (suverenity lidu, zrušení šlechty i fideikomissů, občanský sňatek, volba duchovních i správa církevního jmění skrze náboženské obce a synody atd.). Dříve než sněm jednání své o všem tom ukončil, byl 7. března, tedy nedlouho po boji u Kápolny, rozpuštěn a zároveň oktrojována ústava, vypracovaná vládou, tak zv. březnová (s datem 4. března).

Nastoupení císaře Františka Josefa. Vláda, jež ústavodárný sněm rozpustila, jmenována byla již 21. list. 1848. V čele jejím byl zkušený a energický diplomat, kn. Felix ze Schwarzenberka; vedle něho byl hlavní osobou ministr vnitra hr. Stadion, výborný znalec správy. Alex. Bach stal se ministrem justice a po brzké smrti Stadionově ministrem vnitra, zdědiv i vůdčí postavení jeho v kabinetu; obor vyučování převzal později hr. Lev Thun. Dne 2. pros. 1848 došlo k změně ještě důležitější: císař Ferdinand se vzdal trůnu ve prospěch synovce svého, 18letého syna arciknížete Františka Karla, Františka Josefa. V dějinách našich nastala doba nová.

Náhlé změny r. 1848, kdy heslo svobody odstranilo najednou ostatky středověku, zejména stavovství, poddanství, robotu a cenzuru, působily mocně na duši národů, doufajících s počátku, že pouhá rovnost a volnost založí všeobecné blaho na zemi. V zrušení společnosti jevílo se na venek rozličně; požadavek ozbrojení národa uskutečňován byl občanskými gardami měšťanů a studentskými kohortami, ovšem v malebných uniformách. Z nových politických spolků nabyla u nás značného významu »Slovanská Lípá«, jež měla hojně odborů po Čechách i Moravě.

Zápas
o ústavu
říšskou.

Federalismus
a centralismus.

Návrh
nové ústavy.

Jednání
o právech
základních.

Rozpuštění
sněmu a
ústava
březnová.

Vláda
Schwarzen-
berkova.

Nastoupení
Františka
Josefa
(2. pros.
1848).

Vzrušení
a naděje
r. 1848.

Obč. gardy.

VII. Doba císaře a krále Františka Josefa I.

1. Doba absolutismu.

Program nové vlády. Změnou na trůně a ve vládě, provedenou na podzim r. 1848, měla býti obnovena autorita koruny, revolucí ohrožená, a odstraněno nebezpečí, jež hrozilo mocenskému postavení monarchie ze státní samostatnosti Uher a z pokusů o jednotnou říši německou, o kterou usiloval parlament frankfurtský. Mladý císař, ujímaje se korun své říše, prohlašoval, že chce všechny země a kmeny mocnářství spojit v jeden velký státní celek. Vláda Schwarzenberkova znala se s počátku k principu konstitučnímu, ale radikalismus, jež sněm kroměřížský projevil za jednání o právech základních, dodal jí odvahy k zastavení sněmu; později pak poklesnutí revolučního hnutí v celé Evropě umožnilo jí odstranění i oktrojovanou ústavu březnovou a zahájení éru absolutismu, v níž nové uspořádání státu mělo státi se beze všeho spolupůsobení národů.

Dávody nové situace politické.

Program mladého císaře.

Stanovisko vlády.

Pokoření uherského a italského odboje. Revoluce uherská nebyla však, jak vláda doufala, potřena u Kápolny. Vojska maďarská naopak nabyla převahy v Sedmihradech a v jižních Uhrách (proti Srbům) a v dubnu 1849 vytlačila Windischgrätze z Uher vůbec. Po tom úspěchu prohlásil sněm debrecínský rod panovnický za zbavena trůnu a zvolil Košuta diktátorem. Monarchie, zaměstnána jsouc obnovenou válkou se Sardinii, mohla teprv v červnu vyslati generála Haynaua s větší mocí do Uher; vyjednala si však zároveň pomoc ruskou, vedenou starým Paskěvičem. Převaze této podařilo se brzo revoluci zmoci; dne 11. srpna vzdal se Košut diktatury a prchl do Turecka, dne 13. kapituloval Görgey se zbytkem svého vojska u Világoše. Tak Uhry byly dobyty znovu domu Rakouskému. Vůdci povstání většinou prchli za hranice; ostatní trestal Haynau krutě na hrdlech i statcích. Válka v Itálii byla zatím rozhodnuta vítězstvím Radeckého u Novary (23. břez.), v srpnu kapitulovaly i Benátky.

Úspěchy maďarského odboje.

Košut diktátorem.

Kapitulace Maďarů.

Potrestání odboje.

Vítězství v Itálii.

Vítězství nad Frankfurtem. Snahy parlamentu frankfurtského o novou ústavu německou narážely na těžké překážky. Ve Frankfurtě si přáli, aby částí nové německé říše staly se jen země české a alpské; od těchto měl císař rakouský ostatní své země oddělit v personální unii. Kn. Schwarzenberk však prohlásil, že monarchie je státem jednotným a že chce v spolku německém býti zastoupena všecísařem. To mělo za následek, že ve Frankfurtě nabyla převahy strana maloněmecká, která chtěla státnímu sjednocení Německa pod Pruskem

Snahy sněmu frankfurt.

Stanovisko vídeň. vlády.

Vítězství a bez Rakouska; v břez. 1849 parlament malou většinou nabídl korunu »císaře Němců« králi pruskému Fridrichu Vilémovi. Vláda vídeňská na to poslance ze zemí českých a rakouských z Frankfurtu odvolala; podobně se zachoval král pruský, jenž nabízenou korunu odmítl. Prusko však nemínilo se vzdáti snah o spojení aspoň některé části Německa pod svým vedením, ale vidouc, že Rakousko je proto odhodláno k válce a že je silnější i diplomaticky, a to jak v Německu samém tak za hranicemi (podporou Ruska), podrobilo se (v Olomouci, v list. 1850). Na jaře r. 1851 obnoven byl zas starý německý spolek; plán založiti národní říši německou byl prozatím něm. spolku. pochován.

Nezdar monarchie za války krimské. Mocné postavení říše naší v Evropě, založené politikou Schwarzenbergovou, bylo potom brzo otřeseno hr. Buolem-Schauensteinem, nástupcem Schwarzenbergovým (od r. 1852), za války krimské (1853—55). Když Rusko r. 1853 vypovědělo válku Turecku, a Anglie s Francií, potom i Sardinii, spojily se s Turky proti Rusku, nabyla ve Vídni působením Buola a Bacha převahy strana protiruská, jež sic neodhodlala se k válce s Ruskem, ale hrozila jí a donutila Rusy opustiti knížectví rumunská, jež pak obsadilo rakouské vojsko. Buol učinil spolek s Anglií a Francií, ale popudil i tyto státy proti monarchii, nesplniv jejich nadějí. Všim tím byl dlouho trvalý přátelský poměr Ruska s Rakouskem v nívěč obrácen a položen základ k událostem z r. 1866 a 1870—1; i aliance Francie se Sardinii z r. 1859 má tu své kořeny. Rumunská knížectví musilo Rakousko zase opustiti; mobilisace pak zadala těžkou ránu státním financím.

Program vnitřního sjednocení říše. Nezdar zahraniční zabránily konečně i trvalému úspěchu vlády v úpravě záležitostí vnitřních. Žádná vláda našich zemí od r. 1526 počínaje neměla té moci a příležitosti vybudovati monarchii jednotně a potřebám jejím přiměřeně jako vláda Bachova v letech padesátých. Vláda vskutku chtěla velkým věcem a položila v mnohých směrech základy k státu modernímu, ale i tu, jako v době Josefově, nedostatek zřetele k síle národní a historické tradice ohrozil dílo její. Nejdůležitější bylo, že prohlášena byla zásada ústavní a správní jednoty celé říše. Již ústava březnová vydána byla pro celek říše, znala jednotné říšské občanství a stvořila jediné říšské celní území; linie celní proti zemím uherským tedy padly. Staré ústavy stavovské se vším, co s nimi souviselo, byly zrušeny; všechny země staly se pouze »korunními zeměmi« císařské koruny rakouské. Zvláštními korunními zeměmi staly se i Solnohrady a Bukovina. V zemích uherských osa-

Válka
krimská
(1853—55).

Znepřátelení
Rakouska
a Ruska.

Dějiny
vnitřního
vývoje
v L. 1848 až
1850.

Sjednocení
říše.

Příležitost
nedosti vy-
užitkovaná.

Hlavní
zásady
ústavy
březnové.

Konec sta-
vovských
ústav.

Korunní
země.

mostatněny byly jako rakouské země korunní Chorvatsko-Slavonsko (s Rěkou), dále Sedmihrady, konečně Srbská vojvodina s Temešským banátem (vojenská hranice zůstala pod správou vojenskou). Uhry samy pak byly rozděleny v pět správních obvodů, podřízených místodržiteli v Budíně, jenž v rukou svých soustřeďoval moc politickou i vojenskou. Nejvyšším soudem pro všechny korunní země stal se nejvyšší soudní dvůr ve Vídni; ministerstvo vídeňské spravovalo země uherské stejně jako alpské nebo české.

Zavedení absolutismu. Ústava březnová stanovila také všeobecný říšský sněm o dvou komorách (z nichž vyšší měla volena býti ze sněmů korunních zemí, ale většinou ze šlechticů). V tom však provedena nebyla a také vydaná nová zřízení zemská a sněmy jimi zavedené v skutek nevešly. Patenty z 31. pros. 1851 byla ústava z 4. března vůbec zrušena, takže nastal holý absolutismus. Ministerstvo zodpovědno bylo pouze císaři a také rada říšská, t. j. poradný sbor, složený z osob panovníkem jmenovaných, r. 1851 zřízený, prohlášen byl za radu koruny. V zemích našich trvaly však dále staré výbory zemské, aby opatřily skrovné zemské hospodářství. Ze všech vymožeností revoluce výslovně zabezpečeno bylo i nadále zrušení poddanství a rovnost před zákonem.

Reorganisace správní. Za takových okolností uskutečňovala vláda beze všech překážek ústavních program úplné reorganisace státu. Na místě ústředních úřadů, v tom zejména spojené dvorské kanceláře, zřízena byla již r. 1848 odborová ministerstva; v zemích našich místo gubernií zřízena místodržitelstva (v menších zemích zemské vlády); na místě 10 dosavadních guberniálních obvodů vzniklo tak 15 nových území správních. Krajské úřady zůstaly (v Čechách jich zřízeno nejdřív 7, od r. 1855 13); za to rozsáhlé změny provedeny v instancích nižších, kde bylo třeba odstraniti úplně politickou a soudní správu vrchnostenskou (patrimoniální). Stadion na místě jejím zřídil jednak okresní soudy, jednak okresní hejtmanství čili podkrajské úřady, chtěje správu soudní a politickou úplně oddělit. V Čechách tak na místo 868 soudů patrimoniálních vzniklo 207 soudů okresních. Když však zařízení to se neosvědčovalo, bylo r. 1855 zrušeno, a jako společné nejnižší instance soudní a politické zřízeny byly t. zv. okresní úřady. Nejnižšími jednotkami správy politické staly se vlastně obce, jež si svobodně volily své zastupitelstvo a v některých směrech převzaly i úkoly správy politické (na př. vybírání daní). Ve správě soudní zavedeny byly řády dosud trvající. Pod nejvyšším soudním a kasačním dvorem ve Vídni zřízeny byly ve větších zemích vrchní zemské soudy

Státoprávní poměry v Uhrách.

Vyvrcholení státopr. vývoje říše (8. fáse).

Neprovedené články ústavy březnové.

Zrušení ústavy (1851).

Rada říšská.

Zřízení ministerstev r. 1848. Místodržitelství.

Krajské úřady.

Okresní soudy a hejtmanství.

Okresní úřady. Obce.

Nové zařazení správy soudní.

a jim podřízeny krajské soudy (krajský soud v hlavním městě sluje zemským) jakožto první instance pro přečiny a zločiny; první instancí pro přestupky a většinu sporů civilních byly zmíněné již soudy okresní a po jejich zrušení okresní úřady. Rychty vesnické byly zrušeny. V obvodech krajských soudů zřízena byla státní návladnictva; rakouské zákony zavedeny v Uhrách, kde vůbec úřednictvo německé a české zavádělo nové pořádky. Úřady patrimoniální přestaly býti také úřady berními. Místo nich zřízeny byly okresní berní úřady, podřízené finančním okresním a zemským ředitelstvím. Ve většině zemí alpských bylo soudnictví vrchnostenské odstraněno již po r. 1815 a nahrazeno soudy zeměpanskými.

Rakouské
právo
v Uhrách

Správa
berní.

Zmoderni-
sování
universit.

Zdokonalení
středních
škol.
Otázka
jazyková
v školství.

Poměr
církve
a státu.

Konkordát
(1855).

Práva
evangeliků.

Postavení
židů.

Důležité reformy staly se v oboru **vyučování a kultu**. Vedoucí myšlenkou hr. Lva Thuna bylo založiti větší svobodu i vědecký význam školství vyššího, zejména universit, v nižším školství pak vyjítí vstříc požadavkům církve po dohledu a kontrole. Universitám byla dána autonomie a svoboda učení, fakulty filosofické postaveny na roveň fakultám ostatním, pečováno o vyšší vzdělání professorů a povolávání i vynikající učitelé z ciziny. Gymnasia rozšířena v osmitřídní a učební řád jejich, jakož i reálků (šestitřídních vyšších a dvou- až trojitřídních nižších) byl velmi zdokonalen. Thun také některá gymnasia proměnil v ryze česká, později zavedl do vyšších tříd českých ústavů zase němčinu, ale zakládal částečně česká gymnasia i na Slovensku a češtinu v českých zemích učinil jazykem povinným i na německých ústavech. **V poměru k církvi** odvrátil se stát úplně od zásad josefinských, hledaje v ní a v náboženství podpory proti snahám revolučním; v tom vyšel mu vstříc nově probuzený duch protireformační v církvi katolické, obracející se bojovně proti myšlenkám liberálním. **R. 1855** smluven byl mezi vládou a kurii **konkordát**, který zrušoval všechna omezení, jimiž vázána byla dosud církev jednak ve styku s Římem a se členy svými, jednak v správě seminářů i jmění církevního; učitelé škol obecných a knihy školní podrobeny byly církevnímu dozoru, církevními soudům zas přikázány byly záležitosti manželské a pevně stanovena účast papežova a císařova v dosazování biskupů a kanovníků. Biskupové byli však zavázáni přísahou věrnosti císaři. **Manželsství**, jež bylo od doby Josefovy především smlouvou občanskou, mělo na příště býti uzavíráno výhradně jako svazek svátostný. **Protestantům** patentem z r. 1851 zaručena byla úplná svoboda vyznání, ale autonomie církví protestantských v Uhrách byla zrušena, později pak podřízena církevní radě jmenované císařem. V Uhrách znovu zakládány byly jezuitské koleje. I rovnoprávnost židů byla v některých směrech (nabývání majetku) omezena.

Reakce. Zásadní boj vlády s přežitky revoluce a duchem útočně liberálním jevil se přísnými opatřeními proti tisku a zostřeným policejním a četnickým dozorem, jenž konečně jakýkoli projev politický znemožnil. V Uhrách až do amnestie z r. 1852 trestaly provinilé revolucionáře vojenské soudy; také v Praze v květnu 1849 pro pošetilý pokus spiknutí hrstky studentů byl zaveden výjimečný stav. V Praze s počátku poctivý žurnalista K. Havlíček, jenž bojoval stejně proti výstřednostem revoluce i reakce, ve svých Národ. Novinách (jež byly největším slovanským listem v říši) hájil myšlenek konstitučních v duchu českého programu; v lednu 1850 byl list jeho zastaven a brzo byl v Praze český tisk umlčen vůbec. Havlíček vydával potom v Kutné Hoře »Slovana«, v němž vystupoval bojovně proti hierarchii. Proto byl v pros. 1851 internován v Brixenu. V dubnu 1855 byl propuštěn; r. 1856 zemřel. Četným politickým vězňům teprve amnestie z r. 1857 dala svobodu. I v Chorvatsku vystupovala vláda proti hnutí národnímu a rozpustila sněm; původní důraz, jež kladla na rovnoprávnost národů, ustupoval nenáhlé germanisaci, jež jevila se zejména v postupu němčiny jako úředního jazyka.

Opactví
proti tisku
a politickým
projevům.

K. Havlíček.

Postup
úřední
němčiny.

V oboru **kultury hmotné** vykonala vláda mnoho záslužného. Říšské silnice stavěny byly ve velkém rozsahu, zejména v zanedbaných v té příčině Uhrách a v Haliči, nákladnou regulací Tisy získáno na 200 čtver. mil kultuře, dokončeny stavby hlavních linií železničních (při čemž vybudování trati přes Semmerink r. 1854 bylo velkým činem po stránce technické) a r. 1854 zvláštním zákonem umožněno stavěti nové dráhy společně s soukromým, jimž stát se zaručil za zúrokování investovaného kapitálu. Linie telegrafní, jež počaly se stavěti v r. 1846, rozvedeny byly do všech částí říše, spojení poštovní bylo velmi zdokonaleno, zejména sníženy byly tarify, zavedeny (1850) poštovní známky, smluven poštovní spolek s Německem. Zemědělství prospělo mnoho zrušením roboty, neboť vzdělání půdy bylo napříště lepší jak na velkostatkách (kde zaváděny byly stroje) tak na roli selské; cena osvobozeného statku selského vzrostla a stále přibývání obyvatelstva vedlo i k vyšším cenám hospodářských produktů. Cukrovarů velmi přibývalo, hojné pěstování bramborů dalo vznik i četným lihovarům. Pustošení lesů učinil přítrž zákon z r. 1852, upraveno honební právo, zákonem usnadněno i těžení kovů.

Horlivá
stavba
komuni-
kací.

Pokroky
zemědělství
a zeměd.
průmyslu.

V **obchodu a průmyslu**, pro kterýžto obor měla vláda vynikající sílu v ministru Bruckovi, setrváno bylo při svobodě živnostenské, takže stačilo pouhé oznámení k provozování živnosti (zákon z r. 1859); cechy byly zrušeny. R. 1850 zřízeny byly obchodní a živnostenské komory k hájení zájmů obchodních a průmyslových; nový zákon obchodní usnadnil zakládání obchodních společností. Průmysl textilní vzrůstal; pokročilo i těžení uhlí a železářství. Rozvoji průmyslu měly pomáhati i soukromé banky ak-

Svoboda
živno-
stenská.
Obchodní
komory.
Průmysl.

Banky a
společiny.

ciové, z nichž prvá slula *Úvěrní ústav* (*Creditanstalt*), ve Vídni r. 1856 založený. *Ispořitel*en pomalu přibývalo. Celkový obrát obchodní vší říše činil r. 1853 197 mil. zl. dovozu a 217 mil. vývozu. Dovoze ze zemí uherských před zrušením celní linie byl víc než desetkráté větší než vývoz z našich zemí do Uher.

Obchodní
bilance
říše.

Přes patrný rozvoj hospodářský, přes to, že příjmy státu dosáhly r. 1854 250 mil. zlatých (r. 1860 300 mil. zl.), octly se finance říšské v špatném stavu; roční schodek činil 40—50 mil. zl. Nová organizace úřadů stála mnoho peněz, dluh státu u Národní banky vzrůstal a mimořádná vydání za války krímské zveličila jej neobyčejně. R. 1855 bylo nutno vypsatí dobrovolnou půjčku národní (upsáno bylo přes 500 mil. zl.), prodati státní dráhy i korunní statky; při tom i velké komorní statky české dostaly se z části do soukromých rukou (ostatek byl prodán r. 1868). Daní nejnynosnější byla stále ještě daň pozemková, jež byla zvýšena o třetinu, t. j. na 22½% čistého výnosu (r. 1853 nesla 60 mil. zl.), potom daň potravní, tabák a cla. Armáda spotřebovala polovici státních příjmů a státní dluh, jenž překročil 1½ miliardy zl., přes třetinu. R. 1858 zavedena byla nová měna: zlatý rakouského čísla o 100 krejčáích; 100 starých zlatých konvenční měny rovnalo se 105 novým zlatým r. č.

Daň
pozemková.
Spotřeba
armády.

Nová měna.

Branná moc. Vnitřní sjednocení monarchie umožnilo také jed-

Reorgani-
sace armády.

notnou organizaci a rmády. Zavedena byla všeobecná branná povinnost se stejným počtem služebních let (8 let), ale setrváno při zásadě, že zámožní mohou se z povinnosti vyplatiti; vojsko rozmnoženo na 420.000 mužů v míru, zřízeny byly armádní sbory (počtem 14) a 19 pluků četnictva; za to zrušena zeměbrana trvající od roku 1808. Ale v zdokonalení výzbroje nestalo se skoro nic, reformy byly víc dílem úředníků než praktiků. Námořní loďstvo, jež dříve bylo nepatrné a vlašské duchem i jazykem, bylo s pomocí dánských důstojníků reorganisováno, v Pulji zřízen byl arsenál. Loďstvo stálo ročně ovšem jen 5 mil. zl. V čele mariny byl dlouho bratr císařův, arcikníže Maxmilián, později císař mexický (zastřelen povstalcí r. 1867).

Námořní
loďstvo.

Arcikníže
Maxmilián.

Válka se
Sardinii
a Francií
r. 1859.

Ztráta Lombardska (1859). Starý Radecký nebyl přítelem nových směrů v armádě; události po jeho smrti (1858) daly mu za pravdu. Když r. 1859 král sardinský Viktor Emanuel smluvil se s Napoleonem III. o opětovný útok na rakouské panství v Itálii, nedovedl velitel naší armády, hr. Gyulai, porazití nečetné vojsko sardinské dříve, než přišla pomoc francouzská. Bitvy u Magenty a Solferina (v červnu), ač nebyly rozhodnými porážkami našich vojsk, vedly přece k míru v Curychu, kterým největší část Lombardska byla postoupěna nepříteli. Vláda vídeňská rozhodla se pro mír z obavy, aby Prusko nevyužítokovalo situace k utvrzení svých plánů na prvenství v Německu; bylo se také obávati nepokojů v Uhrách. S vítězstvím Sardinska souviselo také, že Toskánsko i Modena

Magenta
a Solferino.

Mír curyšský.

Ztráta
Lombardska,
Toskánska
a Modeny.

vybavily se (1859—60) z panství rakouských arciknížat a prohlásily se pro spojení se zeměmi sardinskými.

2. Doba ústavy únorové.

Konec absolutismu. Diplom říjnový. Zhoršená situace zahraniční po válce italské a finanční nesnáze monarchie (státní dluh byl dosáhl $2\frac{1}{4}$ miliardy zl.) rozhodly o pádu absolutismu. V srpnu 1859 propuštěn byl Bach; nástupcem jeho stal se konservativní Polák, hr. Agenor Goluchowski. V březnu 1860 zřízena byla t. zv. rozmnožená rada říšská, t. j. sbor důvěrníků panovníkových ze šlechty a byrokracie všech zemí, jenž měl občas býti svoláván, aby spolurozhodoval o nových daních a půjčkách. V sboru tom, v němž nebylo nikoho z občanských Čechů, měla většinu konservativní šlechta ze zemí uherských a slovanských, přející si rozsáhlé autonomie jednotlivých království a zemí, jakožto historicko-politických individualit. Císař přiklonil se k návrhům většiny a 20. října 1860 vydal neodvolatelný diplom říjnový, jímž slavně a trvale zřekl se na příště absolutismu a stanovil zásady, kterými má spravovati se budoucí ústava říše. Podle nich měla sic býti zachována jednotota celé říše v nutných záležitostech, jako jsou věci zahraničné, vojenské, obchodní, dopravní a finanční, ostatek však měla do značné míry býti obnovena historická práva království a zemí, sněmy zemské měly státi se základními faktory zákonodárnými a vysílati své zástupce do rozmnožené rady říšské. Při tom však činí diplom pozoruhodný rozdíl mezi zeměmi uherskými a ostatními: v oněch měla zas v život vstoupiti stará ústava jejich (vskutku současně obnovena byla dvorská uherská, chorvatská i sedmihradská kancelář), v zemích ostatních měla zemská zřízení býti oktrojována; konstituční pravomoc rady říšské byla také vyměřena měrou skrovnou. Diplom říjnový, přes to, že činil konec umrtvující éře absolutismu, nebyl přijat příznivě od většiny Němců, kteří obávali se federalismu. Za to vítán byl zvláště v Čechách, neboť přibližoval se nejvíc programu českému z r. 1848. Vůdcové Čechů byli předložili panovníku již v létě 1860 své stížnosti národní a dosáhli povolení vydávati list politický. Poč. r. 1861 počaly vycházeti Národní Listy, jakožto orgán Palackého a Riegra.

Ústava únorová. Vypracovati ústavu na základě diplomu uloženo bylo státnímu ministru Ant. ryt. Schmerlingovi, jenž v prosinci 1860 stal se nástupcem Goluchowského. Schmerling byl německý liberál, jenž byl věrnost k svým zásadám rozličně osvědčil; snahou jeho bylo v podstatě udržet ústavní jednotu císařské říše i nadvládu živlu německého a utvrdit vedoucí postavení Rakouska v německém spolk. Proto také ústava, již vypracoval a jež oktrojována

Propuštění
Bacha.
Goluchowski.

Rozmnožená
rada říšská.

Návrhy její.

Diplom
říjnový
(20. říj. 1860).

Zásady jeho.

Stanovisko
národů
k diplomu.

Žádosti
Čechů.

Ant.
Schmerling.

Program
jeho.

- Ústava únorová a jednotá říše. byla 21. února 1861 (odtud ústava únorová), byla nesena duchem podstatně jiným, než sliboval diplom říjnový. Ústava únorová setrvává sice při jednotě říše, jejíž všechny země mají být zastoupeny v společné radě říšské. Ale tato říšská rada je jinou, než chtěl diplom: jsou to dvě sněmovny (parlamenty), 1. poslanecká, volená ze sněmů zemských, 2. panská, složená kromě arciknížat a knížat-biskupů z členů dědičných z přední šlechty a vynikajících mužů
- Nová říšská rada. Složení obou sněmoven jejich. s občanstva, jmenovaných císařem doživotně. Sněmovna poslanecká měla mít 343 poslanců (z toho 120 za země uherské, 82 za české, 38 za Halič, 20 za Benátsko), ale zemské sněmy neuherské byly ve volbě jich povinny bráti poměrný zřetel na jednotlivé stavy v sněmu zastoupené i na jednotlivé části země. Říšská rada měla být orgánem jednak celého mocnářství, jednak pouze zemí neuherských; podle toho
- Širší a užší rada říšská. měla mít dvojí působnost, širší a užší. Jako širší rada říšská rokovala by sněmovna za přítomnosti uherských zástupců o záležitostech celé říši společných (na př. o finančním rozpočtu), jako užší usnášela se (za nepřítomnosti poslanců z Uher) o zá-
- Rozličenost práv sněmů zemských před Litavou a v Uhrách. konech, týkajících se pouze zemí neuherských. Zřízení zemská, jež byla současně pro země neuherské vydána, přidělila totiž, v zjevném rozporu s diplomem říjnovým, sněmům našich království a zemí celkem nevelikou zákonodárnou kompetenci a všechny důležitější záležitosti přikázala jako společné záležitosti zemí neuherských (předlitavských) užší radě říšské. Užší rada říšská stala se tak hlavním sborem zákonodárným zemí neuherských, nadřazeným sněmům zemským, a před-
- Centralisace předlitavská. stavovala vlastně zákonodárnou centralisaci Předlitavska; sněmy zemí uherských, jimž ponecháno rozhodovati o všem, co nebylo vyhrazeno širší radě říšské, byly však užší radě říšské postaveny na roveň. K říšským zákonům bylo třeba souhlasu obou sněmoven a císařské sankce. Ústava neznala odpovědnosti ministrů sněmu ani
- Paragraf 13. immunity poslanecké ani práv základních. Paragraf 13. dovoloval vládě vydávati nařízení s mocí zákonnou v době, kdy říšská rada nezasedá.
- Státoprávní povaha korunních zemí podle únorovky. **Zemská zřízení** zemí neuherských, jež byla v únorovce obsažena (české zřízení zemské platí od té doby do dneška), nečinila ze zemí našich pouhé provincie jednotného státu, ale nedala jim také povahy státní; zákony zemské mají sic stejnou váhu jako zákony říšské, ale vykonávání jejich není svěřeno zvláštním orgánům zemským, nýbrž zeměpanským, říšským; místodržitel český není zodpovědn sněmu českému. Kompetence sněmů zemských vyměřena byla celkem úzce; složení sněmů i volební řád stanovil Schmerling tak, aby byly příznivy Němcům nebo vládě; v zemích s dvěma národnostmi ponechal vládě pravidlem možnost, aby pomocí kurie velkostatkářské

rozhodovala o většině. Sněmy založeny byly na zásadě zastoupení zájmů, a to tak, že všude byly tři kurie a) velkostatku a virilistů, b) měst a obchodních komor, c) obcí venkovských; poslance měst a venkova mohli voliti toliko voliči zámožnější, na venkově volbou nepřímou (dnes jsou volby přímé a census v Čechách 8 K daní). Český sněm měl 241 členů, moravský 100. Orgánem sněmu byl zemský výbor, jenž stal se brzo i nejvyšší instancí v oboru správy autonomní (samosprávy obecní a okresní). Výboru i sněmu předsedá nejv. zemský maršálek, panovníkem jmenovaný. Zemské potřeby finanční opatrovaly se jako dříve hlavně přirážkami k daním přímým.

Zemský
výbor.

Zemské
finance.

Odpor uherský proti ústavě. Ústava únorová vešla v život jen částečně. Jak Maďaři, tak Chorvati a Vlaši odepřeli obeslati širší radu říšskou; pouze sněm sedmihradský ji později obeslal. Ve sněmu uherském, jenž zasedal od dubna 1861, přijata byla na návrh Deákův adresa ke králi, jež žádala obnovení ústavy uherské, jak byla uzákoněna r. 1848, dále korunovací a odpovědné ministerstvo, a prohlašovala, že Uhři říšské rady nikdy neuznají a nepřipustí, aby sněmu jejich bylo vzato právo povolovati daně a rekruty. Polovice sněmu byla proti adrese, nechtějíc s vládou jednati vůbec. Vláda odpověděla, že personální unie, v Pešti žádaná, ani fakticky ani právně nikdy neexistovala. Když sněm uherský na svém stanovisku setrval, byl rozpuštěn (v srpnu) a v zemi byl zaveden výjimečný stav.

Odpor Uhrů
a Vlachů
proti
únorovce.

Adresy
sněmu
uherského
z r. 1861.

Stanovisko Čechů. Také sněmy zemí neuherských svolány byly v dubnu 1861. Na sněmích českém i moravském měli Němci v kurii velkostatků i měst většinu. Menšina, jež zastupovala vskutku většinu země a jež záležela z dílu šlechty (t. zv. šlechta historická) a z Čechů občanských, přála si opravy ústavy, ale nebyla v názorech svých sjednocena. Šlechta historická, již v čele stáli Jindřich Jaroslav hr. Clam-Martinic a hr. Lev Thun, kladla důraz na státní právo král. českého, novou ústavou ohrožené. Pro žádost, aby panovník se dal korunovati na krále českého, byl však celý sněm, i Němci, a císař dal také deputaci sněmovní, o korunovací žádající, odpověď příznivou. Ale jako Němci čeští nebyli ještě rozhodnými protivníky státního práva českého, tak ani Čechové občanskí nečinili ho ještě základem své politiky; trvali v podstatě při velkorakouském programu Palackého z r. 1848, hlásíce se k diplomu říjnovému a vytýkajice především, že ústava Schmerlingova porušuje zásady jeho. Základem české politiky v letech 1861—1866 je vůbec myšlenka: jsme si vědomi státního práva českého a požadavků jeho, ale chceme obětovati z něho tolik, kolik třeba pro mocenské po-

Sněmy
zemí
českých.

Stanovisko
šlechty
historické.

Žádost o
korunovací.

Stanovisko
Čechů
občanských.
Velko-
rakouský
program
český.

stavení říše rakouské; oběh tuto chceme přinést pouze širší radě říšské, celou říši zastupující, nikterak však říšské radě zemí neuher-
 Důvody jeho v obavě před dualismem. ských. Politika ta, založená na zralé úvaze, chtěla zabrániti dua-
 lismu a tím i nebezpečí, že by v zemích neuher-
 dualismem. stranně převahy Němci a v uherských Maďaři. Takovými úvahami
 vedeni vstoupili čeští poslanci do rady říšské; doufali také, že se podaří
 Vstoupení Čechů do rady říšské. prosaditi změnu ústavy v duchu diplomu říjnového. Poslanců českých
 bylo jen 26, mezi nimi hrabě Martinic, Rieger, Brauner a z Moravy
 Dr. Pražák; Palacký byl jmenován členem panské sněmovny.

Zmar
českých
naději.

Německá
strana
ústavní.

Počátky
passivní
oposice.

Sněm český
1861—1864.

Okresní za-
stupitelstva.

Pokroky
jazyka
českého
ve školství.

Staročeši a
Mladočeši.

Organisace
národní
práce.

Říšská rada. Tím, že ani země uherské ani vlašské říšské rady neobeslaly, byly naděje české předem zmařeny. V říšské radě, jež se prohlašovala podle potřeby za širší nebo užší, ač širší vskutku nikdy nebyla, rozhodovala německá strana ústavní; federalistů či autonomistů ze zemí slovanských a z německých zemí alpských bylo jen 70 proti skoro dvojnásobné většině. Většina českých poslanců vidouc, že sněmovna není orgánem celé říše a že majorita chová se nešetrně k menšině, již r. 1863 do říšské rady nepřišla; jich příkladu následovali Moravané, r. 1864 nepřišli ani Poláci. Passivní opo-
 sice Čechů proti říšské radě, tehdy zahájená, trvala do r. 1879.

Na sněmu českém v l. 1861—1864 usilovali Čechové marně o opravu volebního řádu, jim nepříznivého. Vedle toho na všech sněmích přijaty byly na základě rámcového zákona říšského o obecním zřízení z r. 1862 příslušné zákony zemské o samosprávě obecní a okresní, jež vyměřena je v zemích našich měrou rozsáhlejší než v státech sousedních. Tenkrát v Čechách a některých jiných zemích zřízena byla okresní zastupitel-
 stva (v Čechách r. 1864), jako střední instance samosprávná mezi obcí a zemským výborem. Na Moravě Němci zřízení zastupitelstev nepřipustili; místo nich vznikly pouze t. zv. silniční výbory. Sněm český staral se i o rovnoprávnost ve školství; r. 1864 bylo školství obecné odevzdáno v moc obcí (dosud správa jeho náležela patronátům vrchnostenským) a r. 1866 zaveden byl do obecných škol českých jazyk český jako výhradný jazyk vyučovací s nepovinnou němčinou; později (1868) rozdělena byla technika pražská v českou a německou; zároveň usilováno o české stolice na universitě a o povinný druhý jazyk zemský na gymnasiích. Od roku 1866 byly střední školy v českých zemích buď jen české buď jen německé; učitelé na gymnasiích byli ještě většinou piaristé; zbývající řádová a obecní gymnasia byla znenáhla postátněna. — Poslanci čeští rozlišili se od r. 1863 v stranu Staročeků, vedenou Palackým, Riegrem a Braunerem, k níž se hlásila velká většina poslanců, a stranu Mladočeků (vůdci Sladkovský, E. Grégr); onino stáli o spojenectví s konservativní šlechtou, tito kladli větší důraz na zásady liberálně demokratické. S novým životem ústavním od r. 1861 počíná se organisace národního života ve všech směrech u všech národů. V Praze nabyli Čechové ve volbách obecních r. 1861 většiny; i jiná česká města počala ztráceti německý ráz; zakládáno hojně spolků vlasteneckých, kulturních, hospodářských (r. 1862 založen byl Sokol). Také tisk se rozmáhal, ale brzo ohrožován byl tresty soudními. V ně-

meckých zemích a lpských plnil jednání sněmů boj liberálů s konserva- Sněmy zemí
tívci, v Tyrolích Němců s Vlchy. alpských.

Zastavení únorovky. Ministerstvo Belcrediho. Patrný
nezdar ústavy únorové a zřetel na situaci zahraničnou, v níž rozpor
s Pruskem se přiostril, byly koruně podnětem, že v červnu 1865 přijala
demisi Schmerlingovu a jmenovala nástupcem jeho Moravana hr. Rich.
Belcrediho, dosud místopředsedě českého, nakloněného federalismu. Ministerstvo
Belcrediho bylo uloženo, aby hledal dorozumění především (1865-1867).
s Uhry; tou dobou i německá frakce v radě říšské, jejímž vůdcem
byl Štyřan Moric Kaiserfeld, žádala, aby se Maďarům vyhovělo,
a to rozdělením říše v stát německý a maďarský. Belcredi 20. září 1865
platnost ústavy únorové zastavil; podle úmyslu jeho mělo o změny
ústavy únorové býti vyjednáváno se sněmy zemí uherských i neuher-
ských. Sněmy zemí německých (kromě federalistických Tyrol) prote-
stovaly, ostatní většinou vítaly rozhodnutí vlády. Sněm český,
v němž šlechta historická nabyla v kurii velkostatku většiny, přijal
(1865) adresu ke králi povahy již patrně státoprávní a žádal opětně
korunovaci a opětně obdržel slibnou odpověď. Na sněmu uher-
ském (od pros. 1865 do června 1866) strana Deákova, jež měla
velkou většinu, hájila s bezohlednou důsledností zásadu, že ústava
uherská, uzákoněná r. 1848, musí býti dříve obnovena a Uhry musí
obdržeti zodpovědné ministerstvo; potom teprve že lze vstoupiti v jed-
nání s Vídní o společná říšská zařízení ústavní. Ale sněm přece zvolil
výbor, jenž vypracoval návrh dualistického uspořádání říše. Dříve než
byl s pracemi svými hotov, vypukla válka s Pruskem a Itálií. Příprava vy-
rovnání.

3. Válka s Pruskem a Itálií r. 1866.

Příčiny války. Válka s Pruskem byla plodem soupeření Habs-
burků a Hohenzollerů o náčelnictví v Německu, trvajícího již od dob
Fridricha Velkého. Dokud politiku monarchie habsburské řídili Metter-
nich a Schwarzenberk, nemělo Prusko naděje v úspěch svých snah;
r. 1862 stal se však zahraničním ministrem pruským Bismark, jenž
byl odhodlán starý program pruský provéstí mocí. Spoléhal při tom
na diplomatické osamocení Rakouska, na lépe vyzbrojenou pruskou
armádu i na pomoc Vlachů a po případě i Maďarů. Podnětem k válce
byly spory o Šlesvik a Holštýn, kterýchžto zemí dobylo Ra-
kousko a Prusko společně r. 1864 na králi dánském. Prusko učinilo na
jaře 1866 spolek s králem italským Viktorem Emanuelem, který
chtěl zmocnit se Benátska. Na stranu Rakouska postavila se vět-
šina německých knížat spolkových (Hanoversko, Hesensko, Sasko a
státy jihoněmecké), ale vojska jejich neměla většinou valné ceny nebo
(jako tomu bylo u Bavorů) nechtěla doopravdy v zápas se vmísiti.

Odchod
Schmer-
lingův.
Ministerstvo
Belcrediho
(1865-1867).

Zastavení
ústavy
únorové
(20. září
1865).

První sněm
český
s českou
většinou.

Důslednost
odporu
sněmu
uherského.

Příprava vy-
rovnání.

Příčiny
války
s Pruskem.

Plány
Bismarkovy.

Šlesvik
a Holštýn.

Spolek
Pruska
s Itálií.
Spojenci
Rakouska.

Vítězství Pruska. Válka počala se v červnu. Na půdě italské

byla rozhodnuta velmi rychle: naše vojska, vedená arciknížetem Albrechtem, porazila Italy na hlavu u Custozy (24. června), později zničilo loďstvo naše vedením admirála Tegetthoffa mnohem silnější loďstvo italské u ostrova Visa. Válka s Pruskem dopadla však nešťastně. Velitel severní armády Benedek, ač soustředil v čas dostatečnou moc u Hradce Králové, opomenul vrhnouti se s přesilou svou na jednu z obou armád pruských, jež postupovaly jednak z Lužice k Turnovu, jednak z Kladska ke Skalici, a zničení ji při východu z hor; konečně postavil se v obranném postavení u Sádové (u Hradce Králové) a byl tu poražen oběma pruskými armádami, jež se spojily až na bojišti (3. července). Nemenší podíl v naší porážce měly pruské jehlovky, jež střílely pětkrát rychleji než ručnice rakouské, nabíjené z předu, a pak rakouská taktika útočiti v sevřených řadách, jež byly výborným terčem soustředěnému ohni jehlovek. Pro případ pruské porážky měl Bismark v záloze Klapkovu legii, složenou z uherských dobrovolníků, jež měla vtrhnouti do Uher a vzbuditi tam povstání.

Ztráta Benátska. Mír pražský. Prusové po vítězství svým

obsadili většinu Čech a Moravy, spěchajíce k Vídni. Napoleon III., ježmuž pruské vítězství vítáno nebylo, nabídl prostředkování míru, jež bylo ve Vídni přijato. Rakousko postoupilo Benátska Napoleonovi (Napoleon vydal je poražené Italii) a s Pruskem smluvilo příměří v Mikulově, v Praze pak v srpnu mír konečný. Král Vilém pruský chtěl část Čech, ale Bismarkovi se podařilo přiměti jej k povolnosti. Mír zavazoval Rakousko souhlasiti s rozchodem německého spolku a zaplatiti válečnou náhradu 20 mil. tolarů. Státní spojení našich zemí s říší německou, skoro tisíciletí trvající, i úsilí o panství v Italii bylo vším tím konečně přerušeno úplně a stvořena byla situace, která zřetel monarchie (jež beztoho v posledním století, nabyvši Haliče a Dalmácie, posílila svůj slovanský ráz) musila znenáhla obracet k východu.

4. Založení dualismu. Vyrovnaní uherské a ústava prosincová.

Poměr stran k dualismu. Ale naděje federalistů, že monarchie,

vytlačená z Německa i z Italie a vrácená sobě samé, bude pečlivě o rozřešení otázky ústavní ve smyslu jejich, se nesplnila. Zahraniční politika naše pomýšlela na odvetu Prusku; proto na podzim 1866 bylo řízení její svěřeno bývalému ministru saskému, Beustovi, poměrů rakouských neznalému, který byl však proslul jako úhlavní protivník politiky Bismarkovy. Proto také zdálo se nutným vyrovnaní s Maďary dovésti rychle ke konci a ústavu říšskou upravit tak, aby uspokojeni byli národové, na nichž záleželo především, Němci

Vítězství
u Custozy
a ostr. Visa.

Benedek.

Porážka
u Hradce
Králové.

Klapkova
legie.

Obětování
Benátska.
Mír pražský.

Konec
němec.
spolku.

Nová
orientace
rak. zahr.
politiky.

Plány na
odvetu.

Beust.

a Maďaři. Němci byli se již většinou s myšlenkou dualismu smířili; viděli v něm záchranu před federalismem; poněvadž centralismus nebylo lze provést v celé říši bez ohrožení německé nadvlády, přáli si, aby byl proveden v obou polovinách její, sami nadějíce se panství v polovici západní. Čechové vůči tomu neopomínali před dualismem varovati. Palacký již r. 1865 ve studii »Idea státu rakouského« rozvinul znovu velkorakouský program český, žádající stejné právo pro všechny národy a v uskutečnění jeho spatřující dějinné poslání říše. Podobně sněm český z list. 1866 brojil proti dualismu; obava, že říše má býti roztržena ve dva státy a práva království českého že budou obětována Předlitavsku, přispěla především k tomu, že českošlechtická většina sněmu postavila se rozhodně na stanovisko státoprávní a prohlašovala, že čeští poslanci neuznají říšské rady, bude-li omezena na země neuherské. I na sněmu moravském tou dobou našla se bezmála většina pro stanovisko podobné, český státoprávní.

Naděje
Maďarů
a Němců
v dualismus.

Čechové
proti
dualismu.

Sněm český
r. 1866 pro
státní právo.

Vítězství Beusta nad Belcrediem. Zatím vláda Belcrediho vyjednávala s Maďary; jednání účastnil se i Beust, vycházející Maďarům víc vstříc než Belcredi; dohoda byla brzo nepochybná. Hotové ujednání s Uhry mělo býti předloženo k úvaze zástupcům zemí neuherských. Poněvadž zastavením ústavy pozbyla i užší rada říšská platnosti, slíbil Belcredi poč. r. 1867 svolati t. zv. mimořádnou radu říšskou; k tomu konci rozpustil sněmy neuherské a vypsal nové volby do nich. V nich nabyla šlechta historická v kurii své nejen v Čechách, ale i na Moravě většiny, takže oba sněmy měly většinu českou; protože i Halič, Tyroly a Kraňsko byly proti centralismu, měla by zamýšlená mimořádná rada značnou většinu autonomistickou. Toho se vůdci Maďarů obávali a také Němci protestovali proti mimořádnému sněmu, jenž byl koncessí státoprávnímu odporu českému; nad to bylo pravděpodobno, že mimořádný sněm nepřijme uherského vyrovnání bez změny. Proto Beust vymohl patent z 4. února 1867, jímž byla mimořádná rada říšská odřeknuta a svolána užší rada říšská podle zastavené ústavy únorové; mělo se totiž za to, že užší rady říšské Čechové neobešlou a ostatní federalisty že bude lze získati. Vítězství Beustovo mělo za následek odstoupení Belcrediho. Beust stal se po něm i předsedou ministerstva.

Jednání
s Maďary.

Mimořádná
rada říšská.

Převaha
federalistů
v zemích
neuherských.

Svolání
řádné užší
rady říšské.

Odstoupení
Belcrediho
(únor 1867).

Dohoda s Uhry. Chorvati. Vyrovnání s Uhry bylo potom skoncováno rychle. V únoru 1867 obnovena byla ústava uherská, jak byla uzákoněna r. 1848, jmenováno ministerstvo s hr. Jul. Andrássym v čele, v květnu přijal uherský sněm podmínky vyrovnání (jež podle úmluvy Beusta s Andrássym měly býti rakouské radě říšské předloženy jako hotový nezmenitelný zákon), pak pozměněna byla ústava

Uherské mi-
nisterstvo.

Uzákonění
vyrovnání.

uherská z r. 1848 po přání králově a v červnu byla korunovace. Nemaďarští národové uherští nepřijali obratu nevraživě, také proto, že slibována jim byla spravedlnost. Sněm sedmihradský byl se již dříve prohlásil pro unii, t. j. pro to, aby Sedmihrady splynuly s Uhry v zemi jedinou; samostatné postavení Srbské vojvodiny bylo zrušeno již r. 1861. Jen Chorvaté, kteří nebyli pozváni k jednání o vyrovnání, nechtěli většinou ho uznati, stojíce o samostatnost jak vůči Vídni tak Pešti. Ale vláda uherská dovedla si r. 1868 opatřiti v Chorvatsku sněm povolnější, jenž smluvil s říšským sněmem uherským zvláštní vyrovnání uhersko-chorvatské, jež Chorvatsku zabezpečilo samostatnost ve vnitřních záležitostech a zároveň zastoupení v říšském sněmu uherském (40 poslanců z 453). V těchto letech byla zrušena i vojenská hranice.

Vyrovnání uherské. 1. Vyrovnání státoprávní. Vyrovnání

Poslední rakousko-uherské znamená konečnou porážku snah o ústavně jednotnou monarchii rakouskou a vítězství dualismu, jenž monarchii rozdělil ve dva státy navzájem samostatné, spojené reální unii. Vyrovnání smlouveno bylo mezi panovníkem a sněmem uherským a dokončeno říšskou radou zemí neuherských. Základem jeho je vlastně uherský zákon č. XII z r. 1867, stanovící, které státní záležitosti jsou společné jednak zemím uherským, jednak zemím ostatním a jak napříště jest o nich jednati a se snášeti. Uhři vyšli od pragmatické sankce, přiznávající, že z ní vyplývá pro samostatný stát uherský závazek společné obrany všech zemí monarchie a tudíž potřeba společného zařízení vojenského i nákladu na ně a potřeba jednotné zahraniční politiky. Tím způsobem stanoveny byly záležitosti trvale a nutně společné, t. j. 1. společné záležitosti zahraniční, 2. společné vojsko a 3. společné finance; pro tyto záležitosti bylo třeba zříditi společná ministerstva příslušná. Jednota v záležitostech vojenských docílila je tím, že panovníkovi samému přiznáno právo řízení, vedení a vnitřní organisace armády. Ale zákonodárství ve věcech vojenských (na př. o branné povinnosti, o výročním povolování branců, o vojenském soudnictví, o zaopatření vojska) náleží jednak sněmu uherskému, jednak říšské radě našich království a zemí; tu třeba ovšem v obou státech zákonů věcně stejných. Finanční úhrada společných záležitostí neděje se společnými nebo říšskými daněmi, nýbrž oba státy umlouvají se o poměrných příspěvcích k nim.

2. Delegace. Zásada parity. To vše lze nazvati souhrnně

vyrovnáním státoprávním; důsledkem jeho byla pak dohoda

o společném ústrojí, t. j. o společných třech ministerstvech a o delegacích. Uhři nechtěli slyšeti o společném sněmu říšském, jakkoli jmeno-

vaném; připustili jen t. zv. delegace, t. j. vlastně výbory, volené každého roku jednak ze sněmu uherského, jednak z říšské rady zemí předlitavských (v obou státech volí se po 20 delegátech z panské a po 40 z poslanecké sněmovny), jež projednávají předlohy společných ministerstev současně, ale každý zvlášť a mají právo usnášeti se o společném rozpočtu. Summy, jež povolí, netřeba znovu povolovati v parlamentech obou států. Delegace mají také právo kontroly společných ministerstev; snesení jejich musí býti souhlasná, platnosti nabývají sankcí panovníkovou. Vůbec při projednávání společných záležitostí přijata byla za základ zásada naprosté rovnosti (parity) obou států, převaze našeho státu ovšem nepřiznává. Zásada ta provedena byla tak přísně, že při společné poradě obou delegací, k níž může dojiti jen v tom případě, kdyby oba sbory, jež jednají spolu písemně, k shodnému snesení nedospěly, musí na obou stranách býti stejný počet delegátů a delegáti nesmějí debatovati, nýbrž jen hlasovati.

Zásada
parity.

3. Úhrada společných vydání. Také ujednání o finanční úhradě společných záležitostí dopadlo na velký prospěch Uher. V něm nemají účasti delegace, nýbrž t. zv. kvotové deputace, od zákonodárných sborů obou států volené, jež stanoví podíl (kvotu), jíž je tomu či onomu státu přispěti na potřeby celku. Kdyby k dohodě nedošlo, stanoví kvotu na příští rok sám císař. Hlavní však je, že společné záležitosti hraditi jest především výnosem celních příjmů; teprv zbytek, cly nezaplacený, kryje se poměrnými příspěvky obou států. Poněvadž celní příjem v zemích předlitavských je několikráte větší než v zemích uherských, zkrácena je vším tím naše polovina říše podstatně. Uhři nad to dovedli i v otázce převzetí části společného dluhu zajistiti si značné výhody. Zavázali se pouze k ročnímu příspěvku asi 30 mil. zl. na úhradu staršího (celostátního) dluhu státního. Podle kvoty, kterou přijali (30 : 70), by byli měli platiti ročně na 40 mil. zl.

Kvotové
deputace.

Úhrada
spol. vydání
a příjmy
celní.

Uhři a
společný
dluh státní.

4. Vyrovnání národohospodářské. Zároveň byly položeny základy k vyrovnání národohospodářskému, t. j. k obchodnímu a celnímu spolku mezi oběma státy. Ale tyto úmluvy na rozdíl od vyrovnání státoprávního nebyly prohlášeny za závazné pro všechnu budoucnost, takže může nastati doba, kdy vůbec nebudou obnoveny. Vyrovnání hospodářské umlouvají ministerstva obou států, obyčejně na dobu 10 let; dojde-li k dohodě, musí souhlasné zákony býti přijaty v obou polovicích říše. Vyrovnání národohospodářské zabezpečuje dosud jednotnost obchodního a celního území celé monarchie; jeho plodem jsou tudy jednotné smlouvy celní s jinými státy a srovnalé zákony o daních z piva, cukru, líhu a j., o monopolu tabákovém a sol-

Obchodní
a celní
spolek obou
států.

Dočasnost
jeho.

Obsah jeho.

Banka
rakousko-
uherská.

ném, o měně, o cedulové bance říšské (Národní banka rakouská byla teprv r. 1878 přeměněna v banku Rakouskouherskou), o měřácích a vahách, poště, o provozování obchodu a živností, patentech a pod.

Dva státy,
jedna říše.

Celková povaha vyrovnání. V celku bylo úmyslem vyrovnání, aby jak země uherské na jedné straně tak ostatní království a země na straně druhé v poměru vzájemném a ve vnitřních záležitostech svých jevíly se státy samostatnými, na venek však vůči cizině státům jediným čili jedinou osobností mezinárodní. Této se také po přání Uhrů dostalo roku 1868 císařským nařízením nového jména:

Monarchie
rakousko-
uherská.

monarchie rakouskouherská; společné orgány výkonné slují (od r. 1899) »cís. a král.«. Později nesly se však snahy uherské rozličně k tomu, aby i na venek v záležitostech obchodních jevíly se Uhry státem zvláštním; silná strana v uherském sněmu (t. zv. strana neodvislosti) usiluje o vlastní celní území uherské, uherskou cedulovou

Snahy
uherské o
plnou samo-
statnost.

banku, ano i o značné osamostatnění armády uherské, chtějíc vlastně pouhé personální unii s našimi královstvími a zeměmi. Uhry zřekly se sice vyrovnáním hlavního výrazu samostatné státní moci, t. j. vlastní armády, ale vymohly si přece t. zv. zemskou obranu (honvédy) s velením maďarským (po případě chorvatským), spravovanou vlastním ministrem zemské obrany. K vůli paritě mezi oběma státy byla zemská obrana zavedena podobně i v našem státě. Nákladů na zemskou obranu nepovolují delegace, nýbrž parlamenty obou států. Uhři si ve vyrovnání také vymínili, že v ostatních královstvích a zemích má na příště trvati »plná ústavnost«.

Zemská
obrana.

Nové usta-
vení státu
našeho.

Ústavení království a země v říšské radě zastoupených.

Následkem vyrovnání uherského musily i království a země neuherské ustavit se nově jako stát zvláštní; v tom smyslu bylo třeba ústavu únorovou, která byla vyrovnáním podvrácena v samých základech svých, nejen redukovati na země neuherské, ale i doplniti rozličně. Změny tyto provedla stará užší rada říšská po návrzích vlády Beustovy v červnu až prosinci r. 1867; uzákoněny pak byly najednou dne 21. prosince 1867; souhrn těchto nových zákonů ústavních sluje **ústavou prosincovou**, kterážto v základě platí doposud. Radě říšské nezbylo než vyrovnání, v Uhrách již zákonně prohlášené, přijmouti beze změny; vláda jaksi náhradou pečovala o to, aby při nové úpravě ústavní uplatnily se větší měrou než prve zásady konstituční a liberální. Tak na př. říšská rada, jež skládala se i nadále z 203 poslanců ze sněmů volených, nejen že rozšířila pravomoc svou o rozličné záležitosti dříve širší radě říšské vyhrazené, ale dostala výslovné právo povolovat berně a brance (toho únorovka vlastně neznala) a voliti si předsednictvo; ministři jí měli býti zodpovědní, poslanci stali se imunními.

Ústava
prosincová.

Rozšíření
svobod
konsti-
tučních.

Rozdíl
únorové a
prosincové
ústavy.

Na místo § 13 staré ústavy vstoupil § 14, jenž dovoľoval sic vládě vydávati nařízení s mocí zákonnou v době, kdy říšská rada nezasedá, ale nikoli již všeobecně jako dříve, nýbrž jen v naléhavé potřebě, nařízení takové nesmělo pak měniti ústavy nebo zatížití stát trvalým břemenem. Ústava prosincová zaručovala také všem státním občanům t. zv. práva základní, jež měla zabezpečiti jejich svobodu duševní (na př. svobodu vyučování a vědy, svobodu svědomí a vyznání, svobodu spolčovací, osobní a shromažďovací, volný projev mínění slovem i tiskem), dále svobodu hospodářskou (na př. svobodu stěhování, povolání a živnosti) i svobodu národnosti. Touto uznává se (podle § 19) rovné právo jazyků v zemi obvyklých ve škole i v úřadě a stanoví se, že každému národu má se dostat škol v jazyku jeho, tak aby nebyl nucen učit se jazyku jinému. Ústava prosincová nezměnila zemských zřízení vydaných Schmerlingem pro naše království a země, ale v některých záležitostech legislativu zemských sněmů rozšířila, na př. bez výhrady v záležitostech obecních, ve vyučování technickém a j. Ústavou prosincovou dostalo se státu našemu i úředního názvu: království a země v říšské radě zastoupené.

§ 14.

Práva
základní.Svoboda
národnosti.Kompetence
sněmů
zemských.Království
a země
v říš. radě
zastoupené.Reformy
soudnictví.Říšský
a správní
soud.Okresní
soudy a
hejtmanství.
Krajské
úřady.Liberalismus t. zv.
Bürgerministerium.
Zvrácení
konkordátu.Nové zá-
kony škol-
ské.

Reformy správní. Zákony liberální. Ústava prosincová stanovila neodvislost soudců, obnovila porotní soudy a doplnila organizaci soudní jednak říšským soudem (k němuž odkázány byly žaloby občanů pro porušení práv zaručených ústavou a spory o příslušnost), jednak správním soudním dvorem (trvá od r. 1875), k němuž sluší žaloby těch, jimž bylo ublíženo protizákonným rozhodnutím některého úřadu správního. Ústava provedla dále zásadu oddělení správy soudní a politické; proto r. 1868 byly okresní úřady (výše str. 153) zrušeny a místo nich zřizovány všude zase jednak okresní soudy, jednak okresní hejtmanství; krajské úřady byly zrušeny již v l. 1860—1862. Také v poměru církve a státu připravila ústava změnu dosavadního stanoviska. Vláda kn. K. A u e r s p e r g a, jmenovaná koncem r. 1867, skládala se většinou z německých liberálů občanského původu (odtud t. zv. »Bürgerministerium«). Proto r. 1868 vydány byly zákony, jimiž byl konkordát de facto odstraněn, právo manželské podřízeno zákonům občanským, zaveden civilní sňatek z nouze (t. j. jen v případech, kdy kněz odepře posvěcení jeho z důvodů církevních) a upraveno vyznání dětí ve sňatcích smíšených. Správa vyučování a dohled k němu svěřen byl výhradně orgánům státním (zákony z r. 1868 a 1869). R. 1870 byl konkordát výslovně neplatným prohlášen. V l. 1862—69 zrušen byl svazek lenní; manové stali se za mír-Svazek lenní. nou náhradu pravými vlastníky svých lén.

5. Pokusy o vyrovnání české.

Čechové a ústava prosincová. Český boj státoprávní. Vyrovnání s Uhry a uzákonění ústavy prosincové stalo se beze všeho účastenství národa českého, jehož poslanci říšské rady neuznávali a neobeslali. Když byl sněm český v únoru 1867 odmítl obeslat radu říšskou, byl rozpuštěn; podobně brzo potom sněm moravský; při nových volbách dovedla vláda zvítěziti v kurii velkých statků. Sněmy český a moravský měly odtud v e t š i n u n ě m e c k o u.

Rozpuštění českých sněmů. Proto Čechové v obou zemích sněm o p u s t i l i, podavše protesty povahy státoprávní; protest český z 13. dubna, jenž byl dílem vynikajícím, dovozoval nárok státu českého na samostatnost, právě mezi jiným, že Čechové chtěli v podstatných kusech vzdáti se jí ve prospěch sjednocení celé říše, nikoli však k jejímu rozdělení. Čechové potom demonstrovali návštěvou vůdců svých v Petrohradě a Moskvě (1867) a protestními tábory; vláda odpovídala pronásledováním tisku a konečně výminčným stavem v Praze a jmenováním barona Kollera velícím generálem i místodržitelem v Čechách (říj. 1868). Dne 22. srp. 1868 vydali občanští poslanci čeští t. zv. d e k l a r a c i, v níž v 10 člancích formulovali své státoprávní stanovisko (v duchu pouhé personální unie Čech s ostatními zeměmi habsburskými) a protestovali proti ústavě prosincové i proti usnesením rady říšské; podobné prohlášení téhož dne vydali čeští poslanci m o r a v š t í (spolu se šlechtou), ohlašující, že nové říšské rady nikdy se neúčastní.

České demonstrace.

Koller.

Deklarace česká a moravská.

Manifestace národní. Ducha naděje a vytrvání sílily v národě velké m a n i f e s t a c e, jakou byla na př. oslava položení základního kamene k N á r. d i v a d l u (kv. 1868), nebo vítání k o r u n y č e s k é, jež byla před válkou pruskou odvezena do Vídně a v srpnu 1867 dopravena zpět z dvorní klenotnice k sv. Vítu. Vlak s korunou projel Moravou a Čechami v noci, ale na všech stanicích vítán byl davy lidu a planoucí ohně na návrších provázely jízdu jeho až do Prahy.

Pokusy o smír. Ministerstvo Potockého. Ale panovník, jenž si přál uspokojiti i Čechy, nespustil otázku dorozumění s myslí; od r. 1869 vyjednávali někteří ministři (hr. Taaffe, hr. Potocki), kteří s většinou kolegů svých namnoze nesouhlasili, důvěrně s českými vůdci. Postavení liberálněněmecké vlády se zatím horšilo: v lednu 1870 opustili říšskou radu tyrolští konservativci, v březnu Poláci, kterým vláda zdráhala se splniti sliby o autonomii Haliče (v l. 1868 až 1869 zavedla však polštinu do vnějšího i vnitřního úřadování v Haliči); s nimi odešli Rumuni, Italové, většina Slovinců; v říšské radě zbyli jen Němci a tři Slované. Proto se vláda německoliberální, již v čele stál naposled H a s n e r, v dub. 1870 poděkovala, a zřízeno bylo ministerstvo hr. P o t o c k é h o, jež počalo usilovně jednati o to, aby Čechové smířili se s ústavou. Potocki odvolal Kollera, dal politickým vězňům amnestii, rozpustil český sněm a dal vykonati nové volby, v nichž Čechové nabyli

Odchod autonomistů z rady říšské.

Ministerstvo Potockého (1870 až 1871).

většiny. Panovník opětovně, zejména reskriptem z 26. září 1870, slíbil slavné korunování na krále českého a projevil ochotu upravit poměr král. českého k říši; žádal však, aby změny ty staly se v rámci ústavy prosincové a aby Čechové říšskou radu obeslali. Čechové měli však nadále obeslání říšské rady bez předchozího vyrovnání státoprávního za nemožné. Potocki, jenž shromáždil zas úplnou říšskou radu (kromě Čechů), ale neměl v ní spolehlivé většiny, v ún. 1871 odstoupil. Nástupcem jeho stal se hr. Hohenwart.

Reskript
z 26. září
1870.

Nездar
jednání
Potockého
s Čechy.

Ministerstvo Hohenwartovo. Hohenwart nastoupil nedlouho potom, co po porážce Francie Německem bylo prohlášeno císařství německé, dědičné v rodě Hohenzollerů (18. led. 1871). Po přání panovníkově měl Hohenwart vyjednat především dohodu s Čechy. Duší ministerstva jeho byl ministr obchodu a orby, proslulý národní hospodář a sociolog německý, Albert Schäßle (protestant jako Beust); ministři stali se poprvé i dva Čechové Kar. Habětinek (justice) a Jos. Jireček (vyučování). Schäßle chtěl ústavu prosincovou pozměniti tak, aby historické základy státu i národní složení jeho vystoupily víc v popředí v duchu práva a spravedlnosti a aby smír s Čechy a zároveň mír Čechů s Němci dodal státu větší moci proti hrozící převaze Uher. Všechny změny měly však provedeny býti cestou ústavní, t. j. snesením říšské rady samé; vládě se podařilo pro případ, že by Čechové říšskou radu obeslali, získati k tomu potřebnou většinu dvoutřetinovou. Důvěrnými úmluvami s vůdci Čechů hr. Clam-Martiničem, Riegrem a dr. Pražákem docílila vláda v srp. 1870 dohody, jež vtělena byla v návrh zákona t. zv. článků fundamentálních; návrhu se dostalo i předběžného schválení císařova.

Ministerstvo
Hohenwar-
tovo (1871).

Albert
Schäßle.

Program
jeho.

Dohoda
s Čechy.

Funda-
mentálky.

Články fundamentální, jichž je 18, přistupují v prvních osmi článcích jménem království českého dodatečně k vyrovnání rakouskouherskému, žádajíce toliko tu změnu, aby český sněm volil přímo 15 poslanců do delegací. Všechny záležitosti zákonodárné, jež delegacím nenáleží, vyhrazuji zásadně českému sněmu, ale vyslovují zároveň ochotu, uznati ve věcech královstvím a zemím nezbytně společných (jichž znají ovšem značně méně než ústava prosincová) zákonodárnou kompetenci říšské rady. Tato však slouti má kongresem delegátů. Na místo panské sněmovny měl vstoupiti senát (složený z dědičných členů ze šlechty a členů doživotních, jmenovaných po návrhu sněmů), nikoliv však jako sbor zákonodárný, nýbrž spíše jako státní rada, připravující předlohy zákonů a rovnající spory mezi zeměmi. Pro společné záležitosti našich království a zemí (na př. branné, finanční, obchodní a komunikační) měli trvati společní ministři předlitavští. Ale vedle nich měli býti členy ministerstva zemští ministři, zastupující skupiny zemské; ministr za korunu českou měl slouti český dvorský kancléř. Český kancléř by byl jednak odpovědným správcem záležitostí, spadajících do kompetence sněmů zemí českých, jednak by vykonával snesení kongresu, pokud by se týkala českých zemí. Místopředseda český s chfey

Hlavní
zásady
českého vy-
rovnání.

Kongres
delegátů.
Senát.

Český
dvorský
kancléř.

- Česká zemská vláda.** zemských úřadů měl tvořiti zemskou českou vládu, sněmu zodpovědnou. Rozdělení kompetence mezi říši a země české jevílo by se v praxi na př. tak, že soudy, hejtmanství, berní úřady, školy (i školy střední i university) by byly v Čechách královské české, železnice a pošty císařské rakouské. Přímé daně měly připadnouti zemím, o úhradě státního rozpočtu měly rozhodovati kvotové deputace zemí. Zároveň vypracován byl návrh nového zemského zřízení českého (v němž bylo dotčeno i personální unie zemí koruny české a jenerálního sněmu jejich), dále volební řád pro sněm český a zákon národnostní. Tento rozděloval okresy v české a německé, stanovil přiměřeně úřední jazyk úřadů i ochranu minorit a na sněmu zaváděl kurie národnostní s právem veta pro určité záležitosti. Všechny tyto základní zákony ústavy české měly (když by je říšská rada schválila) pojaty býti do slavného majestátu královského, jenž by vyhlášen byl na sněmu korunovačním.
- Zmar českého vyrovnání. Ministerstvo Auerspergovo.** Akce vyrovnávací zahájena byla památným reskriptem z 12. září 1871, jímž panovník slíbil práva království českého potvrditi přísahou korunovační a vyzýval sněm, aby vypracoval návrhy zákonů, jež by státoprávní stanovisko české smířily s mocenským postavením říše a právy jiných zemí. Sněm potom za nepřítomnosti menšiny německé přijal články fundamentální, řád volební i zákon národnostní; také moravský sněm, jenž novými volbami nabyt většiny české, prohlásil se pro stanovisko fundamentálek; v slezském sněmu pro ně byla jen slovanská menšina. Jak bylo předvídati, vzbudilo uveřejnění fundamentálek prudkou protestní akci v tisku německém i ve sněmích zemí německých (kromě Tyrol); s oposicí tou spojil se říšský kancléř hr. Beust, líče fundamentálky jako nebezpečí pro říši a dynastii, konečně i hr. Andrássy jménem vlády uherské. Na korunní radě ve dnech 20.—21. října fundamentálky tomuto soustředěnému útoku podlehly. Ministerstvo Hohenwartovo proto 30. října 1871 odstoupilo.
- Zmar českého vyrovnání.** Nové ministerstvo s kn. A. d. Auerspergem v čele bylo zas německoliberální a v Praze vystřídal místodržitele hr. Bohuslava Chotka (jenž měl býti prvním českým dvorským kancléřem) opět baron Koller. Čechové, kteří ústy kn. Karla Schwarzenberka ohlašovali, že při právech svých chtějí státi až do těch hrdel a statků, byli při nových volbách do sněmu českého (v břez. 1872), pomocí t. zv. chabrusu, ve velkostatkářské kurii poraženi (Moravané již při volbách v pros. 1871), i neobesílali nadále ani rady říšské, ani sněmu českého a moravského. Přes to r. 1873 provedla vláda v říšské radě proti hlasům autonomistů ještě dále jdoucí proměnu ústavy ve smyslu centralistickém: odňala sněmům zemským právo obesílati radu říšskou a uzákonila přímé volby; počet poslanců říšské rady byl zvětšen na 353, při čemž rozmnožen byl podíl velkostatkářů a měst na újmu venkova. Právo volební zůstalo jako dosud jen voličům do sněmů zemských.
- Reskript z 12. září 1871.**
- Přijetí fundamentálek v Praze.**
- Sněm moravský.**
- Bouře proti fundament.**
- Ministerstvo Auerspergovo (1871 až 1879).**
- Porážka Čechů a Moravanů ve volbách zemských.**
- Přímé volby do říš. rady (1873).**

Hr. Jul. Andrásy. V několika dnech po Hohenwartovi bylo odstoupiti i státnímu kancléři hr. Beustovi, jehož nástupcem stal se hr. Jul. Andrásy. Beust vykonavatelem odvety za Hradec Králové se vskutku nestal; v době války německo-francouzské, když byla příležitost k tomu největší, zmařil spojení Rakouska s Francií (kromě jiných příčin) především odpor vlády uherské.

Hrabě Jul. Andrásy.
Beust a
a odvěta za
Hr. Králové.

6. Doba posledních 40 let.

Získání Bosny a Hercegoviny. Politice Andrásyho se podařilo rozmnožiti državu monarchie o dvě cenné slovanské země na Balkáně: Bosnu a Hercegovinu. Když Rusko po vítězné válce s Tureckem, vedené r. 1877—78 ve prospěch povstalých Slovanů balkánských, svolilo na nátlak Anglie a Rakouska k tomu, aby ustanovení míru ruskotureckého, smlouveného v S. Stefanu, byla revidována kongresem velmocí v Berlíně (v červnu a červenci 1878), uložil kongres Rakousku, aby obsadilo Bosnu a Hercegovinu. V létě a na podzim r. 1878 byla okupace provedena, nikoliv bez tuhých bojů s odporem mohamedánských Srbů; r. 1879 obsazen byl i sandžak novopazarský. Turecko pak svolilo samo, aby Rakousko obě země spravovalo; suverénem jejich zůstával však nadále sultán. Tomuto nepřirozenému stavu učinila monarchie, která obětovala mnoho peněz a práce, aby obě země povznesla ve všech směrech, konec teprv po třiceti letech. R. 1908 prohlásila anexi Bosny a Hercegoviny; hotový skutek uznalo kromě jiných mocností posléze i Rusko, přes rozčilení Srbska. Současně vzdalo se Rakousko sandžaku novopazarského. Obě země, jež již dříve byly spravovány společným ministrem financí, obdržely vlastní, dosti svobodnou ústavu. Státoprávně mají postavení společných zemí říšských; v delegacích zastoupeny nejsou; předlohy sněmu bosenského zemskou vládou předkládané i sankce zákonů sněmem snesených předpokládají dohodu vlády vídeňské i peštské.

Válka rusko-turecká.

Kongres
berlínský
(1878).

Okupace
Bosny a
Hercegoviny
(1878).

Anexe její
r. 1908.

Ústava
Bosny a Hercegoviny.

Trojspolek. Výsledek kongresu berlínského, monarchii naší tak příznivý, zhoršil zase poměr její k Rusku, který se byl v posledních letech utvářel přátelsky, ale sblížil ji s Německem; Bismark byl zajisté Andrásyho v plánech jeho podporoval. V té situaci smluvilo Německo r. 1879 s Rakouskem dvojspolek na vzájemnou obranu, ke kterému r. 1883, přistoupila i Itálie. Trojspolek takovým způsobem založený je základem naší politiky zahraniční doposud; důsledkem jeho byl dvojspolek Ruska s Francií (1891), jemuž se konečně přiblížila i Anglie (trojdohoda). Poměr obou skupin mocenských, nezřídka napiatý, vede v poslední době k usilovnému zbrojení ve všech státech, přes to však dovedla myšlenka míru zvítěziti i v povážlivé krizi, kterou přivodila vítězná válka balkánských

Sblížení s
Německem.

Trojspolek.

Trojdohoda.

Války balkánské 1912—13. států proti Turecku r. 1912—13. Rakousko v jednáních o novou úpravu poměrů balkánských vynutilo zřízení samostatného státu albánského.

Vstup Čechů do rady říšské. Vláda Taaffova. Německá strana ústavní protivila se r. 1878 obsazení Bosny a Hercegoviny, což podlomilo váhu její u dvora. Ministerstvo Auerspergovo se r. 1879 poděkovalo a po krátkém provisoriu povolán byl k vládě kabinet hr. E. d. Taaffeho (v srpnu 1879), v němž ministrem bez portefeuille byl jmenován dr. Pražák. Taaffe jal se vyjednávat s Čechy, aby přišli na radu říšskou; odpor český beztoho v posledních letech ochaboval. Moravané vstoupili do sněmu zemského i říšské rady již r. 1873—4, v Čechách pak agitovala mladočeská menšina pro postup podobný; r. 1878 přišli všichni poslanci čeští zase na sněm český. Boj za státní právo jevil se prozatím beznadějným; v popředí vstoupily konkrétní požadavky rovného práva jazykového v úřadech a ústavech vyučovacích. S programem takto pozměněným vstoupili čeští poslanci v říjnu 1879 do rady říšské, nikoliv ovšem bez státoprávního ohrazení. Příchod jejich změnil cele situaci ve sněmovně, dav spojeným stranám slovanským a konservativním (pravice a střed) většinu nad liberální levicí; změna jevila se znenáhla i v složení ministerstva, kde Polák Dunajewski stal se ministrem financí, Pražák ministrem justičním. Vláda požadavkům českým vyšla vstříc postupem nenáhlým: r. 1882 byla rozdělena universita pražská v českou a německou, r. 1883 v nových volbách do sněmu českého zvítězila ve velkostatku šlechta historická (zemským maršálkem stal se Jiří kn. z Lobkovic) a r. 1884 změnou volebního řádu do obchodních komor zjednána byla Čechům většina ve třech komorách a tím několik nových poslanců zemských. Na sněmu moravském měli však Němci většinu i nadále.

Nařízení Stremayerovo. Punktace. R. 1880 zjednala vláda jazyku českému (nařízením Stremayerovým) ve vnějším úřadování rovné právo s němčinou v celé zemi. Ačkoli nařízení to srovnávalo se jen s praxí dosavadní, vzbudilo velkou nespokojenost mezi českými Němci, kteří odtud jali se usilovati o národní ohraničení okresů, tak aby povstalo uzavřené území německé, kde by (jak se zamýšlelo) byli jen němečtí soudci a německý jazyk úřední. Když návrhy jejich sněm český r. 1886 zamítl, opustili jej a vrátili se teprv r. 1890, kdy stanovisku jejich vláda a většina poslanců českých vyšla vstříc sjednáním t. zv. punktací (leden 1890). Punktacemi byla dosud platná zásada o povinné dvojazyčnosti úředníků v Čechách opuštěna; okresy soudní měly býti rozděleny podle národnosti a v území německém vnější úřední jazyk český říditi se jen skutečnou

Pád vlády německo-liberální.

Ministerstvo Taaffovo (1879 až 1893).

Slábnutí pasivního odporu čes.

Nový program český. Vstup Čechů do rady říš.

Vláda pravice.

Česká universita. Většina na českém sněmu.

Nařízení Stremayerovo.

Formulování českým. požadavků.

Punktace.

potřebou; v sněmu místo kurií městské a venkovské měly povstati dvě kurie národnostní s právem veta v některých věcech, vrchní soud zemský měl býti rozdělen v senát český (dvoujazyčný) a německý (pouze německý), zemská školní rada a zemědělská rada — obě byly zřízeny r. 1873 — v sekci českou a německou (v těchto třech bodech posledně jmenovaných byly punktace vskutku provedeny). Punktace navrhovaly i důležité změny ve prospěch Čechů: opravu řádu volebního do sněmu, příspěvek země obcím na zřizování škol menšinových a zřízení obchodní komory ve vých. Čechách. Vadou punktací bylo, že nepovolovaly vnitřního úředního jazyka v české části země, čímž by právní rovnováhy obou národností bylo dosaženo. Proto oposice mladočeská, která již ve volbách z r. 1889 dobyla bezmála polovice mandátů zemských a při volbách do říšské rady r. 1891 zvítězila na celé čáře, punktace zmařila. Změna ta způsobila konečně i pád ministerstva Taaffova (1893).

Zásady jejich.

Vítězství Mladočechů a zmar punktací.

Pád Taaffeho.

Boj o jazyková nařízení. Odtud boj o otázky, punktacemi rozvířené, t. j. o česko-německé vyrovnání, trvá do dneška a ovládá vnitřní situaci státu. Ministerstvo, jemuž v čele stál polský kavalír hr. Badeni, řešilo jej v dubnu 1897 nařízením i jazykovými, podle nichž v Čechách i na Moravě ve všech úřadech mělo užíváno býti jazyka českého nebo německého ve vnější i vnitřní službě podle potřeby a státní úředníci měli býti znalí obou jazyků. V styku s úřady ústředními nebo jinozemskými a vojenskými zůstala úřední řeč němčina. Ač měl Badeni za sebou většinu sněmovny, musil ustoupiti hroživé německé a sociálně-demokratické obstrukci (listop. 1897); s ním padlo jeho jazykové nařízení. Nástupce Badeniho sv. p. Gautsch nahradil je (břez. 1898) novým nařízením, podle něhož Čechy rozděleny byly v jazykovou oblast českou, německou a smíšenou; v prvních dvou měl býti úředním jazykem vnějším i vnitřním výhradně jazyk český nebo německý, v třetím jazyk obojí. Tohoto stanoviska hájili i ministerstvo Thunovo, v němž Čech prof. Kaizl byl ministrem financí. Ale pro neumdlévající odpor Němců byla i nařízení Gautschova v říjnu 1899 odvolána a obnoven stav z r. 1896. Obstrukci německou vystřídala pak obstrukce česká. Ministerstvo Körbrovo (1900—1904), jehož členem byl i český historik, A. Rezek, chtělo spory politicko-národní odstraniti velkými podniky hospodářskými melioračními: stavbami kanálů, úpravou vodních cest a stavbou drah; část těchto plánů stala se skutkem k patrnému prospěchu našich zemí.

Boj o právo jazykové.

Jazyková nařízení Badenova (1897).

Pád Badeniho.

Nařízení Gautschova (1898).

Zrušení jaz. nařízení (1899).

Ministerstvo Körbrovo (1900—1904).

Všeobecné hlasovací právo. Ministerstvo Beckovo (1907—1908) odhodlalo se jíti dále na této cestě: všeobecné, rovné právo hlasovací, jak se doufalo, způsobí, že otázky národní ustoupí

Kabinet Beckův (1907—08).

Rozšiřování volebního práva 1882—1896. problémům hospodářským. Již Taaffe a potom Badeni snížili census pro volby do rady říšské; Badeni pak připojil k dosavadním čtyřem kuriím říšské rady kurii pátoú o 72 mandátech, do níž volilo veškerenstvo státních občanů. Beck uzákonil r. 1907 vše-

Všeobecné hlasovací právo (1907). obecné rovné hlasovací právo, ale v podstatě tak, že každému národu byl přikázán určitý počet okresů volebních; Čechové přitom byli velice zkráceni. V-parlamentu vyšlém z nových voleb rozbity sic byly velké strany národní dob dřívějších (na př. mladočeská) a zesílily značně strany, zbudované na programech hospodářských (na př. sociální demokracie a agrárníci), ale naděje v zeslabení sporů nacionálních se nesplnily, naopak situace se zhoršila. Sněmovna je nadále zmítána obstrukcí, která maří plodnou činnost zákonodárnou a dává i malým stranám moc skutečného »liberum veto«, jako kdysi v sněmu polském;

Obstrukce a § 14. vláda pak musí častěji pomáhati si § 14. Obstrukce přenesla se i do sněmů zemských, kdekoli stojí proti sobě dvě národnosti, zejména do sněmu českého, jehož činnost od r. 1908 přestala úplně; r. 1913 byl pak i český zemský výbor, když nemohl, následkem německé obstrukce, opatřiti úhradu nezbytných vydání, nahrazen správní komisí, složenou z úředníků státních a podřízenou přímo zeměpánovi.

O vyrovnání českoněmecké, jež by v celku sloučilo myšlenky punktací se základy Gautschových nařízení jazykových, vyjednává se dále. Smír národní podařil se dočasně r. 1905 na Moravě; jím byla dána konečně sněmu většina česká, ale i ochrana německé minority byla zabezpečena a odnárodňování dětí v školách jinojazyčných bylo vyloučeno. Počet poslanců byl tu (jako i v některých jiných zemích) rozšířen o kurii všeobecného práva hlasovacího.

Vyrovnání na Moravě (1905). Císař a král František Josef I. (nar. 1830), jenž v pros. 1913 oslavil v plném zdraví v dějinách neobyčejné jubileum 65. výročí svého panování, věnoval se po celou tu dlouhou dobu, v níž monarchie za stálých zápasů vnitřních, ale i za rostoucího pokroku přetvořovala se ze státu středověkého ve stát moderní, s vážnou a rozmyslnou opravdovostí svým povinnostem vladařským, klada v boji stran stále důraz na potřeby jednoty a smíru, nezlomen těžkými ranami osudu. Jediný syn jeho, korunní princ Rudolf, zemřel, stár jsa 30 let, r. 1889; choť jeho, bavorská princezna Alžběta, podlehla útoku anarchisty (1898), synovec jeho a od r. 1889 dědic trůnu, arcikníže František Ferdinand, stal se i s chotí svou obětí zákeřného zločinu (v Sarajevě v červnu 1914). Dědicem trůnu je arcikníže Karel František Josef I. (nar. 1887), syn arciknížete Oty.

7. Poměry vnitřní.

Poměry hospodářské proměnily se v posledních 65 letech pronikavěji než dříve za celé tisíciletí. Velký převrat tento způsoben byl předně podivuhodnými pokroky technickými 19. stol., jež důmyslnými stroji všeho druhu, především však stroji parními, turbi-

Převrat v poměrech hospodář. v 19. stol.

nami a motory, dále použitím síly elektrické a vynálezů chemických výkonnost práce lidské zmnohonásobily. Za druhé byl umožněn soustředěním velkých peněžitých prostředků v rukou jednotlivců nebo ústavů peněžních a obchodních společností, jež přímo nebo úvěrem usnadnily rozmach hospodářského podnikání způsobem dříve nevidaným. Z obou zdrojů těchto vyrostly novodobé prostředky dopravní (dráhy, spojení parolodní, pošty, telegrafy, telefony), jež však samy od počátku staly se třetí důležitou podmínkou a vzpruhou zmnohonášeného života hospodářského. Nový duch kapitalistický se svými zásadami bezohledné soutěže, racionelního podnikání, velkého obratu a vyhledávání odbytu pomocí agentů a reklamy, vychovával k většímu napětí sil, k větší pracovitosti a výkonnosti všechnu společnost, jež namnoze podlehl jeho touze po zisku a úspěchu. Vývoj tento podporován byl i hospodářskými teoriemi liberalistickými, jež měly za škodlivé výdělečnou snahu jednotlivcovu jakkoliv omezovati, třebaš tato liberálnost začasté znamenala svobodu, danou chytrým a bohatým, aby obohatovali se rychle na úkor neuvědomělého množství.

Pokroky technické.

Kapitál peněžný.

Prostředky dopravní.

Kapitalistický duch.

Hospodářský liberalismus.

Všim tím vznikl velký průmysl, především v zemích českých, kde byl vývoj jeho připraven dobou předchozí (zejména v průmyslu textilním a železářském) a kde bylo nejvíce přirozených podmínek průmyslového podnikání, na př. hojně uhlí a železné rudy, dostatek kapitálu peněžního i odborného porozumění. Tak země koruny české i v této době jeví se po stránce kulturněhospodářské nejdůležitější částí říše. Vzrůst průmyslu a obchodu nebyl však stejnoměrný: po rozkvětu v letech šedesátých, jež spekulaci v akciích průmyslových a bankovních podnítil k lehkomyšlnému upřílišování, následoval úpadek (krach) r. 1873, po němž teprv nový zrychlený rozvoj dostavil se od let devadesátých. Hospodářské mohutnění našich zemí bylo podporováno stále stoupajícím počtem obyvatelstva, jež z okrouhle 30 mil. z r. 1846 vyrostl (bez Bosny) na 49¼ mil. r. 1910 (v zemích českých z 6.46 mil. na 10.2 mil., v zemích uherských z 11½ mil. na 20.8 mil.) a jež byl hlavním spolutvůrcem přibývajících bohatství. Ruch průmyslový způsobil pronikavé změny v rozsidlení obyvatelstva, jež čím dál tím více opouští zemědělský venkov a soustřeďuje se v průmyslových krajích a v městech hlavních a továrních.

Rozvoj průmyslový,

zejména v zemích českých.

Krach r. 1873.

Rostoucí počet obyvatelstva.

Vzrůst měst.

Kdežto v 18. stol. přes 80% obyvatelstva sídlilo ve všech a městečkách, které neměly víc než 2000 obyvatel, bydlí dnes v místech této velikosti jen 50% všeho obyvatelstva. Vznik velkoměst, z nichž na př. Vídeň sama má tolik obyvatel, kolik měly celé Čechy kol r. 1750, a vznik četných velkých měst o 20.000 až 100.000 obyv. je na venek nejpatrnějším ukazatelem z průmyslnění společnosti; důsledkem jeho je bohužel v některých krajích (na př. na českém jihu) vyliďňování venkova. Království a

Velkoměsta.

Vyliďňování venkova.

země naše přestaly vůbec býti státem agrárním, jímž v podstatě byly ještě před 60 lety; zemědělstvím živí se již jen necelá polovina obyvatelstva, v zemích českých jen něco přes třetinu; za to v průmyslu, obchodu a dopravě je tu zaměstnáno víc než polovina obyvatelstva. Vývoz celé říše z 1½ miliardy K r. 1890 zdvojnásobil se na 3 miliardy K r. 1912; v posledních letech vzrostl však dovoz v míře ještě větší (z 1·2 miliardy na 3·7). Německo ovšem téhož roku 1912 vyvezlo zboží za 8·8 miliard marek (v tom za 1½ miliardy textilních výrobků, za 1 mil. strojů), dovezlo pak za 10·2 miliardy, v tom za 6·9 miliard plodin zemědělských a potravin. Že úkol hospodářského povznesení země našich ještě daleko není dokonán, prozrazuje i silné vystěhovalectví z naší říše, zejména do zemí amerických (ročně na 100—300.000 osob). Vystěhovalectví ze zemí uherských je větší; u nás dotýká se nejvíc *Haliče*. Značná část vystěhovalců vrací se však zase domů; peněžitě zásilky jejich z ciziny lze páčiti na ¼—½ miliardy K ročně.

Obchodní
bilance říše.

Vystěho-
valectví.

Zemědělství.

Škody
svobodného
obchodu.

Ochranná
cla.

Počátek
státní
ochrany
středního
stavu.

Sdružování
za účelem
svépomoci.

Kartely.

Přes to i hospodářský význam zemědělství a zemědělského průmyslu je ve stálém vzestupu a hlavní oporou našeho vývozu. Hospodářský liberalismus, jenž klonil se k zásadě svobodného obchodu, ohrozil sic (od let šedesátých a sedmdesátých počínaje) jeho výnosnost způsobem povážlivým; moderní dopravní prostředky uvedly totiž na náš trh laciné obilí zámořské, dovoz výborné vlny australské a argentinské znehodnotil vlnu domácí a tím podvrátil úplně kvetoucí dřív chov ovcí. Všim tím stát byl donucen k jiné hospodářské politice: k stanovení ochranných cel k prospěchu zemědělství i některých odvětví průmyslových. Význam celní politiky, již lze regulovati ceny výrobků zemědělských i průmyslových a usnadniti nebo stížití odbyt jejich, stoupl vůbec neobyčejně. Stát náš teprv od pádu vlády liberální r. 1879 počal soustavněji starati se o hospodářský rozvoj jednotlivých tříd a zástitu slabších v duchu ochrannářském: r. 1883 obmezena byla svoboda živnostenská, takže od živnostníka žádá se průkaz odborné způsobilosti, r. 1889 vydán byl říšský rámcový zákon na ochranu selských statků střední velikosti, aby odvráceno bylo nebezpečí, že by rozpadly se dělením v drobné živnosti domkářské; země i stát počaly zakládati ústavy peněžní a podporovati sdružení živnostníků i rolníků, obojí k tomu konci, aby se jim dostalo laciného úvěru, jímž by zadlužení jejich bylo zmenšeno a svépomoc v nákupu strojů a jiných potřeb k zdokonalení produkce a usnadnění soutěže byla utvrzena. Přes rozvoj velkého průmyslu neubývá středních a malých živností, nýbrž přibývá, a jen v některých oborech velké závody kapitalistické nebo kartely jejich znemožňují soutěž menším; také zemědělec dovedl výtěžek svého pole proti dřívějšímu zdvojnásobiti. R. 1909 uzákoněno bylo pensijní pojištění soukromého úřednictva.

Poměry sociální. Pád feudalismu a zprůmyslnění společnosti mělo v zápětí i veliké změny v poměrech sociálních. Šlechta,

jíž odstranění poddanství a robot hospodářsky spíš prospělo než uškodilo, zachovala si své rozsáhlé statky, chráněné z části fideikomissy, své tituly a vliv u dvora; převaha její v panské sněmovně zabezpečuje jí možnost spolurozhodovati v zákonodárství, jako činiteli s parlamentem lidovým rovnoprávnému. Ale vůdčí úlohu v životě politickém i hospodářském ztratila. **Duchovenstvo** jako stav zvláštní již na sněmích zastoupeno není. Převahy moci a vlivu dostalo se v době ústavní zámožnému měšťanstvu, zejména vrstvám peněžním a průmyslovým a intelligenci, vyšlé z vysokých škol; o tyto vrstvy především opírala se vláda liberální. Ve velkých bankách i vídeňské žurnalistice nabylo pevné půdy **židovstvo**, jehož emancipace od r. 1867 byla úplná a jehož píle a obchodní nadání přispělo podstatně k rozvoji průmyslu a obchodu. Rozšíření státní moci a péče takřka na všechny obory veřejného života a rozsáhlost státních podniků (na př. sestátněním železnic, jež poč. 20. st. bylo skoro úplně provedeno) daly vznik celé armádě státních úředníků a zřízců, a rozvoj průmyslu a obchodu i množství úředníků soukromých. Jak ohromná změna nastala tím proti dřívějšku, patrné je již z toho, že r. 1757 bylo v Čechách jen 871 státních úředníků, r. 1912 však (úředníků a zřízců) na 90.000. Platy úřednictva a zřízenectva vyžadují dobré třetiny všech státních příjmů, t. j. víc než 1 miliardu K. Organizace těles úřednických, zřízců státních i soukromých, sledující rozličné cíle svépomocné, staly se vážným činitelem.

K vrstvám, jež v posledních desetiletích vymaňují se z vůdcovství buržoasie a uplatňují své zvláštní cíle hospodářskopolitické, náleží **rolnictvo**, drobné živnostnictvo a zejména dělnictvo. Stav rolnický organisuje se v jednotlivých národech ve strany agrární, jimž jde zejména o celní ochranu produkce zemědělské, kdežto vrstvám žijícím ze mzdy podnikatelské a úřednictvu vítána by byla cla na ochranu průmyslu a snížení cel na výrobky zemědělské. Organizace malého živnostnictva je teprve v počátcích; nejdokonaleji organisován je nový důležitý stav dělnictva továrního. Většina jeho je soustředěna v mezinárodní organizaci sociálně demokratické, jež ustavila se pevně v naší říši r. 1888 a usiluje nejen o zlepšení hospodářské existence dělnictva (zvýšením mzdy, zkrácením pracovní doby a j.), ale má v programu svém i dalekosáhlé změny ústavní a sociálně politické, v tom zejména zrušení soukromého vlastnictví a postátnění všech prostředků výrobních. V poslední době přibývá však v sociální demokracii samé přesvědčení, že předpoklady, na nichž program její je vybudován, nesrovnávají se se skutečností, a že třeba dáti přednost tomu, co je dosažitelné v mezích nenáhlého rozvoje. Poslanci sociálně demo-

Fidei-
komissy.Duchoven-
stvo.Měšťanstvo
a intelli-
gence.

Židovstvo.

Úředníci a
zřizenci
státní a
soukromí.

Rolnictvo.

Živnost-
nictvo.
Dělnictvo.Sociální
demokracie.

Strany
národně-
sociální.

Strana
křesťansko-
sociální.

Sociální
politika
státní.

Socialisace
hospodář.
podnikání.

Poslední
státní roz-
počet našich
státní.

Vzrůst jeho.

Státní
dluh.

kratičtí dostali ve volbách r. 1911 23% všech hlasů (v Čechách 37%). Důležitost otázky národněpolitické na naší půdě působila rozkladně i na pevné zřízení jejich, takže rozdělili se v stranu autonomistů (českých sociálních demokratů) a stranu centralistů; kromě toho velká část dělnictva je spolu s malým úřednictvem a živnostnictvem zorganizována v strany národněsociální, jež cíle národněpolitické spojují rozličně s požadavky, čerpanými z programů sociálnědemokratických. V zemích německoalpských usilují vrstvy podobného sociálního složení, ale převahou ze živnostnictva záležející a katolicky citící, o ochranu středního stavu, ohroženého jak převahou kapitalismu tak požadavky dělnictva (strana křesťansko-sociální).

Důležitost dělnické otázky vedla i náš stát, a to měrou rozsáhlou, k opatřením na prospěch dělnictva (sociální politika). R. 1887 uzákoněno bylo pojištění dělnictva v nemoci nebo úrazu, důležitý zákon o starobním a invalidním pojištění dělnictva a menšího živnostnictva je připraven; velký počet zákonů a nařízení stará se o zlepšení pracovních podmínek dělnictva a chrání sil jeho proti zneužívání. Program nahraditi vlastnictví soukromé vlastnictvím pospolitým uskutečňuje se z části cestou přirozenou: stát sám i velké komuny stávají se podnikateli průmyslovými, a také přibývání velkých podniků akciových je projevem přibývajících socialisace hospodářského podnikání.

Státní finance. S rozvojem hospodářským a s rostoucí účastí státu v něm zvětčily se od let devadesátých rychle i státní příjmy. Poslední rozpočet jednotné říše na r. 1867 počítal s 407 mil. zl. příjmů a 434 mil. vydání. Rozpočet našich království a zemí na rok 1914—15 dosáhl v hrubých příjmech i vydáních 346 miliard K, rozpočet uherský 226 miliard, dohromady tedy skoro 534 miliard K. Připomenouti sluší ovšem, že kupní síla jednoho zl. u srovnání s dneškem byla r. 1867 nikoliv 2 K, nýbrž aspoň 4 K, takže by po té opravě příjmy celostátní v posledních 47 letech stouply o 350%. Po rozdělení říše stoupala vydání naší polovice říše s počátku volným tempem: r. 1868 činila 325 mil. zl., 1890 již 546 mil. zl., 1910 29 miliard K; příjmy byly vždy menší, teprv od r. 1889 počaly převyšovati vydání, v posledních letech však dociluje se rovnováhy zase menšími půjčkami. Státní dluh vzrostl z 3 miliard zl. r. 1867 na 123 miliard K (v Předlitavsku) a 62 miliard (v Uhrách) r. 1912. Počítáme-li s tím, že 14 miliardy K našeho dluhu splácí ročně Uhry (výše 165), činil dluh království a zemí r. 1912 jen 109 miliard K. Dluh ten je kryt většinou majetkem státním; jen státní dráhy naše mají hodnotu víc než 6 miliard K. V cizině je umístěno pouze 34%

našeho státního dluhu. Na umoření státního dluhu platí letos (1914/5) naše polovice říše 530 mil. K, t. j. skoro šestinu všeho příjmu.

Roční úhrada jeho.

Na společná vydání říšská platíme letos 537 mil. K, tedy bezmála druhou šestinu celkových příjmů. Z toho peníz 182 mil. K kryje se výnosem cel, vybraných na vnějších hranicích našich království a zemí, 355 mil. je příspěvek přímý, kvotový. Uhry přispívají letos na společná vydání 237 mil. K, z čehož na cla v Uhrách vybraná připadne pouze 34 mil. Z toho plyne, že společná vydání vůbec dosáhla na rok 1914/15 peníze 774 mil. K. R. 1868 činila jen 108 mil. zl., r. 1903 400 mil. K. Neobyčejné zveličení jejich v poslední době vysvětliti jest zvýšenými náklady na společné vojsko (na něž se žádá letos 574 mil.) a loďstvo (172 mil. K). Na vlastní zeměbranu platíme krom toho letos 100 mil. K, na četnictvo přes 35 mil. K. Uherskochorvatská zeměbrana stojí na 80 mil. K. Přes to přese všechno činí náklad celé monarchie na vojsko, loďstvo a obě zeměbrany nyní jen asi 16% všeho hrubého příjmu obou států (a asi třetinu příjmu čistého), kdežto ještě do let šedesátých převyšoval (ačkoliv byl menší) 50% jejich.

Náklad na společná vydání.

Náklad na vojsko a loďstvo.

To souvisí s velikým vzrůstem státních příjmů, v němž i zvýšená vydání na armádu ustupují do pozadí. Složky těchto příjmů jsou v podstatě jiné než v minulosti; příjmy státní nejsou již také osobním důchodem panovníkovým, který jaksi stát v sobě stělesňuje, jako tomu bylo v době dřívější; dnes je panovník omezen na t. zv. civilní listu, která tvoří zcela nepatrný zlomek státních výdajů. Hlavní změna je v tom, že daň pozemková, jež dříve byla daní rozhodující, dnes má význam velmi podřízený (r. 1913 vynesla 54 mil. K). Hlavním příjmem berním jsou spotřební daně z cukru, kořalky, piva, minerálních olejů a masa (r. 1913 dohromady brutto 416 mil. K); plynou většinou ze zemích českých. R. 1868 vydala spotřební daň pouze 47 mil. zl. Rostoucí výnos poskytují daně osobní, v tom zejména daň z akciových společností (115 mil. K) a všeobecná daň výdělková (39 mil. K) a r. 1896 zavedená osobní daň z příjmu, jež má letos dosáhnouti přes 130 mil. K; dohromady vydaly daně osobní r. 1913 brutto 279 mil. K. Daní osobních platí se víc v Dolních Rakousích, t. j. ve Vídni, než ve všech třech zemích českých. Souvisí to s tím, že ve Vídni jsou bytem přední obchodníci a průmyslníci a že tu mají nebo musí míti svá sídla největší banky a některé podniky průmyslové (na př. dráhy), jež proto i ve Vídni daň platí, ač výdělky jejich plynou z velké části rovněž ze zemí českých. I v daních reálných (je to hlavně daň pozemková a činžovní daň domovní), jež vydaly r. 1913 184 mil. K, plyne z jediných Dolních Rakous peníz bezmála tak veliký jako ze zemí českých. To zase je důsledkem drahého nájemného bytů vídeňských, z něhož stát vybírá celou čtvrtinu jako daň činžovní. Ostatní větší důchody státní plynou kromě cla především ze státních podniků. Monopol tabákový vynesl r. 1913 345 mil. K brutto (229 mil. K čistého příjmu), sůl pak 49 mil. K (29 čist.); daleko důležitější místo mezi státními příjmy měla ovšem sůl dříve. Dráhy vskutku dosud čistého zisku neposkytují, t. j. výtěžek jejich v zemích če-

Vzrůst státních příjmů.

Civilní lista.

Spotřební daně.

Osobní daně.

Reálné daně.

Cla. Státní podniky.

ských a D. Rakousích je ztráven schodkem v zemích passivních; letos počítá se výnos drah na 910 mil. K, výdaj na ně 856 mil. K, přebytek však sotva stačí na zúrokování kapitálu do drah investovaného. Daň z jízdních lístků vynáší kromě toho 27 mil. K. Hrubý příjem z pošty, telegrafu a poštovní spořitelny činí $\frac{1}{4}$ miliardy K, čistý zisk asi 50 mil. K. Čistý zisk z loterií státních je letos vypočten na 29 mil. K. Důležitým příjmem jsou ještě kolky, taxy a poplatky, jež z 61 mil. K r. 1868 stouply na 235 mil. K r. 1913. I tu vydá jediná Vídeň více než všechny země české dohromady. Vyloučíme-li z počtu důchody státní z D. Rakous (pro zvláštní postavení Vídně), najdeme, že země české odvádějí asi 58% státních příjmů; počítáme-li i s D. Rakousy, asi 42%. Z výdání státních padne 1·2 miliardy K na dluhy, spol. záležitosti, zeměbranu a četnictvo (srv. výše), 1·1 miliardy na platy a pense úředníků a zřízenců, 1 miliarda na státní podniky (bez osobních vydání). K účelům jiným zbude tedy jen asi 200 mil. K. Rozpočet náš zveličuje se ročně o 5—6%.

Kolky, taxy
poplatky.

Poplatnost
zemí
českých.

Složky
vydání.

Přirážky
samo-
správných
korporací.

Vzrůst
jejich.

Finance
velkých
měst.

Vklady
v peněz.
ústavech
a bilance
bank.

Korunová
měna.

Míry a váhy.

Státní daně přímé (t. j. daně reální a osobní) nejevily by se příliš tíživými, kdyby k nim nepřistupovaly přirážky zemské, okresní, obecní a školské. Země mají málo vlastních důchodů a nemnoho vlastních daní zvláštních a vydají přece mnoho na školství obecné a veřejné zdravotnictví a jiné potřeby; proto jsou většinou v nepříznivých poměrech finančních, takže jim stát musí pomáhati úděly z daní spotřebních. Hlavním důchodem jejich jsou přirážky k daním přímým, jež v Čechách činí již 65% (Čechy potřebují nyní 106 mil. K ročně, Morava 56 mil.; všechny země na 400 mil. K.). Okresy v Čechách i obce stanoví přirážky podobně vysoké, aby vybudovaly si školy, nemocnice, vodojemy, silnice a pod. Tím se stalo, že souhrn přirážek samosprávných k daním státním v Čechách vzrostl skoro na 180%. Země, okresy i obce jsou většinou zadluženy měrou velikou. Velkoměsta mají roční vydání, jež daleko převyšují rozpočty menších zemí. Vídeň sama 250 mil. K, tedy víc než na př. stát srbský. Praha s předměstími přes 100 mil. K. Přes to, že vydání veřejná zveličují se velmi rychle, stoupá zámožnost obyvatelstva.

Vklady spořitelien rakouských činily r. 1867 jen 164 mil. zl., r. 1911 6·3 miliard K (v říši německé 18 miliard m.); v tom bylo 970 mil. ve spořitelních českých, jež jsou mladšího původu. Spolu se záložnami a bankami mají Čechové uloženo přes 2 miliardy K úspor.

Zlepšení finanční situace monarchie umožnilo i nápravu měny. R. 1892 zavedena byla zlatá měna, jejíž početní jednotkou stala se koruna. Dvě koruny nové měny rovnají se 1 zl. r. č. Papírové peníze státem zejména v době války s Pruskem hojně vydané (státovky) byly staženy, a bankovky vydávané Rakouskouherskou bankou jsou v podstatě pouze poukázky na zlaté koruny, soustředěné v jejím pokladu. Bankovek bylo v oběhu v celé říši poč. 1914 za 2½ miliardy K; r. 1867 pětikrát méně; v tom poměru vzrostl i kovový poklad banky.

R. 1876 zavedeny byly metrické míry a váhy.

Armáda naše počtem i výzbrojí náleží k nejpřednějším v Evropě. Po válce s Pruskem byla r. 1866—68 zavedena všeobecná branná povinnost bez výjimky, s tříletou službou presenční, a zrušeny tělesné tresty; zároveň přibyla zeměbrana jako doplňující část řadového vojska. R. 1886 rozšířena byla vojenská povinnost pro případ války na všechny zbraně schopné státní občany nevojáky v stáří 19—42 let (domobrana) a zákonem z r. 1912 zavázáno všechno mužské obyvatelstvo až do 50 r. pomáhati za války nebo mobilisace vojenským účelům podle sil svých. Novými a novými zákony brannými zdokonalována byla organizace i zvětšován počet vojska, tak zejména branným zákonem z r. 1912, jenž u pěchoty zavedl dvouletou službu presenční. Podle zákona z r. 1914 má býti v obou státech našich i s Bosnou povolováno ročně 244.000 branců (v tom 177.000 k řadovému vojsku, 34.000 k rak. zeměbraně, 6000 k loďstvu), takže stav vojska v míru dosáhne asi 600.000 mužů. Loďstvo naše v posledních letech rozmnožuje se stavbou válečných lodí velikého typu.

Všeob.
branná
povinnost.

Zeměbrana.

Domobrana.

Nový
branný
zákon.

Výše vyložené pokroky hospodářské podmíněny byly namnoze neobyčejným **rozvojem duševní kultury** ve všech vrstvách obyvatelstva. Hluboko do 18. st. bylo školní vzdělání omezeno jen na zámožnější mužské obyvatelstvo a to jen v zemích pokročilejších; od druhé pol. 19. st. stará se stát i společnost sama, nejen aby nejnütnějších základů vzdělání dostalo se každému jednotlivci bez rozdílu, ale i aby vyšší vzdělání přístupno bylo počtu co možná největšímu. Proto školství nabylo důležitosti dříve naprosto neznámé; lidé dnes pracují nejen mnohem více než v stoletích předcházejících, ale učí se také nepoměrně více. Od školských zákonů z konce let šedesátých vstoupila na místo tereziánské soustavy všude škola obecná, k níž v městech připojuje se škola měšťanská; povinná návštěva školní rozšířena byla do 14 let; gymnasia a reálky (od r. 1868 sedmitřídní) jsou dnes v každém větším městě, od nedávna řadí se k nim lycea dívčí. Vznikly i hojné školy odborné (obchodní, hospodářské, průmyslové, řemeslnické), a vyšší školy odborné (na př. konservatoře, umělecké akademie, uměleckoprůmyslové školy, vysoké školy hornické, zemědělské a obchodní) byly rozličně zdokonaleny nebo rozmnoženy. University vynikly jak počtem sil učitelských tak počtem žactva a rozsahem vědecké činnosti; vedle nich k významu nemenšímu dospěly techniky, z nichž několik nově bylo založeno, v tom česká a německá technika v Brně. Německá (neúplná) universita přibyla v Černovicích, olomoucká universita byla za Lva Thuna zrušena.

Všeobecná
povinnost
návštěvy
školní.

Rozvoj
školství.

Školy
obecné,
střední
a odborné.

University
a techniky.

O rozvoj vědy, literatury a umění snaží se čím dál tím větší počet pracovníků v každém národě. Vedle Němců, kteří jsou

Pokroky kulturní. státem podporování především a opírají se o vysoce pokročilou kulturu svých soukmenovců v říši německé, jsou to zejména Čechové, Poláci a Maďaři, kteří vybudovali si během 19. st. úctyhodnou civilisaci, jež ve všech směrech snaží se dosíci úrovně velkých národů evropských.

Prostředky jejich. Prostředky k tomu jsou kromě ústavů vyučovacích a rostoucí zámožnosti obyvatelstva především učené a literární společnosti, musea, divadla, občasné výstavy, časopisy a denní tisk, spolky založené jak k vzdělání ducha tak těla, pořádání přednášek a produkce knihkupecká.

České úsilí osvětlné. Ve všech těch směrech pracovalo se i v českém národě, jemuž Palacký i Rieger († 1903) vydali heslo »V práci a vědění je naše spasení«, s velkou horlivostí a nikoliv bez úspěchu. Česká akademie cis.

Česká akademie. Fr. Josefa pro vědu a umění, r. 1890 založená a mecenášem Hlávko u bohatě obdařená, dovršila českou organizaci vědeckou. Národní divadlo (dobudované r. 1883) výkony svými i svou krásnou budovou náleží k předním scénám říše, odborných časopisů vědeckých i literárních, revuí a pod. mají Čechové poměrně více než jiní národové monarchie, také český trh knihkupecký vyniká, počet knihoven po venkově je větší než jinde, počet analfabetů nejmenší; česká hudba (Smetana, Dvořák), Sokol i sport odvažují se s úspěchem soutěže světové.

Přes tyto pokroky i přes stkvělé částečné výsledky ve vědě, poesii, malířství, plastice i hudbě vzhlíží většina národů k vynikajícím mužům svým z dob probuzení národního a literárního jako k vrcholným zástupcům své snahy kulturní. Věda i krásná literatura usilovaly od 2. pol. 19. století o to, aby překonaly úplně vlivy romantismu; realismus, naturalismus nabyly vrchu, vzdělání a zbystření rozumu stalo se úkolem hlavním. Doba strojové kultury a tovární velkovýroby sama bezděky přispívala k potlačení hodnot uměleckých a ethických, k zjednotvárnění života a osobnosti. Vůči všemu tomu probouzí se znenáhla reakce, jež poznává, že jednostranné vychování intelektu třeba doplnit vzděláním duše a srdce, že pouhé vědění nestačí bez zušlechtnění vnitřního, že krátce kultuře příští třeba opatřit podobné základy, jaké době probuzení dala idealistická filosofie nebo láska a nadšení, jimiž ozbrojil buditele naše romantismus.

Z toho, co bylo vyloženo, je zřejmo, jak podstatně změnily se za panování Františka Josefa **poměry národnostní** na rozdíl od dřívější. Plné rovnoprávnosti s Němci národové neněmeckí (krom Maďarů) dosud nedosáhli, a také míra, v níž se k ní přiblížili, jest u jednotlivých národů rozdílná. Čechové (kteří trvají nadále při programu státoprávním) osamostatnili se ve školství skoro úplně; dosud nesplněným důležitým požadavkem jejich je česká universita na Moravě. O rovnoprávnou výměru práva jazykového se s Němci vyjednává. Poláci mají nejen úplné školství s dvěma universitami, ale i vnitřní jazyk úřední v Haliči. Rusíni, kteří se nyní zovou Ukrajinci, a snaží se v protivě k tradici a jazyku velkoruskému probudit

Pokroky a snahy jednotlivých národů.

k zvláštnímu kulturnímu a politickému životu národ maloruský (ukrajinský), usilují o doplnění svého dosud skrovného školství vyššího, v tom i o universitu a o rozšíření práv jazykových. Podobně Slovinci. V Dalmácii je srbochorvatština jazykem úředním ve vnější i vnitřní službě, takéž v Bosně (krom železnic). Zcela jiné poměry jsou v zemích uherských, vyjma Chorvatsko. Lze je srovnati se stavem, jaký byl v královstvích a zemích našich v době předbřeznové, jenže místo němčiny zaujímá maďarština a assimilace Nemaďarů podporuje se všemi prostředky.

Poměry
v Uhrách.

V zemích, okresech a obcích jazykově smíšených vede se všude boj o poměr moci a práv mezi národnostmi, v českých zemích zejména o školství menšinové. Nejvíce sílí Poláci, poměrně nejméně Slovinci. Čechové jsou v postavení zvlášť nevýhodném, neboť přebytek jejich sil pracovních hledá zaměstnání jednak v průmyslových okresech převahou německých v Čechách, jednak ve Vídni, kde nedostatek škol českých má v zápětí nenáhlou jeho germanisaci; ale od východu se do českých sídel v Slezsku tlačí přistěhovalci polští a to i na Moravu (v okr. mor.-ostravském). K záchraně českých menšin založena byla r. 1880 Ústřední Matice školská, po vzoru německého Schulvereinu; její roční spotřeba dobrovolnými sbírkami hrazená přesahuje již 1½ mil. K; vedle ní vznikly později i jiné spolky ochranné. Národové organisují se i jinak jako korporace, zejména volbou Národních rad, v nichž zastoupeny jsou především politické strany národní.

Zápasy
národů.
Situace
Čechů.

Ochranné
spolky a
organisace
národní.

V době poslední usilují národové nejen o osamostatnění kulturní, ale i hospodářské, a to v přesvědčení, že váha politická je důsledkem zdatnosti jak osvětne tak hmotné. Mezi Čechy byl posléze šířitelem těchto myšlenek prof. Albín Bráf (zemř. jako ministr orby 1912), zeť Riegrův, hlásající, že české probuzení literární a politické třeba doplniti i probuzením hospodářským. Od založení zemské banky v Praze (1890) a od velké jubilejní výstavy pražské z r. 1891 Čechové v tom směru, v průmyslu, obchodu i peněžnictví, dosáhli již patrných úspěchů, ač mnoho ještě zbývá, aby poměr jejich počtu a moci hospodářské byl podobný jako u Němců. Třebas by boje národů mezi sebou způsobovaly někdy situace neutěšené a vzbuzovaly v cizině dojem o vnitřním rozvratu monarchie, je přece právě závodění národů o pokrok kulturní a hospodářský z nejmocnějších vzpruh rychlého rozvoje státu našeho ve všech směrech. Podaří-li se odstraniti škodlivé výstřelky boje a najiti základ dorozumění mezi národy, může národní rozmanitost naší říše býti trvalým pramenem jejího rozkvětu.

Péče o
hospodářskou
zdatnost
národů.

Výsledky
její u Čechů.

Význam
její pro
říši.

UKAZATEL

K DŮLEŽITĚJŠÍM OTÁZKÁM PŘEHLEDNÝM.

(Zkratky: R. = Rakousy, U. = Uhry.)

Celková charakteristika jednol. období (řád doby) 13—4, 36—7, 118—9, 129—30, 142, 175, 182.

Jednotlivé stupně (fáze) státopr. vývoje monarchie habsb. (36), 83, (96), 99, 105, 106—7, (109), (111), 123, (125 až 126), 137—8, 146, 152, 164.

Ústřední úřady monarchie 83—4, 112, 123, 124, 125, 137, 140, 153, 164—5.

Tituly mocnářství 112, 124, 125, 138, 166, 167.

Territoriální vývoj státu českého 19—23, 38—39, 43—4, 67, 72, 99, 102, 119 až 120; moci habsburské v středověku 39—40, 42, 45, 67, 69, 80—81; monarchie habsburské 82—83, 102, 103, 105—106, 119—120, 121—122, 135—7, 156—7, 162, 171.

Státoprávní poměr Čech (čes. státu) k monarchii habsburské 83—4, (96), 99, 107, 112—3 (čes. dv. kancelář), 124—5, 133—4, 138, 145, 146—8, 158, 159—60, 168—70, 172, 182.

Dějiny čes. dvorské kanceláře 77, 84, 112—113, 123, 124, 132, 140, 153, 169.

Berní poplatnost Čech 84 (16. stol.), 110, 111, 139, 180.

Státopr. poměr Čech k říši římskoněmecké 18—19, 22—23, 25—26, 37, 39—41, 43, 53, 78, 115, 135; poměr k spolků němec. 137, 147, 151—2, 162.

Státopr. poměr Rakous (event. alpských zemí habsb.) k říši římskoněm. 29, 30—31, 45, 53—54, 78, 115, 135.

Dějiny hospodářské 4—5, 7; 10—11; 14; 24—25, 31 (R.), 36, 44, 46—50 (kolonisace), 63 (husit.), 76, 103,

107—109 (1526—1740), 111—112, 127, 133, 139—40, 156, 174—6, 183.

Dějiny řemesel, průmyslu a obchodu 5, 11, 20, 25, 27, 39, 44, 47, 49, 56, 63, 76—7, 98, 103, 107—8, 111—12, 127, 133, 159—40, 155—6, 175—6.

Dějiny mince (měny) 11, 27, 31 (R.), 35 (U.), 56, 76—7, 80, 97, 107, 114—115, 127, 139, 156, 180.

Pokroky zemědělství 4—5, 10—11, 13, 14, 24—25, 31, 36, 44, 46—47, 49 až 50, 76, 107—108, 127, 140, 155, 176.

Počet obyvatelstva 11, 24, 49, 103, 111, 126—127, 139, 175.

Komunikace 4, 5, 26, 44, 112, 127, 140, 155, 175, 176, 177, 179, 180.

Dějiny sociální 4—5, 10—11, 24—5, 31 (R.), 34—5 (U.), 36, 46—52 (něm. kolonisace), 63 (husit.), 76, 79, 107 až 109, 118—9, 125—126, 130—1, 142, 145, 149, 150, 176—8.

Dějiny poddanství a stavu selského 5, 11, 24—25, 31 (R.), 35 (U.); 36, 46—50 (kolonisace), 63 (husit.), 73 (U.), 76, 107—9, 110 (daně), 126 (za Mar. Ter.), 130, 131—2 (Jos. II.), 134, 149 (1848), 153, 154—5, 159 (v sněmch zem.), 177.

Dějiny měst a stavu městského 4—7, 36, 46—49 (kolonisace), 57, 63, 65, 74—5, 84—85, 98, 107—8, 110, 132, 153 (autonomie obcí), 159, 160, 175, 177, 180.

Postavení šlechty (svobodných) 10, 24, 31 (R.), 34 (U.), 36, 39, 50—52 (rytířství), 57, 63, 65, 70, 72—3, 74—76, 79, 97—8, 107—109, 116, 118, 124—5, 127, 130, 142, 143, 145, 146, 150, 157, 158, 159, 169, 176—7.

- Dějiny ústavní (zejm. rozsah moci panovnícké v poměru k stavům) 10, 11, 13, 14, 24—25, 26, 30—32, 33, 36, 49, 51, 54—5, 66, 74—5 (stavovský stát), 79, 81—2, 83, 85, 95, 96, 98—9 (obnov. zřízení zem.), 105, 106 až 107, 109—110, 118, 123—5, 133—4, 142, 145—174 (ústavní zápasy let 1848—1912).
- Děj. ústavy rakouské od r. 1848 146 (Pillersdorfova), 150 (kroměřížská), 150, 152—3 (břežnová), 157—9 (únorová), 166—7 (prosinčová); změny potomní 170 (přímé volby), 173—4 (volební právo).
- Děj. ústav českých: 75 (zřízení zemské z r. 1500), 98 (obnov. zřiz. 1627), 133—4, 145; 146 (kabin. list z 8. dubna), 158—9 (zemské zřízení 1861); 169—170 (fundam.), 172—173 (punktae).
- 13 Stavové a stavovský stát (31), (36), 70—71, 74—6, 77, 79, 81—2, 84—5, 90—92, 93—5, 96—7, 98—99, 104—5, 107, 108—110, 113—14, 118—19, 123—24, 125—26, 130, 131—132, 133—4, 138, 142, 145, 150, 152.
- Dějiny sněmů 5, 11, 25, 32, 35, 54, 65, 74—5, 84 (sněmy společ. zemíhabsb.), 85, 95, 98, 109, 126, 132, 133—4, 138, 145, 147, 157, 158—9, 160.
- Dějiny rady říšské (68), (84), (95), 153, 157, 158, 159—60, 163, 165, 166, 168 až 70, 172, 173—4.
- Poměry správní 4, 14, 26, 32 (R.), 34 (U.), 51, 55, 79, 98, 112—3, 113—4, 124—5, 132—3, 138, 153—4, 167.
- Dějiny krajského zřízení (4), (10), 14, 26, 34—5, 47, 54—5, 77, 109, 113, 125—6, 132, 150, 153, 154, 167.
- Dějiny organizace soudní 11, 24—26, 32, 51, 55, 75, 77, 85, 99, 114, 124, 128, 132, 153—4, 167.
- Poměry právní (právo trestní a soukromé, řízení soudní) 10, 12, 26 (iura Conradi), 27, 34 (U.), 39, 41, 44 (Maj. Carolina), 46 (něm. právo; právo městské) sq., 48—9 (hor. právo), 49, 51 (právo zemské) 14, 51—2, 167 (právo lenní), 52 (právo církevní), 75 až 76, 77, 81, 98, 114, 124, 128, 138 (obč. zákoník), 154.
- Státní finance (srv. i důchody panovnícké) 35, 80, 100, 110—111, 127—8, 130, 138—9, 156, 178—80.
- Dějiny bernictví (daní) 5, 26, 35, 45, 54, 55—6, 72, 74, 98, 108, 110—11, 123, 126, 131, 132, 139, 154, 156, 179—180.
- Katastry berní (84), 126, 131—32, 139.
- Čla a celní území 26—27, 31, 55, 112, 127, 139, 152, 165—6, 176, 179.
- Důchody panovnícké 26—7, 34—5, 39, 41, 49, 55—6, 97, 110—111, 179 (srv. dějiny berní a finance státní).
- Dějiny vojenství 4—5, 8, 12—13, 15, 24, 31, 48—49, 50, 54, 56, 63, 65, 100, 107, 110, 111, 123, 133, 134, 135, 156, 164, 166, 179, 180—1.
- Vývoj poměrů náboženských 5—6, 12, 15; 16—17, 19, 28, 44 (slov. liturgie); 19—21 (sv. Václav a Vojtěch), 24, 27—8, 32 (U.), 52, 58—66 (husitství), 68—70, 72—73, 75, 78, 79, 86—93 (protiref.), 97—98, 99, 101, 103, 104, 116—117, 118, 129, 130, 154, 167.
- Organizace církevní správy 14—15 (bavor. bisk.), 20 (bisk. pražské), 16, 17, 22 (bisk. mor.), 30 (R.), 32, 33 (U.), 43 (arcib. praž.), 65, 88, 129; řády duchovní 24, 28, 53, 88, 129.
- Stát a církve 5, 13—14, 27—8, 32 (R.), 33 (U.), 36, 52—53, 59, 63, 88 sq., 93, 104, 118, 122, 140, 154, 167.
- Dějiny školství 6, 19, 20, 28, 41, 45, 46, 57, 64, 71, 87, 88, 98, 103, 117, 128—9, 140, 154, 160, 167, 170, 172, 181.
- Dějiny kulturní (zejm. věd, liter., umění) 6, 13 (poměr Slovanů ke Germánům), 17, 19, 20, 28, 32 (R.), 36, 44, 50—51, 57, 58—60 (husit.), 64, 71, 78, 79, 81, 98, 109, 117, 118, 140—1, 141—144, 181—2.
- Vývoj poměrů národnostních (děj. vědomí národního, práva a zápasu jazykového a kulturního významu jazyka) 13, 15, 16—18 (slov. jazyk. liturg.), 28, 32 (R.), 35 (U.), 36, 44 (Karel IV.), 49, 56—7, 60, 62—63, 67, 78, 103, 115—117, 118—9, 129, 134, 140, 141 až 144, 155, 160, 161, 163, 167, 170, 172—4, 182—3.

1. Rozrod Přemyslovců;

<i>Bořivoj I.</i> † asi 894	
<i>Spytihněv I.</i> † 916	<i>Vratislav I.</i> † 920
<i>Václav I.</i> 920—929	
<i>Boleslav II.</i> 967—999 m. Měšek Polský	
<i>Boleslav III.</i> 999—1003	
<i>Jaromír</i> 1004—1012	<i>Oldřich</i> 1012—1034
<i>Břetislav I.</i> 1034—1055	
<i>Spytihněv II.</i> 1055—1061	<i>Vratislav II.</i> 1061—1092
<i>Břetislav II.</i> 1092—1100	<i>Bořivoj II.</i> 1100—1107
<i>Vladislav I.</i> 1107—1126	<i>Soběslav I.</i> 1126—1140
<i>Vladislav II.</i> 1140—1173	<i>Děpolt</i> 1140—1173
<i>Jindřich</i> 1173—1179	<i>Vladislav</i> 1173—1179
<i>Jindřich Břetislav</i> biskup a kníže (1193—1197)	<i>Spytihněv</i> 1193—1197
<i>Přemysl Ot. I.</i> 1197—1230	<i>Vladislav</i> † 1222
† 1179—1189	† 1222
φ 1. Adlét Míšeňská	φ 2. Konstancie Uherská
<i>Vratislav Markéta</i> (Dagmar) m. Valdemar Dánský	<i>Václav I.</i> 1230—1253
<i>Václav II.</i> 1253—1278	<i>Přemysl Ot. II.</i> 1253—1278
<i>Václav II.</i> 1278—1305	<i>Václav III.</i> 1305—1306
φ Guta Habsb.	φ Guta Habsb.
<i>Anna</i> m. Jindřich Korutanský	<i>Eliška</i> m. Jan Lucemburský
<i>Rudolf Habsb.</i>	<i>Jan Parricida</i>
<i>Anežka</i>	<i>Jan Parricida</i>
<i>Boleslav III.</i> 1034—1055	<i>Břetislav I.</i> 1034—1055
<i>Jaromír</i> 1004—1012	<i>Oldřich</i> 1012—1034
<i>Boleslav II.</i> 967—999	<i>Dobrava</i> m. Měšek Polský
<i>Spytihněv I.</i> † 916	<i>Vratislav I.</i> † 920
<i>Bořivoj I.</i> † asi 894	
<i>Vladislav I.</i> 920—929	
<i>Boleslav II.</i> 967—999	
<i>Boleslav III.</i> 999—1003	
<i>Jaromír</i> 1004—1012	
<i>Oldřich</i> 1012—1034	
<i>Břetislav I.</i> 1034—1055	
<i>Konrád I. Brněnský</i> † 1092	<i>Jaromír biskup</i> † 1090
<i>Oldřich Brn.</i> † 1116	<i>Lutolt Znoj.</i> † 1112
<i>Vratislav</i> † 1150	<i>Konrád II.</i> † 1150
<i>Spytihněv</i> † 1191	<i>Konrád III. Ota</i> † 1191
<i>Svatopluk</i>	<i>Ota I. Olomucký</i> † 1087
<i>Svatopluk</i> † 1107—1109	<i>Ota II.</i> † 1126
<i>Václav</i> † 1130	<i>Ota III.</i> † 1160
<i>Břetislav</i> † 1160	<i>Vladimír</i>

2. Rozrod Habsburků ve středním věku.

<i>Rudolf I. Habsburský 1273—1291</i>			
<i>Albrecht I. 1298—1308</i>		<i>Rudolf II. † 1290</i> ψ <i>Aněžka Česká</i>	
<i>Rudolf III.</i> král český † 1307	<i>Fřibřich Sličný</i> král něm. † 1330	<i>Leopold</i> † 1326	<i>Albrecht II.</i> † 1358
<i>Rudolf IV.</i> † 1365	<i>Fřibřich III.</i> † 1362	<i>Albrecht III.</i> † 1395	<i>Ota</i> † 1339 <i>Jan Paricida</i>
<i>Albrecht IV.</i> † 1404		<i>Vilém</i> † 1406	<i>Leopold IV.</i> † 1411
<i>Albrecht V., jako král německý II. 1437—1439</i> ψ <i>Alžběta, dcera Zikmundova</i>		<i>Arnošt Štyrský</i> † 1424	
<i>Alžběta</i> m. <i>Kazimír IV. Polský</i> <i>Vladislav II.,</i> král český a uherský † 1516		<i>Fřibřich V.</i> (jako císař III.) † 1463	<i>Albrecht VI.</i> † 1439 <i>Zikmund</i> † 1496
<i>Ladislav Pohrobek</i> † 1457		<i>Marimilian I. 1493—1519</i> ψ <i>Marie Burg.</i> <i>Filip Sličný † 1506</i> ψ <i>Johanna Špan.</i>	
<i>Anna</i> m. <i>Ferdinand Rak.</i>		<i>Karel</i> <i>Ferdinand</i>	<i>Marie</i> m. <i>Ludvík, král český a uherský.</i>

3. Rozrod Lucemburků.

Jindřich VII. † 1313			
Jan † 1346			
ψ Eliška Přemyslovna			
Karel IV. 1346—1378	Jan Jindřich markr. mor. † 1375	Václav Lucemburský † 1383	
Jošt † 1411		Prokop † 1405	
Václav † 1419	Zikmund † 1437 ψ Marie Uher.	Jan Zhořelec † 1395	
Alžběta m. král Albrecht II.			

4. Rozrod Habsburků v novém věku.

Ferdinand I. 1526—1564			
ψ Anna Jagellovna			
Maxmilián II. 1564—1576	Ferdinand Tyrolský † 1595	Karel Štyrský † 1590 ψ Marie Bav.	
Rudolf II. 1576—1612, Matyáš 1612—1619, Maxmilián † 1618 Albrecht † 1621, Václav † 1577	Arnošt † 1595	Ferdinand II. Leop. bisk. 1619—1637 pasov. v Tyrol. 1623—1632	Anna m. Zikmund III., král polský
Ferdinand III. 1637—1657 ψ Marie Anna, dcera Filipa III.	Leop. Vilém, bisk. pasov. a štrasburský		
Ferdinand IV. † 1654	Leopold I. 1657—1705,	Ferdinand Karel † 1662	Zikmund † 1655
Josef I. 1705—1711	Karel VI. 1711—1740		
Marie Amalie m. kurfirst bavorský	Marie Josefa m. kurf. saský,	Marie Teresie 1740—1780	

5. Rod Habsbursko-Lotrinský.

<i>Marie Terezie 1740—1780</i>				
m. František Štěpán Lotr.-Toskánský, římský císař 1745—1765				
<i>Josef II.</i> (1765) 1780—1790	<i>Leopold II.</i> 1790—1792	<i>Ferdinand z Modeny-Este</i> František IV. † 1846 František V. † 1875	<i>Marie Antonie</i> m. Ludvík XVI. král franc.	
<i>František II.</i> 1792—1835	Ferdinand Toskánský, (rod jeho v Tosk. do r. 1860)	Karel † 1847	Josef † 1847	Jan † 1859
Marie Luisa m. Napoleon I.	<i>Ferdinand V.</i> 1835—1848 † 1875	František Karel	Albrecht † 1895	Štěpán † 1867
<i>František Josef I.</i> od r. 1848 ψ Alžběta Bavorská († 1898)	Maxmilián, císař v Mexiku † 1867	Karel	Ludvík † 1896	Ludvík Viktor
Rudolf † 1889	František Ferdinand z Este ¹⁾ (*1863, † 1914) ψ Žofie vévod. z Hohenbergu roz. hr. Chotková († 1914)	Ota † 1906	Ferdinand	Karel František Josef (* 1887) ψ Zita z Parmy

¹⁾ Přídomek »z Este« přijal arcikníže František Ferdinand jako dědic Františka V. z Modeny-Este.

OBSAH.

I. <i>Doba panství římského</i>	3—7
II. <i>Počátky státního a kulturního života Germánů a Slovanů</i>	8—18
1. Vstup nových národů do zemí našich. Slované, Avari, Bavoři	8
2. Kultura starých Germánů a Slovanů	10
3. Založení nadvlády francké v našich zemích	13
4. Zápas vlivů franckých a byzantských	15
III. <i>Říše česká, uherská a země alpské v době od r. 900—1200</i>	19—35
1. Přehled dějin českých do r. 1197	19
2. Poměry vnitřní v zemích českých	23
3. Země alpské od r. 955 do doby kol r. 1200	28
4. Vnitřní poměry zemí alpských	30
5. Přehled dějin uherských v l. 900—1200	32
6. Vnitřní poměry uherské	34
IV. <i>Dějiny říše české, uherské a zemí alpských v době gotické</i>	36—78
A. <i>Století třinácté a čtrnácté</i>	37—57
1. Přehled dějin vnějších do 2. pol. 14. stol.	37
2. Přehled dějin vnitřních v 13. a 14. stol.	46
B. <i>Doba od konce stol. 14. do r. 1526</i>	57—78
1. Přehled dějin vnějších	57
2. Poměry vnitřní	74
V. <i>Země české, rakouské a uherské v době renaissance a protireformace</i>	79—117
1. Založení velmoci habsburské	80
2. Založení monarchie domu Rakouského	82
3. Počátky protireformace	85
4. České povstání	93
5. Ostatek války třicetileté	100
6. Od války třicetileté až do vymření rodu habsburského	103
7. Poměry vnitřní v době renaissanční a protireformační	107
VI. <i>Doba osvícenství a revoluce</i>	118—150
1. Vnější poměry v době Marie Terezie a Josefa II.	119
2. Poměry vnitřní v době Marie Terezie	123
3. Doba Josefova	129
4. Doba válek francouzských	133
5. Vnitřní poměry v l. 1792—1848	137
6. Vývoj hnutí za svobodu národní i občanskou	141
7. Revoluce r. 1848	145

